7

Jarosław Kłaczkow
Anna Łaszkiewicz
Stanisław Roszak

WCZORAJ I DZIŚ

PODRĘCZNIK DO HISTORII
DLA KLASY SIÓDMEJ SZKOŁY PODSTAWOWEJ

OZNACZENIA W E-PODRĘCZNIKU

Ikona na górze strony sygnalizuje zmiany, które obowiązują od 2024 r.

W ten sposób oznaczono treści, które nie są już wymagane.

Tak zaznaczono treści, o których realizacji decyduje nauczyciel.

nowa era
Twoje mocne strony

Droga Nowa Ero,

Nigdy bym nie publikowała publicznie książek wydawnictw, które działają na uczciwych zasadach.

Wasza firma jednak promuje masowy dodruk, całkowicie niepotrzebnych książek, które mogłyby zastąpione wersjami elektronicznymi!

Co prawda e-booki są dostępne na waszej stronie, jednak:

- W przeciwieństwie do fizycznej książki, licencja na e-book kończy się po roku. Oznacza to, że jeżeli moja córka chciałaby powtórzyć sobie całą wiedzę do matury, musiałabym jej kupić wszystkie wasze książki od nowa.
- Waszych e-booków nie da się pobrać! Wymagają one dostęp do internetu, co uniemożliwia ich użycie na naszej wsi, gdzie zasięg jest ograniczony.
- Wasze e-booki sprzedawane są po tej samej (albo wyższej) cenie co regularne książki. Cena e-booka powinna być niższa, gdyż e-booki wymagają elektronicznego czytnika (tabletu)!

Czas rozpocząć nową erę (o ironio), w której papier nie jest bezczelnie marnowany dla pieniędzy. Przedstawiam e-book, który spełnia wszystkie oczekiwania uczniów.

Dbajmy o środowisko, zróbmy to dla młodych pokoleń.

SPIS TREŚCI

Jak korzystać z podręcznika? ... 5
Co było wcześniej? ... 6
I. EUROPA PO KONGRESIE WIEDEŃSKIM ... 7
1. Kongres wiedeński ... 8
Tajemnice sprzed wieków – Jak obradował kongres w Wiedniu? ... 12
2. Rewolucja przemysłowa ... 14
3. Nowe idee polityczne ... 20
4. Przeciwko Świętemu Przymierzu ... 24
Podsumowanie ... 28

II. ZIEMIE POLSKIE PO KONGRESIE WIEDEŃSKIM ... 33
1. Po upadku Księstwa Warszawskiego ... 34
2. Powstanie listopadowe ... 38
Tajemnice sprzed wieków – Czy powstanie listopadowe mogło zakończyć się sukcesem? ... 44
3. Polacy po powstaniu listopadowym ... 46
4. Wiosna Ludów na ziemiach polskich ... 50
5. Kultura polska pod zaborami ... 55
Podsumowanie ... 60

III. EUROPA I ŚWIAT PO WIOŚNIE LUDÓW ... 65
1. Stany Zjednoczone w XIX wieku ... 66
2. Zjednoczenie Włoch i Niemiec ... 71
3. Kolonializm w XIX wieku ... 76
4. Przemiany polityczno-społeczne w Europie ... 81
5. Postęp techniczny i kultura przełomu XIX i XX wieku ... 85
Tajemnice sprzed wieków – Kim byli impresjoniści? ... 92
Podsumowanie ... 94

IV. ZIEMIE POLSKIE PO WIOŚNIE LUDÓW ... 99
1. Powstanie styczniowe ... 100
2. Po powstaniu styczniowym ... 106
3. Zmiany społeczno-gospodarcze na ziemiach polskich ... 112
4. Działalność polityczna na ziemiach polskich ... 118
5. Kultura polska przełomu XIX i XX wieku ... 123
Tajemnice sprzed wieków – Jak działała Organizacja Bojowa PPS? ... 128
Podsumowanie ... 130

V. I WOJNA ŚWIATOWA 135
1. Świat na drodze ku wojnie 136
2. Na frontach I wojny światowej 141
Tajemnice sprzed wieków – Jakie były początki czołgów? 148
3. Rewolucje w Rosji 150
4. Sprawa polska podczas I wojny światowej 155
Podsumowanie 160

VI. ŚWIAT W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM 165
1. Świat po I wojnie światowej 166
2. Narodziny faszyzmu 171
Tajemnice sprzed wieków – Jak Niemcy odbudowali swoją armię? 176
3. ZSRS – imperium komunistyczne 178
4. Kultura i zmiany społeczne w okresie międzywojennym 183
5. Świat na drodze ku II wojnie światowej 188
Podsumowanie 192

VII. POLSKA W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM 197
1. Odrodzenie Rzeczypospolitej 198
2. Kształtowanie się granic odrodzonej Polski 201
Tajemnice sprzed wieków – Jak doszło do „cudu nad Wisłą"? 208
3. Rządy parlamentarne 210
4. Zamach majowy i rządy sanacji 215
5. Osiągnięcia II Rzeczypospolitej 221
6. Kultura i nauka II RP 228
7. Schyłek niepodległości 234
Tajemnice sprzed wieków – Szpiedzy w Wolnym Mieście Gdańsku 238
Podsumowanie 240
Słowniczek 245
Tablice chronologiczne 252
Wieki i lata 256

Jak korzystać z podręcznika?

Podręcznik dla klasy 7 *Wczoraj i dziś* przedstawia dzieje Polski i świata od kongresu wiedeńskiego do wybuchu II wojny światowej. Liczne fotografie, infografiki, biogramy postaci historycznych i ciekawostki ułatwiają zrozumienie podstawowych treści przedstawionych w poszczególnych tematach. Dowiedz się, jak z niego korzystać.

Główne elementy podręcznika

Oś czasu wskazuje okres historyczny, którego dotyczy temat lekcji.

Od przyczyny do skutku to schematy tłumaczące, jak doszło do danego wydarzenia historycznego i jakie były jego skutki.

Infografiki ukazują za pomocą tekstu, ilustracji i przekrojów modeli 3D, jak dawniej żyli ludzie.

Ćwiczenia oznaczone gwiazdką ★ to zadania o wyższym stopniu trudności.

Inne elementy podręcznika

- **Mapy** służą do przedstawiania miejsc omawianych w tekście głównym.
- **Nawigator mapy** pomaga umiejscowić obszar ukazany na mapie w przestrzeni.
- **Miniprojekt** to ćwiczenia, które kształcą umiejętność pracy w grupie.
- **„Warto wiedzieć"** to informacje uzupełniające tekst główny.
- **Ciekawostki** przedstawiają mniej znane, lecz interesujące informacje z przeszłości.
- **Słowniczek** zawiera wyjaśnienia trudnych terminów.

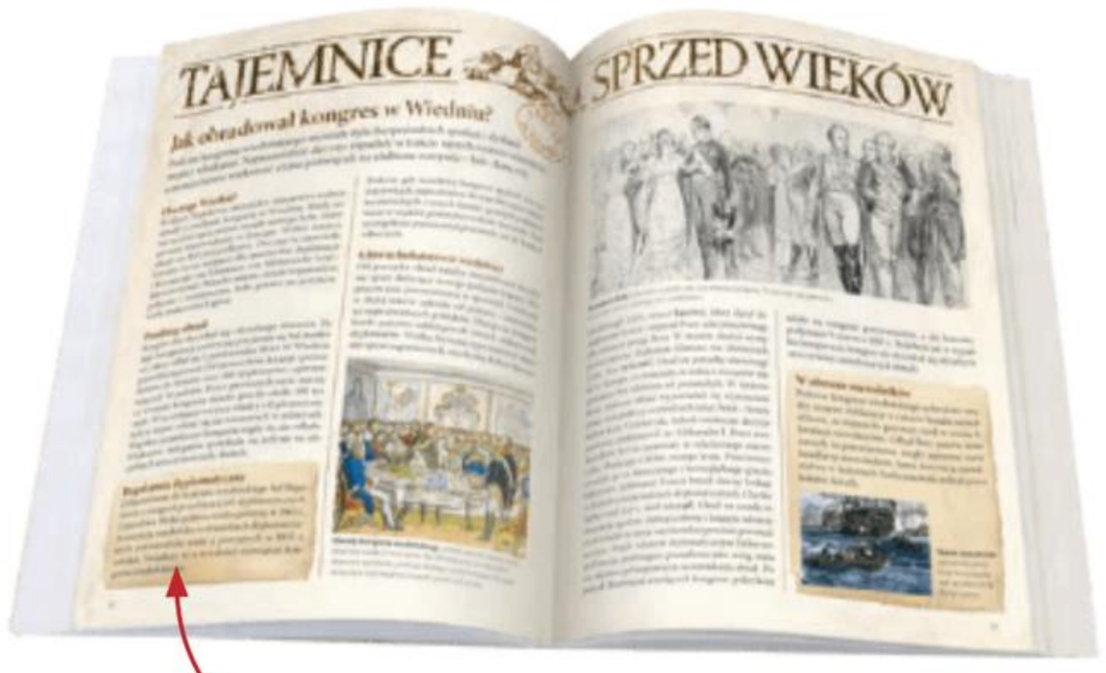

„Tajemnice sprzed wieków" przedstawiają interesujące zagadnienia dotyczące minionych epok.

? Pytania oznaczone znakiem **?** pomagają sprawdzić zrozumienie omawianych treści.

A Czasy oświecenia

Na przełomie XVII i XVIII w. w szybkim tempie rozwijały się nauka, technika, filozofia i literatura. Właśnie ze względu na szczególne znaczenie, jakiego nabrały wiedza i rozum, XVIII stulecie określa się mianem **„wieku oświecenia”**. Oświeceniowy myśliciel **Monteskiusz** sformułował **zasadę trójpodziału władzy** w państwie. Zgodnie z nią zarówno najwyższa **władza ustawodawcza** (parlament), jak i **władza wykonawcza** (prezydent) są wybierane przez społeczeństwo na określony czas – a zatem obywatele sprawują nad nimi kontrolę. Na straży przestrzegania prawa stoi zaś niezależna **władza sądownicza** (niezawisłe sądy).

We Francji **14 lipca 1789 r.** wybuchła **rewolucja**. Lud Paryża, protestując przeciwko przywilejom szlachty i duchowieństwa, zdobył **Bastylię**, twierdzę służącą jako więzienie. Przyjęta miesiąc później ***Deklaracja praw człowieka i obywatela*** gwarantowała każdemu prawo do wolności i własności oraz do oporu przeciwko złym rządom. Zniesiono przywileje szlachty i duchowieństwa. W 1793 r. król został oskarżony o zdradę kraju, a następnie ścięty na gilotynie.

B Rzeczpospolita w XVIII wieku

Idee oświecenia wpłynęły na patriotycznych twórców i myślicieli w Rzeczypospolitej, którzy zwracali uwagę na potrzebę reform w państwie. Ich zdaniem szlachta miała nadmierne przywileje, a zrywanie obrad sejmu za pomocą ***liberum veto*** osłabiało kraj.

Tę sytuację wykorzystały sąsiednie mocarstwa, czyli Rosja, Prusy i Austria, które w **1772 r.** dokonały **pierwszego rozbioru Polski**. Próba reform Rzeczypospolitej podjęta na **Sejmie Wielkim** przyniosła uchwalenie **3 maja 1791 r. konstytucji**. Na mocy tej ustawy zniesiono *liberum veto* i wolną elekcję oraz ustanowiono dziedziczność tronu.

Przeciwnicy Konstytucji 3 maja, wspomagani przez Rosję, doprowadzili jednak do **drugiego rozbioru Polski** (**1793 r.**). W **1795 r.** Rosja, Austria i Prusy przeprowadziły **trzeci rozbiór Polski**, która ostatecznie zniknęła z mapy Europy.

C Europa w czasach napoleońskich

Między rewolucyjną Francją a koalicją państw europejskich – m.in. Wielką Brytanią, Austrią, Prusami i Rosją – wybuchła wojna. Europejscy władcy dążyli do przywrócenia we Francji królewskich rządów. Walki toczyły się m.in. we Włoszech, gdzie sławę zdobył **Napoleon Bonaparte**. Po pokonaniu państw koalicji senat przyznał mu w **1804 r.** tytuł **cesarza Francuzów**. Nowy władca uchwalił **Kodeks Napoleona**, który gwarantował obywatelom równość wobec prawa, wolność osobistą, znosił przywileje stanowe, dawał prawo posiadania własności i swobodę prowadzenia działalności gospodarczej.

W **1812 r.** dowodzona przez Napoleona armia wkroczyła do Rosji. Po bitwie **pod Borodino** Francuzi i ich sprzymierzeńcy zajęli Moskwę. Wojska francuskie nie były jednak przygotowane do surowej rosyjskiej zimy. Cesarz zarządził odwrót, który zmienił się w klęskę. Ostatecznie z potężnej armii napoleońskiej, liczącej ok. 600 tys. żołnierzy, ocalało zaledwie 27 tys. W 1813 r. doszło do trzydniowej bitwy **pod Lipskiem**. Po przegranej Napoleon zrezygnował z tronu i został zesłany na wyspę Elbę.

D Sprawa polska w czasach napoleońskich

U boku Napoleona walczącego z Austriakami we Włoszech **Jan Henryk Dąbrowski** zorganizował w **1797 r. Legiony Polskie**. Wstępowali do nich polscy żołnierze, którzy liczyli, że w ten sposób uda im się wywalczyć niepodległość Polski. Latem 1797 r. do Włoch przybył Józef Wybicki, który napisał dla legionistów ***Pieśń Legionów Polskich we Włoszech***. Utwór pod nową nazwą *Mazurek Dąbrowskiego* stał się **polskim hymnem narodowym**.

Po pokonaniu Prus Napoleon utworzył w **1807 r. Księstwo Warszawskie**, złożone z ziem drugiego i trzeciego rozbioru pruskiego. Wybuch wojny francusko-rosyjskiej w 1812 r. Polacy przyjęli z entuzjazmem. Liczyli na odbudowę Rzeczypospolitej w dawnych granicach. Ostateczna klęska cesarza przekreśliła nadzieję Polaków na odzyskanie niepodległości przy wsparciu Francji. Decyzją kongresu wiedeńskiego w 1815 r. Księstwo Warszawskie zostało zlikwidowane.

Henri Félix Philippoteaux [czyt.: ąr**i** fe**liks** filipo**to**], *Rewolucja lutowa* (1848)

I

EUROPA PO KONGRESIE WIEDEŃSKIM

1 Kongres wiedeński
2 Rewolucja przemysłowa
3 Nowe idee polityczne
4 Przeciwko Świętemu Przymierzu

1 Kongres wiedeński

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były postanowienia kongresu w Wiedniu,
- co się wydarzyło podczas „stu dni Napoleona",
- dlaczego powstało Święte Przymierze.

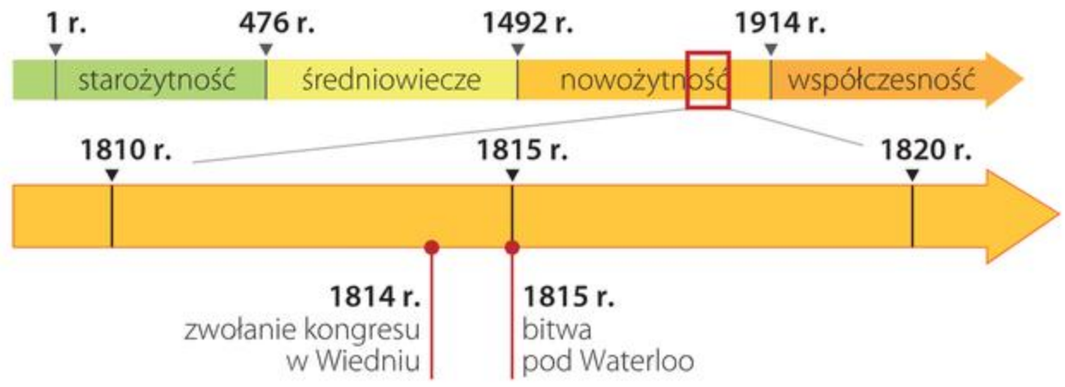

Początek kongresu wiedeńskiego

Klęska Napoleona w bitwie pod Lipskiem w 1813 r. doprowadziła do ostatecznego upadku Francji. Wojska koalicji antynapoleońskiej zajęły Paryż. W tej sytuacji cesarz Francuzów **abdykował** i został zesłany na wyspę **Elbę** na Morzu Śródziemnym.

Po zwycięstwie nad Francją przedstawiciele państw walczących z Napoleonem zwołali kongres. Obrady rozpoczęły się w **Wiedniu** we wrześniu 1814 r. Celem uczestników kongresu było przywrócenie w Europie porządku sprzed rewolucji francuskiej i wojen napoleońskich. Najważniejsze decyzje podejmowali reprezentanci najsilniejszych państw: Rosji, Prus, Wielkiej Brytanii, Austrii oraz Francji.

Obrady kongresu zostały zakłócone w marcu 1815 r. Zesłany na Elbę Napoleon opuścił wtedy wyspę z oddziałem żołnierzy, dotarł na południe Francji i ruszył w kierunku Paryża. W tym czasie wśród Francuzów narastało niezadowolenie z rządów nowego władcy, Ludwika XVIII. Napoleon zdobył poparcie armii i opanował stolicę. Następnie postanowił stanąć do walki z wojskami pruskimi i brytyjskimi. Do decydującego starcia doszło **18 czerwca 1815 r. pod Waterloo** [czyt.: waterlo] w Belgii. Bitwa zakończyła się przegraną Francuzów. Pokonany Napoleon ponownie został uwięziony, tym razem z dala od wybrzeża Francji – na Wyspie Świętej Heleny na Oceanie Atlantyckim.

Powrót Bonapartego do władzy w 1815 r. określa się często jako „**sto dni Napoleona**" – tyle właśnie czasu minęło od opuszczenia przez niego Elby do klęski pod Waterloo.

Abdykacja – rezygnacja władcy z tronu.

Bitwa pod Waterloo została przedstawiona na obrazie z połowy XIX w. Henri Félix Philippoteaux uwiecznił kluczowy moment, kiedy brytyjska piechota, ubrana w charakterystyczne czerwone kurtki (1), odparła atak francuskiej kawalerii (2). To przesądziło o klęsce Napoleona.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Powrót Napoleona

Po powrocie z Elby do Francji Napoleon wydał odezwę, w której zachęcał rodaków do walki.

Francuzi! Na wygnaniu doszły do mnie wasze skargi i wasze życzenia. Przyzywacie na powrót przez was obrany rząd, jedynie legalny [...]. [...] *Obecnie wracam do was, aby moje prawa, które również są waszymi, uchwycić znowu w swe ręce* [...]. *Toteż będę się zawsze chlubić, że jedynie wam i moim dzielnym żołnierzom zawdzięczam całą moją potęgę. Żołnierze!* [...] *Wasz wódz, który wyborem narodu został powołany na tron, a przez Was na tarczy podniesiony, powrócił! Łączcie się z nim!*
Precz z barwami, które naród wygnał, dokoła których skupiali się od 25 lat wrogowie Francji. Załóżcie kokardę trójkolorową. Nosiliście ją w naszych wielkich dniach. Musimy zapomnieć, że byliśmy panami narodów, ale nie powinniśmy ścierpieć, żeby ktokolwiek mieszał się do naszych spraw [...].
Orzeł z barwami narodowymi przeleci z dzwonnicy kościelnej aż do wież Notre Dame [katedry w Paryżu]. [...]

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 61–62.

Spotkanie na Łące Laffrey to XIX-wieczny obraz Karla Stenbena przedstawiający kluczowy moment powrotu Napoleona z Elby. Po wylądowaniu we Francji Napoleonowi i jego nielicznemu oddziałowi drogę zagrodziły francuskie wojska królewskie. Ich żołnierze przeszli jednak na stronę cesarza.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, jak Napoleon tłumaczył swój powrót i zachęcał Francuzów do walki z wrogami.
2. Podaj cele, które były cesarz stawiał przed rodakami.

Postanowienia kongresu

Obrady kongresu zakończyły się w czerwcu **1815 r.** Zgodnie z przyjętymi ustaleniami w Europie wprowadzono porządek polityczny oparty na trzech zasadach: **restauracji**, **legitymizmu** i **równowagi europejskiej** (patrz tabela). Państwom, które miały największe zasługi w pokonaniu Napoleona, przyznano duże zdobycze terytorialne. Nowy ład okazał się bardzo trwały. Obowiązywał prawie w niezmienionej formie przez sto lat, aż do wybuchu I wojny światowej.

Nowy porządek europejski

Restauracja	Legitymizm	Równowaga europejska
Nazwa pochodzi od łacińskiego słowa *restaurare* – „odbudować". Zgodnie z tą zasadą do władzy powróciły dynastie obalone w trakcie rewolucji francuskiej i przez Napoleona. Zamierzano również odtworzyć przednapoleoński stan granic między państwami.	Nazwa wywodzi się z łaciny, od słowa *legitimus*, czyli „prawowity". Zgodnie z regułą legitymizmu władzę monarchów europejskich uznano odtąd za świętą i nienaruszalną.	Zasada ta zakładała, że żadne państwo w Europie nie może dominować nad pozostałymi – tak jak Francja za czasów Napoleona.

Zmiany granic w Europie

Na kongresie wiedeńskim dokonano nowego podziału Europy:

- Wielka Brytania umocniła swoje panowanie w koloniach i na oceanach;
- granice Francji powróciły do stanu z 1792 r.;
- Austria odzyskała leżącą nad Adriatykiem Dalmację i zdobyła wpływy w północnych Włoszech;
- Związek Reński założony przez Napoleona przestał istnieć – w jego miejsce powstał **Związek Niemiecki**;
- zlikwidowano utworzone przez Napoleona Królestwo Włoch – przywrócono natomiast rozwiązane przez cesarza Francji Państwo Kościelne, powołano też Królestwo Obojga Sycylii oraz Królestwo Sardynii (zwane Piemontem);
- z połączenia ziem Belgii i Holandii powstało Królestwo Zjednoczonych Niderlandów;
- zlikwidowano **Księstwo Warszawskie** i po raz kolejny podzielono ziemie polskie pomiędzy zaborców.

Karykatura kongresu wiedeńskiego z 1815 r. krytykowała sposób podejmowania decyzji przez władców europejskich. Zdaniem autora ilustracji polityka równowagi wielkich mocarstw polegała głównie na wspólnym podziale terytoriów Niemiec, Polski i Włoch. Kraje te zostały ukazane jako pakunki i beczki wypełnione ludźmi.

Europa po kongresie wiedeńskim

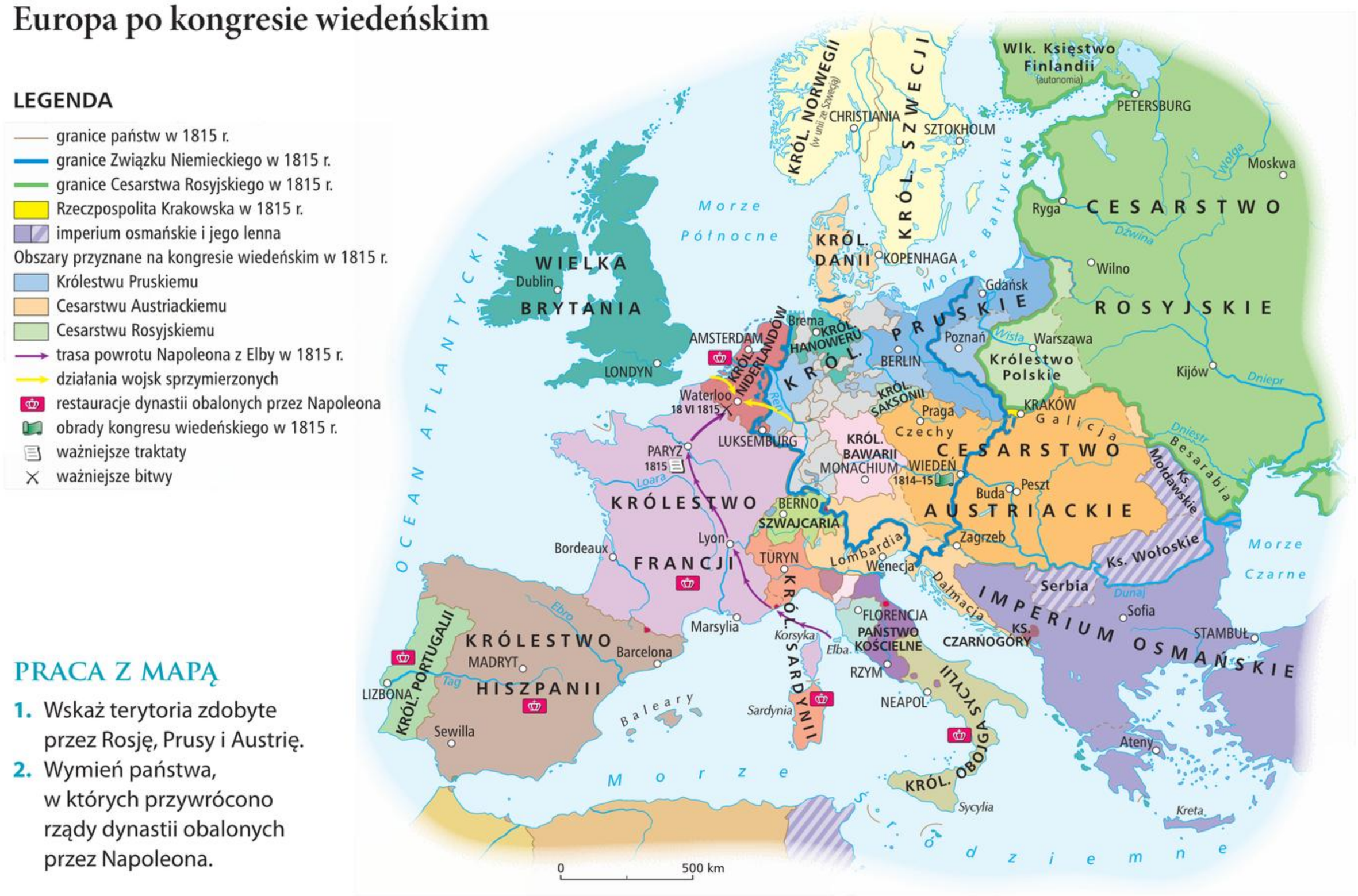

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż terytoria zdobyte przez Rosję, Prusy i Austrię.
2. Wymień państwa, w których przywrócono rządy dynastii obalonych przez Napoleona.

Święte Przymierze

Aby utrwalić ład wprowadzony na kongresie wiedeńskim, we wrześniu 1815 r. władcy Austrii, Prus i Rosji zawarli sojusz. W polityce wewnętrznej i zagranicznej zobowiązali się kierować zasadami Ewangelii – sprawiedliwością, miłością i pokojem. Z tego powodu układ nazwano **Świętym Przymierzem**.

Tak naprawdę przywódcom zależało na zachowaniu porządku ustalonego w Wiedniu oraz zwalczaniu powstań i rewolucji. W kolejnych latach do Świętego Przymierza zaproszono wszystkie kraje europejskie oprócz niechrześcijańskiej Turcji. Ostatecznie do związku przystąpiło 16 państw, w tym również Francja. Natomiast poza sojuszem pozostały w Europie Wielka Brytania, Turcja i Państwo Kościelne. Podpisania porozumienia odmówiły także Stany Zjednoczone.

Władcy Rosji, Austrii i Prus w 1815 r. zawarli Święte Przymierze. Jako pierwszy z lewej na obrazie został ukazany inicjator podpisania układu car Aleksander I. W środku widoczny jest cesarz Austrii Franciszek I Habsburg, a po prawej – król Prus Fryderyk Wilhelm III.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Kongres wiedeński** rozpoczął się w 1814 r. w Wiedniu. Przedstawiciele 16 państw chcieli zaprowadzić w Europie nowy porządek polityczny po wydarzeniach epoki napoleońskiej. Najważniejszą rolę odgrywały Rosja, Prusy, Wielka Brytania, Austria i Francja.
2. **Powrót Napoleona** do Francji w marcu 1815 r. przerwał obrady kongresu. Były cesarz szybko zebrał armię, jednak 18 czerwca 1815 r. poniósł klęskę w bitwie pod Waterloo. Po przegranej został zesłany na Wyspę Świętej Heleny na Oceanie Atlantyckim.
3. **Postanowienia kongresu** ogłoszone w 1815 r. dotyczyły wprowadzenia w Europie nowego porządku politycznego. Opierał się on na trzech zasadach: restauracji, legitymizmu i równowagi.
4. **Święte Przymierze** to sojusz zawarty przez Rosję, Austrię i Prusy. Jego celem było utrzymanie w Europie ustalonego ładu oraz przeciwdziałanie powstaniom i rewolucjom. W kolejnych latach do przymierza przystąpiły też inne państwa europejskie.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień państwa odgrywające decydującą rolę podczas kongresu w Wiedniu.
2. Omów trzy zasady systemu przyjętego na kongresie wiedeńskim.
3. Przedstaw najważniejsze zmiany terytorialne w Europie po 1815 r.
★4. Wyjaśnij, dlaczego Turcja nie przystąpiła do Świętego Przymierza.
5. **Miniprojekt**
   Opracujcie w kilkuosobowych zespołach pierwszą stronę gazety informującej o zakończeniu obrad w Wiedniu. Przedstawcie w skrócie najważniejsze dla czytelników postanowienia kongresu i zmiany terytorialne w Europie. Zaproponujcie ciekawe tytuły artykułów.

LEKCJA na szóstkę

Jak obradował kongres w Wiedniu?

Podczas kongresu wiedeńskiego niewiele było bezpośrednich spotkań i dyskusji między władcami. Najważniejsze decyzje zapadały w trakcie tajnych rozmów ministrów, a monarchowie większość czasu poświęcali na ulubione rozrywki – bale i koncerty.

Dlaczego Wiedeń?

Po klęsce Napoleona zwycięskie mocarstwa zadecydowały o zwołaniu kongresu w Wiedniu. Miały zostać na nim opracowane zasady nowego ładu, który zostanie wprowadzony w Europie. Wybór miejsca obrad nie był przypadkowy. Decyzja ta stanowiła bowiem wyraz uznania dla austriackiej dyplomacji i kierującego nią Klemensa von Metternicha (czyt.: fon meternisia). Ponadto miasto, dzięki wspaniałym pałacom i rezydencjom, było gotowe na przyjęcie wielu znakomitych gości.

Przebieg obrad

Kongres nie doczekał się oficjalnego otwarcia. Za jego inaugurację zazwyczaj przyjmuje się bal maskowy, który odbył się 2 października 1814 r. W Wiedniu pojawiło się prawie 150 monarchów, książąt i pretendentów do tronów oraz 450 dyplomatów, reprezentujących 16 państw. Przez pierwszych sześć miesięcy trwania kongresu miasto gościło około 100 tys. osób. W tej sytuacji wszyscy władcy i dyplomaci nie byli w stanie zebrać się na rozmowach w jednej sali. Wspólne posiedzenie kongresu nigdy się nie odbyło. Większość delegatów spotykała się jedynie na oficjalnych uroczystościach i balach.

Regulamin dyplomatyczny

Załącznikiem do traktatu wiedeńskiego był *Regulamin o rangach przedstawicieli dyplomatycznych*. Uchwalona blisko półtora wieku później, w 1961 r., konwencja wiedeńska o stosunkach dyplomatycznych potwierdziła wiele z przyjętych w 1815 r. ustaleń. Świadczy to o trwałości rozwiązań kongresu wiedeńskiego.

Podczas gdy uczestnicy kongresu spędzali czas na rozrywkach, najważniejsze decyzje dotyczące zmian terytorialnych i innych kwestii spornych podejmowano w wąskim gronie przywódców mocarstw. Nad szczegółami porozumień pracowało zaś 10 komisji roboczych.

Główni bohaterowie wiedeńscy

Od początku obrad między mocarstwami toczyły się spory dotyczące nowego podziału Europy. Wypracowanie porozumienia w spornych kwestiach w dużej mierze zależało od postawy i umiejętności najważniejszych polityków. Dlatego na kongres każde państwo oddelegowało swoich najlepszych dyplomatów. Wielką Brytanię reprezentował minister spraw zagranicznych, wicehrabia Robert Stewart

Obrady kongresu wiedeńskiego zostały zdominowane przez władców wielkich mocarstw. Na XIX-wiecznej rycinie przedstawiono spotkanie, podczas którego podejmowano decyzje dotyczące wyznaczenia nowych granic w Europie.

Wystawne bale odbywały się przez cały czas trwania kongresu. To tam po raz pierwszy tańczono walca, zwanego dziś wiedeńskim.

Castlereagh [czyt.: stiuart **ka**selrej], który dążył do osłabienia Francji i wspierał Prusy jako przeciwwagę dla rosnącej potęgi Rosji. W imieniu Austrii występował zręczny dyplomata Klemens von Metternich [czyt.: fon meter**niś**]. Głosił on potrzebę równowagi sił w Europie, co oznaczało, że żadne z mocarstw nie powinno być silniejsze od pozostałych. W imieniu Rosji podczas obrad wypowiadali się wyznaczeni przez cara politycy, a wśród nich także Polak – książę Adam Jerzy Czartoryski. Jednak ostateczne decyzje osobiście podejmował car Aleksander I. Przez zwolenników był on uznawany za szlachetnego marzyciela, dbającego o dobro swojego kraju. Przeciwnicy uważali go za nieszczerego i bezwzględnego gracza. Interesów pokonanej Francji bronił dawny biskup o dużych umiejętnościach dyplomatycznych, Charles Talleyrand [czyt.: szarl talej**rąd**]. Głosił on zasadę restauracji, zgodnie z którą królowie i książęta odsunięci od władzy w epoce napoleońskiej powinni powrócić na tron. Dzięki talentom dyplomatycznym Talleyranda Francja, postrzegana początkowo jako wróg, stała się wkrótce pełnoprawnym uczestnikiem obrad. Po ponad dziewięciu miesiącach kongresu politykom udało się osiągnąć porozumienie, a akt końcowy podpisano 9 czerwca 1815 r. Podobnie jak w wypadku inauguracji, kongres nie doczekał się oficjalnych uroczystości zamykających obrady.

W obronie niewolników

Podczas kongresu wiedeńskiego uchwalono między innymi deklarację o zakazie handlu niewolnikami, co stanowiło pierwszy krok w stronę likwidacji niewolnictwa. Odtąd floty państw, które zawarły to porozumienie, mogły zajmować statki handlarzy niewolników. Sama instytucja niewolnictwa w koloniach funkcjonowała jednak przez kolejne dekady.

Statek niewolniczy zatrzymany przez flotę brytyjską stawał się własnością Brytyjczyków.

2 Rewolucja przemysłowa

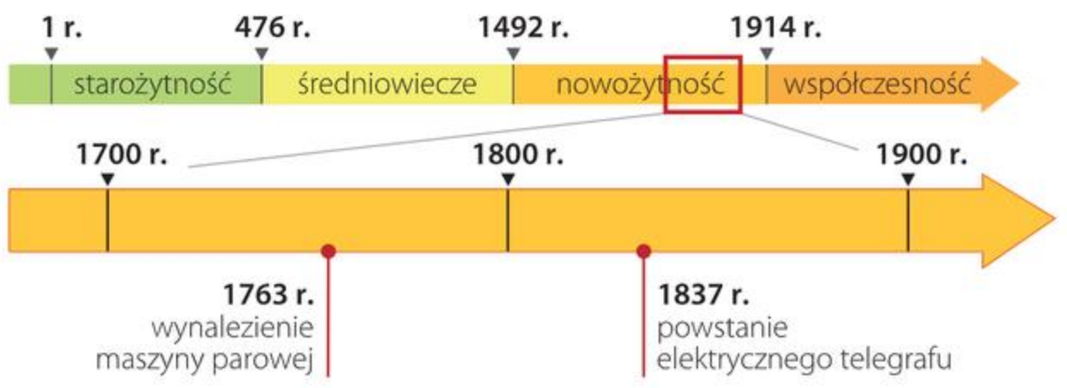

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- które wynalazki i nowe rozwiązania techniczne umożliwiły rozwój przemysłu w XVIII i XIX w.,
- jakie były skutki rewolucji przemysłowej w Europie,
- jak zmieniły się sposoby transportu w XIX stuleciu.

Narodziny przemysłu

Pod koniec XVIII w. rolnictwo najszybciej rozwijało się w Wielkiej Brytanii. Stosowano tam nowoczesne narzędzia rolnicze oraz metody uprawy roślin. Coraz większe obszary przeznaczono na pastwiska dla bydła i owiec – ich wełna stanowiła podstawowy surowiec w tkactwie, z którego słynęła Wielka Brytania. Z powodu tych przemian zmniejszyła się liczba drobnych rolników. Musieli oni szukać zajęcia w miastach lub emigrować do zamorskich kolonii.

W Wielkiej Brytanii i jej koloniach w drugiej połowie XVIII w. gwałtownie wzrosła liczba ludności, a tym samym – zwiększyło się zapotrzebowanie na produkty codziennego użytku. Ponadto wiele państw rozbudowywało swoje armie i składało ogromne zamówienia na uzbrojenie czy umundurowanie. Aby nadążyć z wytworzeniem towarów, w Wielkiej Brytanii zaczęto poszukiwać wydajniejszych metod produkcji. Tak narodził się **przemysł**. Decydujący wpływ na jego rozwój miały wynalazki techniczne oświecenia, a zwłaszcza **maszyna parowa** skonstruowana w **1763 r.** przez Szkota **Jamesa Watta** [czyt.: dżejmsa łota]. Dzięki maszynie parowej brytyjskie **manufaktury** stopniowo przekształcały się w **fabryki**, czyli zakłady

Manufaktura – zakład, w którym prace są wykonywane ręcznie przez pracowników odpowiedzialnych za określony etap produkcji.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Angielskie miasto przemysłowe

Francuski myśliciel i polityk Alexis de Toqueville [czyt.: alek**si** de toke**wil**] tak opisał Manchester [czyt.: menczester], jedno z przemysłowych miast angielskich:

Trzydzieści czy czterdzieści manufaktur wznosi się na szczycie wzgórz, które opisałem. Ich sześć pięter góruje nad krajobrazem [...]. *Wokół nich porozrzucane w bezładzie ubogie siedziby* ***plebsu***. *Między nimi rozpościerają się tereny zanieczyszczone, które od dawna nie przypominają beztroskich parków, podobnie zresztą jak obrzeża miasta.* [...] *Niewiele z tych uliczek jest wybrukowanych, reszta to zwyczajne ścieżki, gdzie grzęźnie noga przechodnia i zapada się wóz.* [...] *Usłyszycie hałas pieców, ciężkie sapanie miechów. Dym powleka domy, uniemożliwiając słońcu rozjaśnienie domostw.* [...] *Tu przyczyny, tam skutki. Gęsta mgła spowija miasto, słońce podobne do jasnoszarego dysku już nie próbuje nawet pokonać dymu; to pod tą powłoką pracuje 300 000 ludzi.*

Plebs – najniższa warstwa społeczna, ludzie niewykształceni i biedni.

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 140–141.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, jakie zjawiska związane z rewolucją przemysłową dostrzegł autor tekstu.
2. Opisz wygląd miast powstających wokół fabryk.

wykorzystujące pracę ludzi i maszyn. W ten sposób mogły produkować szybciej, więcej i taniej. Te przemiany, nazywane **industrializacją**, miały tak duży wpływ na życie ludzi i gospodarkę, że nazywa się je **rewolucją przemysłową**. Wówczas do najdynamiczniej rozwijających się dziedzin brytyjskiej gospodarki należały:

- przemysł włókienniczy i tekstylny – tkaniny były jednym z głównych towarów eksportowych Wielkiej Brytanii;
- hutnictwo – wzrosło zapotrzebowanie na żelazo, niezbędne do produkcji broni i maszyn;
- górnictwo – w procesie wytopu żelaza zamiast węgla drzewnego zaczęto wykorzystywać węgiel kamienny;
- transport – pojawienie się statków i lokomotyw napędzanych silnikami parowymi umożliwiło łatwiejszy i szybszy niż dotąd przewóz towarów.

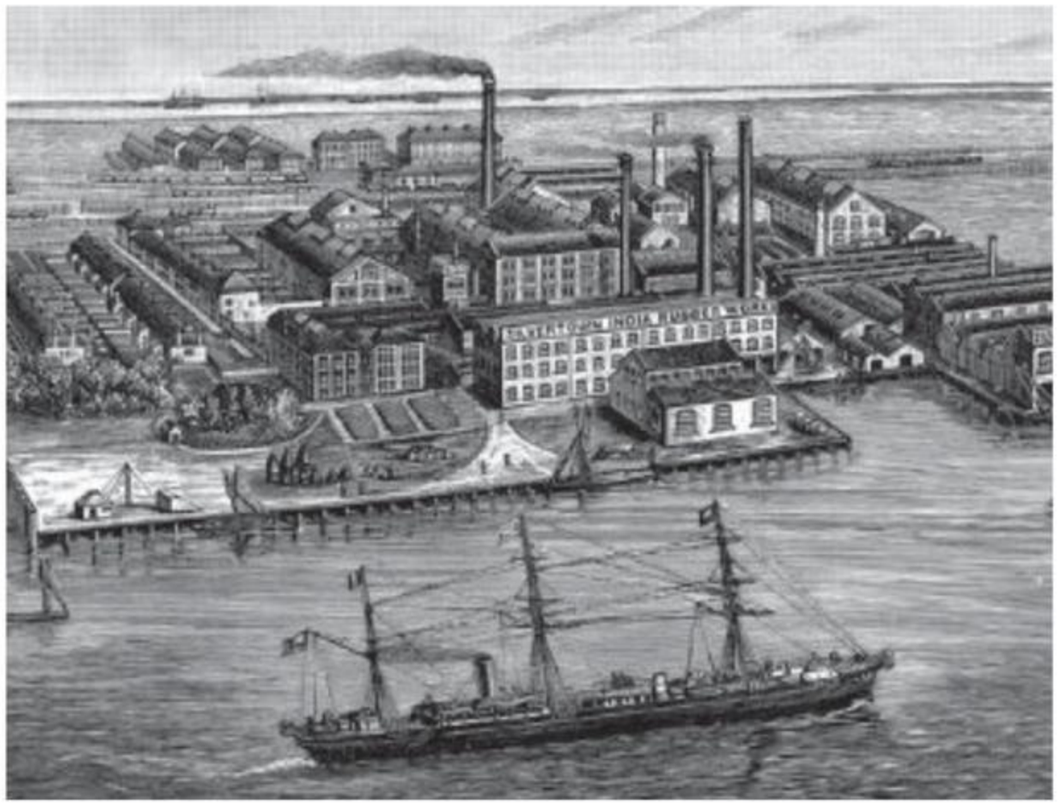

Fabryka z XIX w. została szczegółowo przedstawiona na rycinie. Liczne maszyny parowe i węglowe paleniska w fabrykach, piece hutnicze, koksownie, gazownie, a wreszcie elektrownie cieplne sprawiły, że dymiące kominy stały się nieodłącznym elementem ówczesnego krajobrazu przemysłowego.

Rewolucja przemysłowa w Europie

LEGENDA

Miasta:
- □ powyżej 1 000 000 mieszkańców
- ◉ 500 000 – 1 000 000 mieszkańców
- ○ poniżej 500 000 mieszkańców
- granice państw w 1878 r.

Ważniejsze rejony przemysłu:
- ciężkiego
- włókienniczego
- wydobycie węgla kamiennego
- wydobycie rud żelaza
- produkcja maszynowa i hutnictwo żelaza
- ważniejsze porty

PRACA Z MAPĄ

1. Odpowiedz, które miasta w XIX w. miały ponad milion mieszkańców.
2. Wymień gałęzie przemysłu rozwijające się na kontynencie europejskim w XIX w.

Maszyna parowa i jej zastosowanie

Wynalezienie maszyny parowej znacznie przyspieszyło pracę w przemyśle górniczym i hutniczym. Wkrótce wynalazek ten zaczęto wykorzystywać także w środkach transportu – pociągach i statkach.

1. **Palenisko** opalano drewnem lub węglem, podgrzewając wodę znajdującą się w kotle.
2. **Kocioł** wytwarzał parę wodną, którą dostarczał do cylindra.
3. **Cylinder** w równych odstępach czasu wypełniał się parą wodną doprowadzaną z kotła. Dzięki temu znajdujący się wewnątrz cylindra tłok przesuwał się w górę i w dół.
4. **Komin** był charakterystycznym elementem każdej maszyny parowej. Wydostawał się z niego dym powstały podczas spalania.
5. **Korbowód** wykorzystywał ruch tłoka do napędzania koła zamachowego.
6. **Koło zamachowe** za pomocą pasów klinowych wprawiało w ruch urządzenia zasilane przez maszynę parową.

Pierwsze maszyny parowe zastosowano w kopalniach. Za pomocą tych urządzeń wypompowywano wodę z podziemnych korytarzy.

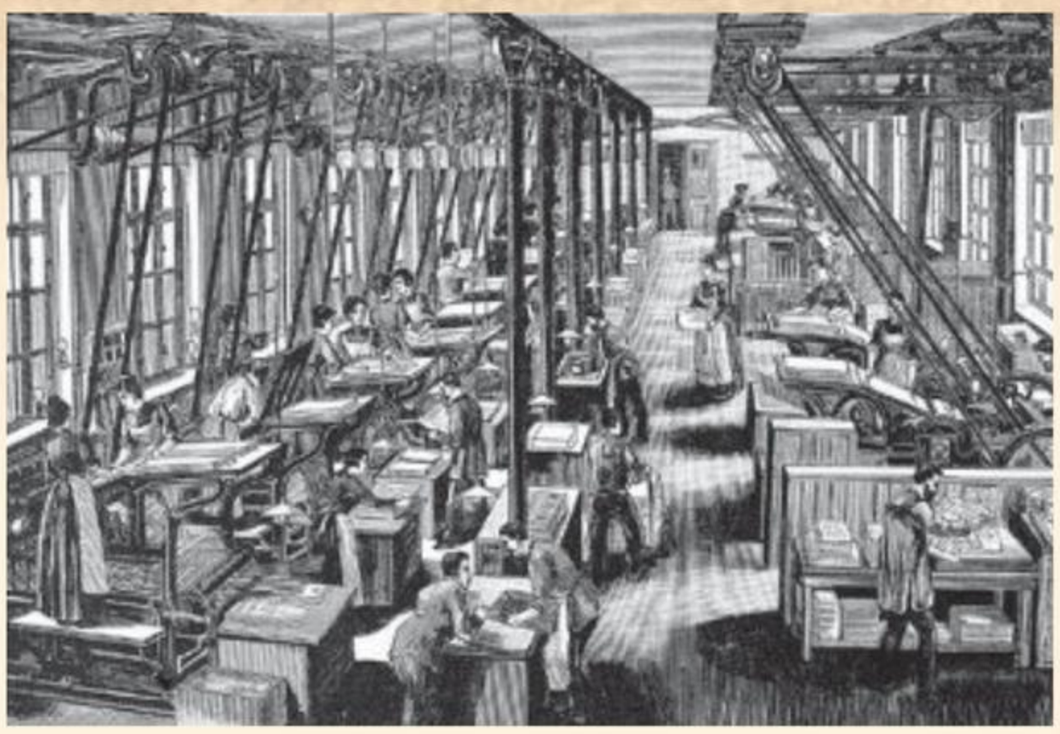

NAPĘDZANIE MASZYN FABRYCZNYCH

Urządzenia fabryczne, wprawiane w ruch przez maszynę parową, mogły pracować bez przerwy. Jedna maszyna parowa mogła zastąpić w fabryce pracę kilkudziesięciu osób.

TRANSPORT WODNY

Statek parowy wykorzystywał do poruszania koła napędowe znajdujące się z boku lub z tyłu statku. Dzięki zastosowaniu maszyny parowej mógł on płynąć bez względu na kierunek wiatru, lub nawet mimo jego braku.

TRANSPORT KOLEJOWY

Lokomotywa parowa została skonstruowana w latach 20. XIX w. przez George'a Stephensona [czyt.: dżordża stiwensona]. Niedługo po tym wydarzeniu zaczęły powstawać linie kolejowe, co przyczyniło się do rozwoju transportu towarów i ludzi.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Przedstaw, w jaki sposób działała maszyna parowa.
★2. Podaj przykłady wykorzystania maszyny parowej w przemyśle i transporcie.

Rewolucja przemysłowa w Europie

Rewolucja przemysłowa, która rozpoczęła się w Wielkiej Brytanii, objęła w pierwszej połowie XIX w. także inne państwa europejskie. W Belgii rozwijało się wydobycie węgla i hutnictwo. Z kolei w gospodarce Francji nadal przeważało rolnictwo, a przemysł koncentrował się jedynie w kilku dużych ośrodkach, takich jak np. Lyon [czyt.: lion]. Intensywny rozwój przemysłu nastąpił w państwach niemieckich, zwłaszcza w Prusach: w **Zagłębiu Ruhry** [czyt.: rury] – jednym z najważniejszych ośrodków przemysłowych Europy – oraz na Śląsku.

We wschodniej Europie rewolucja przemysłowa nie przebiegała tak szybko jak na zachodzie kontynentu. Powodem były obowiązujące od średniowiecza prawa feudalne, które uniemożliwiały chłopom przenoszenie się do miast. W efekcie do połowy XIX w. powstało tam zaledwie kilka ośrodków przemysłowych.

Wnętrze XIX-wiecznej huty przedstawione na obrazie z epoki. Rozwój przemysłu inspirował artystów, którzy ukazywali pracę w wielkich zakładach.

CIEKAWOSTKA

Powszechne stosowanie maszyn parowych zwiększyło zapotrzebowanie na drewno, które początkowo służyło jako opał. Z tego powodu w Wielkiej Brytanii w XIX w. wykarczowano 80% lasów. Dopiero później zamiast drewna zaczęto używać węgla.

Narodziny elektrotechniki

Od początku XIX w. rosło zainteresowanie elektrycznością i możliwościami jej zastosowania w życiu codziennym. Przełom przyniosły odkrycia brytyjskiego fizyka **Michaela Faradaya** [czyt.: majkela faradaja]. Wyniki jego odkryć wykorzystano do skonstruowania **silników elektrycznych**. To rozwiązanie otworzyło w drugiej połowie XIX w. kolejny etap rewolucji przemysłowej. Powstały wówczas urządzenia elektryczne usprawniające produkcję. Dzięki oświetleniu elektrycznemu wydłużył się też dzień pracy. Elektryczność zrewolucjonizowała także przesyłanie informacji. W **1837 r.** Amerykanin **Samuel Morse** [czyt.: mors] udoskonalił **telegraf**. To urządzenie służyło do przekazywania wiadomości na odległość za pomocą impulsów elektrycznych płynących w przewodach.

Telegraf przekazywał wiadomości przy użyciu alfabetu Morse'a, składającego się z ciągu kresek i kropek, którym odpowiadały długie lub krótkie impulsy elektryczne.

? Jaka była zasada funkcjonowania telegrafu?

Skutki rewolucji przemysłowej

Masowe wykorzystywanie urządzeń napędzanych przez maszyny parowe oraz elektryczność wywołało duże zmiany w gospodarce i życiu ludzi. W ten sposób w XIX w. powstała **cywilizacja przemysłowa**. Wzrost produkcji doprowadził również do ożywienia handlu. Aby ułatwić transport towarów, w całej Europie budowano nowe linie kolejowe i drogi.

Rozwojowi przemysłu towarzyszyła szybka **urbanizacja**, czyli gwałtowne rozrastanie się miast. Napływało do nich coraz więcej mieszkańców wsi, którzy znaleźli zatrudnienie w przemyśle. W tym okresie stolice wielu państw europejskich powiększyły się nawet kilkukrotnie i zyskały rangę **metropolii**. W wyniku tak gwałtownych przemian wzrastało zanieczyszczenie powietrza i rzek.

W miarę rozkwitu przemysłu znaczenie zyskiwał **kapitał**, czyli środki finansowe, które inwestowano – np. w zakup maszyn – aby powiększyć zyski. Transakcje pieniężne przyczyniły się do rozwoju banków i giełdy. Na skutek tych przemian powstał system społeczno-gospodarczy nazywany **kapitalizmem**, który opiera się na:

- prywatnej własności,
- wolności osobistej,
- swobodzie konkurencji,
- ograniczonej ingerencji państwa w gospodarkę.

Metropolia – tu: duże miasto będące centrum administracyjnym, gospodarczym i kulturalnym regionu lub kraju.

Rewolucja przemysłowa

Przyczyna

- poszukiwanie wydajniejszych metod produkcji
- przenoszenie się ludności wiejskiej do miast

Wydarzenie

Skonstruowanie maszyny parowej przez Jamesa Watta w **1763 r.**

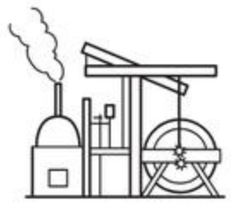

Skutek

- rozwój przemysłu i urbanizacja
- zwiększenie liczby pracujących w przemyśle i usługach, a spadek zatrudnienia w rolnictwie
- powstanie kapitalizmu

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Rewolucja przemysłowa** rozpoczęła się w Wielkiej Brytanii w drugiej połowie XVIII w. Pod wpływem nowych rozwiązań technicznych i metod produkcji doszło do przemian w gospodarce oraz życiu ludzi.
2. **Maszyna parowa** skonstruowana w 1763 r. przez Jamesa Watta znalazła zastosowanie w przemyśle. Dzięki niej manufaktury przekształcały się w fabryki, czyli zakłady wykorzystujące pracę ludzi i maszyn.
3. **Rozwój przemysłu i transport**u zachodził najszybciej w takich dziedzinach, jak włókiennictwo oraz górnictwo. Wzrosło wydobycie węgla kamiennego stosowanego w hutnictwie i do napędzania maszyn parowych. Dzięki statkom i lokomotywom z silnikami parowymi rozwinął się również transport.
4. **Nowe wynalazki** z dziedziny elektryczności i telekomunikacji zrewolucjonizowały w XIX w. produkcję oraz przesyłanie informacji.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, czym była rewolucja przemysłowa.
2. Opisz różnice w działalności manufaktury i fabryki.
3. Wytłumacz, jak wynalezienie maszyny parowej wpłynęło na zwiększenie produkcji i rozwój transportu.
4. Wyjaśnij, jak opracowanie telegrafu i alfabetu Morse'a zmieniło sposób przekazywania informacji w XIX w.

★ 5. Porównaj, w jakim tempie przebiegała rewolucja przemysłowa w zachodniej i wschodniej Europie.

6. **Miniprojekt**
Podzielcie się na kilkuosobowe zespoły. Każda grupa wybierze jeden wynalazek epoki rewolucji przemysłowej i przygotuje jego krótką charakterystykę. Wasze opisy powinny uwzględniać postać konstruktora, sposób wykorzystania wynalazku i jego wpływ na przebieg rewolucji przemysłowej.

3 Nowe idee polityczne

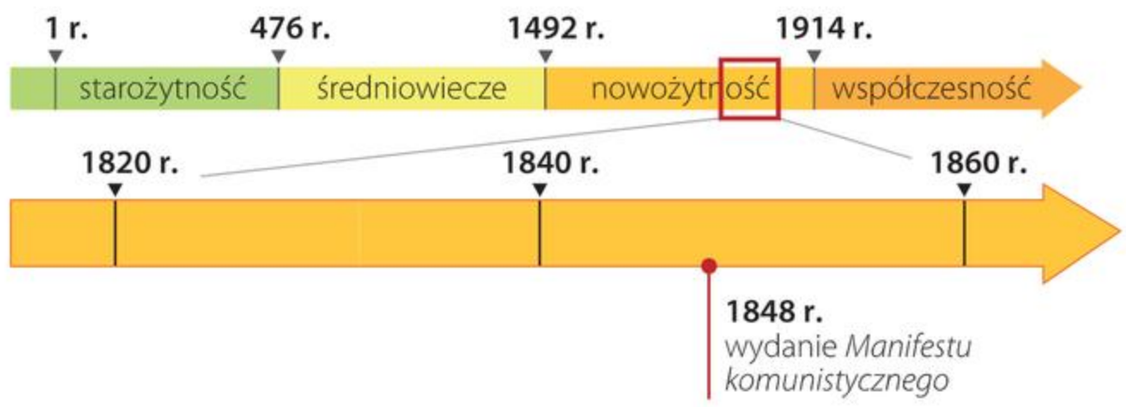

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- w jakich okolicznościach narodziły się liberalizm i konserwatyzm,
- jakie były początki ruchu robotniczego,
- jak powstały socjalizm i komunizm.

Liberalizm

Rewolucja francuska i wojny napoleońskie zmieniły nie tylko sytuację polityczną w Europie, lecz także sposób myślenia jej mieszkańców. Coraz większą popularność zdobywały wśród nich hasła oświeceniowe. W wyniku tych przemian zaczęły powstawać nowe **ideologie** opisujące, jak powinny funkcjonować społeczeństwo, gospodarka oraz państwo. Jeszcze w XVIII w. ukształtował się popularny w następnym stuleciu **liberalizm**. Jego nazwa pochodzi od łacińskiego słowa *liber*, co znaczy „wolny".

Zwolennicy tej ideologii (liberałowie) głosili, że:

- wolność i swobodny rozwój każdego człowieka są najważniejsze;
- państwo i społeczeństwo nie mogą ograniczać jednostki;
- wszyscy obywatele powinni być równi wobec prawa (likwidacja przywilejów stanowych);
- wolność słowa i wyznania to prawo każdego obywatela.

Liberałowie krytykowali też rządy absolutne, popierali natomiast ustrój konstytucyjny z silną pozycją parlamentu.

Zwolennicy liberalizmu podkreślali znaczenie wolności nie tylko w polityce, lecz także w gospodarce. Tak powstał **liberalizm ekonomiczny**. Dla jego istnienia niezbędna była swoboda w działalności gospodarczej, którą miały zapewnić **wolna konkurencja** oraz prawo do własności. Ponadto liberałowie chcieli ograniczyć udział państwa w sterowaniu gospodarką. Te poglądy zdobyły dużą popularność zwłaszcza wśród bogacącego się mieszczaństwa. Jednym z najsłynniejszych ideologów liberalizmu był Szkot **Adam Smith** [czyt.: smis].

Ideologia – zbiór idei, poglądów na życie społeczne i gospodarcze w państwie.

Wolna konkurencja – nieograniczana przez państwo, swobodna rywalizacja między przedsiębiorstwami.

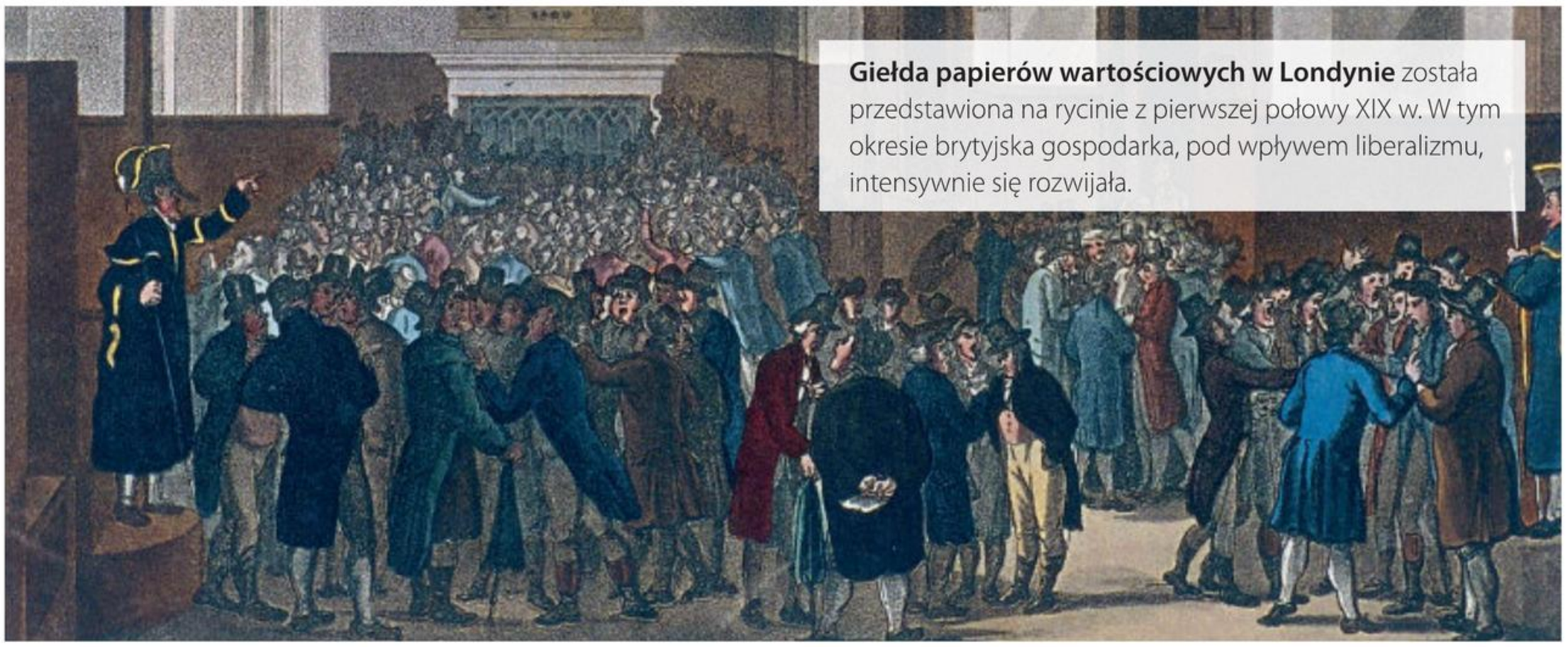

Giełda papierów wartościowych w Londynie została przedstawiona na rycinie z pierwszej połowy XIX w. W tym okresie brytyjska gospodarka, pod wpływem liberalizmu, intensywnie się rozwijała.

Konserwatyzm

Pod wpływem rewolucji francuskiej oraz postulatów liberałów na przełomie XVIII i XIX w. wykształcił się nowy ruch – **konserwatyzm**. Jego przedstawiciele głosili, że społeczeństwo powinno rozwijać się w sposób ewolucyjny, a nie w wyniku gwałtownych przewrotów.

Konserwatyści byli **zwolennikami monarchii** i dziedziczności tronu, bronili **religii**, Kościoła oraz tradycyjnych wartości. Chcieli utrzymać dotychczasowy porządek. Uważali, że należy rozwijać organy bezpieczeństwa, np. policję polityczną, aby wzmocnić państwo – tak by mogło ono bronić się przed działalnością liberałów. Przedstawiciele konserwatyzmu twierdzili, że każdy zajmuje w społeczeństwie wyznaczone przez pochodzenie miejsce i nikt nie ma prawa burzyć ustalonej hierarchii.

Edmund Burke (∗1727 †1797) [czyt.: berk] był twórcą konserwatyzmu, przeciwnikiem rewolucji. Uważał, że niszczą one ciągłość historyczną narodu, budowaną przez wiele pokoleń.

Początki ruchu robotniczego

Szybki rozwój przemysłu w pierwszej połowie XIX w. sprawił, że powstały nowe grupy społeczne. Zamożnych właścicieli fabryk nazywano **fabrykantami**, a znacznie liczniejszą warstwę ubogich robotników – **proletariatem**. Trudną sytuację zatrudnionych pogarszał brak przepisów określających ich prawa. Robotnicy musieli zgadzać się na niekorzystne, a czasem nieludzkie warunki proponowane im przez fabrykantów. Dzień pracy trwał nawet 16 godzin, a w fabrykach zatrudniano również dzieci.

Dzieci poniżej 12. roku życia były zatrudniane w wielu państwach jeszcze w pierwszej połowie XIX w. Obowiązkową edukację i zakaz pracy dzieci wprowadzano powoli.

Trudna sytuacja robotników sprawiła, że zaczęli powoływać organizacje, aby walczyć o swoje prawa. Tak powstał **ruch robotniczy**. Zrzeszenia te szybko się powiększały i stanowiły coraz większą siłę polityczną. Od początku XIX w. w Wielkiej Brytanii, a potem także w innych krajach, wybuchały **strajki** – robotnicy przerywali pracę, aby wymusić na właścicielach zakładów ustępstwa. Do głównych żądań należało podwyższenie zarobków oraz poprawa warunków i bezpieczeństwa pracy.

Kolejnym etapem walki robotników o poprawę ich sytuacji było powstanie **związków zawodowych**. Najwcześniej pojawiły się one w Wielkiej Brytanii. Z jednej strony, związki broniły interesów robotników i kontrolowały przestrzeganie ich praw. Z drugiej strony natomiast – często zabezpieczały fabrykantów przed zbyt radykalnymi działaniami pracowników.

Związek zawodowy – organizacja zrzeszająca pracowników, która dba o przestrzeganie ich praw przez pracodawców.

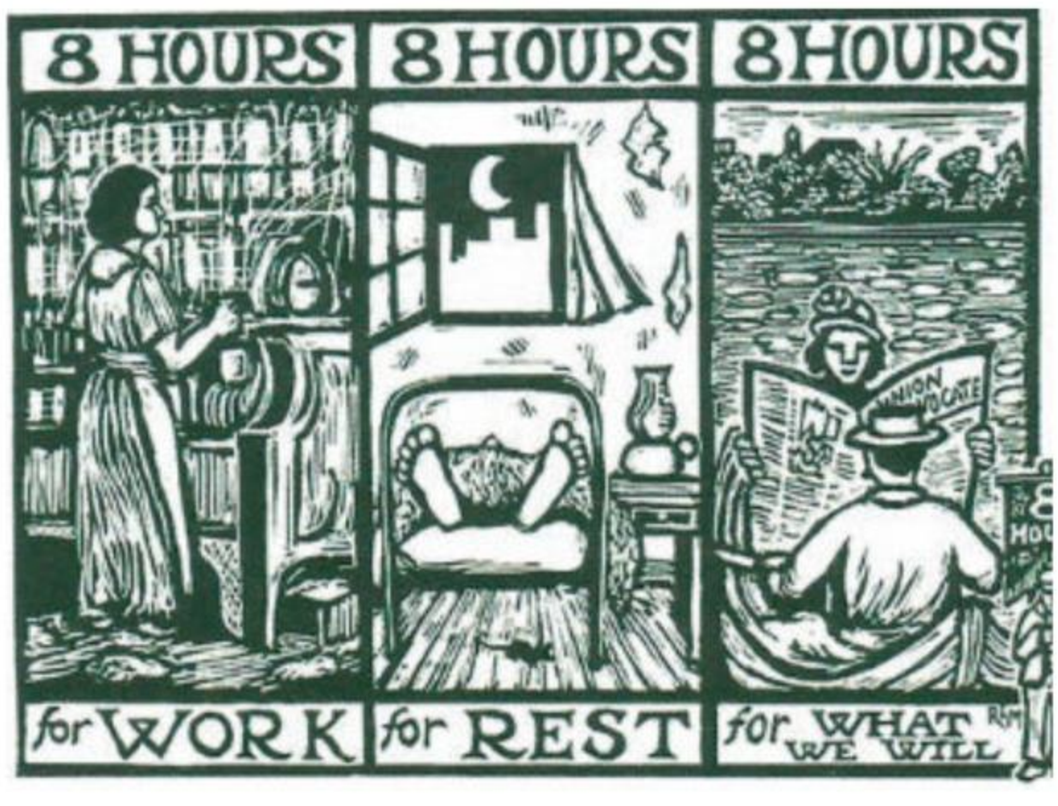

Ośmiogodzinny dzień pracy to jeden z najważniejszych postulatów ruchów robotniczych. Plakat z XIX w. nawołuje do podziału doby: osiem godzin na pracę, osiem godzin na odpoczynek, osiem godzin na przyjemności.

Socjalizm i komunizm

Już w XIX w. niektórzy myśliciele krytykowali kapitalizm za to, że powiększał nierówności społeczne. Głosili potrzebę stworzenia systemu opartego na sprawiedliwości społecznej. Domagali się zmian w prawie, poprawy warunków życia i pracy robotników oraz dostępu do oświaty. Postulowane reformy chcieli wprowadzić pokojowymi metodami. Twórców tych idei nazwano socjalistami, a proponowany przez nich ustrój – **socjalizmem**.

W połowie XIX w. wysunięto bardziej radykalne koncepcje zmian ustrojowych. Niemieccy socjaliści **Karol Marks** i **Fryderyk Engels** opracowali zasady **komunizmu**. Najważniejsze postulaty zawarli w wydanym w 1848 r. *Manifeście komunistycznym*. Krytykowali w nim założenia kapitalizmu – uważali, że system ten jest niesprawiedliwy i dlatego powinien zostać obalony przez robotników siłą, na drodze rewolucji. W jego miejsce miał zapanować ustrój komunistyczny. Nowe społeczeństwo nie byłoby podzielone na klasy społeczne, a własność prywatna zostałaby zlikwidowana – fabryki, kopalnie, ziemia i warsztaty miały stanowić wspólny majątek wszystkich obywateli.

Robert Owen (∗1771 †1858) [czyt.: ołen] był działaczem socjalistycznym i propagatorem ruchu spółdzielczego. Jako współwłaściciel kompleksu przędzalniczego stworzył idealne miasto-przedsiębiorstwo, w którym robotnicy pracowali krócej. Zapewnił im mieszkania oraz opiekę socjalną, zakazał też pracy dzieci poniżej 10. roku życia.

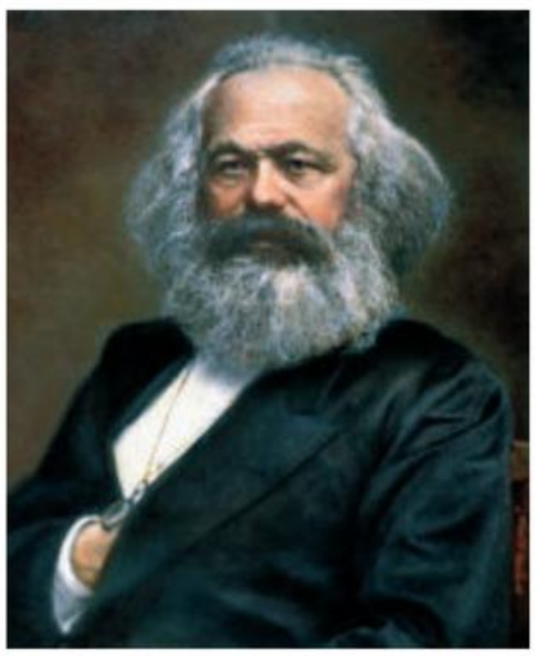

Karol Marks (∗1818 †1883) był niemieckim myślicielem, jednym z twórców komunizmu. Wraz z Fryderykiem Engelsem w latach 1847–1848 wspólnie napisali *Manifest komunistyczny*, w którym zawarli program komunizmu.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Warunki pracy w fabryce

Los dzieci pracujących w fabrykach na początku XIX w. opisał Robert Owen.

Utarło się w okręgach fabrycznych, że rodzice posyłają swych siedmio- czy ośmioletnich synów i córki – zimą i latem, o szóstej rano, czasem więc po ciemku, niekiedy w mróz i śnieg, do fabryk, gdzie panuje często wysoka temperatura, szkodliwa dla zdrowia ludzkiego i gdzie zatrudnieni pracują częstokroć [...] *do ósmej wieczór. Dzieci muszą bez przerwy harować na samo wyżywienie; nie przyzwyczajono ich do niewinnych, zdrowych i rozsądnych zabaw; a choćby je nawet poznały, nie daje się im na nie czasu. Ustanie pracy – oto jedyne znane im odprężenie.* [...]
Cóż dziwnego, że taki system wytwarza ludność słabą na ciele i umyśle, obciążoną nałogami, które niszczą ich własny i otoczenia dobrobyt [...]. *Dzisiaj człowiek służy jednemu panu, jutro drugiemu, pojutrze trzeciemu i czwartemu, aż wreszcie wszelka więź pomiędzy pracodawcą a pracobiorcą* [pracownikiem] *sprowadza się tylko do względu na doraźny zysk, jaki jeden może wyciągnąć z drugiego.*

Źródło: R. Owen, *Wybór pism*, tłum. A. Prejbisz, Warszawa 1948, s. 141–142.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Oceń sytuację dzieci pracujących w fabrykach na początku rewolucji przemysłowej.
2. Powiedz co – zdaniem Owena – było szkodliwe dla dzieci pracujących w fabryce.

Ideologie społeczno-polityczne w XIX wieku

Ideologia	Główni myśliciele	Najważniejsze założenia
Liberalizm	• John Locke [czyt.: dżon lok] • Monteskiusz • Adam Smith	• swobodny rozwój każdego człowieka • równość obywateli wobec prawa • wolność gospodarcza, bez ingerencji państwa • minimalny udział państwa w życiu społecznym i gospodarczym • krytyka rządów absolutnych • silna pozycja parlamentu
Konserwatyzm	• Edmund Burke	• popieranie dziedzicznej monarchii • obrona religii, Kościoła, tradycyjnego porządku i wartości, takich jak naród czy rodzina • zmiany w państwie przeprowadzane w drodze ewolucji, nie rewolucji • wzmocnienie władzy centralnej w państwie
Socjalizm	• Henri de Saint-Simon [czyt.: ąri de sęsimą] • Robert Owen	• krytyka kapitalizmu • zmiana ustroju w sposób pokojowy • poprawa warunków życia robotników • sprawiedliwość społeczna • ochrona praw robotników • upowszechnienie oświaty
Komunizm	• Karol Marks • Fryderyk Engels	• zmiana ustroju w drodze rewolucji • likwidacja własności prywatnej • stworzenie społeczeństwa bezklasowego • równość ludzi pod względem praw i majątku

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Nowe ideologie** – liberalizm i konserwatyzm powstały na przełomie XVIII i XIX w. Socjalizm i komunizm narodziły się w połowie XIX stulecia.
2. **Liberałowie** głosili wolność jednostki, równość wszystkich obywateli wobec prawa oraz swobodę gospodarczą.
3. **Konserwatyści** dążyli do ochrony tradycyjnych wartości (monarchia, Kościół, rodzina) i utrzymania dotychczasowej hierarchii społecznej.
4. **Ruch robotniczy** zaistniał w wyniku rozwoju przemysłu. Robotnicy walczyli o poprawę warunków pracy i życia. Organizowali strajki i wstępowali do związków zawodowych.
5. **Socjaliści** chcieli wprowadzić w życie postulaty robotników poprzez działania pokojowe.
6. **Komuniści**, chcąc zrealizować radykalne idee Fryderyka Engelsa i Karola Marksa, wzywali do obalenia kapitalizmu na drodze rewolucji. Nawoływali do utworzenia społeczeństwa bezklasowego, w którym własność prywatna zostałaby zlikwidowana.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Scharakteryzuj główne założenia liberalizmu.
2. Wyjaśnij, jak powstał konserwatyzm.
3. Przedstaw okoliczności powstania ruchu robotniczego.
★ 4. Wyjaśnij, czym były falanstery. Powiedz, do której z rozpowszechnionych w XIX w. ideologii nawiązywali twórcy koncepcji falansterów.
5. **Miniprojekt**
Podzielcie się na kilkuosobowe grupy. Zadaniem każdej z nich będzie napisanie przemówienia, które mógłby wygłosić zwolennik jednej z ideologii: konserwatyzmu, liberalizmu, socjalizmu i komunizmu. Postarajcie się zawrzeć w Waszej pracy najważniejsze postulaty dla danego nurtu. Następnie przedstawiciele każdego zespołu wygłoszą swoje przemówienia. Pozostali uczniowie spróbują odgadnąć, jaką ideologię reprezentuje mówca.

4 Przeciwko Świętemu Przymierzu

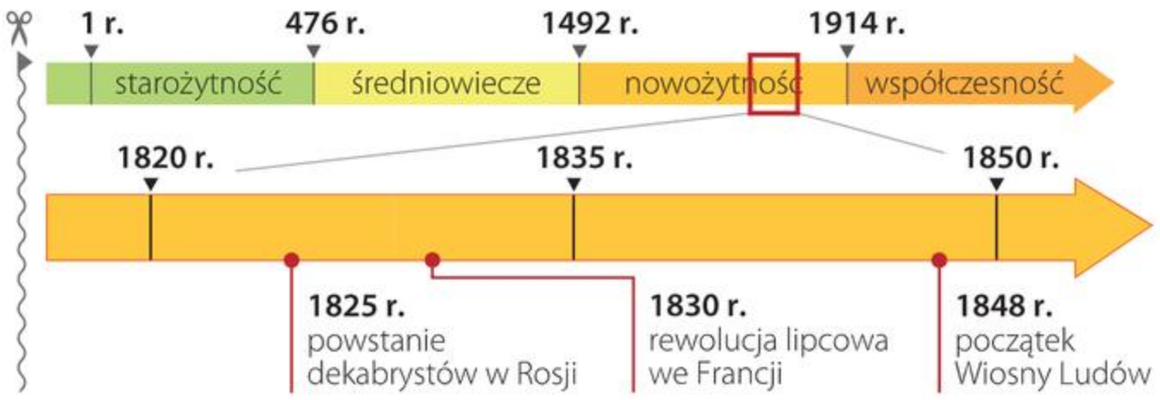

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego próbowano obalić ład wiedeński w Europie,
- jakie były przyczyny Wiosny Ludów,
- jak przebiegały rewolucje europejskie w latach 1848–1849.

Walka z ładem wiedeńskim

Ład polityczny przyjęty na kongresie wiedeńskim miał od początku licznych przeciwników. Sprzymierzone mocarstwa nie liczyły się bowiem z interesami narodów oraz działały wbrew społeczeństwom dążącym do reform. Przemian społecznych wywołanych rewolucją francuską nie dało się jednak zatrzymać. Z tego powodu od początku lat 20. XIX w. wybuchały powstania narodowe, m.in. we Włoszech, w Hiszpanii, Belgii, a także na ziemiach polskich.

Do próby przewrotu doszło również w Rosji. Spiskowcy chcieli zlikwidować monarchię i wprowadzić republikę lub gruntownie zreformować dotychczasowy ustrój. Wywołane w grudniu 1825 r. **powstanie dekabrystów**, nazywanych tak od rosyjskiego słowa *diekabr* – „grudzień", zakończyło się klęską. Władze carskie, aby zapobiec kolejnym buntom, powołały **tajną policję** i rozbudowały aparat donosicielstwa.

We Francji rosło niezadowolenie z rządów Karola X, który wycofał większość postępowych reform. Władca wzmocnił cenzurę, ograniczył rolę parlamentu i zmniejszył liczbę osób, którym przysługiwało prawo wyborcze. Z tego powodu w 1830 r. w Paryżu wybuchła **rewolucja lipcowa**. Mieszczanie zmusili Karola X do abdykacji, a rządy we Francji objął jego krewny – Ludwik Filip. W kraju rozszerzono prawo wyborcze, zwiększono władzę parlamentu oraz zagwarantowano wolność prasy. Jednocześnie swoją pozycję społeczną umocniło bogate mieszczaństwo – **burżuazja**.

Burżuazja – najbogatsi mieszkańcy miast, m.in. właściciele przedsiębiorstw handlowych lub produkcyjnych.

Rebelia dekabrystów trwała tylko jeden dzień. Oddziały powstańców (1) w wyniku niezdecydowania przywódców zostały szybko rozbite przez wojska wierne carowi (2). Dowódców spisku aresztowano i skazano na śmierć. Wydarzenia te zostały przedstawione na obrazie *Powstańcy na placu Senackim*.

Wolność wiodąca lud na barykady to obraz XIX-wiecznego malarza Eugène'a Delacroix [czyt.: eżena delakru**ła**]. Artysta uczestniczył w rewolucji lipcowej. Na swoim płótnie umieścił postacie wyrażające najważniejsze idee rewolucjonistów, czyli romantyczny entuzjazm, walkę o wolność oraz bohaterską śmierć.

Przyczyny Wiosny Ludów

Rewolucje z lat 20. i 30. XIX w. nie uspokoiły społecznego wzburzenia:

- chłopi w Europie Środkowej nadal odpracowywali pańszczyznę;
- na zachodzie Europy coraz liczniejsi robotnicy żądali poprawy warunków pracy i życia;
- ludność domagała się również rozszerzenia praw obywatelskich, m.in. prawa wyborczego;
- wśród Niemców i Włochów silne były tendencje zjednoczeniowe, a Polacy i Węgrzy chcieli odzyskać niepodległość.

W całej Europie panowały nastroje rewolucyjne. Sytuację zaostrzyły fala nieurodzaju i głodu w latach 1845–1847 oraz towarzyszące im epidemie chorób. **Wiosną 1848 r.** w wielu krajach europejskich wybuchły rewolucje i powstania narodowe. Objęły niemal całą Europę, dlatego przeszły do historii pod nazwą **Wiosny Ludów**.

Wiosna Ludów we Francji

Do pierwszych walk doszło we Francji, gdzie od czasów rewolucji lipcowej władzę sprawował król Ludwik Filip. Biedota oraz robotnicy coraz częściej protestowali przeciwko trudnym warunkom życia i bezrobociu oraz skandalom finansowym z udziałem członków rządu. Rosło niezadowolenie także wśród innych grup społecznych. Pod koniec lutego 1848 r. masowa demonstracja antyrządowa przerodziła się w uliczne walki, co dało początek **rewolucji lutowej**. Przerażony tymi wydarzeniami król abdykował i opuścił kraj.

Władzę w państwie przejął Rząd Tymczasowy, który ogłosił Francję **republiką**. Wprowadzono powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn oraz wolność prasy i zgromadzeń. Wkrótce wybrano nowe władze, które jednak nie zamierzały spełniać dalszych oczekiwań ludności. Doprowadziło to w czerwcu 1848 r. do powstania robotników w Paryżu, krwawo stłumionego przez wojsko. Jesienią tego roku uchwalono nową konstytucję, na mocy której najwyższą władzę powierzono parlamentowi, a władzę wykonawczą – prezydentowi. Organy te były wyłaniane w wyborach. W grudniu 1848 r. pierwszym prezydentem republiki został **Ludwik Napoleon Bonaparte** – bratanek Napoleona I.

Wiosna Ludów

Przyczyna

- fala nieurodzaju i głodu w latach 1845–1847
- postulaty rozszerzenia praw obywatelskich
- żądania poprawy warunków pracy i życia robotników
- tendencje niepodległościowe (Polacy, Węgrzy) i zjednoczeniowe (Niemcy, Włosi)

Wydarzenie

Wybuch serii powstań antyrządowych określanych jako Wiosna Ludów **w 1848 r.**

Skutek

- początkowa zgoda rządzących na postulaty rewolucjonistów
- ostatecznie odrzucenie żądań protestujących i przywrócenie dotychczasowego ładu

Wiosna Ludów w Europie

Lata 1848–1849 były czasem wielu powstań i wystąpień przeciwko władzy. Jednak podjęte próby przemian ustrojowych (Prusy, Austria), odzyskania niepodległości (Węgry) czy też zjednoczenia państwa (Włochy) zakończyły się niepowodzeniem.

Prusy	Austria	Węgry	Włochy
• Marzec 1848 r. – wybuchła rewolucja w Berlinie. • Król pruski Fryderyk Wilhelm IV wyraził zgodę na: – zwołanie parlamentu, – zniesienie cenzury, – uchwalenie konstytucji, – uwolnienie więźniów politycznych. • Jesień 1848 r. – król wycofał się z większości ustępstw, jednak wprowadził podstawowe wolności polityczne: – równość wobec prawa, – wolność religijną, – wolność słowa.	• Marzec 1848 r. – rozpoczął się protest studentów i robotników. • Cesarz Ferdynand I wyraził zgodę na: – powołanie nowego rządu, – uchwalenie konstytucji (trójpodział władzy w państwie), – wprowadzenie podstawowych wolności politycznych. • Nowy parlament uchwalił **uwłaszczenie chłopów**. • Jesień 1848 r. – cesarz wycofał się z ogłoszonych reform, co doprowadziło do wznowienia walk i abdykacji władcy. • Nowy cesarz Franciszek Józef I zmienił konstytucję i zdobył decydujący wpływ na rządy.	• Marzec 1848 r. – wybuch antyaustriackiego powstania (Węgry znajdowały się pod panowaniem austriackim). • Węgrzy powołali własny parlament i rząd. • Jesień 1848 r. – na pomoc powstańcom węgierskim przybyli ochotnicy z całej Europy, w tym z Polski (Polak, generał Józef Bem, został naczelnym wodzem wojsk węgierskich). • Zima 1849 r. – Austriacy zajęli węgierską stolicę, a cesarz zlikwidował odrębność Węgier. • Węgrzy zdetronizowali cesarza Franciszka Józefa I i ogłosili niepodległość. • Lato 1849 r. – **powstanie zostało stłumione przez Rosję** (sojusznika Austrii w Świętym Przymierzu).	• Marzec 1848 r. – początek antyaustriackich wystąpień w północnych Włoszech, których celem było utworzenie niepodległego zjednoczonego państwa włoskiego. • Po początkowym sukcesie Włosi na północy ogłosili powstanie republiki. • Wiosna 1849 r. – Austriacy odzyskali kontrolę nad północą Włoch. • Luty 1849 r. – wybuch rewolucji w Państwie Kościelnym w środkowych Włoszech (papież został wygnany, a Państwo Kościelne przekształcono w Republikę Rzymską). • Jesień 1849 r. – papież z pomocą Francji odzyskał władzę.

? Jakie były skutki Wiosny Ludów w Europie?

Uwłaszczenie chłopów – nadanie chłopom na własność użytkowanej przez nich ziemi.

Rewolucja w Berlinie przedstawiona na grafice z XIX w. Władca Prus wysłał przeciwko zbuntowanym mieszkańcom stolicy oddziały wojskowe, co doprowadziło do walk ulicznych.

Lajos Kossuth [czyt.: lajosz koszut] – przywódca powstania węgierskiego – od początku rewolucji opowiadał się za całkowitym oderwaniem swojej ojczyzny od Austrii.

Wojna krymska

Sukcesy armii rosyjskiej w tłumieniu powstania na Węgrzech zachęciły cara Mikołaja I do ataku na Turcję. Rosja chciała opanować cieśniny łączące Morze Czarne z Morzem Śródziemnym. Konflikt wybuchł w 1853 r. Nazwano go **wojną krymską**, ponieważ do największych walk doszło na Półwyspie Krymskim. Wbrew oczekiwaniom cara Turcję poparły Wielka Brytania, Francja i Królestwo Sardynii. Wojska rosyjskie, choć liczniejsze, zaczęły przegrywać z nowoczesną, dobrze wyposażoną armią przeciwnika. Trudną sytuację Rosji pogorszyła śmierć cara Mikołaja I. Jego następca, Aleksander II, musiał szybko zakończyć wojnę.

W 1856 r. w Paryżu podpisano traktat pokojowy. Morze Czarne uznano odtąd za obszar neutralny, na którym nie mogła przebywać flota wojenna ani Rosji, ani Turcji. Wojna krymska ukazała słabość militarną i gospodarczą Rosji. Zmniejszyła również jej znaczenie w rejonie Morza Czarnego.

„Cienka czerwona linia" to określenie stosowane w odniesieniu do piechurów szkockich 1. Podczas walk w wojnie krymskiej wsławili się oni skuteczną obroną brytyjskich pozycji przed natarciem znacznie liczniejszych sił rosyjskich 2.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Decyzje kongresu wiedeńskiego** wywołały niezadowolenie w wielu państwach. W 1825 r. w Rosji nieudaną próbę zamachu stanu podjęli dekabryści. W 1830 r. podczas rewolucji lipcowej Francuzi wystąpili przeciwko władzy absolutnej króla Karola X, a Francja stała się monarchią konstytucyjną.
2. **Wiosna Ludów**, czyli seria rewolucji i powstań narodowych, wybuchła w Europie w 1848 r. Wydarzenia objęły prawie cały kontynent poza Rosją i Wielką Brytanią.
3. **Początek Wiośnie Ludów dała rewolucja we Francji.** Rewolucja wybuchła tam w lutym 1848 r. W jej wyniku we Francji ustanowiono republikę i uchwalono nową konstytucję. W kolejnych miesiącach do wystąpień przeciwko władzy monarchów doszło w innych państwach europejskich, jednak protestującym nie udało się ostatecznie zrealizować swoich postulatów.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Podaj przyczyny wybuchu rewolucji i powstań w 1848 r.
2. Przedstaw przebieg i skutki rewolucji lutowej we Francji.
3. Omów wystąpienia rewolucyjne w Prusach i Austrii.
★ 4. Wymień przyczyny i skutki wojny krymskiej.
5. **Miniprojekt**
   Wyobraźcie sobie, że jesteście przedstawicielami Rządu Tymczasowego we Francji w czasie Wiosny Ludów. Przed Wami stoi dylemat: czy kraj powinien być nadal monarchią, czy przekształcić go w republikę. Porozmawiajcie o zaletach i wadach każdego z tych ustrojów. Na koniec przez głosowanie wybierzcie lepszy, Waszym zdaniem, ustrój.

Mapa myśli do rozdziału I

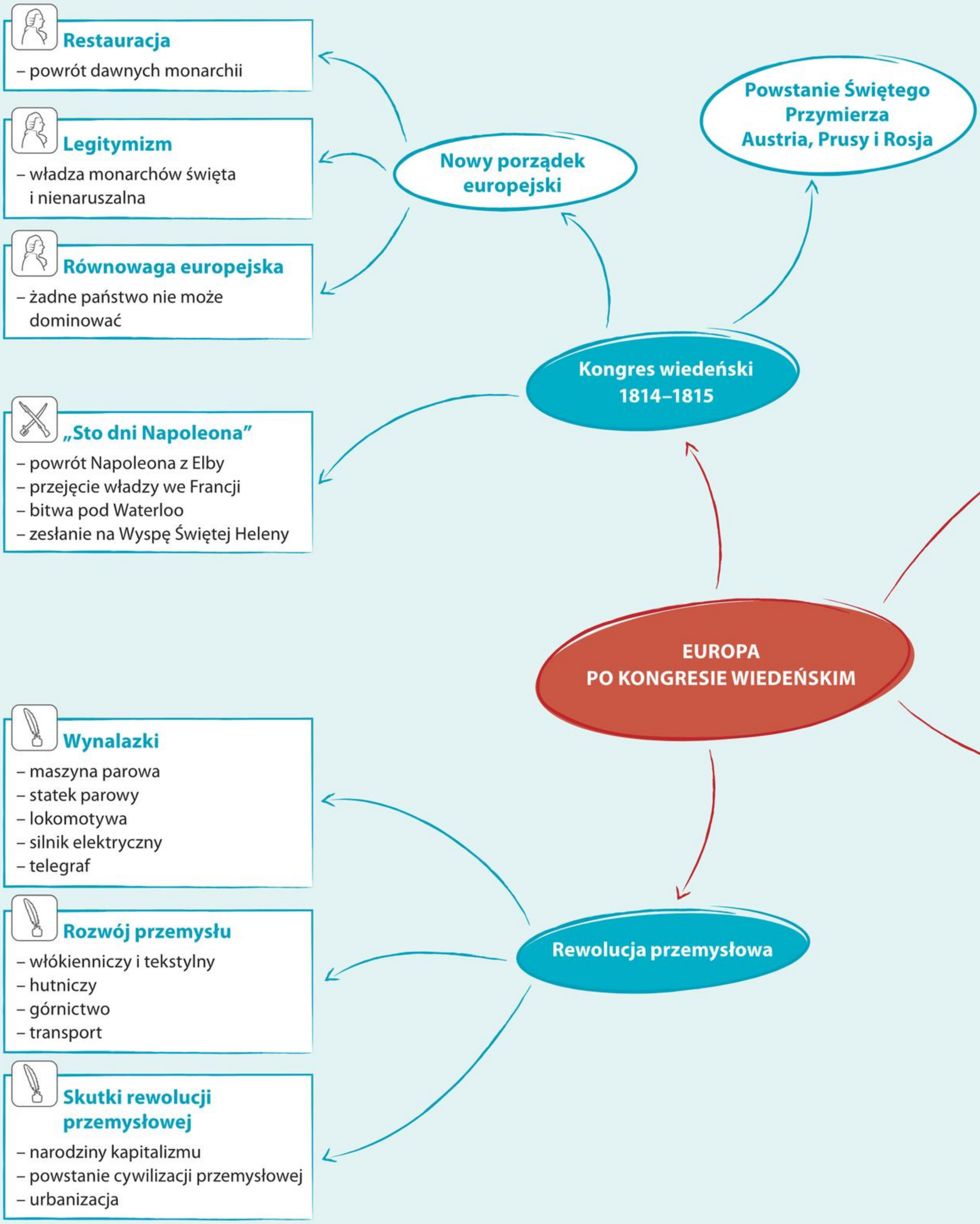

- Konflikty zbrojne
- Polityka
- Kultura, nauka i technika

Nowe idee polityczne

Liberalizm
- wolność i swobodny rozwój człowieka
- równość wobec prawa
- państwo nie ingeruje w gospodarkę

Ważne postaci
- John Locke
- Adam Smith

Konserwatyzm
- zmiany w państwie na drodze ewolucji
- zachowanie dawnych monarchii
- tradycyjne wartości

Ważne postaci
- Edmund Burke

Socjalizm
- sprawiedliwość społeczna
- ochrona praw robotników
- krytyka kapitalizmu
- powszechna oświata

Ważne postaci
- Henri de Saint-Simon
- Robert Owen

Komunizm
- zmiana ustroju w wyniku rewolucji
- społeczeństwo bezklasowe
- równość pod względem praw i majątku
- likwidacja własności prywatnej

Ważne postaci
- Karol Marks
- Fryderyk Engels

Wojny i rewolucje

Powstanie dekabrystów
- Rosja: grudzień 1825 r.

Rewolucja lipcowa
- Francja: 1830 r.

Wiosna Ludów 1848
- **Przyczyny**
  - klęska nieurodzaju
  - żądanie poprawy warunków życia i pracy robotników
  - tendencje niepodległościowe i zjednoczeniowe
- **Skutki**
  - Francja – ustanowienie republiki
  - Węgry – stłumienie powstania narodowego
  - Austria – objęcie władzy przez Franciszka Józefa I
  - Prusy – wprowadzenie równości wobec prawa, wolności religijnej i wolności słowa

Wojna krymska 1853–1856
- **Przyczyny**
  - rywalizacja Rosji z koalicją Turcji, Wielkiej Brytanii, Francji i Królestwa Sardynii
- **Skutki**
  - osłabienie pozycji Rosji
  - Morze Czarne obszarem neutralnym

Sposób na zadania

Zadanie 1. (0–4)

Przyjrzyj się zamieszczonej mapie. Następnie wymień cztery zmiany terytorialne, do których doszło w Europie po kongresie wiedeńskim.

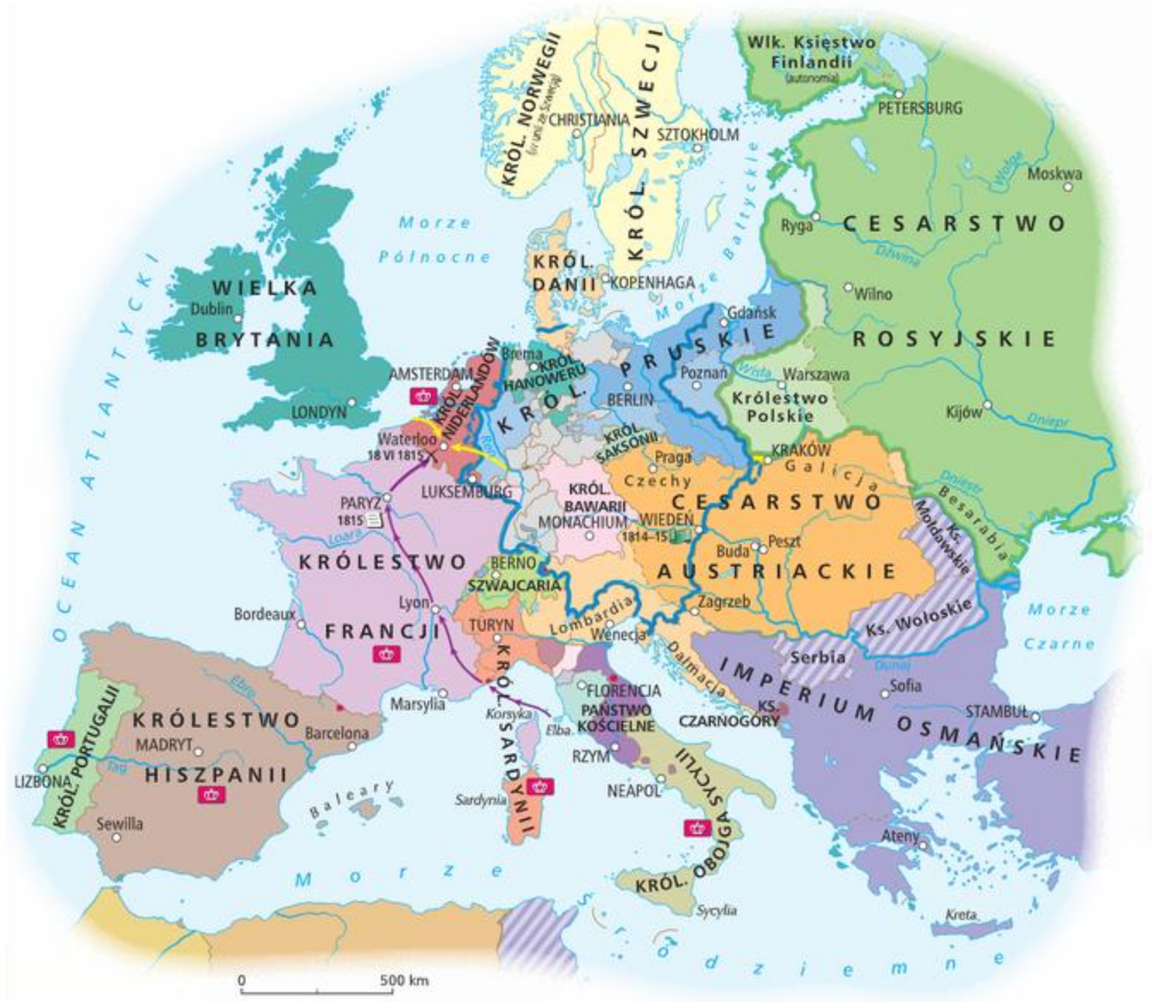

Wskazówka 1.

Zapoznaj się z poleceniem.
Uważnie przeczytaj polecenie. Zastanów się, jakich informacji potrzebujesz, aby udzielić odpowiedzi. Z polecenia wynika, że Twoim zadaniem jest wypisanie czterech zmian terytorialnych wprowadzonych w wyniku kongresu wiedeńskiego.

Wskazówka 2.

Przeanalizuj materiał źródłowy.
Zapoznaj się z podaną mapą i przemyśl, jakie wiadomości na niej zawarto. Dokładnie przyjrzyj się legendzie. Sprawdź, co oznaczają zastosowane barwy. Zwróć szczególną uwagę na sposób wyróżnienia obszarów, które przyznano poszczególnym państwom w 1815 r.

Wskazówka 3.

Wyciągnij wnioski.
Największe zasługi w pokonaniu Napoleona miały m.in. Rosja, Austria i Prusy. To te państwa odgrywały kluczową rolę w czasie kongresu wiedeńskiego i mogły uzyskać największe zdobycze terytorialne. Warto zatem sprawdzić, które obszary zostały przyznane zwycięskim krajom po 1815 r. Istnieją duże szanse, że zmiana granic dotyczyła też Francji. Jako państwo pokonane zapewne utraciła ona część ziem – przyjrzyj się więc uważnie, jak zmieniły się francuskie granice po kongresie wiedeńskim.

Odpowiedź:

1) Granice Francji powróciły do stanu sprzed rewolucji francuskiej.
2) Austria odzyskała leżącą nad Adriatykiem Dalmację oraz część północnych Włoch z Lombardią.
3) Rosja przejęła większość terenu Księstwa Warszawskiego z Warszawą.
4) Prusy otrzymały Wielkopolskę oraz ziemie w zachodniej części dawnego Związku Reńskiego.

Sprawdź, czy potrafisz

WYKONAJ W ZESZYCIE

Przeczytaj zamieszczony tekst źródłowy. Następnie wykonaj zadania 1., 2. i 3.

W imię Przenajświętszej i Nierozdzielnej Trójcy [...] doszli ich Cesarskie i Królewskie Mości: cesarz Austrii, król Prus i cesarz Rosji do przekonania o konieczności oparcia stosunków wzajemnych na wzniosłych prawach, które głosi nauka boskiego Zbawiciela. Oświadczają tedy uroczyście, że celem niniejszego aktu jest obwieszczenie całemu światu, iż odtąd zarówno wewnątrz ich państw własnych, jak i w stosunku do państw obcych drogowskazem ich postępowania będą przepisy tej świętej wiary, nasady sprawiedliwości, miłości i zgody [...].

Artykuł I. Zgodnie ze słowami Pisma Świętego nakazującymi wszystkim ludziom by byli sobie wzajemnie braćmi, trzej monarchowie wiążą się węzłami prawdziwego, nierozerwalnego braterstwa, uważając się za współrodaków gotowych przy każdej sposobności do udzielenia sobie wzajemnie pomocy i poparcia [...].

Artykuł III. Wszystkie mocarstwa, które przyjmą powyższe święte zasady i które, uznając doniosłość ich dla szczęścia narodów żyjących tak długo w niepokoju, dążyć będą do tego, by prawdy te odtąd wywierały cały należny im wpływ na losy ludzkie do tego świętego przymierza.

Źródło: *Historia powszechna. Czasy nowożytne 1640–1870. Wybór tekstów źródłowych*, pod red. B. Krauzego, Warszawa 1951, cz. II, s. 22–23.

Zadanie 1.

Podaj nazwę sojuszu zawartego na podstawie cytowanego dokumentu.

Zadanie 2.

Wyjaśnij, dlaczego doszło do porozumienia opisanego w tekście źródłowym.

Zadanie 3.

Odpowiedz, jakie znaczenie dla Polaków miała wspomniana umowa między państwami.

Zadanie 4.

Scharakteryzuj trzy najważniejsze postanowienia kongresu wiedeńskiego.

Zadanie 5.

Dokończ zdanie. Zaznacz odpowiedź A albo B i jej uzasadnienie 1., 2. lub 3.

Po zesłaniu Napoleona na Wyspę Świętej Heleny Francja została ogłoszona

A.	monarchią,	zgodnie z wprowadzoną na kongresie wiedeńskim zasadą	**1.**	liberalizmu.
B.	republiką,		**2.**	restauracji.
			3.	równowagi europejskiej.

Zadanie 6.

Wskaż zdania, w których opisano poglądy głoszone przez liberałów w pierwszej połowie XIX w.

- Wolność i swobodny rozwój każdego człowieka są najważniejsze.
- Państwo i społeczeństwo nie mogą ograniczać jednostki.
- Należy bronić monarchii, dziedziczności tronu, religii, Kościoła oraz tradycyjnych wartości.
- Wolność słowa i wyznania to prawo każdego obywatela.
- Władzę w krajach europejskich powinien przejąć proletariat na drodze rewolucji.
- Należy dążyć do ograniczenia wolnej konkurencji na rynku.

Zadanie 7.

Wyjaśnij znaczenie podanych terminów.

manufaktura, metropolia, ideologia, burżuazja

Zadanie 8.

Przyporządkuj właściwe opisy wymienionym postaciom. Jeden opis jest niepotrzebny.

A. Adam Smith

B. James Watt

C. Karol Marks

1. Pochodzący z Niemiec socjalista i myśliciel, współtwórca idei komunizmu.
2. Jeden z najsłynniejszych ideologów liberalizmu.
3. Konstruktor pierwszego silnika elektrycznego.
4. Szkocki wynalazca, twórca maszyny parowej.

Zadanie 9.

Zdecyduj, które spośród wydarzeń wymienionych w punktach A–D było chronologicznie pierwsze, a które – chronologicznie ostatnie. W każdym wierszu tabeli zakreśl odpowiednią literę.

Wydarzenie chronologicznie pierwsze	**A**	**B**	**C**	**D**
Wydarzenie chronologicznie ostatnie	**A**	**B**	**C**	**D**

A. powstanie Świętego Przymierza
B. początek Wiosny Ludów
C. bitwa pod Waterloo
D. wynalezienie maszyny parowej

Zadanie 10.

Do każdego wydarzenia w tabeli dopasuj właściwy skutek spośród wymienionych w punktach A–D. W każdym wierszu tabeli zakreśl odpowiednią literę. Jeden skutek jest niepotrzebny.

Wydarzenie	Skutek			
rewolucja lipcowa	**A**	**B**	**C**	**D**
Wiosna Ludów	**A**	**B**	**C**	**D**
kongres wiedeński	**A**	**B**	**C**	**D**

A. powstanie Świętego Przymierza
B. abdykacja króla Francji Karola X
C. wprowadzenie we Francji republiki, na czele z prezydentem
D. wybuch powstania dekabrystów

Zadanie 11.

Podkreśl właściwe dokończenie zdania.

Ubogich pracowników XIX-wiecznych fabryk określa się mianem

A. dekabrystów.
B. fabrykantów.
C. liberałów.
D. proletariatu.

Zadanie 12.

Wyjaśnij, jakie były skutki wojny krymskiej. Podaj, kiedy wybuchł ten konflikt.

Jan Rosen, *Emilia Plater na czele kosynierów w 1831 r.*

II

ZIEMIE POLSKIE PO KONGRESIE WIEDEŃSKIM

1 Po upadku Księstwa Warszawskiego

2 Powstanie listopadowe

3 Polacy po powstaniu listopadowym

4 Wiosna Ludów na ziemiach polskich

5 Kultura polska pod zaborami

1 Po upadku Księstwa Warszawskiego

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były postanowienia kongresu wiedeńskiego dotyczące ziem polskich,
- jaki był ustrój Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Rzeczypospolitej Krakowskiej,
- jakie warunki dla rozwoju gospodarki panowały w Królestwie Polskim, zaborze pruskim i austriackim.

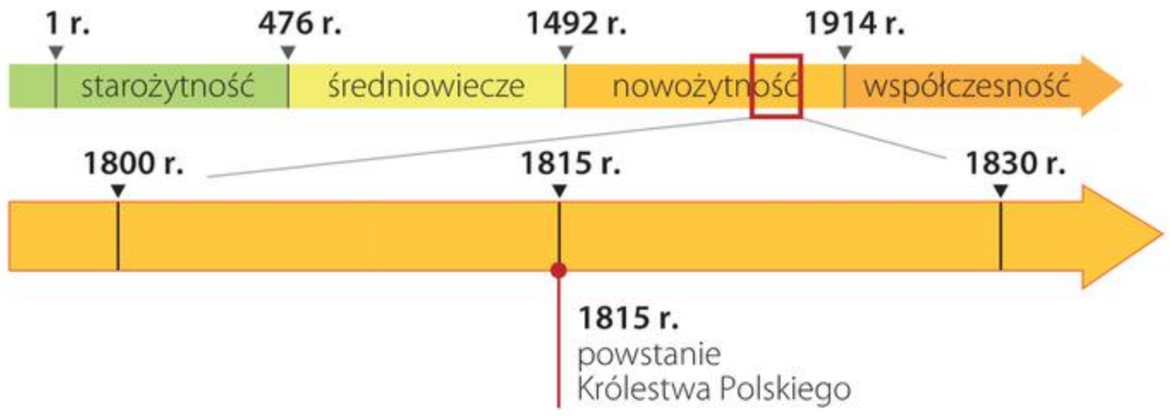

Podział ziem polskich

Jedną z decyzji podjętych na kongresie wiedeńskim była likwidacja Księstwa Warszawskiego. Z większości jego ziem w **1815 r.** utworzono **Królestwo Polskie** podporządkowane Rosji. Terytoria Rzeczypospolitej zajęte przez Rosjan w wyniku rozbiorów (tzw. **ziemie zabrane**) pozostały częścią Cesarstwa Rosyjskiego. Część dawnego Księstwa Warszawskiego przeszła pod panowanie króla pruskiego: ziemię chełmińską włączono bezpośrednio do Prus, a z Wielkopolski i Kujaw utworzono należące do państwa pruskiego **Wielkie Księstwo Poznańskie**. Prusacy zajęli również Gdańsk, który w okresie napoleońskim był wolnym miastem.

Ziemie polskie po kongresie wiedeńskim

LEGENDA

- granice Księstwa Warszawskiego w 1815 r.
- Królestwo Polskie
- Rzeczpospolita Krakowska

Granice państw zaborczych w 1815 r.:

- Cesarstwo Rosyjskie
- Cesarstwo Austriackie
- Królestwo Pruskie
- kopalnie i warzelnie soli
- huty
- przemysł metalowy
- przemysł włókienniczy
- przemysł spożywczy
- cukrownie
- uniwersytety
- biblioteki, fundacje i towarzystwa naukowe

PRACA Z MAPĄ

1. Opisz, jak podzielono Księstwo Warszawskie po kongresie wiedeńskim.
2. Porównaj gospodarkę w zaborze pruskim i austriackim.

Na kongresie wiedeńskim zadecydowano także o powstaniu **Rzeczypospolitej Krakowskiej**, obejmującej Kraków wraz z najbliższą okolicą. W ten sposób Austria utraciła ziemie, które zagrabiła w trakcie trzeciego rozbioru Polski. Mocą traktatu wiedeńskiego weszły one w skład Królestwa Polskiego, czyli znalazły się pod kontrolą Rosji. Austria otrzymała jedynie obwód tarnopolski i okolice Wieliczki. Całość ziem polskich pod zaborem austriackim nazywano **Galicją**.

Królestwo Polskie

Królestwo Polskie nazywano również Królestwem Kongresowym lub Kongresówką. Było monarchią konstytucyjną połączoną z Rosją **unią personalną** – car Aleksander I został jednocześnie królem polskim. Monarcha miał prawo składać projekty ustaw, decydował o polityce zagranicznej, pełnił władzę wykonawczą i funkcję głównodowodzącego armii. Podczas nieobecności zastępował go **namiestnik**. W rzeczywistości rządy w Królestwie sprawował brat cara, wielki książę Konstanty.

Ustrój utworzonego Królestwa Polskiego określała **konstytucja** nadana przez Aleksandra I. Gwarantowała ona wszystkim obywatelom równość wobec prawa, wolność osobistą, religii i druku oraz nietykalność osobistą. Zgodnie z zapisami konstytucji Polacy mogli używać języka polskiego w urzędach i szkołach.

Władza ustawodawcza w Kongresówce należała do **sejmu**. W jego skład wchodzili król, senat i izba poselska. Sejm uchwalał prawo, a także decydował o podatkach i budżecie państwa. Funkcję rządu pełniła **Rada Administracyjna** na czele z namiestnikiem.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki
1779–1846

Był ministrem skarbu Królestwa Polskiego. Po ukończeniu szkoły wojskowej w Petersburgu rozpoczął służbę w armii rosyjskiej. W 1800 r. powrócił na Litwę, gdzie pracował w administracji państwowej. Jako minister w Królestwie Polskim przyczynił się do uporządkowania finansów i wdrożenia ważnych inwestycji w przemyśle oraz komunikacji. Dzięki jego działalności nastąpił rozwój gospodarczy Królestwa Polskiego.

Przegląd wojsk polskich z udziałem wielkiego księcia Konstantego 1 został przedstawiony na obrazie Michała Chylewskiego z pierwszej połowy XIX w. Uwielbiana przez księcia surowa dyscyplina w połączeniu z jego grubiaństwem doprowadziły do samobójczej śmierci wielu polskich oficerów.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Boże, coś Polskę...

W 1816 r., po utworzeniu Królestwa Polskiego i nadaniu mu konstytucji przez cara Aleksandra I, Alojzy Szczęsny Feliński napisał *Hymn*. Kilka lat później treść utworu została zmieniona przez polskich patriotów.

Pierwotna wersja

Boże! coś Polskę przez tak liczne wieki
Otaczał blaskiem potęgi i chwały
I tarczą swojej zasłaniał opieki
Od nieszczęść, które przywalić ją miały;
Przed twe ołtarze zanosim błaganie,
Naszego Króla zachowaj nam, Panie!

Wersja zmieniona

Boże, coś Polskę przez tak liczne wieki
Otaczał blaskiem potęgi i chwały,
Coś ją osłaniał tarczą swej opieki,
Od nieszczęść, które przygnębić ją miały.
Przed twe ołtarze zanosim błaganie,
Ojczyznę, wolność racz nam wrócić, Panie.

Źródło: A. Feliński, *Hymn*, [w:] B. Zakrzewski, *Boże, coś Polskę Alojzego Felińskiego*, Wrocław 1987.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Opisz nastrój, jaki wyrażono w pierwotnej wersji tekstu.
2. Porównaj obydwa teksty i omów występujące między nimi różnice.

Car Aleksander I został ukazany jako „wskrzesiciel Królestwa Polskiego" na złotej monecie wybitej w 1829 r.

Wielkie Księstwo Poznańskie i Rzeczpospolita Krakowska

Wielkie Księstwo Poznańskie stanowiło wprawdzie część państwa pruskiego, jednak uzyskało ograniczoną **autonomię**. Język polski był – obok niemieckiego – językiem urzędowym w administracji, sądownictwie i szkołach. W 1824 r. powołano też **sejm prowincjonalny**, którego obrady toczyły się w języku polskim.

Wolne Miasto Kraków, inaczej Rzeczpospolita Krakowska, jako obszar autonomiczny znajdowało się pod **protektoratem**, czyli kontrolą, trzech państw zaborczych. Jego władze nie mogły samodzielnie prowadzić polityki zagranicznej. Zgodnie z zasadą neutralności w Krakowie nie stacjonowały wojska państw zaborczych. Ustrój państwa regulowała konstytucja, zapewniająca równość wobec prawa, niezależność sądownictwa oraz wolność osobistą chłopów.

Autonomia – prawo jakiejś zbiorowości do samodzielnego rozstrzygania swoich spraw.

Herb Wielkiego Księstwa Poznańskiego składał się z czarnego orła pruskiego, na którego piersi w czerwonym polu widniał srebrny orzeł w koronie. Taka symbolika świadczyła o tym, że księstwo – choć należy do Królestwa Prus – jest jednocześnie obszarem niezależnym.

Gospodarka ziem polskich w epoce zaborów

Królestwo Polskie	Zabór pruski	Zabór austriacki
• Podstawą gospodarki Królestwa Polskiego było rolnictwo. Na wsiach nadal dominowała gospodarka folwarczno-pańszczyźniana, chłopi zachowali jednak wolność osobistą, przyznaną im w czasach Księstwa Warszawskiego. • Funkcjonowały trzy główne **ośrodki przemysłowe**: – łódzki (przemysł włókienniczy), – w Zagłębiu Dąbrowskim (górnictwo), – w Zagłębiu Staropolskim (górnictwo i hutnictwo). • Duży wpływ na rozwój gospodarczy Królestwa Polskiego miał minister skarbu **Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki**. Uporządkował on system podatkowy, wspierał rolnictwo, przemysł i handel. Z jego inicjatywy: – założono **Bank Polski**, – zniesiono cła z Rosją, co otworzyło tamten rynek dla polskich towarów, – zbudowano **Kanał Augustowski**, łączący dorzecze Wisły i Niemna.	• Na ziemiach polskich pod zaborem pruskim dominowało rolnictwo. Przemysł rozwijał się na **Górnym Śląsku**, którego niewielki obszar należał przed rozbiorami do Rzeczypospolitej. • Na początku XIX w. **zlikwidowano poddaństwo**, nadając chłopom wolność osobistą, i umożliwiono im wykup ziemi. W ten sposób rozpoczął się proces **uwłaszczenia**, czyli nabywania przez chłopów uprawianej przez nich ziemi na własność. • Na ziemiach zaboru pruskiego najwcześniej zaczęły przyjmować się zasady kapitalizmu. Intensywnie rozwijał się przemysł przetwórczy, a produkowane towary znajdowały odbiorców zarówno w mieście, jak i na wsi. • Dzięki reformom rolnictwo wielkopolskie należało do najbardziej rozwiniętych. Modernizowano tam gospodarstwa i stosowano nowoczesne techniki uprawy roli.	• Podstawą gospodarki zaboru austriackiego również było rolnictwo. Ziemie zaboru austriackiego znajdowały się jednak w najgorszej sytuacji ekonomicznej w XIX w. Na wsi wciąż panowały istniejące od czasów średniowiecza stosunki feudalne, chłopi nie mogli opuszczać ziem. • Dopiero w 1848 r. **zniesiono pańszczyznę** i rozpoczęto proces **uwłaszczenia** chłopów. • Galicja nie była obszarem uprzemysłowionym. Mieszkańcom wsi trudno było znaleźć pracę poza rolnictwem. Istniały tam jedynie drobne zakłady przetwórcze oraz kopalnie soli w Bochni i Wieliczce.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Księstwo Warszawskie** zostało zlikwidowane na kongresie wiedeńskim w 1815 r. Z jego ziem utworzono Królestwo Polskie, połączone unią personalną z Rosją, i Wielkie Księstwo Poznańskie, wchodzące w skład państwa pruskiego. Z Krakowa i terenu leżącego w jego pobliżu powstała natomiast Rzeczpospolita Krakowska.
2. **Ustrój Królestwa Polskiego** określała konstytucja nadana przez cara w 1815 r. Władzę wykonawczą sprawował car i Rada Administracyjna, a ustawodawczą – sejm.
3. **Wielkie Księstwo Poznańskie** było częścią Prus, jednak miało ograniczoną autonomię. Funkcjonował tam sejm prowincjonalny, a język polski miał status drugiego języka urzędowego.
4. **Rzeczpospolita Krakowska** znajdowała się pod kontrolą trzech państw zaborczych. Władze Krakowa samodzielnie decydowały w sprawach wewnętrznych, nie mogły jednak prowadzić własnej polityki zagranicznej.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Omów zmiany terytorialne dotyczące ziem polskich po kongresie wiedeńskim.
2. Scharakteryzuj sytuację gospodarczą w zaborze pruskim i austriackim.
3. Wytłumacz, dlaczego Królestwo Polskie było nazywane Królestwem Kongresowym lub Kongresówką.
4. ★ Oceń, jakie były skutki reformy uwłaszczeniowej w zaborze pruskim.
5. **Miniprojekt**
   Podzielcie sie na trzy grupy i przygotujcie prezentacje o Królestwie Polskim, Wielkim Księstwie Poznańskim i Wolnym Mieście Krakowie. Skupcie się na jego ustroju i zajmowanym terenie.

2 Powstanie listopadowe

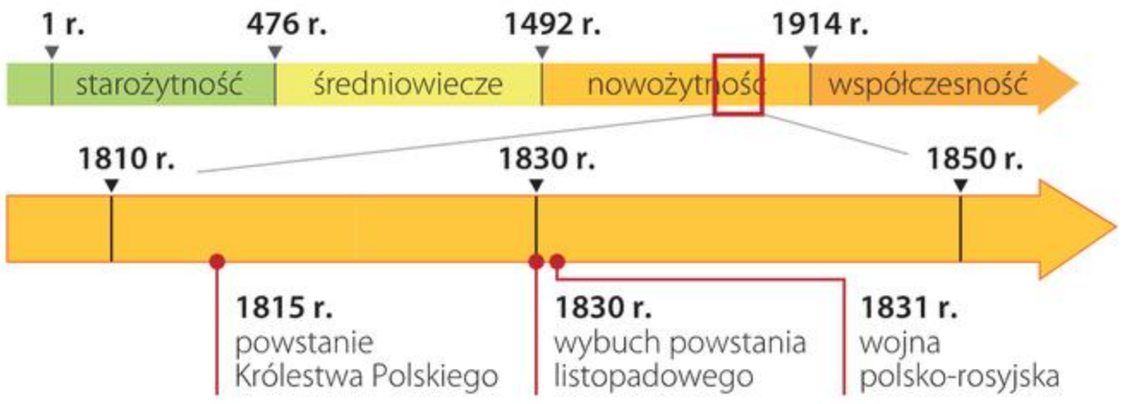

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego w 1830 r. wybuchło powstanie przeciw Rosji,
- co się wydarzyło podczas nocy listopadowej,
- jak doszło do detronizacji cara,
- jaki był przebieg wojny polsko-rosyjskiej.

Sytuacja polityczna w Królestwie Polskim

Car Aleksander I w pierwszych latach panowania w Królestwie Polskim przestrzegał ustanowionej przez siebie konstytucji. Z czasem jednak zaczął łamać jej postanowienia. Rozbudował tajną policję oraz wprowadził **cenzurę**, co naruszało wolność słowa. Zapowiedział również zmiany w ustroju Królestwa.

Przeciwko ograniczeniom praw i wolności wystąpiła grupa posłów z województwa kaliskiego, tzw. **kaliszanie**. Chcieli oni utworzyć w sejmie legalną opozycję wobec cara. Wkrótce zostali jednak pozbawieni możliwości działania, ponieważ władca przestał zwoływać sejm. Ponadto na przywódców kaliszan nałożono bezprawny areszt domowy. Taki stosunek cara do legalnej opozycji sprawił, że w Królestwie Polskim zaczęły powstawać **konspiracyjne** organizacje spiskowe. Łamanie konstytucji oraz walka z ruchami patriotycznymi nasiliły się jeszcze bardziej po wstąpieniu na tron carski **Mikołaja I** w 1825 r.

Cenzura – kontrola publikacji (np. gazet, książek) przed ich wydaniem.

Konspiracja – tajna, nielegalna działalność skierowana przeciwko władzy.

Tajne organizacje

Towarzystwo Patriotyczne	Towarzystwo Filomatów	Sprzysiężenie Podchorążych
• Założone przez majora wojska polskiego **Waleriana Łukasińskiego**. • Celem organizacji (działającej w latach 1821–1826) była odbudowa państwa polskiego w granicach przedrozbiorowych. • Po rozbiciu organizacji Walerian Łukasiński został uwięziony (w więzieniu pozostał do śmierci).	• Założone przez studentów wileńskich Tomasza Zana i Adama Mickiewicza. • Celem organizacji (działającej w latach 1817–1823) było samokształcenie, ale w programie pojawiły się też hasła patriotyczne. • Po rozbiciu organizacji jej działaczy (m.in. Mickiewicza) skazano na zesłanie w głąb Rosji.	• Założone w 1828 r. w Szkole Podchorążych Piechoty w Warszawie. • Na czele spiskowców stanął podporucznik **Piotr Wysocki**. • Celem organizacji była walka o niepodległość Polski i przygotowanie powstania zbrojnego przeciw Rosji.

Ruchy spiskowe w Królestwie Polskim

Przyczyna

- łamanie zapisów konstytucji przez cara Aleksandra I

Wydarzenie

Powstanie legalnej i nielegalnej opozycji w Królestwie Polskim.

Skutek

- prześladowania działaczy opozycji
- dalszy rozwój organizacji spiskowych
- planowanie powstania przeciw Rosji

POSTAĆ HISTORYCZNA

Piotr Wysocki
1797–1875

W 1828 r., jako wykładowca Szkoły Podchorążych Piechoty w Warszawie, zawiązał tajne sprzysiężenie mające na celu wywołanie powstania i wyzwolenie ojczyzny. Podczas wojny polsko-rosyjskiej brał udział w kilku bitwach i trafił do niewoli. Przed sądem wziął na siebie winę za wybuch powstania listopadowego i został skazany na 20 lat ciężkich robót. Po powrocie do kraju zamieszkał w domu podarowanym mu przez społeczeństwo, które widziało w nim wzór bohatera narodowego. Na jego grobie umieszczono napis: *Wszystko dla ojczyzny – nic dla siebie*.

Wybuch powstania listopadowego

Łamanie konstytucji przez cara oraz walka z patriotycznymi organizacjami sprawiły, że wśród Polaków wzrastały nastroje antyrosyjskie:

- latem 1830 r. do Warszawy dotarła wiadomość o zwycięstwie rewolucji lipcowej w Paryżu;
- w prasie ukazały się informacje, że car wyśle armię Królestwa Polskiego do stłumienia powstania w Belgii, co wywołało sprzeciw żołnierzy;
- pojawiła się groźba wykrycia spisku przygotowywanego przez **Piotra Wysockiego** w Szkole Podchorążych Piechoty.

Pod wpływem tych wydarzeń konspiratorzy, mimo zbliżającej się zimy, podjęli decyzję o wywołaniu powstania. Nie mieli dokładnego planu działania ani wybranego przywódcy.

Powstanie wybuchło w nocy z **29 na 30 listopada 1830 r.** Spiskowcy najpierw ruszyli na Belweder, ponieważ ich głównym celem było pojmanie znienawidzonego przez Polaków wielkiego księcia Konstantego. Okazało się jednak, że książę zbiegł. Poparcia spiskowcom nie udzielili ani wyżsi oficerowie, ani bogate mieszczaństwo, ani arystokracja. Klęsce powstania już w pierwszych godzinach po wybuchu zapobiegło przyłączenie się mieszkańców stolicy do walk. Po nocnych starciach **wyzwolono Warszawę**, a Rosjanie musieli wycofać się z miasta.

Zdobycie Arsenału, przedstawione na XIX-wiecznym obrazie Marcina Zaleskiego, było przełomowym momentem nocy listopadowej. Powstańcy przejęli kilkadziesiąt tysięcy karabinów, które posłużyły im do wyzwolenia stolicy.

Od negocjacji do detronizacji

Władze Królestwa Polskiego nie chciały dopuścić do otwartej wojny z Rosją. 5 grudnia **generał Józef Chłopicki** ogłosił się **dyktatorem** powstania, czyli przejął władzę wojskową i polityczną. Pod presją zwolenników dalszej walki rozbudowywał armię, ale jednocześnie prowadził negocjacje z carem Mikołajem I. Rozmowy nie przyniosły jednak rezultatów – car zażądał natychmiastowego zakończenia powstania. W tej sytuacji w styczniu 1831 r. **sejm Królestwa Polskiego zdetronizował Mikołaja I** i **zerwał unię z Rosją**. Chłopicki zrzekł się wówczas dyktatury, a władzę przejął Rząd Narodowy. Decyzja o walce z zaborcą miała duże poparcie społeczne, jednak nie zaangażowali się w nią chłopi. Uznali oni powstanie za „wojnę panów", która ich nie dotyczy.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Detronizacja cara

Akt detronizacji cara został uchwalony przez sejm na wniosek posła Romana Sołtyka. Tej decyzji sprzeciwiali się umiarkowani politycy.

Działo się na Posiedzeniu połączonych Izb Sejmowych dnia 25 stycznia 1831 r. w Warszawie. [...] *Długie cierpienia Nasze znane Światu całemu, przysięgą zaręczone przez dwóch Panujących, a pogwałcone tylekroć swobody, nawzajem i Naród Polski od wierności dziś Panującemu uwalniają.* [...] *Naród zatem Polski na Sejm zebrany oświadcza: iż jest niepodległym Ludem i że ma prawo temu Koronę Polską oddać, którego godnym jej uzna; po którym z pewnością będzie się mógł spodziewać, iż mu zaprzysiężonej wiary i zaprzysiężonych swobód święcie i bez uszczerbku dochowa.*

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 181.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień przyczyny detronizacji cara Mikołaja I podane w tekście.
2. Wyjaśnij, jak posłowie wyobrażali sobie wybór przyszłego władcy Polski.

Wojna polsko-rosyjska

Rząd Narodowy nie pozyskał w Europie sojuszników do wojny z Rosją. Powstańcy musieli sami zmierzyć się z armią rosyjską.

Przebieg działań wojennych:

- początek lutego 1831 r. – do Królestwa Polskiego wkroczyła licząca **120 tys. żołnierzy armia rosyjska**, **Polacy wystawili 50 tys. żołnierzy**;
- 25 lutego 1831 r. – **bitwa o Olszynkę Grochowską** zakończyła się odwrotem Polaków, ale **Rosjanie zrezygnowali ze szturmu na Warszawę** i wycofali się na wschód;
- marzec/kwiecień 1831 r. – wznowienie walk, plan kontrataku generała **Ignacego Prądzyńskiego** zaskoczył Rosjan i przyniósł zwycięstwo w kilku bitwach, jednak nie udało się ostatecznie rozbić sił rosyjskich;

Olszynka Grochowska to obraz Wojciecha Kossaka z 1886 r. Malarz uwiecznił na płótnie jedną z najkrwawszych bitew powstania listopadowego. Dzięki poświęceniu żołnierzy 4. Pułku Piechoty Liniowej, tzw. czwartaków 1, udało się powstrzymać natarcie Rosjan. W tle, ubrany po cywilnemu, widoczny jest generał Józef Chłopicki 2.

- maj 1831 r. – przełomowy moment wojny: **Polacy przegrali bitwę pod Ostrołęką**;
- 6 września 1831 r. – **szturm Rosjan na Warszawę**: Rosjanie przeprawili się przez Wisłę i zaatakowali stolicę od zachodniej, najsłabiej umocnionej strony, gdzie bohaterski opór stawili im obrońcy warszawskiej Woli pod wodzą generała Józefa Sowińskiego;
- 8 września 1831 r. – **kapitulacja Warszawy**, głównodowodzący siłami polskimi zrezygnowali z dalszej walki;
- 21 października 1831 r. – kapitulacja Zamościa, ostatniej broniącej się załogi powstańczej.

CIEKAWOSTKA

Do najważniejszych haseł polskich powstańców w XIX w. należały słowa: *Za wolność waszą i naszą*. Po raz pierwszy w nieco innej formie znalazły się one na sztandarze niesionym podczas warszawskiej manifestacji ku czci dekabrystów w styczniu 1831 r. Hasło to, zapisane w języku polskim i rosyjskim, miało pokazać, że powstańcy toczą walkę z carskim despotyzmem, a nie z Rosjanami.

Powstanie listopadowe

PRACA Z MAPĄ

1. Określ, gdzie wojska rosyjskie przekroczyły Wisłę, aby zaatakować Warszawę od zachodu.
2. Wymień tereny poza Królestwem Polskim, na których toczyły się walki w latach 1830–1831.

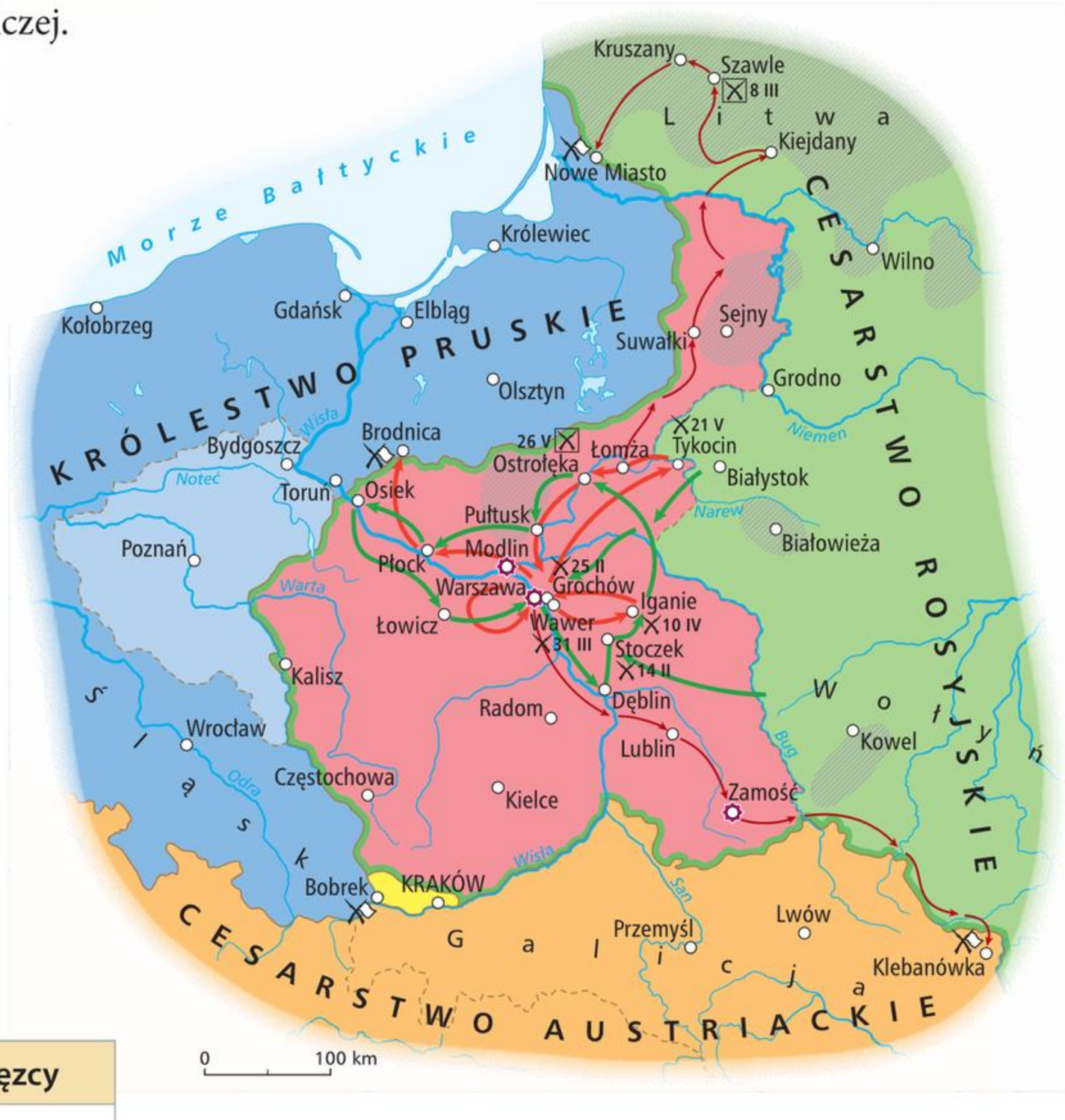

Bitwy powstania listopadowego

Data	Miejsce	Zwycięzcy
14 II 1831 r.	Stoczek	Polacy
25 II 1831 r.	Olszynka Grochowska	nierozstrzygnięta
31 III 1831 r.	Wawer	Polacy
31 III 1831 r.	Dębe Wielkie	Polacy
10 IV 1831 r.	Iganie	Polacy
18–19 IV 1831 r.	Boremel	Polacy
26 V 1831 r.	Ostrołęka	Rosjanie
6–7 IX 1831 r.	Warszawa	Rosjanie

LEGENDA

- granice państw w 1830 r.
- Królestwo Polskie
- Wielkie Księstwo Poznańskie
- Rzeczpospolita Krakowska
- granice Cesarstwa Rosyjskiego w 1830 r.
- kierunki działania głównych wojsk polskich
- kierunki działań innych oddziałów polskich
- kierunki działania głównych wojsk rosyjskich
- obszary objęte walką partyzancką
- twierdze w rękach Polaków
- ważniejsze zwycięskie bitwy wojsk polskich w 1831 r.
- ważniejsze zwycięskie bitwy wojsk rosyjskich w 1831 r.
- miejsca przekroczenia granicy i złożenia broni przez wojska polskie w 1831 r.

Walki poza Królestwem

Powstanie listopadowe objęło nie tylko obszar Królestwa Polskiego, lecz także dawne polskie ziemie zagarnięte przez Rosję: Litwę, Podlasie, Wołyń i Podole. Na Litwie do walk przeciwko Rosji początkowo stanęły jedynie niewielkie oddziały powstańcze, które dopiero w maju zostały wsparte przez siły z Królestwa Polskiego. Wśród dowódców litewskich szczególnie wsławiła się **Emilia Plater**. Po ciężkich walkach na całym tym obszarze oddziały polskie poniosły klęskę. Powstanie w Królestwie Polskim rozbudziło nastroje niepodległościowe także w innych zaborach. Walczących wspierali ochotnicy z Wielkopolski, Pomorza Gdańskiego, Krakowa, Galicji oraz innych krajów. Wysłannicy rządu powstańczego przez długi czas zabiegali o poparcie Francji i Wielkiej Brytanii. Ostatecznie jednak zachodnie mocarstwa uznały powstanie za wewnętrzną sprawę Cesarstwa Rosyjskiego i nie przystąpiły do wojny. Mimo to powstanie listopadowe, będące realizacją romantycznej idei walki o wolność, odbiło się szerokim echem w całej Europie.

Powstanie listopadowe

Przyczyna

- łamanie przez cara zapisów konstytucji Królestwa Polskiego
- dążenie Polaków do odzyskania niepodległości

Wydarzenie

Powstanie listopadowe i przegrana wojna z Rosją w latach **1830–1831**.

Skutek

- represje wobec uczestników powstania
- likwidacja konstytucji, sejmu i armii Królestwa Polskiego
- emigracja tysięcy Polaków

WARTO WIEDZIEĆ

Barwy narodowe

Podczas powstania listopadowego po raz pierwszy w historii użyto biało-czerwonej kokardy jako znaku rozpoznawczego polskich oddziałów. Decyzję o wprowadzeniu tego symbolu, mającego jednoczyć wszystkich Polaków w walce z zaborcą, podjął sejm obradujący w Warszawie 7 lutego 1831 roku. Kolory kokardy narodowej nie zostały wybrane przypadkowo – biel i czerwień nawiązywały bowiem do herbów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego używanych przed rozbiorami. Biało-czerwone barwy szybko rozpowszechniły się wśród ludności cywilnej i żołnierzy. Ozdabiano nimi chorągwie, proporce, odznaki i stroje.

Godło z okresu powstania listopadowego przedstawiało Orła Białego (symbol Polski) oraz Pogoń (symbol Litwy). W ten sposób walczący chcieli nawiązać do historii Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

? Dlaczego biel i czerwień zostały wybrane na barwy kokardy narodowej?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Przyczyny wybuchu powstania listopadowego** to m.in. łamanie przez cara zapisów konstytucji Królestwa Polskiego, w tym wprowadzenie cenzury oraz prześladowanie legalnej opozycji. W społeczeństwie zapanowały antyrosyjskie nastroje i zaczęły powstawać tajne organizacje patriotyczne. Dążyły one do odbudowy wolnego państwa polskiego.
2. **Powstanie listopadowe wybuchło w nocy z 29 na 30 listopada 1830 r.** w Warszawie. Spiskowcy nie zyskali poparcia wyższych oficerów, a zryw uratowało przyłączenie się do walk mieszkańców stolicy. W styczniu 1831 r. sejm Królestwa ogłosił detronizację cara Mikołaja I, co wywołało wojnę z Rosją.
3. **Wojna polsko-rosyjska** rozpoczęła się w lutym 1831 r., gdy do Królestwa Polskiego wkroczyła armia rosyjska. Walki toczyły się również na Wołyniu, Podolu, Podlasiu i Litwie. Klęska powstańców pod Ostrołęką umożliwiła Rosjanom zdobycie Warszawy we wrześniu 1831 r. Ostatnia załoga powstańców skapitulowała w październiku 1831 r.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Podaj różnice pomiędzy opozycją legalną i nielegalną w Królestwie Polskim. Określ, jaki był stosunek władz carskich do obu tych form działalności.
2. Opisz okoliczności, w jakich doszło do wybuchu powstania listopadowego.
3. Przedstaw przebieg wojny polsko-rosyjskiej w 1831 r.
4. Wyjaśnij, dlaczego powstanie listopadowe upadło.
★ 5. Oceń, czy powstańcy mieli szansę na zwycięstwo.
6. **Miniprojekt**
   Wciel się w rolę konspiratora i napisz do przyjaciela z Galicji list, w którym opiszesz wybuch powstania listopadowego. Wytłumacz, co się przyczyniło do jego wybuchu, dlaczego bierzesz w nim udział, jaki był cel szturmu na Belweder i jak skończyła się pierwsza noc powstania. Zadbaj o to, aby w liście pojawiło się jak najwięcej szczegółów oraz zachęć przyjaciela do wsparcia powstańców.

LEKCJA na SZÓSTKĘ

Czy powstanie listopadowe mogło zakończyć się sukcesem?

Od wielu lat wśród historyków trwa spór o ocenę szans powstania listopadowego. Część uczestników tej dyskusji całkowicie odrzuca możliwość powodzenia tego zrywu. Jednak niektórzy wskazują, że Polacy mogli odnieść sukces w 1831 r.

Dlaczego Polacy byli bez szans?

Badacze, według których powstanie nie mogło zakończyć się wygraną Polaków, wskazują na bardzo duże dysproporcje w potencjale Rosji i Królestwa Polskiego. Dla przykładu liczba ludności Rosji wynosiła ok. 45 mln, a Królestwo Polskie zamieszkiwało ok. 4,2 mln ludzi. Zwraca się również uwagę na niekorzystną sytuację międzynarodową i fakt, że nawet gdyby wojska polskie zaczęły wygrywać z rosyjskimi, to wówczas przeciwko Polakom wystąpiłyby siły pruskie. Profesor Jerzy Łojek główną winą za porażkę w 1831 r. obciążył ówczesnych polskich polityków i generałów. Za jeden z pierwszych błędów powstańców uznał fakt opuszczenia przez wielkiego księcia Konstantego Królestwa Polskiego. Gdyby udało się go zabić, nie doszłoby do negocjacji z carem Mikołajem I, które prowadzili przywódcy powstania. Nie mogliby wówczas zasłaniać się próbami ułożenia stosunków z Rosją, a walka rozpoczęłaby się szybciej. Możliwe byłoby wtedy rozbicie garnizonów rosyjskich znajdujących się w różnych miejscach Królestwa Polskiego. W ten sposób armia carska pomniejszyłaby się o kilkanaście tysięcy żołnierzy, a zdobyczna broń wzmocniłaby oddziały polskie.

Wydarzenia w Belwederze

Zamach na wielkiego księcia Konstantego został zaplanowany przez podporucznika Piotra Wysockiego. W czasie szturmu na Belweder obezwładniono strażników, rozpędzono służbę i wdarto się do pokoi wielkiego księcia. Ten jednak został ukryty na strychu, a spiskowcy w pośpiechu zabili generała Aleksieja Gendre [czyt.: żondr]. Sądząc, że zabitym był wielki książę Konstanty, triumfalnie ogłosili jego śmierć. Nie mieli czasu na sprawdzenie tożsamości ofiary, ponieważ zostali zaatakowani przez służbę i musieli uciekać z pałacu.

Starcie belwederczyków z kawalerią rosyjską na moście w Łazienkach przedstawił na swoim obrazie z 1898 r. Wojciech Kossak. Do tego wydarzenia doszło podczas pierwszej nocy powstania.

Żołnierze piechoty Królestwa Polskiego byli lepiej wyszkoleni i uzbrojeni od oddziałów carskich, z którymi przyszło im toczyć bój. Rosjanie mieli jednak znaczącą przewagę liczebną nad powstańcami.

Ilu żołnierzy mogli wystawić Rosjanie?

Profesor Łojek zwrócił uwagę, że armia rosyjska – pomimo swojej liczebności (ok. 500 tys. żołnierzy) – nie mogła być w całości wykorzystana w konflikcie z Polakami. Szacuje się, że Rosjanie mogli skierować do walki z powstańcami najwyżej ok. 180 tys. ludzi. Z kolei armia Królestwa Polskiego liczyła 30 tys. dobrze uzbrojonych i wyszkolonych żołnierzy. Można było też zmobilizować kolejnych – oblicza się, że w Królestwie mogło to być ok. 140 tys. ochotników i poborowych. Ponadto z ziem wcielonych do Rosji i pozostałych dwóch zaborów do walk przystąpiło ok. 20 tys. żołnierzy. W sumie dałoby to prawie 200 tys. ludzi. Istniały więc realne szanse na wystawienie sił porównywalnych z rosyjskimi.

Jakie błędy popełnili dowódcy?

Generał Józef Chłopicki, pierwszy dyktator powstania, zamiast prób negocjacji z carem Mikołajem I, mógł przerzucić wojsko polskie na wschód i starać się przejąć liczący ok. 30 tys. ludzi Korpus Litewsko-Białoruski. Znaczna część oficerów tej formacji była narodowości polskiej i mogli oni przystąpić do walki po stronie powstania. Rosjanie, wiedząc o tym, dokonali zmian osobowych w korpusie – walczył on później przeciwko Polakom.
Wielu historyków za jednego z głównych sprawców klęski powstania uważa generała Jana Skrzyneckiego. To z jego polecenia zatrzymano zwycięską ofensywę na rosyjskie magazyny w Siedlcach. Kiedy po zwycięskiej bitwie pod Iganiami wojska polskie były kilka kilometrów od celu, Skrzynecki nakazał wstrzymanie działań. Generał obawiał się decydującej bitwy z Rosjanami i opowiadał się za rokowaniami z carem. Widział konkurenta w osobie Prądzyńskiego, który z racji swoich dokonań zyskiwał coraz większą sławę. Skrzynecki doprowadził również do klęski w bitwie pod Ostrołęką. Po odwołaniu go z funkcji naczelnego wodza sytuacja Polaków była już przegrana.

3 Polacy po powstaniu listopadowym

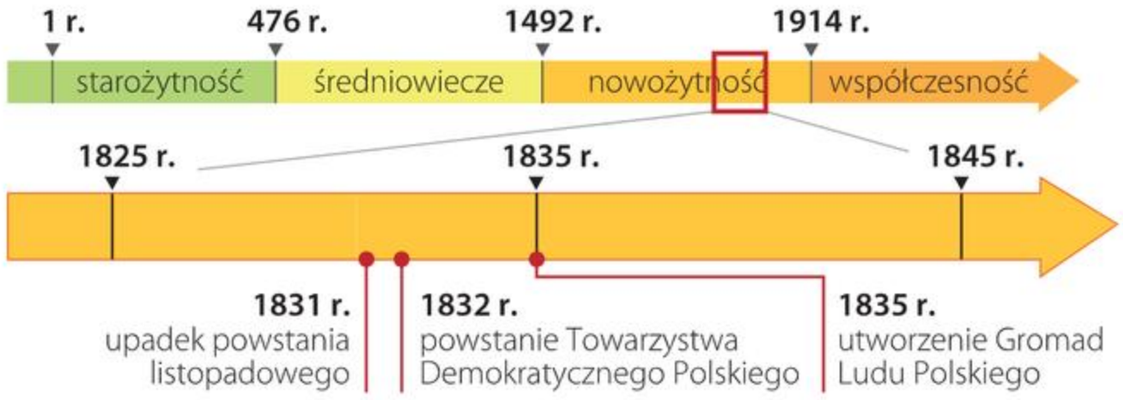

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- czym była Wielka Emigracja,
- jakie główne obozy polityczne powstały na emigracji,
- jakie represje spotkały Polaków po upadku powstania listopadowego.

Wielka Emigracja

Upadek powstania listopadowego zapoczątkował **represje** ze strony władz rosyjskich. W tej sytuacji wielu Polaków zdecydowało się na **emigrację**. Kraj opuściło około 10 tys. osób. Za granicę udali się nie tylko przedstawiciele władz powstańczych i oficerowie, lecz także wybitni artyści, pisarze i naukowcy. Tę falę wyjazdów wywołanych przyczynami politycznymi nazwano **Wielką Emigracją**.

Głównym ośrodkiem polskiej elity intelektualnej został Paryż. Znaleźli się tam m.in. kompozytor **Fryderyk Chopin** [czyt.: szopen] oraz poeci **Adam Mickiewicz**, **Juliusz Słowacki** i **Zygmunt Krasiński**. Emigranci pochodzili z różnych grup społecznych, choć przeważnie ze szlachty. Większość z nich uważała, że trzeba dążyć do wyzwolenia ojczyzny spod obcego panowania. Liczyli na pomoc innych narodów w imię hasła: *Za wolność waszą i naszą*. Szybko zaangażowali się w działalność i zaczęli tworzyć **stronnictwa polityczne**, które poprzez swoich **emisariuszy** utrzymywały kontakt z krajem.

Represje – prześladowania, kary.

Emigracja – wyjazd za granicę na dłuższy czas lub na stałe. Emigracja może być dobrowolna bądź przymusowa.

Emisariusz – tajny wysłannik polityczny zbierający informacje o sytuacji panującej na danym obszarze.

CIEKAWOSTKA

Z inicjatywy polskich emigrantów powstawały różne instytucje, takie jak Towarzystwo Literackie Polskie, Biblioteka Polska czy Szkoła Polska. Książę Czartoryski ufundował Towarzystwo Naukowej Pomocy, które udzielało stypendiów polskiej młodzieży emigracyjnej.

Polonez Chopina XIX-wiecznego malarza Teofila Antoniego Kwiatkowskiego jest portretem zbiorowym Wielkiej Emigracji. Artysta uwiecznił scenę balu kostiumowego organizowanego co roku w Paryżu przez księżnę Annę Czartoryską ①. Koncertu Chopina ② słuchają najwybitniejsi przedstawiciele polskiej emigracji. Wśród nich znalazł się książę Adam Jerzy Czartoryski ③, przedstawiony jako siwy starzec w królewskim płaszczu – część emigrantów widziała w nim przyszłego polskiego monarchę.

Wielka Emigracja

Przyczyna → **Wydarzenie** → **Skutek**

- klęska powstania listopadowego
- represje ze strony władz rosyjskich

Emigracja wielu powstańców i przedstawicieli polskich elit.

- powstanie ugrupowań politycznych
- rozwój kultury polskiej na emigracji

Stronnictwa polityczne Wielkiej Emigracji

Komitet Narodowy Polski	Hôtel Lambert [czyt.: lamber]	Towarzystwo Demokratyczne Polskie	Gromady Ludu Polskiego
• przywódca: Joachim Lelewel • rok i miejsce powstania: 1831 r., Paryż **Program:** • dążenie do odzyskania niepodległości • współpraca różnych grup społecznych • działalność emisariuszy na ziemiach polskich	• przywódca: Adam Jerzy Czartoryski • rok i miejsce powstania: 1831 r., Paryż **Program:** • stronnictwo konserwatywne • wprowadzenie w Polsce monarchii konstytucyjnej • działalność dyplomatyczna w celu pozyskania poparcia dla polskich dążeń niepodległościowych • krytyka powstania zbrojnego • ewolucyjne przemiany społeczne, w tym uwłaszczenie chłopów za pełną odpłatnością za ziemię	• przywódca: Wiktor Heltman • rok i miejsce powstania: 1832 r., Paryż **Program:** • zorganizowanie powstania w trzech zaborach z udziałem wszystkich grup społecznych • współpraca z działaczami europejskimi • wprowadzenie republiki • likwidacja przywilejów stanowych • uwłaszczenie chłopów	• przywódca: Stanisław Worcell • rok i miejsce powstania: 1835 r., Wielka Brytania **Program:** • wywołanie powstania ludowego • radykalny program społeczny zakładający zrównanie w prawach wszystkich stanów, przydzielenie w użytkowanie ziemi chłopom i zniesienie własności prywatnej • wprowadzenie republiki

Emigracja po powstaniu listopadowym

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień główne państwa, do których emigrowali Polacy po upadku powstania listopadowego.
2. Przedstaw trasy, które przemierzali polscy emigranci, aby przedostać się na Zachód.

Represje w Królestwie Polskim i na ziemiach zabranych

Po upadku powstania listopadowego decyzją cara Mikołaja I:

- unieważniono konstytucję Królestwa Polskiego i w 1832 r. wprowadzono zamiast niej **Statut organiczny**;
- zlikwidowano sejm i ograniczono kompetencje rządu – odtąd car sprawował władzę za pośrednictwem swojego namiestnika, słynącego z okrucieństwa **Iwana Paskiewicza**;
- rozwiązano polskie wojsko, w jego miejsce stacjonowała armia rosyjska;
- Królestwo Polskie obciążono wysoką **kontrybucją** oraz kosztami budowy warszawskiej Cytadeli;
- w 1833 r. ogłoszono w Królestwie Polskim stan wojenny, a w 1847 r. wprowadzono rosyjski kodeks karny;
- zlikwidowano województwa i na wzór rosyjski podzielono Królestwo na gubernie;
- rozpoczęto **rusyfikację**, polegającą na narzucaniu polskiemu społeczeństwu rosyjskiej kultury, obyczajowości i języka rosyjskiego; w szkołach nadal obowiązywał język polski, jednak ograniczono jego nauczanie;
- rozwiązano Towarzystwo Przyjaciół Nauk;
- zamknięto uniwersytety w Warszawie i Wilnie;
- zlikwidowano **Kościół greckokatolicki** i włączono go do Cerkwi prawosławnej;
- duchowieństwo katolickie podporządkowano władzy świeckiej.

Szczególnie ostre represje spotkały uczestników powstania listopadowego:

- powstańców zsyłano do odległych zakątków Rosji (m.in. na **Syberię**) albo skazywano na **katorgę**, czyli niewolniczą pracę w kopalniach bądź przy wyrębie tajgi (lasów);
- szlachcicom odbierano majątki ziemskie oraz dotychczasowe prawa i na wiele lat wcielano jako szeregowych żołnierzy do armii carskiej.

Kontrybucja – obowiązkowe świadczenia, które zwycięzca nakłada na ludność kraju okupowanego.

Brama Straceń to część warszawskiej **Cytadeli**. Twierdza ta miała zapewnić Rosjanom kontrolę nad Warszawą, w której spodziewano się kolejnych buntów i powstań. Do więzienia w Cytadeli trafiali uczestnicy powstań narodowych, działacze niepodległościowi i organizatorzy ruchu robotniczego.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Manifest Towarzystwa Demokratycznego Polskiego

Towarzystwo Demokratyczne Polskie w swoim manifeście uzasadniało konieczność przeprowadzenia reform społecznych w Polsce.

[...] *Bez równości nie ma wolności, bo tam, gdzie jednym nie wolno czynić tego, co drudzy czynić mogą, musi być z jednej strony niewola, z drugiej despotyzm, a w całym społeczeństwie anarchia. Bez równości nie ma braterstwa, bo tam, gdzie jedni zrzucają z siebie powinności i przenoszą je na drugich, musi być z jednej strony egoizm, z drugiej umysłowe i moralne znikczemnienie, a w całym społeczeństwie wzajemna* [...] *nienawiść.* [...]

Źródło: *Wielka Emigracja. Teksty źródłowe do nauki historii*, oprac. M. Żychowski, z. 31, Warszawa 1962, s. 34–37.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

Wyjaśnij, dlaczego równość obywateli była tak ważna dla walki o niepodległość Polski.

Represje w zaborze pruskim

Wielkie Księstwo Poznańskie nie przystąpiło do powstania listopadowego, jednak wielu mieszkających tam Polaków wspierało walkę rodaków z zaboru rosyjskiego. Wielkopolanie organizowali zbiórkę pieniędzy i broni dla powstańców. Także ochotnicy, którym udało się przejść granicę, zasilali oddziały polskie w Królestwie Kongresowym. Władze pruskie starały się temu przeciwdziałać, dlatego m.in. zarządziły szczegółowe kontrole na granicy. Po upadku powstania mieszkańcy Wielkiego Księstwa Poznańskiego zostali poddani represjom. Za wspieranie walczących rodaków z Królestwa Polskiego władze pruskie karały więzieniem i konfiskatą majątków. Ograniczyły też autonomię Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Zlikwidowano urząd namiestnika, a na jego miejsce ustanowiono urząd naczelnego prezesa. Administrację, sądownictwo oraz szkolnictwo zaczęto przekształcać na wzór pruski. Rozpoczęto również akcję osiedlania Niemców w Wielkopolsce.

Działalność spiskowa

W drugiej połowie lat 30. i na początku lat 40. XIX w. na ziemiach polskich wznowiono działalność spiskową. Do jej rozwoju przyczynili się emisariusze. W Krakowie w 1835 r. powstało tajne **Stowarzyszenie Ludu Polskiego**. Na ziemiach zabranych idee tej organizacji głosił emisariusz **Szymon Konarski**.

W Wielkopolsce powołano Centralizację Poznańską – tajny komitet kierowany przez Karola Libelta. Ruch spiskowy zaczął odradzać się również w Królestwie Polskim. W Warszawie z inicjatywy emigracyjnego Towarzystwa Demokratycznego Polskiego powstał **Związek Narodu Polskiego**, na którego czele stanęli zwolennicy socjalizmu utopijnego: **Henryk Kamieński** i **Edward Dembowski**.

Działalność agitacyjną w duchu socjalistycznym wśród najniższych warstw społecznych prowadził **ksiądz Piotr Ściegienny**. Nawoływał on chłopów do walki o sprawiedliwość społeczną, polepszenie warunków życia, a także niepodległość Polski.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Represje po upadku powstania listopadowego** objęły zarówno polskich żołnierzy, jak i osoby wspierające walczących. Wielu uczestników postania zostało skazanych na katorgę i zesłanie w głąb Rosji lub musiało emigrować na zachód.
2. **Wielka Emigracja** objęła około 10 tys. osób. Byli wśród nich dawni żołnierze, a także artyści i naukowcy.
3. **Stronnictwa polityczne** zakładane na emigracji przez Polaków to m.in. Komitet Narodowy Polski, Towarzystwo Demokratyczne Polskie, Hôtel Lambert i Gromady Ludu Polskiego.
4. **Emisariusze** byli tajnymi wysłannikami kierowanymi przez stronnictwa emigracyjne na ziemie polskie. Pozwalało to utrzymać emigrantom kontakt z ojczyzną i rozwijać w Polsce działalność konspiracyjną.
5. **Królestwo Polskie** utraciło dawną autonomię. Car unieważnił konstytucję, zlikwidował sejm i armię, a także ograniczył kompetencje rządu.
6. **Polacy w zaborze pruskim** również zostali objęci represjami. Tamtejsze władze zlikwidowały autonomię Wielkiego Księstwa Poznańskiego i rozpoczęły proces germanizacji.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, czym była Wielka Emigracja.
2. Scharakteryzuj główne stronnictwa polityczne polskiej emigracji.
3. Opisz konsekwencje powstania listopadowego dla Polaków z zaboru rosyjskiego.
4. Przedstaw, jakie działania prowadzili emisariusze na ziemiach polskich.
5. ★ Wyjaśnij termin „noc paskiewiczowska".
6. **Miniprojekt**
   Przygotujcie w parach prezentację o zmianach i represjach w Królestwie Polskim po upadku powstania listopadowego. Nie zapomnijcie wykorzystać nowo poznanych słów, takich jak *rusyfikacja*, *kontrybucja* czy *katorga*.

4 Wiosna Ludów na ziemiach polskich

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego wybuchło powstanie krakowskie w 1846 r.,
- jaki był przebieg Wiosny Ludów na ziemiach polskich,
- w jaki sposób Polacy uczestniczyli w europejskiej Wiośnie Ludów.

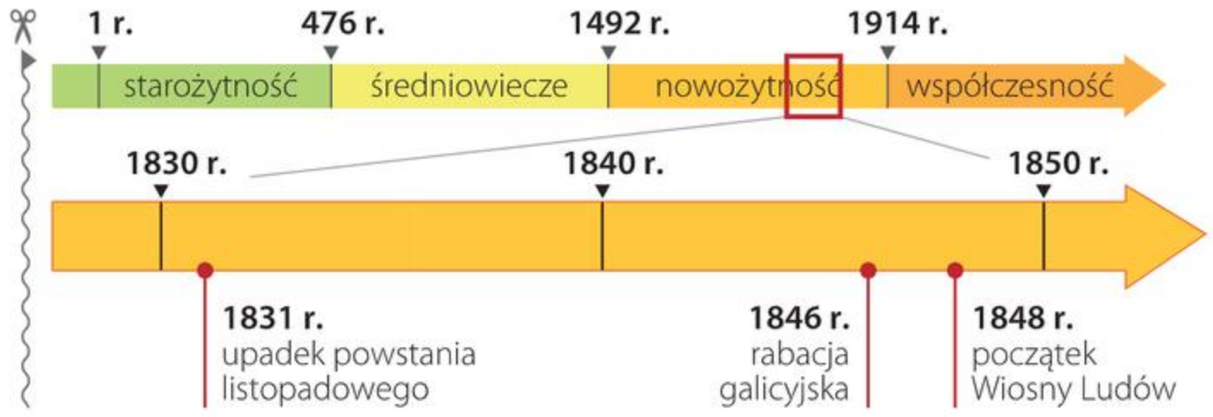

Powstanie krakowskie i rabacja galicyjska

W 1846 r. działacze emigracyjni planowali wywołać na ziemiach polskich powstanie narodowe przeciwko trzem zaborcom. Zorganizować je mieli wysłani emisariusze we współpracy z miejscowymi organizacjami. Tych zamierzeń nie udało się w pełni zrealizować, ponieważ w zaborze pruskim i rosyjskim rozbito siatkę spiskowców.

Ostatecznie powstanie wybuchło jedynie w Krakowie w nocy z 21 na 22 lutego **1846 r.** Stacjonujący tam niewielki oddział austriacki opuścił miasto, nie podejmując walki. Utworzono Rząd Narodowy, który wydał *Manifest do narodu polskiego*. W dokumencie ogłoszono:

- równość wszystkich obywateli wobec prawa,
- nadanie chłopom użytkowanej ziemi na własność,
- zniesienie pańszczyzny,
- pomoc społeczną dla najuboższych mieszkańców miast.

Powstanie nie miało szans powodzenia bez masowego udziału całego społeczeństwa, w tym chłopów. Aby zapobiec przyłączeniu się galicyjskich chłopów do walki, Austriacy przekonali ich, że powstańcy planują zwiększenie pańszczyzny. W lutym 1846 r. chłopi zaatakowali dwory szlacheckie, dokonując mordów, podpaleń i rabunków. Największe nasilenie miały rozruchy chłopskie w okolicach Tarnowa, gdzie przewodził im **Jakub Szela**. Wydarzenia te nazwano **rabacją galicyjską**. Pochłonęła ona ponad 1200 ofiar, a większość szlachty myślącej o wywołaniu narodowego powstania została skutecznie zastraszona.

CIEKAWOSTKA

W 1846 r. nie wszędzie chłopi występowali przeciwko szlachcie. W rejonie Chochołowa na Podhalu doszło do niepodległościowego zrywu górali sprzeciwiających się władzom austriackim.

Rzeź galicyjska to obraz namalowany w 1846 r. przez Jana Lewickiego. Podczas rabacji rozniosła się wieść, że dowódcy austriaccy płacą chłopom za odcięte głowy szlacheckie, porwane dzieci oraz zrabowane z dworów dobra. W ten sposób mieli zachęcać chłopów do wystąpienia przeciwko powstańcom.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Rzeź galicyjska

Rzeź galicyjska została opisana w wielu tekstach z epoki. Krwawe wydarzenia, do których doszło w 1846 r., stały się tematem wielu wspomnień.

Z tego, co już sam z dzieciństwa zapamiętałem, najważniejsze wspomnienie odnosi się do roku 1846, do tzw. rabacji galicyjskiej. Pamiętam, jak przez sen, jak ojciec mój wpadł do izby – a właśnie był u nas zabity wieprzek – i wołał do matki i babki: „Gotujta tę wieprzowinę. Niech dzieci jedzą i wszyscy, a resztę trza zakopać, bo rabacja idzie, to wszystko zabiorą, a i nas zabić mogą". Wtenczas całą noc nie spaliśmy, tylko wszyscyśmy płakali i był wielki strach w domu. [...]

Opowiadali starsi, że czerniawa [tłum chłopów] *należąca do rabacji szła od wsi do wsi i wszędzie zabierała chłopów ze sobą, i w ten sposób tworzyła się coraz większa banda, a jakby nie chciał kto z nimi iść, to bili i zabijali. Ale w każdej wsi było dosyć takich, co chętnie do nich przystawali: jedni dla rabunku, inni chowali różne zemsty za pańszczyznę, z resztą robiła swoje wódka, bo gdzie zdybali karczmę, to pili, co się dało, a czego nie wypili, to po pijanemu rozbijali i wylewali.*

Źródło: J. Słomka, *Pamiętniki włościanina od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, [w:] *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1998, s. 220–221.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Opowiedz o przyczynach napaści chłopów na dwory szlacheckie.
2. Opisz, w jaki sposób autor zapamiętał wydarzenia z okresu rabacji.

Pomimo tych wydarzeń nieliczni powstańcy starali się pozyskać chłopów do walki. Gdy zawiodły wszystkie metody, odwołano się do uczuć religijnych ludu.

Dowodzący powstańcami krakowskimi **Edward Dembowski** zorganizował procesję, na której czele wyruszył do Galicji. Chciał zachęcić chłopów do udziału w powstaniu. Procesja szybko jednak została rozpędzona przez wojsko austriackie, a Dembowski zginął od kul. W tej sytuacji powstańcy wycofali się do Prus i na początku marca złożyli broń – **powstanie krakowskie upadło**. Decyzją państw zaborczych w listopadzie 1846 r. **Kraków wcielono do Cesarstwa Austriackiego**.

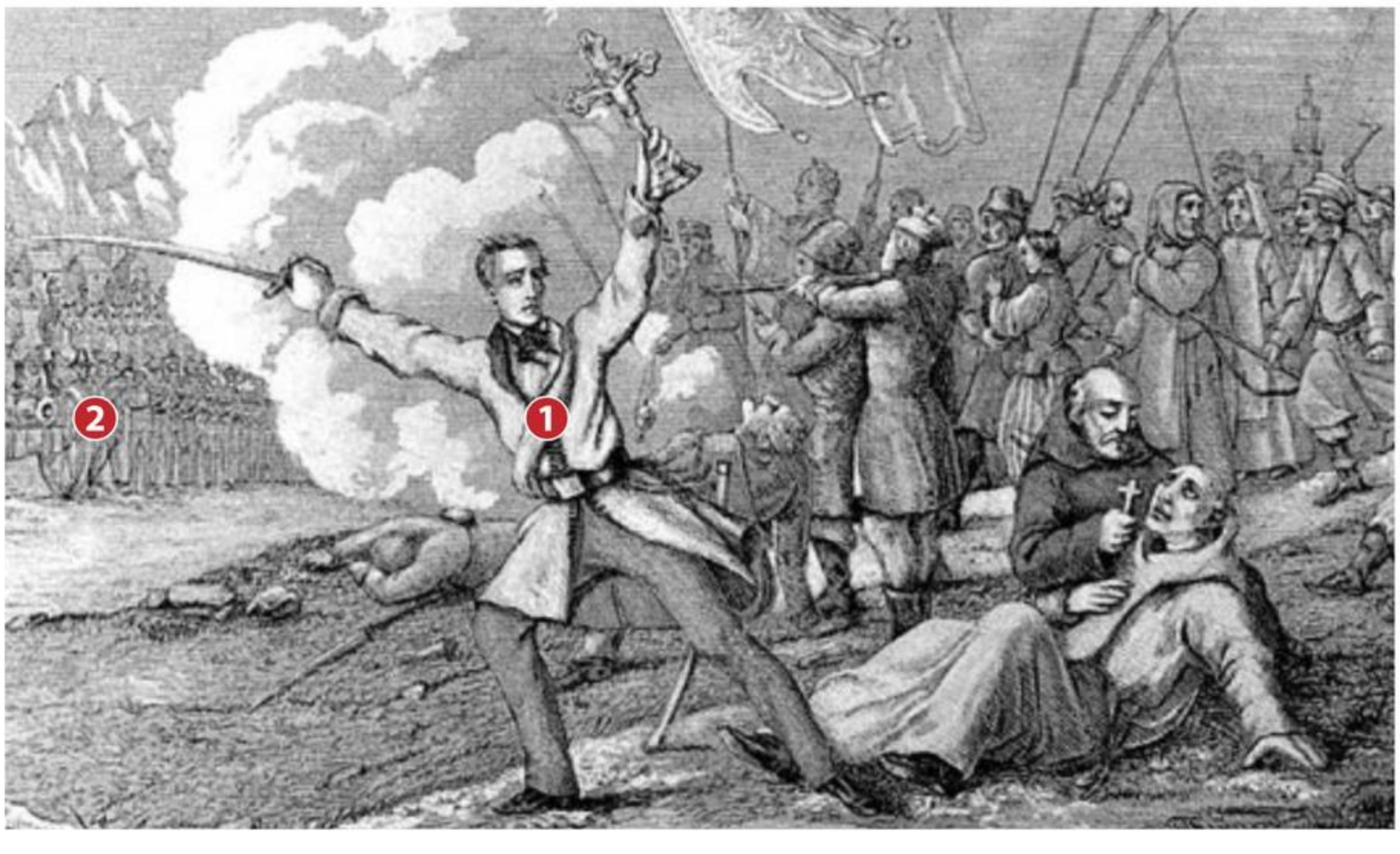

Procesja powstańców, która wyruszyła z Krakowa pod wodzą Edwarda Dembowskiego 1, zaraz po przejściu przez most na Wiśle wkroczyła na ziemie zaboru austriackiego. Tu natknęła się na oddziały austriackiego wojska 2. Doszło do strzelaniny i marsz został rozpędzony. XIX-wieczna rycina przedstawia Edwarda Dembowskiego z szablą i krucyfiksem.

Wiosna Ludów w Wielkopolsce

Wybuch rewolucji lutowej we Francji w 1848 r. oraz wydarzenia Wiosny Ludów w Berlinie rozbudziły w Polakach z zaboru pruskiego nadzieję na uzyskanie większych praw. W marcu 1848 r. w Poznaniu utworzono Komitet Narodowy, który zwrócił się do pruskich władz o przywrócenie Polakom pełnej autonomii, ograniczonej po upadku powstania listopadowego. Rozpoczęto także organizowanie polskiego wojska pod kierownictwem **Ludwika Mierosławskiego**.

Władze pruskie zawarły porozumienie z Komitetem Narodowym. Na mocy uzgodnień utworzono cztery polskie obozy wojskowe. Zezwolono również na spolszczenie administracji na przeważającej części terytorium Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Strona pruska szybko jednak zaczęła wycofywać się z tych ustaleń.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Ludwik Mierosławski
1814–1878

Był polskim generałem, działaczem politycznym i pisarzem. Walczył w powstaniu listopadowym, po jego upadku przebywał na emigracji. W 1846 r. został aresztowany przez władze pruskie podczas przygotowań do wybuchu powstania, a znalezione przy nim dokumenty pozwoliły zaborcom zatrzymać wszystkich spiskowców. Wyrokiem sądu skazano go na karę śmierci, której uniknął dzięki wybuchowi Wiosny Ludów w Berlinie. W 1848 r. stanął na czele powstania w Wielkopolsce. Po jego upadku dostał się do niewoli, lecz na prośbę rządu francuskiego został uwolniony.

WARTO WIEDZIEĆ

W obronie polskości

Pod wpływem wydarzeń Wiosny Ludów w Wielkopolsce na pozostałych ziemiach zaboru pruskiego również uaktywniali się polscy działacze. Wśród Mazurów narodową działalność prowadził duchowny ewangelicki Gustaw Gizewiusz. Gwarą ludności zamieszkującej te tereny oraz miejscowym folklorem zajmował się pastor Krzysztof Mrongowiusz, który wykładał także język polski na uczelniach w Gdańsku i Królewcu. Na Śląsku w obronę polskości zaangażowali się Józef Lompa i Emanuel Smołka.

Nowy
Słownik Polsko - niemiecki,
w
którym oblubliwie na dobrą Niemczyznę wzgląd
miano,
wydany
przez
K. C. Mrongowiusa,

drukowany w Królewcu w nadworney typografii Kaulowskiey 1794.

Można dostać w Królewcu w Bibliopolach tamtejszych Imci Pana etc. Hartunga i etc. Nicolowiusa.

Słownik polsko-niemiecki z 1794 r., który został opracowany przez Krzysztofa Mrongowiusza.

? Jaki był cel działalności Józefa Lompy?

JÓZEF LOMPA.

Józef Lompa był nie tylko polskim działaczem i obrońcą rodzimej mowy na Śląsku, lecz także publicystą, badaczem folkloru, autorem podręczników i prac historycznych oraz poetą. Większość życia spędził w miejscowości Lubsza koło Lublińca, gdzie pracował jako nauczyciel.

Doprowadziło to w kwietniu **1848 r.** do **wybuchu powstania**, na którego czele stanął Ludwik Mierosławski. Mimo początkowych sukcesów (zwycięstwo nad wojskami pruskimi pod Miłosławiem) i napływu wielkopolskich chłopów do oddziałów powstanie zaczęło chylić się ku upadkowi. Dalszym walkom niechętni byli bowiem oficerowie oraz ziemiaństwo, które obawiało się represji ze strony władz pruskich. Mniej więcej po dwóch tygodniach powstanie upadło. Niepowodzenie to zakończyło próby zbrojnego przywrócenia Wielkopolsce autonomii.

Zwycięstwo w bitwie pod Miłosławiem było największym sukcesem polskich powstańców podczas Wiosny Ludów w Wielkopolsce.

Rok 1848 na ziemiach polskich

LEGENDA

- granice Królestwa Polskiego
- obszar Rzeczypospolitej Krakowskiej wcielony do Austrii 16 XI 1846 r.
- obszar powstania krakowskiego (20 II–3 III 1846 r.)
- tereny objęte rozruchami chłopskimi w 1846 r. (rabacja galicyjska)
- obszar powstania wielkopolskiego w 1848 r.
- ruchy i wystąpienia narodowowyzwoleńcze w 1848 r.
- główne polskie obozy wojskowe
- ważniejsze bitwy

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień zabory, na których obszarze doszło do wystąpień w 1848 r.
2. Wskaż tereny objęte powstaniem krakowskim oraz rabacją galicyjską.

Wiosna Ludów w Galicji

Wiosną 1848 r. wieści z ogarniętego rewolucją Wiednia dotarły do największych miast zaboru austriackiego – Krakowa i Lwowa. Powstały tam polskie Komitety Narodowe, zaczęto też tworzyć oddziały wojskowe zwane Gwardią Narodową. Do cesarza skierowano petycję, w której domagano się polonizacji szkół i urzędów oraz zniesienia pańszczyzny. W tej sytuacji działania podjął austriacki gubernator. W imieniu cesarza wydał **dekret o uwłaszczeniu chłopów**. Dokument **znosił pańszczyznę** i nadawał chłopom **na własność użytkowaną ziemię**. Zapobiegło to dalszym wystąpieniom ludności przeciwko władzom. Po opanowaniu sytuacji na wsi Austriacy przystąpili do rozbrajania polskiej Gwardii Narodowej. Zarówno w Krakowie, jak i we Lwowie doszło do krótkotrwałych walk zakończonych kapitulacją Polaków. Wobec uczestników tych działań władze zaczęły stosować represje.

WARTO WIEDZIEĆ

Za wolność waszą i naszą

Podczas Wiosny Ludów w Europie walczyło wielu Polaków. Kierowali się oni hasłem *Za waszą i naszą wolność*. Wśród nich byli oficerowie, którzy od upadku powstania listopadowego przebywali na emigracji, oraz artyści. Wielu pełniło funkcje dowódcze w armiach rewolucyjnych. Na Półwyspie Apenińskim Polacy walczyli po stronie Włochów, którzy chcieli zjednoczyć swoje państwo. Naczelnym wodzem wojsk sardyńskich walczących z Austriakami był generał Wojciech Chrzanowski, a armią sycylijską dowodził generał Ludwik Mierosławski. W Rzymie Adam Mickiewicz utworzył legion, który bronił miasta i walczył z oddziałami francuskimi. Polacy wspierali również węgierskie dążenia do uzyskania niepodległości. Największą sławę zdobył **generał Józef Bem**, który jako naczelny wódz walczył w powstaniu węgierskim przeciwko Austrii.

? Co oznacza hasło *Za wolność waszą i naszą*?

Polscy i węgierscy weterani zostali przedstawieni na stronie z albumu wydanego w 40. rocznicę utworzenia polskiego legionu na Węgrzech. W skład oddziału weszli ochotnicy, którzy przybyli na Węgry po klęsce Wiosny Ludów w Galicji.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Powstanie krakowskie** wybuchło w 1846 r. Było próbą zorganizowania na ziemiach polskich powstania narodowego we wszystkich trzech zaborach. Do kilkudniowych walk doszło jednak tylko w Krakowie. Po upadku powstania Rzeczpospolita Krakowska została zlikwidowana.
2. **Rabacja galicyjska** miała miejsce w czasie powstania krakowskiego. Chłopi, podburzeni przez austriackie władze, napadali na dwory szlacheckie i mordowali ich mieszkańców. W ten sposób Austriacy chcieli zniechęcić chłopów do udziału w powstaniu.
3. **Podczas Wiosny Ludów na ziemiach polskich** wybuchło powstanie w Wielkopolsce. Wystąpienie zakończyło się porażką. Wywołaniu powstania w Galicji skutecznie przeciwdziałali Austriacy. W 1848 r. przeprowadzili uwłaszczenie chłopów, co zapobiegło buntom przeciw austriackim władzom.
4. **Polacy podczas Wiosny Ludów** walczyli w wielu krajach Europy. Szczególnie wsławił się generał Józef Bem, który uczestniczył w antyaustriackim powstaniu na Węgrzech.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, czym zajmowali się emisariusze emigracji na ziemiach polskich.
2. Wskaż przyczyny niepowodzenia powstania krakowskiego.
3. Przedstaw okoliczności wybuchu powstania w Wielkopolsce.
4. Oceń decyzję władz austriackich o uwłaszczeniu chłopów w 1848 r.
★ 5. Scharakteryzuj udział Polaków w wydarzeniach Wiosny Ludów w Europie.
6. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na kilkuosobowe grupy i zaprojektujcie pierwszą stronę gazety z wiadomościami o powstaniu krakowskim i rabacji galicyjskiej. Zaproponujcie ciekawy nagłówek i zadbajcie o interesującą formę, tak aby przyciągnąć jak najwięcej czytelników. Przedstawcie wyniki Waszej pracy w klasie i wspólnie wybierzcie trzy najciekawsze projekty.

5 Kultura polska pod zaborami

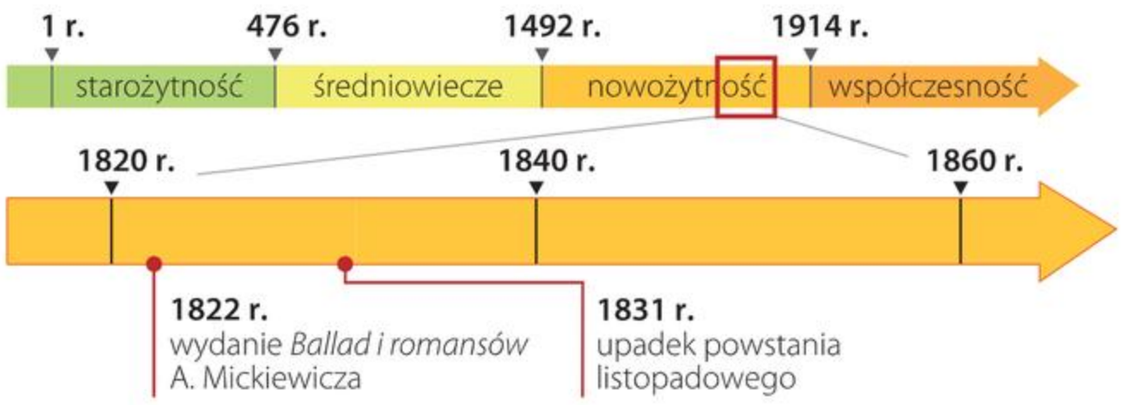

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jak rozwijała się kultura polska pod zaborami,
- czym charakteryzowały się idee romantyzmu,
- kim byli najważniejsi przedstawiciele polskiego romantyzmu.

Polska kultura i oświata po utracie niepodległości

Utrata niepodległości była dla Polaków ciosem nie tylko w sferze politycznej, lecz także kulturalnej. Po abdykacji króla funkcję mecenasa kultury przejęły rody arystokratyczne. Kultura i edukacja odgrywały bowiem istotną rolę w zachowaniu tożsamości narodowej Polaków. Ważnymi ośrodkami były rezydencje najbogatszych rodów, np. Potockich w Łańcucie czy Czartoryskich w Puławach. Duże znaczenie miały również miasta: Warszawa, Wilno, Krzemieniec, Poznań i Kraków. Ważnym ośrodkiem życia kulturalno-oświatowego pod zaborami stało się Królestwo Polskie, w którym:

- utworzono **sieć szkół elementarnych** dla najmłodszych uczniów (działalność ministra szkolnictwa Stanisława Kostki Potockiego);
- powstały **szkoły zawodowe** (z inicjatywy Stanisława Staszica);
- w 1816 r. otwarto **Uniwersytet Warszawski**;
- założono **Towarzystwo Przyjaciół Nauk** skupiające wybitnych uczonych różnych dziedzin.

Na ziemiach zabranych wielkie zasługi dla oświaty miał książę **Adam Jerzy Czartoryski**. Dzięki niemu zreformowano uniwersytet w Wilnie.

Szkolnictwo w zaborze pruskim i austriackim przeżywało kryzys. W Wielkim Księstwie Poznańskim sytuacja poprawiła się w 1825 r., gdy wprowadzono **obowiązek szkolny** dla dzieci od szóstego roku życia. Polska kultura w Wielkopolsce rozwijała się głównie dzięki działalności zamożnych i wpływowych rodów. Duże znaczenie zyskali Działyńscy, właściciele imponującego majątku w Kórniku. Zgromadzili tam wspaniałą **kolekcję dzieł sztuki i zbiory biblioteczne**.

Za sukces polskich działaczy w zaborze austriackim należy uznać otwarcie w 1817 r. we Lwowie **Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich**. Był to ufundowany przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego instytut nauki i kultury, w którego skład wchodziły **biblioteka** i **wydawnictwo**.

Widok Wystawy Sztuk Pięknych w Warszawie w 1828 roku to obraz Wincentego Kasprzyckiego, namalowany jeszcze w trakcie tego wydarzenia kulturalnego. Dzieło natychmiast stało się sensacją. Odbierano je jako wyraz dumy warszawskich malarzy z odbudowy życia artystycznego po okresie wojen napoleońskich.

Narodziny romantyzmu

Na przełomie XVIII i XIX w. w Wielkiej Brytanii i Niemczech ukształtował się nowy prąd ideowy, literacki i artystyczny – **romantyzm**. Romantycy odrzucali hasła oświecenia, buntowali się przeciwko **racjonalizmowi** i obowiązującym normom. Kierowali się emocjami, a nie tylko rozumem, wierzyli w siłę uczuć i wyobraźni. Czerpali inspiracje z ludowych tradycji oraz z kultury średniowiecza.

Racjonalizm – prąd filozoficzny uznający, że głównym źródłem poznania jest rozum ludzki.

Twórczość polskich romantyków

W polskiej kulturze romantyzm to niezwykle ważna epoka literacka. Jej początek wyznacza opublikowanie *Ballad i romansów* Adama Mickiewicza w 1822 r., a koniec – upadek powstania styczniowego w 1864 r. Idee romantyczne wpłynęły również na polską muzykę i sztukę. Przedstawiciele tego nurtu tworzyli zarówno na emigracji, jak i pod zaborami. Na ziemiach polskich działali m.in. malarz Piotr Michałowski i kompozytor Stanisław Moniuszko, uznawany za twórcę polskiej opery narodowej.

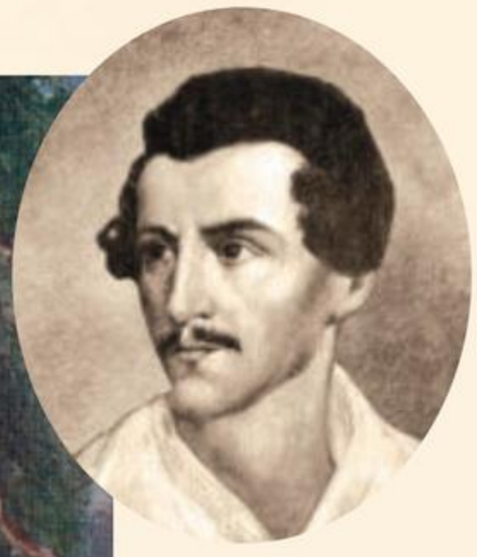

LITERATURA
Juliusz Słowacki
(1809–1849)

Ilustracja do *Lilli Wenedy*, dramatu Juliusza Słowackiego. Jest to mityczna opowieść o początkach Polski. Słowacki, tak jak Adam Mickiewicz i Zygmunt Krasiński, był uważany za polskiego wieszcza, czyli duchowego przywódcę narodu. Przedstawił własną koncepcję walki narodowowyzwoleńczej.

MALARSTWO
Artur Grottger
(1837–1867)

Pożegnanie powstańca to obraz Artura Grottgera, jednego z czołowych przedstawicieli romantyzmu w polskim malarstwie. W swojej twórczości artysta podejmował przede wszystkim idee walki o niepodległość. Zasłynął jako autor rysunków przedstawiających sceny z powstania styczniowego.

LITERATURA
Adam Mickiewicz
(1798–1855)

Ilustracja do *Pana Tadeusza*, jednego z najważniejszych dzieł Adama Mickiewicza. Poemat ten powstał na emigracji i wyraża tęsknotę poety za krajem lat dziecinnych. Mickiewicz dużo podróżował i angażował się w politykę. Liczył na wyzwolenie ojczyzny, do której już nigdy nie udało mu się powrócić.

MUZYKA
Fryderyk Chopin
(1810–1849)

Rękopis utworu fortepianowego Fryderyka Chopina

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Scharakteryzuj tematykę podejmowaną przez polskich twórców doby romantyzmu.
2. Oceń, które z przedstawionych dzieł polskich romantyków mogły zyskać popularność za granicą, a które były ważne przede wszystkim dla Polaków.

Poglądy romantyków szybko dotarły na ziemie polskie. Romantyzm rozwinął się przede wszystkim na wielokulturowych wschodnich terenach pod zaborem rosyjskim. Głównymi ośrodkami zostały Wilno i Warszawa. Polscy romantycy głosili, że naród musi odzyskać niepodległość. Odrzucali przy tym kompromisy, a utworzone przez cara Królestwo Polskie uznawali jedynie za namiastkę państwa. Wskutek represji wprowadzonych po powstaniu listopadowym **ośrodkiem polskiego romantyzmu stał się Paryż**. Do Francji wyemigrowało wielu wybitnych twórców – przebywali tam i rozwijali swoją działalność m.in. **Adam Mickiewicz**, **Juliusz Słowacki** i **Fryderyk Chopin**.

Bitwa pod Somosierrą autorstwa Piotra Michałowskiego to jeden z popularniejszych polskich obrazów doby romantyzmu.

CIEKAWOSTKA

Polski poeta romantyczny Antoni Malczewski był nie tylko znanym artystą, lecz także wybitnym alpinistą. W 1818 r. jako jeden z pierwszych ludzi na świecie zdobył najwyższy szczyt Europy – Mont Blanc [czyt.: mą blank].

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Adam Mickiewicz, *Romantyczność* (fragment)

W tej balladzie z 1821 r. poeta przedstawił główne założenia romantyzmu.

Słuchaj dzieweczko!
– Ona nie słucha –
To dzień biały! to miasteczko!
Przy tobie nie ma żywego ducha.
Co tam wkoło siebie chwytasz?
Kogo wołasz, z kim się witasz?
– Ona nie słucha – [...]
– „Słuchaj, dzieweczko!” – krzyknie śród zgiełku
Starzec, i na lud zawoła:
„Ufajcie memu oku i szkiełku,
Nic tu nie widzę dokoła.
– Duchy karczemnej tworem gawiedzi [gapiów],
W głupstwa wywarzone kuźni.
Dziewczyna duby smalone bredzi [mówi głupstwa],
A gmin [lud] *rozumowi bluźni”.*
„Dziewczyna czuje – odpowiadam skromnie –
A gawiedź wierzy głęboko;
Czucie i wiara silniej mówi do mnie,
Niż mędrca szkiełko i oko.
Martwe znasz prawdy, nieznane dla ludu,
Widzisz świat w proszku, w każdej gwiazd iskierce;
Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce i patrzaj w serce!”.

Źródło: http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/ballady-i-romanse-romantycznosc [dostęp: 27.11.2019].

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wskaż fragmenty utworu, które są mottem romantyzmu. Uzasadnij swój wybór.
2. Wyjaśnij, w której części ballady ukazano konflikt romantyków z przedstawicielami epoki oświecenia.

Polski mesjanizm

Z kulturą polskiego romantyzmu wiąże się religijno-społeczny prąd zwany **mesjanizmem**. Oznacza on wiarę w nadejście wyjątkowego człowieka lub narodu, który wyzwoli świat od zła i zmieni jego oblicze. Polscy mesjaniści taką rolę wyznaczali właśnie swoim rodakom – mieli oni zbawić ludzkość i objąć nad nią duchowe przywództwo. Dzięki męczeństwu i krwawej walce o niepodległość Polska w ich oczach stawała się Mesjaszem innych narodów. Tę ideę rozwinął filozof i działacz religijny **Andrzej Towiański**. Jego poglądy wywarły duży wpływ na polskich romantyków, m.in. Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego. Towiański głosił też potrzebę odrodzenia się moralnego polskiego narodu, co miało umożliwić odzyskanie niepodległości.

Początki badań historii Polski

Do wybitnych postaci polskiego romantyzmu należał **Joachim Lelewel**. Był on nie tylko emigracyjnym działaczem niepodległościowym, lecz także historykiem – wykładowcą na Uniwersytecie Wileńskim i Warszawskim. Podczas powstania listopadowego należał do Rządu Narodowego, a po zakończeniu walk znalazł się na emigracji. Prowadził badania, które wywarły ogromny wpływ na polską historiografię i nauki pomocnicze historii, takie jak chronologia czy genealogia. Napisał kilkaset prac, w tym pierwsze naukowe opracowanie dziejów Polski.

Joachim Lelewel (∗1786 †1861) był człowiekiem o bardzo szerokich zainteresowaniach i zdolnościach. Słynął m.in. jako poliglota, ponieważ władał aż 12 językami.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Kultura i nauka po upadku Rzeczypospolitej** odgrywały ważną rolę dla Polaków – pozwalały im zachować tożsamość narodową. Funkcję mecenasów kultury przejęły rody arystokratyczne. To z ich inicjatywy powstawały różne instytucje kulturalno-oświatowe, np. biblioteki i wydawnictwa.
2. **Romantyzm** był dominującym prądem w sztuce w pierwszej połowie XIX w. Romantycy odrzucali hasła oświecenia i racjonalną wizję świata. Kierowali się emocjami, wierzyli w siłę uczuć i wyobraźni. Za ważną wartość uważali wolność.
3. **Wielu przedstawicieli polskiego romantyzmu** po upadku powstania listopadowego wyemigrowało z kraju. We Francji tworzyli m.in. poeci Adam Mickiewicz i Juliusz Słowacki oraz kompozytor Fryderyk Chopin.
4. **Mesjanizm** to idea popularyzowana przez filozofa i działacza religijnego Andrzeja Towiańskiego. Mesjaniści wierzyli, że Bóg wyznaczył Polakom specjalną rolę. Cierpienie narodu polskiego miało zbawić ludzkość i wyzwolić ją od zła.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień instytucje oświatowe, które powstały pod zaborami w Królestwie Polskim.
2. Scharakteryzuj sytuację polityczną, w jakiej ukształtował się polski romantyzm.
3. Przedstaw najwybitniejszych polskich twórców epoki romantyzmu.
★ 4. Wyjaśnij, czym był polski mesjanizm, i wymień dwa utwory z epoki romantyzmu, które nawiązują do tej koncepcji.
5. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na grupy i przygotujcie prezentację multimedialną o wybranym przedstawicielu polskiego romantyzmu. Zawrzyjcie w niej kilka wydarzeń z życia artysty i opis jego najważniejszych dzieł. Zadbajcie o to, aby każda grupa skupiła się na innej postaci. Na koniec wybierzcie reprezentanta grupy, który przedstawi Waszą pracę na forum klasy.

Mapa myśli do rozdziału II

Opozycja
– sejm prowincjonalny

Kultura i nauka
– Biblioteka Raczyńskich
– zbiory Działyńskich

Uwłaszczenie chłopów

Pomorze
włączone do Prus

Wielkie Księstwo Poznańskie

Zabór pruski

ZIEMIE POLSKIE I POLACY PO KONGRESIE WIEDEŃSKIM

Emigracja

Kultura i nauka
- **Romantyzm**
  – Adam Mickiewicz
  – Fryderyk Chopin
  – Juliusz Słowacki
- **Badania historyczne**
  – Joachim Lelewel
- **Mesjanizm**
  – Andrzej Towiański

Opozycja
– Towarzystwo Demokratyczne Polskie
– Hôtel Lambert
– Gromady Ludu Polskiego
– Komitet Narodowy Polski

Wolne Miasto Kraków

Powstanie krakowskie w 1846 r.
– Edward Dembowski

Walka o niepodległość

Gospodarka

Polityka

Kultura i nauka

Zabór rosyjski

Królestwo Polskie

Konstytucja
– własna armia
– unia personalna z Rosją
– własny sejm

Opozycja
- **Tajna**
  – Towarzystwo Patriotyczne
  – Walerian Łukasiński
  – Sprzysiężenie Podchorążych
- **Legalna**
  – kaliszanie

Okręgi przemysłowe
– łódzki
– Zagłębie Dąbrowskie
– Zagłębie Staropolskie

Towarzystwo Kredytowe Ziemskie

Kultura i nauka
– Towarzystwo Przyjaciół Nauk
– Uniwersytet Warszawski

Powstanie listopadowe 1830–1831
- **Przyczyny**
  – łamanie konstytucji przez cara
  – powstanie Sprzysiężenia Podchorążych
- **Skutki**
  – ograniczenie autonomii Królestwa
  – Wielka Emigracja
  – represje wobec uczestników powstania

Ziemie zabrane
wschodnie kresy dawnej Rzeczypospolitej

Zabór austriacki

Kultura i nauka
– Zakład Ossolińskich we Lwowie

Rabacja galicyjska w 1846 r.
– Jakub Szela

Sposób na zadania

Zadanie 1. (0–3)

Towarzystwo, aktem założenia z dnia 17 marca 1832 r., wykazawszy konieczność reformy społecznej, postanowiło pracować w duchu zasad demokratycznych nad odzyskaniem niepodległości kraju i usamodzielnieniem ludu. [...] Polska więc niepodległa i Polska demokratyczna, oto cel stowarzyszenia naszego. [...] Odrodzona polska arystokratyczną Rzecząpospolitą być nie może. Wszechwładztwo wróci do ludu. [...] W Polsce więc są wszystkie warunki odzyskania niepodległego i demokratycznego bytu. Ona sama zdolną jest własnymi siłami powstać, najezdników zniszczyć, jarzmo wewnętrzne złamać i na trwałych zasadach demokracji istnienie swoje ugruntować. [...] Gabinetowe układy nie przywrócą Polski; a monarchiczne wojny sprawiedliwości ludowi nie wymierzą.

Źródło: *Manifest* [...], Poitiers 1836, s. 6, 12–15, polona.pl [dostęp: 11.06.2019].

Uzupełnij poniższy tekst. Przyporządkuj do każdego zdania właściwe uzupełnienie spośród oznaczonych literami A–C.

Towarzystwo, którego założenia programowe przedstawiono w tekście źródłowym, powstało **4.1.** _____. Jego głównym celem było odzyskanie niepodległości dzięki **4.2.** _____. Wolna Polska miała być **4.3.** _____.

	A	B	C
4.1.	bezpośrednio po kongresie wiedeńskim	w trakcie powstania listopadowego	w okresie Wielkiej Emigracji
4.2.	powstaniu zbrojnemu	konfliktowi zaborców	wsparciu innych państw
4.3.	monarchią dziedziczną	republiką demokratyczną	monarchią konstytucyjną

Wskazówka 1.

Zapoznaj się z poleceniem.

Uważnie przeczytaj polecenie. Zastanów się, jakich informacji potrzebujesz, aby rozwiązać zadanie. Z polecenia wynika, że każde zdanie w tekście musisz uzupełnić jedną brakującą informacją – spośród trzech podanych do wyboru.

Wskazówka 2.

Przeanalizuj materiał źródłowy.

Zapoznaj się z podanym materiałem źródłowym i przemyśl, jakie wiadomości zostały w nim zawarte. W zamieszczonym tekście pojawia się data *17 marca 1832 r.* – wtedy powstało opisywane towarzystwo. To ważna podpowiedź, która pozwoli Ci przyporządkować właściwe określenie w pierwszym zdaniu. Zwróć też szczególną uwagę na znajdujące się w materiale źródłowym słowa, takie jak: *Polska demokratyczna*, *Wszechwładztwo wróci do ludu* czy *Ona sama zdolną jest własnymi siłami powstać*. W tych fragmentach kryją się informacje potrzebne do uzupełnienia dwóch kolejnych zdań tekstu.

Wskazówka 3.

Wyciągnij wnioski.

Data roczna podana w tekście odnosi się do czasów Wielkiej Emigracji, do której doszło po upadku powstania listopadowego, trwającego w latach 1830–1831. Członkowie opisanego towarzystwa uważali, że Polacy sami są w stanie przywrócić niepodległość ojczyźnie. Z kolei odwołania do demokracji i zamiar przekazania władzy ludowi świadczą o tym, że odrodzone państwo miało być republiką demokratyczną.

Odpowiedź:

4.1. C, **4.2.** A, **4.3.** B

Sprawdź, czy potrafisz

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Scharakteryzuj gospodarkę ziem polskich w pierwszej połowie XIX w.

Zadanie 2.

Art. 3. Korona [...] jest dziedziczną w Osobie Naszej i Naszych Potomków, dziedziców i następców, podług porządku następstwa ustanowionego dla Tronu Rosyjskiego. [...]
Art. 17. Prawo rozciąga opiekę zarówno do wszystkich obywateli bez żadnej różnicy stanu i powołania. [...]
Art. 31. Naród polski mieć będzie [...] reprezentację [...] w Sejmie, złożoną z Króla i z dwóch izb [...].

Źródło: Dziennik Praw [...], t. I.

Dokończ zdanie na podstawie tekstu. Wybierz odpowiedź A albo B i jej uzasadnienie 1., 2. lub 3.

Cytowane przepisy prawne pochodzą z Konstytucji

A.	Królestwa Polskiego,	o czym świadczy postanowienie o	**1.**	równości wszystkich obywateli wobec prawa bez względu na status społeczny.
B.	Rzeczypospolitej Krakowskiej,		**2.**	dziedziczeniu tronu króla polskiego przez każdego kolejnego cara Rosji.
			3.	ustanowieniu dwuizbowego sejmu reprezentującego naród polski.

Zadanie 3.

Podaj przykłady opozycji legalnej i nielegalnej w Królestwie Polskim w latach 1815–1830.

Zadanie 4.

Wskaż przyczyny prowadzące do wybuchu powstania listopadowego.

- zwalczanie przez władze carskie polskich organizacji patriotycznych
- tworzenie oddziałów partyzanckich przez Polaków spoza Królestwa
- groźba wykrycia spisku warszawskich podchorążych
- łamanie przez cara konstytucji Królestwa Polskiego
- próba pojmania wodza naczelnego wojsk polskich
- wieści o sukcesie rewolucji lipcowej we Francji
- wkroczenie wojsk rosyjskich do Kongresówki

Zadanie 5.

Przedstaw najważniejsze wydarzenia wojny polsko-rosyjskiej w 1831 r.

Zadanie 6.

Dokończ zdanie. Wybierz właściwą odpowiedź spośród podanych.

Szereg, w którym uporządkowano chronologicznie wydarzenia z pierwszej połowy XIX w., to:

A. powstanie Królestwa Polskiego, upadek powstania wielkopolskiego, rzeź galicyjska, utworzenie Towarzystwa Demokratycznego Polskiego.
B. utworzenie Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, rzeź galicyjska, upadek powstania wielkopolskiego, powstanie Królestwa Polskiego.
C. powstanie Królestwa Polskiego, utworzenie Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, rzeź galicyjska, upadek powstania wielkopolskiego.
D. rzeź galicyjska, powstanie Królestwa Polskiego, upadek powstania wielkopolskiego, utworzenie Towarzystwa Demokratycznego Polskiego.

Zadanie 7.

Wyjaśnij, dlaczego fala wychodźstwa po powstaniu listopadowym została nazwana Wielką Emigracją.

Zadanie 8.

Dokończ zdanie. Wybierz właściwą odpowiedź spośród podanych.

Członkiem tajnego Stowarzyszenia Ludu Polskiego był

A. Walerian Łukasiński.
B. Szymon Konarski.
C. Piotr Wysocki.
D. Ludwik Mierosławski.

Zadanie 9.

Spośród poniższych wydarzeń oznaczonych literami A–D wybierz wydarzenie chronologicznie pierwsze i wydarzenie chronologicznie ostatnie. W tabeli zaznacz litery, którymi oznaczono wybrane wydarzenia.

Wydarzenie chronologicznie pierwsze	A	B	C	D
Wydarzenie chronologicznie ostatnie	A	B	C	D

A. wybuch powstania krakowskiego
B. powstanie Wielkiego Księstwa Poznańskiego
C. upadek powstania listopadowego
D. bitwa pod Miłosławiem

Zadanie 10.

Wyjaśnij znaczenie podanych terminów.

konspiracja, *rabacja*, *romantyzm*

Zadanie 11.

Przyporządkuj wymienionym postaciom właściwe opisy.

A. Józef Bem
B. Joachim Lelewel
C. Adam Jerzy Czartoryski

1. Książę, który w czasie powstania listopadowego stał na czele Rządu Narodowego, a po jego upadku założył w Paryżu polityczne ugrupowanie zwane Hôtel Lambert.
2. Chłopski przywódca biorący udział w antyszlacheckim powstaniu w Galicji.
3. Generał biorący udział w walkach Wiosny Ludów w Cesarstwie Austriackim – najpierw bronił Wiednia, później walczył o niepodległość Węgier.
4. Emigracyjny działacz niepodległościowy oraz historyk. Po upadku powstania listopadowego przewodził Komitetowi Narodowemu Polskiemu.

Zadanie 12.

Każdemu wydarzeniu podanemu w tabeli przyporządkuj skutek – wybierz go spośród oznaczonych literami A–D. W każdym wierszu tabeli wskaż literę, którą oznaczono wybrany skutek.

Wydarzenie	Skutek			
Powstanie listopadowe	A	B	C	D
Powstanie krakowskie	A	B	C	D
Wiosna Ludów w Galicji	A	B	C	D

A. uwłaszczenie chłopów
B. włączenie Krakowa do Cesarstwa Austriackiego
C. założenie Banku Polskiego
D. wprowadzenie *Statutu organicznego*

Zadanie 13.

Przedstaw najważniejsze postacie polskiej kultury w pierwszej połowie XIX w.

Anton von Werner, *Proklamacja Rzeszy Niemieckiej* (1885)

III

EUROPA I ŚWIAT PO WIOŚNIE LUDÓW

1 Stany Zjednoczone w XIX wieku

2 Zjednoczenie Włoch i Niemiec

3 Kolonializm w XIX wieku

4 Przemiany polityczno-społeczne w Europie

5 Postęp techniczny i kultura przełomu XIX i XX wieku

1 Stany Zjednoczone w XIX wieku

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- czym różniły się stany północne od południowych,
- dlaczego wybuchła wojna secesyjna,
- jak przebiegały działania wojenne i jakie były skutki tego konfliktu.

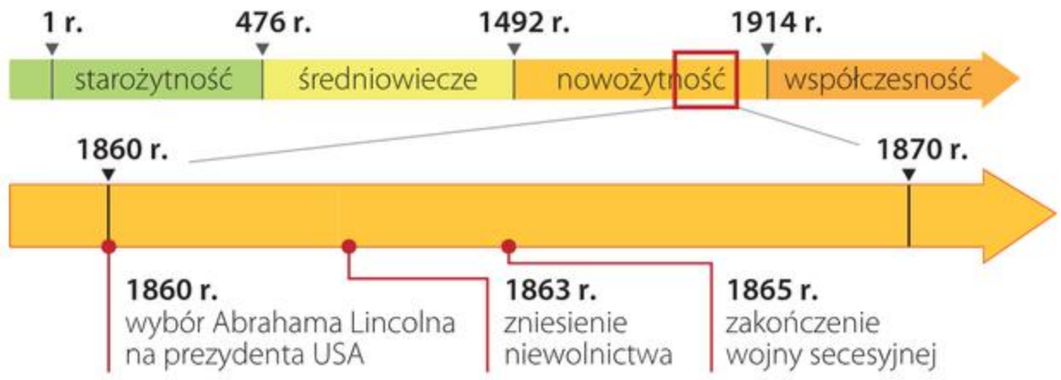

Rozwój Stanów Zjednoczonych

Po uzyskaniu niepodległości Stany Zjednoczone zaczęły szybko powiększać swoje terytorium. W pierwszej połowie XIX w. drogą kupna lub podbojów rozszerzyły swój obszar na centralną i zachodnią część kontynentu. Ostatnim nabytkiem była **Alaska**, odkupiona od Rosji w 1867 r.

Wraz z rozwojem terytorialnym zwiększyła się liczba mieszkańców USA. Było to spowodowane głównie napływem ludności z innych kontynentów, przede wszystkim z Europy. Do osiedlania w Ameryce zachęcała możliwość otrzymania za darmo ziemi na rozległych obszarach na zachodzie kraju. Część imigrantów znajdowała także zatrudnienie w dynamicznie rozwijającym się przemyśle. Mimo że przybysze reprezentowali różne tradycje, religie i obyczaje, z czasem się integrowali. W ten sposób powstało **wielokulturowe społeczeństwo amerykańskie**.

Karawana osadników przybyłych do stanu Dakota została uwieczniona na XIX-wiecznej fotografii. Osiedlających się w Stanach Zjednoczonych Europejczyków nie zniechęcały ani surowy klimat, ani konieczność walki z Indianami, którzy zacięcie bronili swoich terenów.

Podbój ziem Indian

Amerykańskie osadnictwo w XIX w. doprowadziło do niemal całkowitej zagłady ludności indiańskiej. Rdzenni mieszkańcy kontynentu nie mieli szans w starciu z Europejczykami, korzystającymi z najnowszych osiągnięć techniki. Mimo bohaterskiego oporu większość Indian zmarła na skutek chorób, została wymordowana lub wysiedlona ze swoich ziem do **rezerwatów**. Część ludności indiańskiej mieszka tam do dziś.

? Jak zakończyła się bitwa nad Little Big Horn?

Bitwa nad Little Big Horn [czyt.: litl big horn] rozegrała się w 1876 r. pomiędzy wojskami Stanów Zjednoczonych a plemionami Indian. Starcie zakończyło się porażką Amerykanów i śmiercią wszystkich żołnierzy biorących udział w walce.

Podział na Północ i Południe

Stany Zjednoczone w połowie XIX w. były jednym z najszybciej rozwijających się państw na świecie. Pod względem gospodarczym dzieliły się na dwie strefy – **przemysłową Północ** i **rolnicze Południe**.

Północ	Południe
• rozwinięty przemysł (wydobywczy, włókienniczy i metalurgiczny) • obszar gęsto zaludniony, bogaty w surowce naturalne • gęsta sieć kolejowa • sprzeciw wobec kwestii niewolnictwa	• rolnictwo podstawą gospodarki (wielkie plantacje – uprawa bawełny, tytoniu, kukurydzy i trzciny cukrowej) • obszar słabo zaludniony • gospodarka oparta na pracy niewolników

Mieszkańców Północy i Południa dzieliła **kwestia niewolnictwa**. Południowi plantatorzy wykorzystywali darmową pracę czarnoskórych niewolników, dlatego nie zależało im na jakichkolwiek zmianach. Natomiast bardziej przedsiębiorcza i tolerancyjna ludność północnych stanów domagała się likwidacji niewolnictwa. Ostatecznie postanowiono, że poszczególne stany będą decydować o niewolnictwie odrębnie. Wówczas Północ je zniosła, a stany południowe – zachowały.

Z czasem coraz więcej zwolenników zaczął zyskiwać **abolicjonizm**, czyli ruch dążący do całkowitego zniesienia niewolnictwa. Spór pomiędzy Północą a Południem narastał i prowadził do nieuchronnego konfliktu.

Niewolnicy na amerykańskich plantacjach zajmowali się głównie uprawą bawełny, która była jednym z podstawowych towarów eksportowanych z Południa.

Stany Zjednoczone w XIX wieku

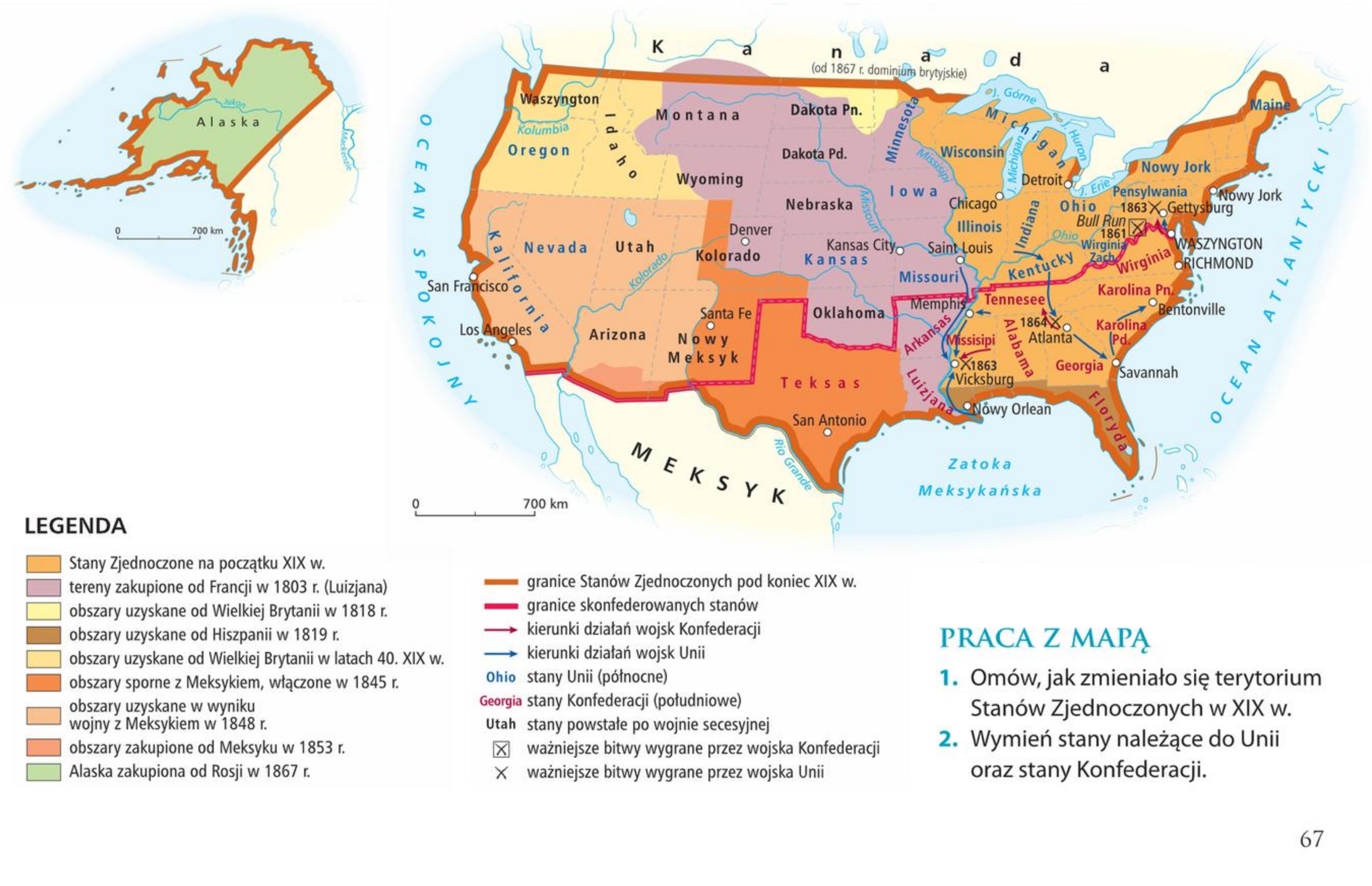

LEGENDA

- Stany Zjednoczone na początku XIX w.
- tereny zakupione od Francji w 1803 r. (Luizjana)
- obszary uzyskane od Wielkiej Brytanii w 1818 r.
- obszary uzyskane od Hiszpanii w 1819 r.
- obszary uzyskane od Wielkiej Brytanii w latach 40. XIX w.
- obszary sporne z Meksykiem, włączone w 1845 r.
- obszary uzyskane w wyniku wojny z Meksykiem w 1848 r.
- obszary zakupione od Meksyku w 1853 r.
- Alaska zakupiona od Rosji w 1867 r.

- granice Stanów Zjednoczonych pod koniec XIX w.
- granice skonfederowanych stanów
- kierunki działań wojsk Konfederacji
- kierunki działań wojsk Unii
- Ohio – stany Unii (północne)
- Georgia – stany Konfederacji (południowe)
- Utah – stany powstałe po wojnie secesyjnej
- ☒ ważniejsze bitwy wygrane przez wojska Konfederacji
- × ważniejsze bitwy wygrane przez wojska Unii

PRACA Z MAPĄ

1. Omów, jak zmieniało się terytorium Stanów Zjednoczonych w XIX w.
2. Wymień stany należące do Unii oraz stany Konfederacji.

Wojna secesyjna

Podczas wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych w 1860 r. zwycięstwo odniósł zwolennik abolicjonizmu **Abraham Lincoln** [czyt.: linkoln]. Opowiadał się on także za jednością państwa oraz zwiększeniem uprawnień władzy centralnej. Tego wyboru nie zaakceptowały stany południowe, które postanowiły dokonać **secesji**, czyli odłączyć się od USA. W grudniu 1860 r. ze Stanów Zjednoczonych jako pierwsza wystąpiła Karolina Południowa, a wkrótce uczyniło to dziesięć kolejnych stanów. W lutym 1861 r. utworzyły one Skonfederowane Stany Ameryki, określane skrótowo **Konfederacją**, z własną konstytucją i prezydentem. Od momentu secesji stany Północy zaczęto nazywać **Unią**.

W kwietniu **1861 r.** konfederaci zaatakowali wierny Unii Fort Sumter [czyt.: samter]. Dało to **początek wojnie secesyjnej** z unionistami z Północy, nazywanymi również Jankesami. W pierwszym okresie dzięki liczniejszej i lepiej wyszkolonej armii zwycięstwa odnosili konfederaci, którymi dowodził **generał Robert Lee** [czyt.: li]. Dysponująca silniejszą flotą Unia zablokowała wówczas porty konfederatów i odcięła ich od dostaw broni oraz wymiany handlowej z Europą. Dzięki rozwiniętemu przemysłowi armia Północy została wyposażona w nowoczesne karabiny oraz armaty, co umożliwiło jej zdobycie przewagi militarnej. Przełomowym momentem wojny był **1863 r.**

POSTAĆ HISTORYCZNA

Abraham Lincoln
1809–1865

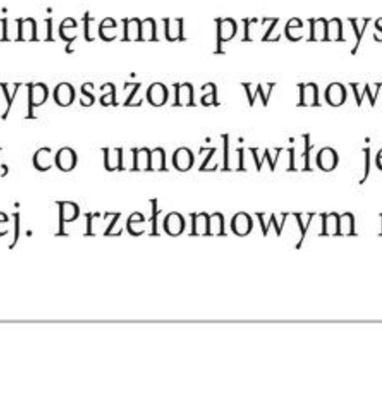

Pochodził z farmerskiej rodziny. Zdobył wykształcenie prawnicze i osiągnął wysoką pozycję społeczną. W 1860 r. został prezydentem USA, cztery lata później ponownie wybrano go na ten urząd. W 1865 r., tuż po kapitulacji Południa, zginął od kuli zamachowca.

Armie Północy i Południa

Początkowo żołnierze obydwu armii dysponowali podobnym uzbrojeniem i ekwipunkiem. Stopniowo jednak, za sprawą nowoczesnych karabinów oraz armat, przewagę zyskiwały wojska Unii.

Armia Północy (Unia)

Żołnierze Unii mieli nowoczesne uzbrojenie wytwarzane w fabrykach na północy kraju. Główną broń piechoty stanowiły karabiny o gwintowanych lufach (co zapewniało większą celność), nabijane od przodu. Kawaleria używała karabinów, które nie wymagały ładowania po każdym strzale – magazynki mieściły bowiem od kilku do kilkunastu naboi.

Armia Południa (Konfederacja)

Żołnierze Konfederacji nie byli jednolicie umundurowani. Ich uzbrojenie pochodziło przeważnie ze zdobytych magazynów wojsk Północy lub z Europy. Oficerowie i kawalerzyści Południa, podobnie jak ich przeciwnicy, używali popularnych rewolwerów firmy Colt [czyt.: kolt].

? Co przesądziło o zwycięstwie armii Północy nad konfederatami?

Prezydent Abraham Lincoln ogłosił wówczas **dekret o zniesieniu niewolnictwa** w stanach południowych. Odtąd do armii Północy zaczęli wstępować wyzwoleni niewolnicy.

W lipcu 1863 r. rozegrała się decydująca **bitwa pod Gettysburgiem**, zakończona klęską konfederatów. W tym samym czasie w walkach zasłynął generał **Ulysses Grant** [czyt.: ulises grant], który niedługo później stanął na czele wojsk Północy. Pod jego komendą armia Unii opanowała znaczną część terytorium stanów południowych.

Pod koniec wojny secesyjnej wojska Unii stosowały **taktykę spalonej ziemi**. W marszu przez Południe okradały i niszczyły miasta oraz posiadłości plantatorów. W skonfederowanych stanach zapanował głód, zaczęły szerzyć się epidemie. W tej sytuacji siły Konfederacji w **1865 r.** musiały skapitulować.

Bitwa pod Gettysburgiem była przełomowym momentem wojny secesyjnej. Siły Południa, które straciły w walce 27 tys. żołnierzy, musiały odtąd skupić się na obronie.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Zniesienie niewolnictwa

Dekret o zniesieniu niewolnictwa w stanach południowych został wydany 1 stycznia 1863 r.

Ja, Abraham Lincoln, prezydent Stanów Zjednoczonych, [...] *polecam i ogłaszam, że wszystkie osoby trzymane w niewoli w wymienionych stanach i ich częściach będą odtąd wolne, a rząd Stanów Zjednoczonych wraz z władzami Armii i Marynarki Wojennej uznawać i strzec będzie ich wolności.*

Niniejszym nakazuję też wyzwolonym w ten sposób, by powstrzymali się od wszelkiej przemocy, z wyjątkiem koniecznej samoobrony, i polecam im, by we wszystkich przypadkach, w których jest to możliwe, pracowali z oddaniem, w zamian za rozsądne wynagrodzenie.

Ogłaszam również, że osoby takie, jeśli spełnią określone warunki, przyjmowane będą w szeregi sił zbrojnych Stanów Zjednoczonych dla obsadzenia fortów, placówek, stacji i innych obiektów wojskowych oraz dla wcielenia do załóg wszelkiego rodzaju okrętów.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, czego oczekiwały władze Unii od wyzwolonych niewolników.
2. Wyjaśnij, jakie konsekwencje dla dalszego przebiegu wojny miał wydany dekret o zniesieniu niewolnictwa.

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 259–260.

Stany Zjednoczone po wojnie secesyjnej

Wojna secesyjna, w której zginęło ponad 620 tys. żołnierzy, przeszła do historii jako jedna z najokrutniejszych wojen w dziejach. W walce wykorzystano nowe zdobycze techniki, np. telegrafy, aparaty fotograficzne i balony obserwacyjne. Dzięki nim szybciej i łatwiej przekazywano informacje, dokumentowano działania oraz śledzono ruchy wojsk przeciwnika. Po raz pierwszy zastosowano opancerzone okręty wojenne z obrotowymi wieżami artyleryjskimi.

Jednym z najważniejszych skutków wojny secesyjnej było **zniesienie niewolnictwa**. Wolność odzyskało wówczas około 4 milionów ludzi. Byli niewolnicy zyskali prawa polityczne, w tym prawo do głosowania. Jednak nie rozwiązało to problemu **dyskryminacji** czarnoskórej ludności. Zwycięstwo Unii zapobiegło rozpadowi państwa i wzmocniło władzę centralną. Osłabieniu uległy zaś wpływy plantatorów z Południa. Po wojnie secesyjnej rozpoczął się okres intensywnego wzrostu gospodarczego, który spowodował, że Stany Zjednoczone zostały w przyszłości światową potęgą.

Dyskryminacja – celowe ograniczanie praw jednostek lub całych narodów z powodów rasowych, religijnych.

Wojna secesyjna

Przyczyna

- niewolnictwo w stanach południowych
- zróżnicowanie gospodarcze i kulturowe kraju

Wydarzenie

Wojna secesyjna w latach **1861–1865**.

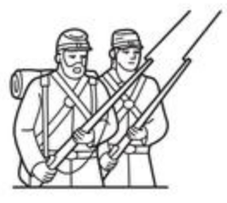

Skutek

- osłabienie roli Południa
- zniesienie niewolnictwa

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Terytorium Stanów Zjednoczonych** w pierwszej połowie XIX w. znacznie się powiększyło. Kolonizacja zajętych ziem doprowadziła do wyniszczenia Indian – rdzennej ludności kontynentu.
2. **Przemysłowa Północ** i **rolnicze Południe** to dwie strefy istniejące w XIX w. Stanach Zjednoczonych, odmienne zarówno pod względem gospodarczym, jak i kulturowym. Występowały między nimi różnice w kwestii niewolnictwa – Południe chciało je utrzymać, a Północ zlikwidować.
3. **Abraham Lincoln**, zwolennik zniesienia niewolnictwa, w 1860 r. został wybrany na prezydenta Stanów Zjednoczonych. Doprowadziło to do odłączenia się (secesji) od USA 11 stanów południowych. W ten sposób rozpoczęła się wojna secesyjna.
4. **Wojna secesyjna** trwała w latach 1861–1865. Walki zakończyły się zwycięstwem Unii, co zapobiegło rozpadowi państwa. Zniesiono niewolnictwo, a byłym niewolnikom przyznano prawa obywatelskie.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Omów różnice między stanami północnymi a południowymi.
2. Powiedz, czym był abolicjonizm.
3. Opisz przebieg wojny secesyjnej.
4. Wymień najważniejsze skutki wojny domowej w USA.
5. ★ Zdobądź informacje o Polakach uczestniczących w walkach między Unią a Konfederacją. Następnie opisz postać, która wzbudziła Twoje szczególne zainteresowanie.
6. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na dwa obozy, z których jeden będzie reprezentować mieszkańców Południa, a drugi – Północy. Obie grupy, każda ze swojego punktu widzenia, opowiedzą o różnicach między dwiema strefami Stanów Zjednoczonych oraz o przyczynach wybuchu wojny secesyjnej.

2 Zjednoczenie Włoch i Niemiec

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jak przebiegał proces zjednoczenia Włoch,
- jakie wojny stoczono w trakcie jednoczenia Niemiec,
- w jakich okolicznościach powstało Cesarstwo Niemieckie.

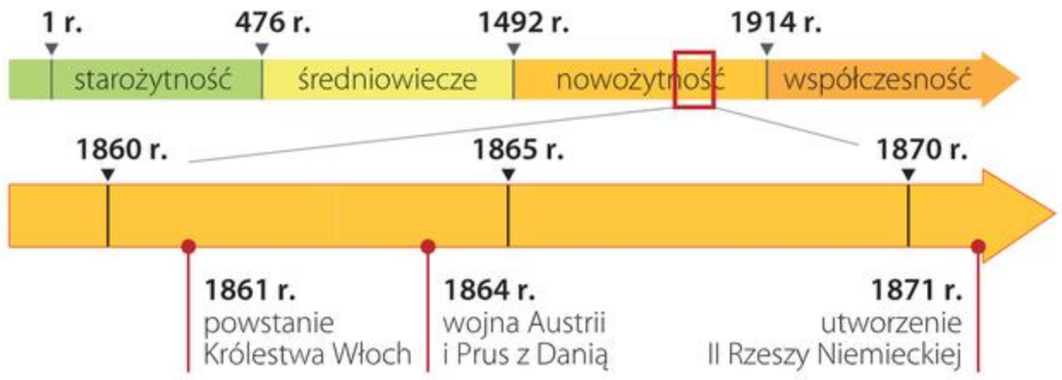

Zjednoczenie Włoch

W połowie XIX w. Półwysep Apeniński był podzielony na wiele samodzielnych państw włoskich. Największą powierzchnię miały znajdujące się na północnym zachodzie **Królestwo Sardynii**, zwane też **Piemontem**, i leżące na południu **Królestwo Obojga Sycylii**. W środkowej części Półwyspu Apenińskiego istniało kilka mniejszych państw oraz Państwo Kościelne. Północne kraje zdecydowanie przewyższały rozwojem gospodarki ubogie państwa z południa regionu.

W całych Włoszech coraz popularniejsza stawała się idea zjednoczenia narodowego. Ta koncepcja była szczególnie rozpowszechniona w Królestwie Sardynii (Piemoncie) rządzonym przez króla **Wiktora Emanuela II**. Jednak na drodze ku zjednoczeniu stała Austria, której podlegały Lombardia i Wenecja położone na północy Półwyspu Apenińskiego. Piemont był zbyt słaby, aby samodzielnie wystąpić przeciwko Austrii, dlatego zawarł sojusz z Francją. W zamian za poparcie przekazał jej część terytorium (Sabaudię i Niceę).

Zjednoczenie Włoch

LEGENDA

- ziemie należące w 1858 r. do Cesarstwa Austriackiego
- Państwo Kościelne w 1859 r.
- Królestwo Sardynii w 1859 r.
- ziemie przyłączone do Królestwa Sardynii w 1859 r. po wojnie z Austrią
- × ważniejsze bitwy wojny z 1859 r.
- granica Cesarstwa Francuskiego w 1860 r.
- obszary przyłączone do Królestwa Sardynii do końca 1860 r.
- obszary przyłączone do Królestwa Włoch w 1866 r.
- wyprawa „tysiąca czerwonych koszul" w 1860 r.
- obszary przyłączone do Królestwa Włoch w 1870 r.
- granica Królestwa Włoch w 1870 r.

PRACA Z MAPĄ

1. Omów trasę, którą przebył Giuseppe Garibaldi podczas wyprawy „tysiąca czerwonych koszul" w 1860 r.
2. Wymień tereny na Półwyspie Apenińskim, które w 1861 r. nie należały do Królestwa Włoch.

Proces jednoczenia ziem włoskich

- 1859 r. – Austria, zaniepokojona umacnianiem się Piemontu, wypowiedziała mu wojnę. Po stronie Piemontu stanęła Francja. Austriacy przegrali w bitwach pod **Magentą** [czyt.: madżentą] i **Solferino**. W efekcie Piemont otrzymał Lombardię.
- Początek 1860 r. – wybuch powstań w środkowej części Półwyspu Apenińskiego. Obalono tam dotychczasowe rządy i zdecydowano o przyłączeniu do Piemontu. Działania te nie objęły Państwa Kościelnego.
- Maj–wrzesień 1860 r. – wybuch powstania w Królestwie Obojga Sycylii. Powstańców wsparł **Giuseppe Garibaldi** [czyt.: dżiuzeppe garibaldi], który wraz z grupą ponad tysiąca ochotników przybył na Sycylię (od umundurowania uczestników akcja została nazwana **wyprawą „tysiąca czerwonych koszul”**). Następnie oddziały Garibaldiego opanowały Neapol. W Królestwie Obojga Sycylii odbył się plebiscyt, w którym mieszkańcy zagłosowali za przyłączeniem do Piemontu.
- **1861 r.** – Wiktor Emanuel II został królem zjednoczonego **Królestwa Włoch**. Poza jego granicami nadal pozostawały Wenecja (należąca do Austrii) oraz Państwo Kościelne z Rzymem.

Bitwa pod Calatafimi [czyt.: kalatafimi], przedstawiona na obrazie z XIX w., była pierwszym starciem „czerwonych koszul” z oddziałami Królestwa Obojga Sycylii. Rewolucjonista Garibaldi (1) prowadził natarcie wojsk powstańczych.

WARTO WIEDZIEĆ

Czerwony Krzyż

Stoczona w 1859 r. bitwa pod Solferino przyniosła ogromne straty po obu walczących stronach. Na pobojowisko przybył szwajcarski kupiec **Henri Dunant** [czyt.: ą**ri** di**nan**], który zorganizował prowizoryczną pomoc dla rannych żołnierzy. Poruszony tym wydarzeniem i bezradnością służb medycznych postanowił poprawić los ofiar konfliktów zbrojnych. W 1863 r. z inicjatywy Henriego Dunanta powstał Czerwony Krzyż. Ta istniejąca do dziś międzynarodowa organizacja niesie pomoc humanitarną osobom pokrzywdzonym w wyniku wojen.

Henri Dunant (∗1828 †1910) został w 1901 r. laureatem pierwszej w dziejach Pokojowej Nagrody Nobla.

? W jakim celu powołano organizację nazwaną Czerwonym Krzyżem?

Rzym stolicą zjednoczonych Włoch

Rządzący Francją Napoleon III nie chciał, aby Państwo Kościelne przyłączono do Królestwa Włoch. W tym czasie w Rzymie stacjonowały wojska francuskie. Włochy były natomiast zbyt słabe, aby walczyć o pozostałe ziemie z Austrią lub Francją. Postanowiły więc poczekać na sprzyjającą sytuację międzynarodową. Taka możliwość pojawiła się już w 1866 r. – **Włosi** poparli Prusaków w wojnie prusko-austriackiej i po klęsce Austrii **zajęli Wenecję**. Cztery lata później, w 1870 r., Włochy wykorzystały konflikt francusko-pruski. Gdy zaangażowana w wojnę Francja wycofała swoje oddziały z Państwa Kościelnego, zajęły je siły włoskie. Posiadłości papieskie ograniczono wówczas tylko do Watykanu. W **1871 r. Rzym stał się stolicą** zjednoczonego **Królestwa Włoch**.

Prusy na drodze do zjednoczenia

Od kongresu wiedeńskiego **Austria** i **Prusy** rywalizowały o przewodnictwo wśród państw niemieckich. Choć Austria stała na czele Związku Niemieckiego, to jednak jego znaczenie systematycznie malało. Z kolei Prusy od zwycięstwa nad Napoleonem ciągle rozwijały się gospodarczo, a ich armia odzyskiwała dawną potęgę.

W 1834 r. pod przewodnictwem Prus doszło do powstania **Niemieckiego Związku Celnego**, obejmującego 18 niemieckich państw. Zlikwidowano pomiędzy nimi bariery celne, co zacieśniło więź gospodarczą między krajami niemieckimi. Jednocześnie słabła pozycja Austrii, która nie weszła do Związku Celnego. Proces jednoczenia Niemiec przyspieszył, gdy w 1861 r. tron w Prusach objął **Wilhelm I**. Rok później władca powołał **Ottona von Bismarcka** [czyt.: fon bismarka] na stanowisko **kanclerza** (czyli premiera). Głównym celem obydwu polityków stało się zjednoczenie Niemiec pod kierunkiem Prus. Bismarck uważał, że musi to nastąpić nie w wyniku porozumień między politykami, lecz poprzez działania zbrojne – *krwią i żelazem* wedle słów kanclerza. Z inicjatywy Bismarcka doszło wkrótce do kilku wywołanych celowo konfliktów.

Bitwa pod Sadową została przedstawiona na rycinie z XIX w. Do zwycięstwa wojsk pruskich przyczyniły się nowoczesne karabiny.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Otto von Bismarck
1815–1898

Był pruskim politykiem, kanclerzem i mężem stanu. Pochodził z rodziny junkrów, czyli pruskiej szlachty. Tajniki sztuki dyplomacji miał okazję poznać podczas pobytu na placówkach dyplomatycznych w Rosji i we Francji. W 1862 r. został kanclerzem Prus i skupił się na zjednoczeniu Niemiec. Jego zabiegi zakończyły się sukcesem w 1871 r., kiedy objął funkcję kanclerza II Rzeszy Niemieckiej. Na stanowisku pozostał do 1890 r. Dzięki swojej nieprzejednanej postawie otrzymał przydomek „Żelazny Kanclerz". Przyczynił się do powstania trójprzymierza – sojuszu Niemiec z Austro-Węgrami i Włochami. W polityce wewnętrznej kanclerz podejmował działania germanizacyjne wobec ludności polskiej w Wielkopolsce.

Wojna z Danią 1864 r.	Wojna z Austrią 1866 r.	Wojna z Francją 1870–1871 r.
• wojna Prus i Austrii z Danią • odebranie Danii księstw Szlezwik i Holsztyn zamieszkałych częściowo przez ludność niemiecką (Prusy otrzymują Szlezwik, Austria zajmuje Holsztyn)	• wybuch wojny między dotychczasowymi sojusznikami: Prusami i Austrią (popieraną przez południowe państwa niemieckie) • wygrana Prus nad Austriakami w decydującej **bitwie pod Sadową** w 1866 r. • zgoda Austrii na likwidację Związku Niemieckiego (utrata wpływów austriackich w państwach niemieckich) • utworzenie w 1867 r. **Związku Północnoniemieckiego** z królem pruskim na czele (częściowe zjednoczenie Niemiec)	• wojna sprowokowana przez Bismarcka (celowo wywołany przez kanclerza skandal dyplomatyczny) • poparcie Prus przez inne państwa niemieckie • zwycięska dla Prus **bitwa pod Sedanem** w 1870 r. • wojna zakończona przegraną Francji • uzyskanie przez Prusy obszarów **Alzacji** i **Lotaryngii**

Austro-Węgry

Po klęsce Austrii w wojnie z Prusami narody zamieszkujące Cesarstwo Austriackie coraz głośniej domagały się autonomii. Władze w Wiedniu przyznały niezależność tylko Węgrom. W 1867 r. powstało Królestwo Węgierskie, którego królem został cesarz austriacki. Wspólne dla Węgier i Austrii pozostawały: armia, polityka zagraniczna oraz skarb, natomiast odrębne były parlamenty i rządy. Monarchię austro-węgierską powszechnie nazywano Austro-Węgrami.

? Jakie elementy były wspólne dla Austrii i Węgier w ramach jednej monarchii?

Herb Austro-Węgier składał się z trzech tarcz. Na dwóch większych widniały herby Austrii 1 i Węgier 2. Najmniejsza, środkowa tarcza przedstawiała herb rodowy Habsburgów 3, których dynastia łączyła oba państwa.

Zjednoczenie Niemiec

Entuzjazm społeczeństwa niemieckiego po zwycięstwie nad Francją sprzyjał dalszemu jednoczeniu państwa. Upokorzona i osłabiona Francja nie mogła dłużej się temu sprzeciwiać. Do Związku Północnoniemieckiego przystąpiły państwa z południa Niemiec. Proces jednoczenia zakończył się w **1871 r.**, gdy we francuskim Wersalu ogłoszono powstanie Cesarstwa Niemieckiego – **II Rzeszy Niemieckiej**. Cesarzem został Wilhelm I, a kanclerzem Otto von Bismarck.

Zjednoczenie Niemiec

LEGENDA

- granice państw
- Królestwo Pruskie w 1864 r.
- obszary przyłączone do Królestwa Pruskiego w latach 1864–1866
- działania wojsk pruskich podczas wojny z Francją w latach 1870–1871
- granice Związku Niemieckiego do 1866 r.
- granice Związku Północnoniemieckiego w latach 1867–1870
- granice Cesarstwa Niemieckiego w 1871 r.
- × ważniejsze bitwy

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień państwa niemieckie, poza Prusami, które znalazły się w granicach Cesarstwa Niemieckiego.
2. Porównaj wielkość terytorium Związku Północnoniemieckiego z obszarem Cesarstwa Niemieckiego.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Manifest Wilhelma I

Dzień przed ogłoszeniem powstania II Rzeszy Niemieckiej król pruski Wilhelm I wydał manifest. Władca przedstawił w nim powody przyjęcia korony cesarskiej.

My Wilhelm, z Bożej łaski król pruski, skoro niemieccy książęta i Wolne Miasta wystosowały do Nas jednomyślne wezwanie, abyśmy spoczywającą od przeszło 60 lat cesarską godność niemiecką wznowili i przyjęli, i skoro w konstytucji Związku Niemieckiego odpowiednie postanowienia zostały przewidziane, przeto niniejszym ogłaszamy, że uznaliśmy za obowiązek względem wspólnej Ojczyzny pójść za tem wezwaniem związkowych niemieckich książąt i Miast i przyjąć godność cesarską. W myśl tego My i Nasi Następcy na tronie pruskim będziemy odtąd we wszystkich Naszych stosunkach i sprawach państwa niemieckiego nosili tytuł cesarski [...].

Źródło: C. Nanke, *Wypisy do nauki historii nowożytnej*, cz. 2, Lwów–Warszawa 1927, s. 180–181.

Wilhelm I (∗1797 †1888) pochodził z niemieckiej dynastii Hohenzollernów. Przedstawiciele tego rodu rządzili w II Rzeszy Niemieckiej aż do jej upadku w 1918 r.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, jak Wilhelm I uzasadnił przyjęcie korony cesarskiej.
★ 2. Wyjaśnij, dlaczego przez ponad 60 lat nikogo nie mianowano cesarzem niemieckim.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Zjednoczenie Włoch** nastąpiło z inicjatywy Królestwa Sardynii (Piemontu). Po wygranej wojnie z Austrią przyłączono do niego północne obszary Półwyspu Apenińskiego. W wyniku powstania wspartego przez Giuseppe Garibaldiego i zebranych przez niego ochotników do Piemontu wcielono też południowe ziemie włoskie.
2. **Królestwo Włoch** utworzono w 1861 r. W 1866 r. włączono do niego Wenecję, a w 1870 r. Rzym, który rok później został stolicą państwa.
3. **Prusy i Austria rywalizowały ze sobą o wpływy** w państwach niemieckich. Po zwycięskich dla Prus wojnach z Danią i Austrią doszło do scalenia części Niemiec – w 1867 r. utworzono Związek Północnoniemiecki.
4. **Zjednoczenie Niemiec** stało się możliwe po wygranej Prus w wojnie z Francją. W 1871 r. została utworzona II Rzesza Niemiecka.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Przedstaw główne etapy jednoczenia ziem włoskich.
2. Wymień wydarzenia polityczne w Europie, które doprowadziły do powstania Królestwa Włoch.
3. Odpowiedz, jakie wojny stoczono podczas jednoczenia Niemiec.
4. Wyjaśnij, co oznaczało hasło integracji Niemiec *krwią i żelazem*.
★ 5. Wytłumacz, dlaczego Ottona von Bismarcka nazywa się „Żelaznym Kanclerzem".
6. **Miniprojekt**
Przeprowadźcie konferencję prasową z Ottonem von Bismarckiem tuż po tym, gdy został kanclerzem. Jeden z uczniów wcieli się w rolę Bismarcka, pozostali będą dziennikarzami. Ustalcie, w jak sposób kanclerz chce zrealizować swój główny cel, którym jest zjednoczenie Niemiec pod kierunkiem Prus.

3 Kolonializm w XIX wieku

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego doszło do ekspansji kolonialnej,
- na czym polegały różnice w kolonizowaniu Afryki i Azji,
- jakie były pozytywne i negatywne skutki kolonializmu.

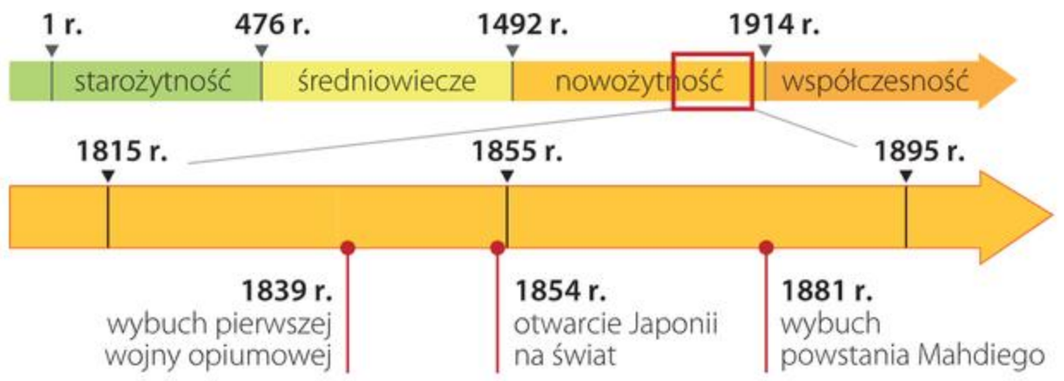

Ekspansja kolonialna

Już od czasów wielkich odkryć geograficznych najsilniejsze europejskie państwa dążyły do podboju zamorskich krain. Dzięki przewadze militarnej opanowywały słabo rozwinięte terytoria – głównie w Ameryce – a następnie eksploatowały je gospodarczo, co wzbogacało **metropolię**. Taką politykę określa się jako **kolonializm**. W XIX w. wysoko rozwinięte państwa zaczęły zajmować kolejne posiadłości, tym razem w **Afryce** i **Azji**.
Przyczyny ekspansji kolonialnej:

- chęć zdobycia nowych ziem, surowców naturalnych i rynków zbytu;
- dążenie do zwiększenia zysków;
- próby opanowania ważnych szlaków komunikacyjnych i handlowych;
- konieczność pozyskania taniej siły roboczej;
- przeświadczenie o wyższości cywilizacyjnej mieszkańców Europy (podbijanie nowych ziem przedstawiane jako ważna misja Europejczyków).

Metropolia – tu: dla mieszkańców kolonii państwo, do którego należy dana kolonia.

Ekspansja – tu: dążenie kraju do powiększenia swojego terytorium, wpływów politycznych lub gospodarczych.

Kolonizacja Afryki

Do połowy XIX w. Europejczycy zajmowali w Afryce jedynie obszary na wybrzeżach. Zakładali tam osady handlowe (faktorie), niewielkie miejscowości, a z czasem także porty. Kontynent ten traktowali głównie jako źródło niewolników, których wywożono do Ameryki Północnej i Południowej. Sytuacja zmieniła się, gdy wprowadzono **zakaz handlu ludźmi** oraz stopniowo likwidowano niewolnictwo. Wówczas Europejczycy zaczęli zajmować ziemie położone w głębi Afryki. Dzięki przewadze technicznej i militarnej łatwo podporządkowywali sobie kolejne terytoria zamieszkiwane przez lokalne plemiona.

W latach 80. XIX w. kontynent afrykański został podzielony między europejskie mocarstwa – Wielką Brytanię, Francję, Belgię, Włochy i Niemcy. Większość obszaru zajęły **Wielka Brytania** i **Francja**. W Afryce pozostały wówczas tylko trzy niepodległe państwa – Liberia, Maroko i Abisynia (dzisiejsza Etiopia). Do opanowania Czarnego Lądu w dużym stopniu przyczyniły się europejskie **kompanie handlowe**. Finansowały one wyprawy, które poszukiwały nowych surowców, a czasami prowadziły też podbój terenów.

Kompania handlowa – organizacja handlowa skupiająca kupców, zajmująca się głównie handlem międzynarodowym. Najsilniejsze kompanie miały własną flotę i wojsko.

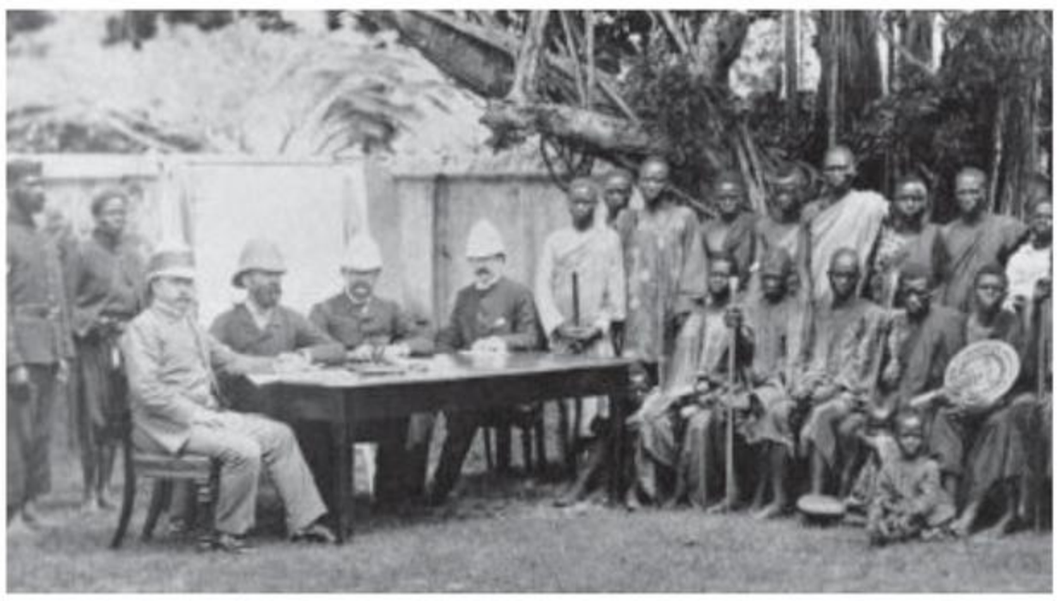

Europejczycy w Afryce aż do XIX w. osiedlali się jedynie na wybrzeżach, ponieważ w głębi kontynentu panowała niebezpieczna dla białych przybyszów malaria. Dopiero po wynalezieniu skutecznego leku na tę chorobę – chininy – podjęto wyprawy badające środkową Afrykę.

Polityka kolonialna w Azji

Inaczej niż w Afryce przedstawiała się sytuacja w **Azji**. Mieszkające tam społeczności, od wielu wieków zorganizowane w państwa, stawiały skuteczny opór kolonizatorom. Z tego powodu Europejczykom nie udało się zawładnąć całą Azją.

Chiny oficjalnie nigdy nie były kolonią, jednak mocarstwa podzieliły się strefami wpływów w tym kraju. Aby czerpać korzyści ekonomiczne, nie chciały dopuścić do wzmocnienia władz i tłumiły powstania lokalnej ludności.

Indie od XVII w. były stopniowo opanowywane przez Brytyjczyków. Ekspansję na tym terytorium prowadziła w ich imieniu **Kompania Wschodnioindyjska**. Kompania została rozwiązana w 1858 r., a jej posiadłości przejął rząd Wielkiej Brytanii. Gęsto zaludnione Indie przynosiły ogromne zyski imperium brytyjskiemu. Swoje terytoria w Azji miały też m.in. **Francja** i **Holandia**. Pod koniec XIX w. do rywalizacji kolonialnej włączyły się **Stany Zjednoczone**, a także **Niemcy** i **Włochy**. Duże znaczenie na kontynencie miała też **Rosja**, do której należały Azja Centralna, Kaukaz i Syberia.

Państwem azjatyckim, które oparło się kolonizacji, była **Japonia**. Do XIX w. izolowała się od świata, lecz w połowie stulecia Stany Zjednoczone wymogły na niej otwarcie się na wymianę handlową. Japonia przeprowadziła jednak szybką modernizację gospodarki oraz armii i wkrótce sama rozpoczęła podboje.

Przybycie delegacji amerykańskiej do Japonii w 1854 r. miało decydujące znaczenie dla dalszych dziejów cesarstwa. Aby wymóc zakończenie izolacji tego państwa, Stany Zjednoczone wysłały tam swoją flotę wojenną.

Ekspansja kolonialna

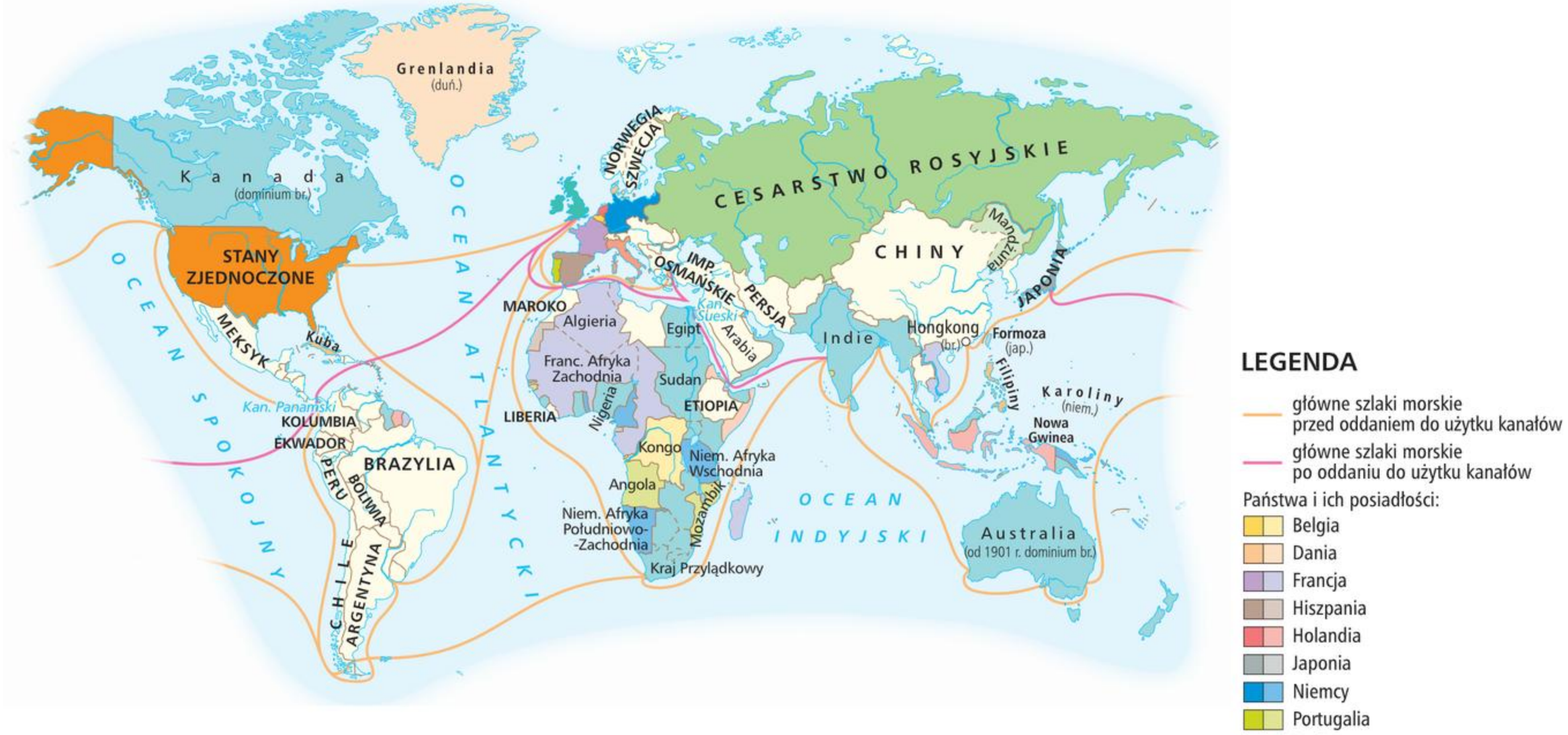

LEGENDA

- główne szlaki morskie przed oddaniem do użytku kanałów
- główne szlaki morskie po oddaniu do użytku kanałów

Państwa i ich posiadłości:

- Belgia
- Dania
- Francja
- Hiszpania
- Holandia
- Japonia
- Niemcy
- Portugalia
- Rosja
- Stany Zjednoczone
- Wielka Brytania
- Włochy

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż tereny, które były skolonizowane pod koniec XIX w.
2. Wyjaśnij, jak zmieniały się główne szlaki morskie w okresie ekspansji kolonialnej.

Skutki polityki kolonialnej

Początkowo kolonie były wykorzystywane jedynie jako źródła surowców i cennych kruszców. Niektóre służyły także jako miejsca karnego zesłania przestępców, np. Australia. W XIX w. sytuacja się zmieniła. Aby zwiększyć zyski metropolii, do zamorskich kolonii zaczęto wysyłać przedsiębiorców i inżynierów odpowiedzialnych m.in. za budowę nowych inwestycji i dróg.

Pozytywne skutki kolonializmu	Negatywne skutki kolonializmu
• budowa w koloniach m.in. portów, kopalń i linii kolejowych • wprowadzenie europejskiego systemu szkolnego i administracyjnego (kontakt z językiem i kulturą kolonizatorów) • dostęp mieszkańców kolonii do osiągnięć cywilizacji europejskiej, m.in. w dziedzinie ochrony zdrowia • umożliwienie rdzennej ludności wyjazdu do Europy, np. w celach edukacyjnych	• rabunkowa eksploatacja zasobów naturalnych zajętych ziem • **eksterminacja** całych grup ludności sprzeciwiających się kolonizatorom • zniszczenie środowiska, przyspieszone wskutek przeprowadzanych inwestycji • zanik kultur i tradycyjnych wierzeń

Eksterminacja – wyniszczenie lub masowa zagłada ludności.

Brytyjskie imperium kolonialne

Wielka Brytania została w XIX w. największym kolonialnym mocarstwem świata. Jej posiadłości rozciągały się od Ameryki Północnej, przez Afrykę i Azję, aż do Australii. Na początku XX w. imperium brytyjskie zajmowało jedną czwartą powierzchni Ziemi.

Królowa Wiktoria (*1819 †1901) jest symbolem potęgi kolonialnej Wielkiej Brytanii w drugiej połowie XIX w.

1. **Indie** stanowiły najcenniejszą kolonię, dlatego nazywano je „perłą Korony brytyjskiej". Brytyjczycy budowali w tym kraju m.in. linie kolejowe, kopalnie oraz porty.
2. **Kanada**, w przeciwieństwie do Stanów Zjednoczonych, pozostała wierna imperium brytyjskiemu. Zamieszkiwała ją głównie biała ludność przybywająca z Europy.
3. **Australia** w XVIII w. była brytyjską kolonią karną, do której zsyłano przestępców z metropolii. Dopiero w następnym stuleciu kontynent ten stał się celem osadników.
4. **Egipt** był cennym nabytkiem dla Wielkiej Brytanii – przez jego terytorium przebiegał Kanał Sueski, który o tysiące kilometrów skracał drogę z Europy do Indii.
5. **Kraj Przylądkowy** początkowo zamieszkiwali holenderscy osadnicy – Burowie. Później region ten stał się celem ekspansji Brytyjczyków. W kolonii znajdowały się cenne pokłady złota i diamentów.

? Wyjaśnij znaczenie powiedzenia: *Wielka Brytania to imperium, nad którym nigdy nie zachodzi słońce.*

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Dążenie do posiadania kolonii

John Ruskin [czyt.: dżon raskin] był pisarzem i krytykiem sztuki, który w latach 70. XIX w. wygłosił wykład dla studentów na uniwersytecie w Oksfordzie. Poruszył w nim kwestię ekspansji kolonialnej.

Młodzieży Anglii! [...] *Anglia* [...] *musi znaleźć sobie kolonie jak najszybciej i jak najdalej i zaludnić je przez swoich najlepszych i najenergiczniejszych ludzi; musi objąć w posiadanie wszelką urodzajną i leżącą odłogiem ziemię, do której zdoła dotrzeć, i tam wpajać swoim kolonistom przekonanie, że główną ich cnotą powinna być wierność dla kraju, głównym zadaniem umacnianie potęgi Anglii na lądzie i na morzu i że* [...] *nie mogą z tego powodu przestać się uważać za obywateli kraju* [...].

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 276.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, dlaczego autor tekstu zwrócił się do młodzieży.
2. Wymień zadania wyznaczone kolonistom przez Johna Ruskina.

Konflikty kolonialne

Polityka mocarstw prowadziła nie tylko do nadmiernej eksploatacji podległych im kolonii, lecz także do buntów lokalnej ludności przeciwko kolonizatorom. W Indiach wybuchło **powstanie sipajów** – miejscowych żołnierzy służących w armii brytyjskiej. W Sudanie powstał z kolei ruch islamski, na którego czele stanął **Mahdi**. Ruch ten był skierowany przeciwko władzy Egipcjan, wspieranych przez Brytyjczyków. Do podobnych wystąpień dochodziło także w innych regionach, lecz wobec przewagi militarnej Europejczyków powstańcy nie mieli szans na zwycięstwo.

Chińczycy w XIX w. kilkukrotnie występowali w obronie swojej niezależności. W połowie stulecia, aby uchronić mieszkańców przed narkomanią, chińskie władze zarekwirowały ładunek dostarczanego przez Brytyjczyków silnego narkotyku – opium. Doprowadziło to do wybuchu tzw. **wojen opiumowych**. Po przegranej Chin kraj został podzielony przez mocarstwa kolonialne na strefy wpływów. Kolejną próbą wyzwolenia się Chińczyków było **powstanie bokserów**, wywołane przez tajne stowarzyszenie, którego symbolem była zaciśnięta pięść. Jednak i ten zryw został stłumiony.

Wojska państw kolonialnych podczas ataku na broniących Pekinu powstańców zwanych bokserami.

WARTO WIEDZIEĆ

Wojny burskie

Pod koniec XIX w. w południowej Afryce wybuchł konflikt Wielkiej Brytanii z Burami, czyli mieszkającymi tam potomkami holenderskich osadników. Powodem sporu było odkrycie złóż diamentów i złota na terenach Burów. Brytyjczycy postanowili zająć te ziemie, co doprowadziło do dwóch krwawych wojen. Początkowo Wielka Brytania przegrywała, jednak wkrótce wysłała do Afryki olbrzymią armię, która rozbiła wojska burskie. Aby odciąć Burów od pomocy miejscowej ludności, Brytyjczycy zakładali obozy koncentracyjne, gdzie więzili nawet kobiety i dzieci. Ostatecznie spór zakończył się w 1902 r. klęską Burów. Ich terytoria włączono do imperium brytyjskiego.

Oddziały Burów przez długi czas stanowiły dla Anglików duże zagrożenie. Holenderscy osadnicy byli dobrze wyszkoleni, ponieważ na co dzień posługiwali się bronią myśliwską. Ponadto korzystali z nowoczesnego uzbrojenia, które otrzymywali od wspierających ich Niemców.

? Dlaczego Burowie byli groźnym przeciwnikiem dla wojsk brytyjskich?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Kolonializm** to polityka państw europejskich polegająca na podporządkowywaniu sobie słabo rozwiniętych terytoriów na innych kontynentach.
2. **Ekspansja kolonialna** była prowadzona m.in. przez Brytyjczyków, Francuzów, Belgów, Włochów i Niemców. Dzięki przewadze technicznej i militarnej w XIX w. kraje te podporządkowały sobie niemal całą Afrykę, a także część Azji, Ameryki i Australię.
3. **Największe imperium kolonialne** stworzyli Brytyjczycy. W XIX w. posiadali terytoria na wszystkich kontynentach, a ich kolonie obejmowały niemal jedną czwartą powierzchni Ziemi.
4. **Pozytywne skutki kolonializmu** polegały na rozprzestrzenianiu kultury europejskiej w koloniach oraz rozwoju tamtejszych miast i społeczeństw.
5. **Negatywne skutki kolonializmu** to przede wszystkim polityka rabunkowa kolonizatorów, eksterminacja ludności tubylczej i zniszczenia środowiska naturalnego.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij przyczyny ekspansji kolonialnej państw europejskich.
2. Opisz imperium brytyjskie pod koniec XIX w.
3. Oceń politykę mocarstw kolonialnych wobec podbitych ludów i państw.
4. Omów konflikty kolonialne, do których doszło w drugiej połowie XIX w.
★ 5. Oceń skutki kolonializmu dla państw europejskich oraz podporządkowanych im terytoriów.
6. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na dwie grupy. Zadaniem jednej z nich będzie przedstawienie negatywnych skutków brytyjskiego kolonializmu, a drugiej – pozytywnych konsekwencji tej polityki. Wasze ustalenia zapiszcie na tablicy, a następnie wspólnie wyciągnijcie wnioski.

4 Przemiany polityczno-społeczne w Europie

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- na czym polegała demokratyzacja życia politycznego,
- w jaki sposób rozwijał się ruch robotniczy,
- jak przebiegał proces emancypacji kobiet.

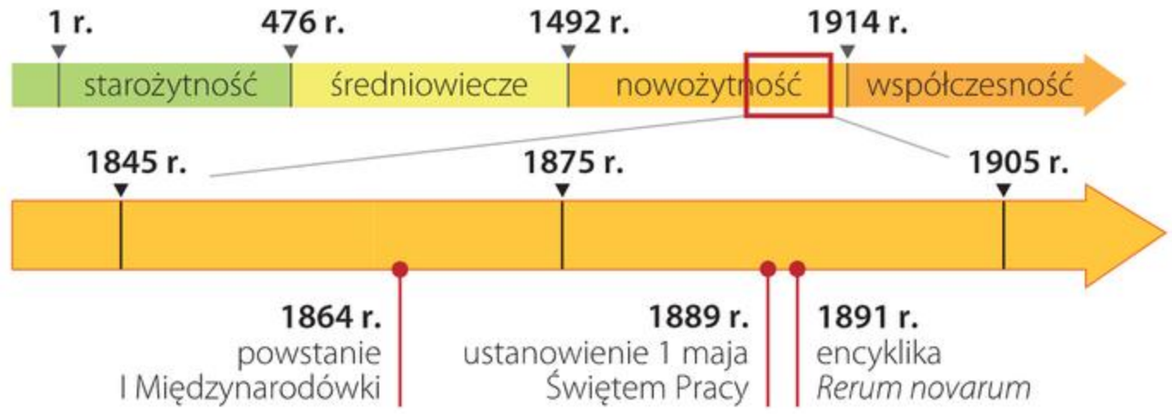

W stronę demokracji

Wraz z rozwojem rewolucji przemysłowej społeczeństwo stanowe zaczęło się przekształcać w **społeczeństwo industrialne**, czyli **przemysłowe**. Dawna szlachta i ziemiaństwo traciły swoją pozycję społeczną na rzecz burżuazji i **inteligencji**. Rosło też znaczenie robotników. Natomiast chłopi pozostawali liczną, lecz nieuświadomioną politycznie grupą i nadal nie odgrywali znaczącej roli w państwie.

W wielu krajach Europy w drugiej połowie XIX w. nastąpiła **demokratyzacja** życia politycznego. Polegała ona na wprowadzeniu trójpodziału władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Zwiększono kompetencje parlamentów, ograniczono natomiast władzę monarchów. Coraz większa część społeczeństwa uzyskiwała prawa polityczne, a dawni poddani zamieniali się w **obywateli**.

Inteligencja – tu: wykształceni mieszkańcy XIX-wiecznych miast, żyjący z pracy umysłowej, m.in. nauczyciele, lekarze, prawnicy.

Większość państw europejskich nadal pozostała monarchiami, jednak różnice między nimi się pogłębiały. W Rosji wciąż panował absolutyzm, w Europie Zachodniej rosła natomiast liczba **monarchii parlamentarnych**. Wzorcowym przykładem tego ustroju była **Wielka Brytania**, w której silną pozycję miały rząd i parlament. Systematycznie poszerzano tam grupę społeczeństwa posiadającą prawa wyborcze.

W części państw europejskich stopniowo umacniał się **system republikański**. Przykładem była Francja, gdzie w 1871 r. ostatecznie zrezygnowano z monarchii, wprowadzono republikę i uchwalono nową konstytucję. Na czele państwa stanął prezydent, wybierany przez parlament na siedmioletnią kadencję. Parlament był z kolei wyłaniany w wyborach powszechnych, w których mogli wziąć udział wszyscy mężczyźni.

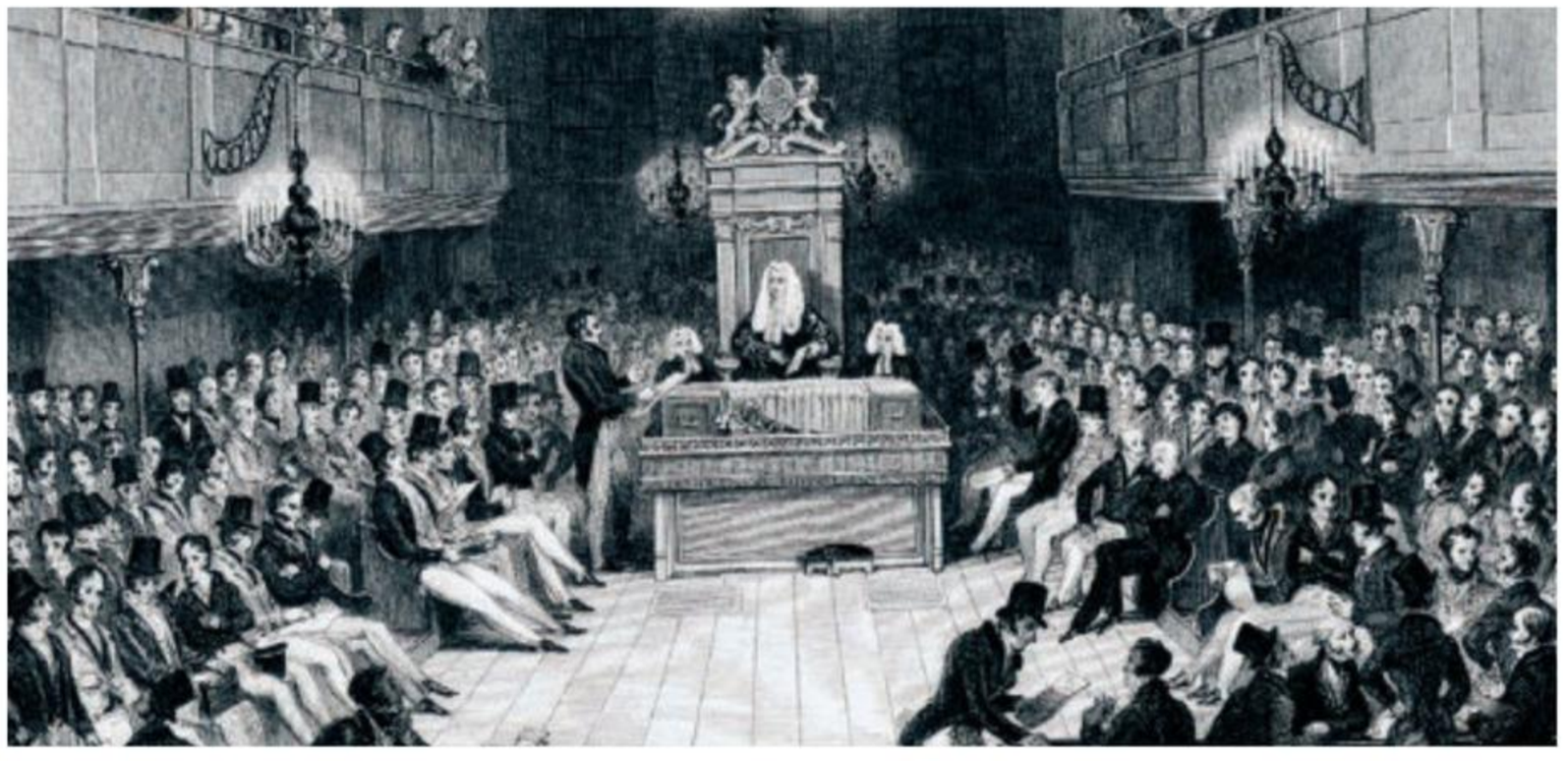

Izba Gmin to niższa izba parlamentu brytyjskiego. W XIX w. zasiadało w niej około 650 przedstawicieli społeczeństwa wybieranych w powszechnych wyborach. Obradom izby przewodniczył jeden z posłów, zwany speakerem [czyt.: spikerem].

Rozwój ruchu robotniczego

W drugiej połowie XIX w. robotnicy stanowili znaczącą siłę społeczną. Środowisko to było jednak podzielone pod względem celów i metod działania. Zwolennicy komunizmu z Karolem Marksem na czele chcieli wywołać zbrojną rewolucję, obalić kapitalizm i stworzyć ponadnarodowe państwo robotników. W 1864 r. marksiści powołali w Londynie Międzynarodowe Stowarzyszenie Robotników, zwane **Międzynarodówką**. Organizacja dążyła do tego, aby robotnicy z różnych państw połączyli siły w walce z kapitalizmem. Okazało się to jednak trudne do przeprowadzenia. Międzynarodówka była zbyt mocno podzielona ideowo i wkrótce została rozwiązana.

Nie wszyscy socjaliści popierali radykalne poglądy Marksa. Zdaniem niektórych zbrojna walka o prawa robotników mogła przynieść więcej strat niż korzyści. Przekonywali, że gdyby robotnicy mieli prawa wyborcze, ich reprezentanci w parlamencie przeprowadziliby reformy za pomocą legalnych, demokratycznych środków. Zwolennicy takich poglądów tworzyli ruch określany jako **socjaldemokracja**. Z czasem socjaldemokraci zostali najsilniejszą grupą walczącą o prawa robotnicze, a w wielu państwach powstały **partie polityczne** reprezentujące robotników.

W ramach ruchu robotniczego wyodrębnił się również **anarchizm**. Anarchiści uznawali państwo za największe zagrożenie dla ludzkiej wolności, a także za główne źródło ucisku i niesprawiedliwości. Z tego powodu chcieli je całkowicie zlikwidować.

Demonstracja strajkujących robotników francuskich przedstawiona na ilustracji z XIX w. Część protestujących trzyma czerwone sztandary – międzynarodowy symbol ruchu robotniczego.

Zabójstwo prezydenta Francji Sadiego Carnota [czyt.: karnota] przedstawiono na grafice z XIX w. Do zamachu z rąk anarchisty doszło w 1894 r. w Lyonie. Skutkiem były wzmożone represje wobec przedstawicieli tego ruchu.

Socjaldemokracja	Anarchizm	Chrześcijańska demokracja
Główni myśliciele • Eduard Bernstein [czyt.: bernsztajn] **Najważniejsze idee** • równouprawnienie i sprawiedliwość społeczna • rozszerzenie praw wyborczych • walka o prawa socjalne w ramach systemu parlamentarnego (wprowadzenie emerytur i zakazu zatrudniania dzieci, skrócenie dnia pracy) • krytyka komunizmu	**Główni myśliciele** • Michał Bakunin **Najważniejsze idee** • wolność • krytyka państwa jako ciemiężyciela obywateli i dążenie do jego likwidacji • zorganizowanie dobrowolnych wspólnot, w których będą funkcjonować wolne jednostki	**Główni myśliciele** • papież Leon XIII (encyklika *Rerum novarum*) **Najważniejsze idee** • krytyka socjalizmu, komunizmu i liberalizmu • poszanowanie godności człowieka • solidarność społeczna • poprawa warunków pracy robotników • współdziałanie pracodawców i pracowników dla wspólnego dobra

WARTO WIEDZIEĆ

Święto Pracy

1 maja 1886 r. oraz w kolejnych dniach w Chicago [czyt.: szikago] w Stanach Zjednoczonych odbyły się robotnicze manifestacje. Demonstranci domagali się skrócenia dnia pracy do 8 godzin. Doszło wówczas do zamieszek, w których zginęło lub zostało rannych wielu protestujących i policjantów. W ramach represji sąd skazał kilku demonstrantów na karę śmierci. Aby upamiętnić te wydarzenia, od 1890 r. 1 maja obchodzi się Międzynarodowe Święto Pracy.

? Jakie wydarzenia upamiętnia Święto Pracy?

Plakat Święta Pracy z 1909 r. przedstawia pochód robotników prowadzony przez kobietę symbolizującą wyzwolenie. Widoczne na plakacie słowo *Maifeier* pochodzi z języka niemieckiego i oznacza „majowe święto".

Nowe ideologie

Pod koniec XIX w. powstał nowy ruch społeczno-polityczny nazwany **chrześcijańską demokracją**, a w skrócie – **chadecją**. Jej podstawą była społeczna nauka Kościoła katolickiego. Ruch zapoczątkowała **encyklika *Rerum novarum*** (z łac. *Z rzeczy nowych*) ogłoszona w 1891 r. przez papieża Leona XIII. Papież skrytykował w niej zarówno liberalizm, jak i socjalizm oraz komunizm. Podkreślał konieczność poszanowania godności człowieka i poprawy warunków pracy. Nawoływał też przedstawicieli różnych klas do współpracy.

W XIX w. rozwinął się również nowoczesny **nacjonalizm**. Zdaniem jego przedstawicieli dobro narodu jest najważniejsze i powinny mu zostać podporządkowane interesy jednostek, grup społecznych czy społeczności regionalnych. Z czasem ruch nacjonalistyczny stał się bardziej radykalny. Skrajni nacjonaliści – **szowiniści** – zaczęli dzielić narody na lepsze i gorsze. Silniejszym przyznawali prawa, a słabsze miały być ich pozbawiane.

Wraz z rozwojem nacjonalizmów w Europie rosła niechęć do mniejszości narodowych, a zwłaszcza do Żydów. W odpowiedzi zaczął się kształtować żydowski nacjonalizm, nazywany **syjonizmem**. Zgodnie z jego założeniami Żydzi powinni dążyć do utworzenia własnego państwa w Palestynie.

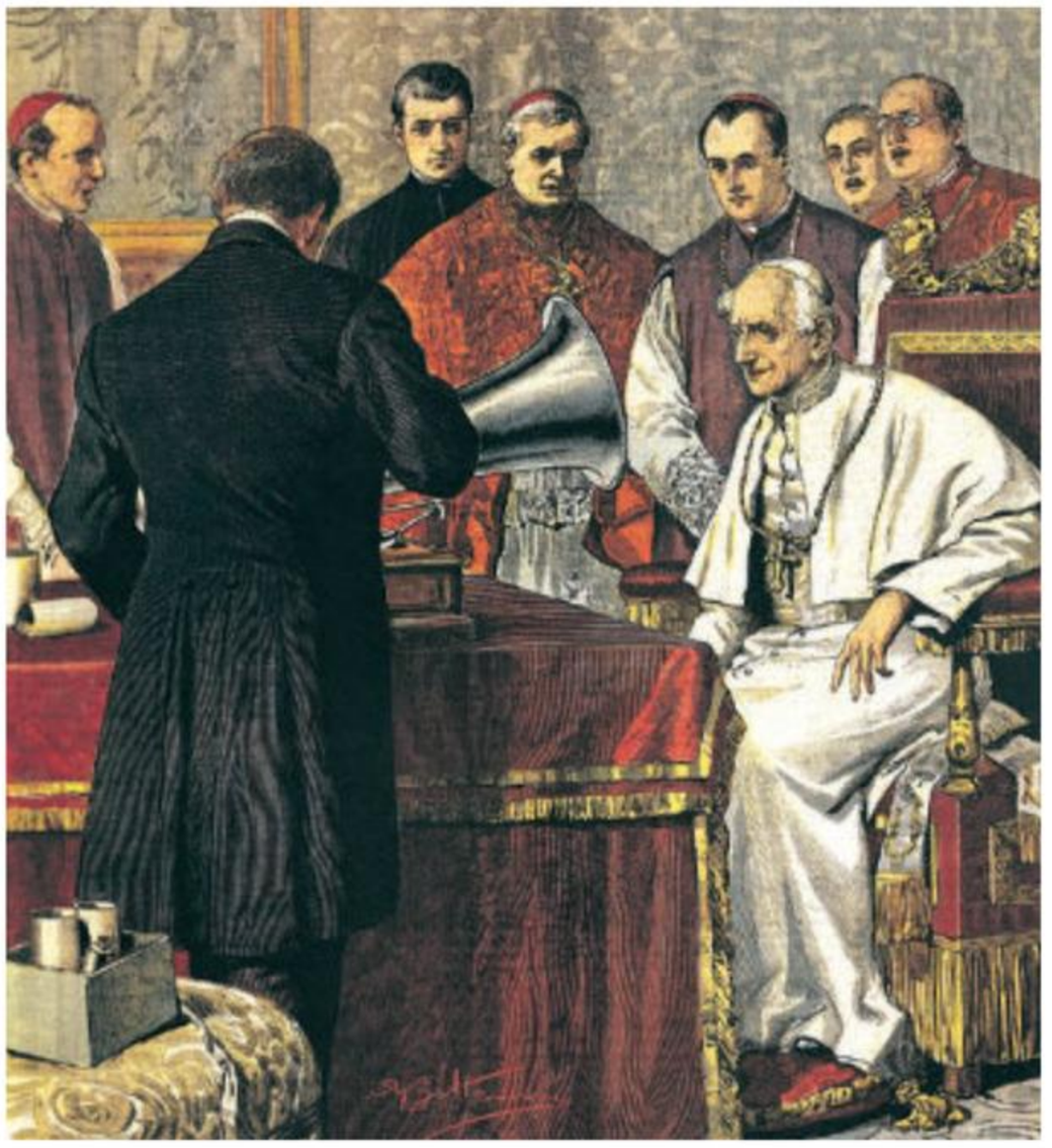

Pierwsze nagranie błogosławieństwa na fonograf, przedstawione na ilustracji z XIX w. Za pontyfikatu papieża Leona XIII Kościół zaczął poruszać w swoim nauczaniu bieżące sprawy społeczne. Duchowni sięgali również po zdobycze techniki, by udowodnić, że Kościół potrafi sprostać wyzwaniom nowych czasów.

Encyklika – pismo papieża skierowane do wszystkich wiernych, poruszające temat ważny dla Kościoła lub istotne kwestie społeczne.

Emancypacja kobiet

Wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych i rewolucja francuska zmieniły sytuację na świecie. Pod wpływem przemian społecznych i postępującej demokratyzacji różne grupy społeczne, w tym kobiety, chciały umocnić swoją pozycję w życiu publicznym. Zwolenniczki równouprawnienia i uniezależnienia od mężczyzn nazywano **emancypantkami**. Do ich głównych postulatów należały:

- dostęp do wyższego wykształcenia,
- zmiany w prawie rodzinnym,
- równouprawnienie ekonomiczne,
- zdobycie praw wyborczych przez kobiety.

Najtrudniejsze dla zwolenniczek równouprawnienia okazało się uzyskanie praw wyborczych. Walczyły o to **sufrażystki**. Dzięki nim, mimo oporu konserwatywnej części społeczeństwa, kobiety powoli zdobywały prawo głosu w kolejnych krajach i regionach.

Demonstracja sufrażystek przedstawiona na fotografii odbyła się w Nowym Jorku w 1912 r.

CIEKAWOSTKA

Spośród postulatów emancypantek kobiety najwcześniej wywalczyły możliwość studiowania na wyższych uczelniach. Pierwszą kobietą z tytułem profesora była Polka Maria Skłodowska-Curie [czyt.: ki**ri**]. Zaszczytny stopień naukowy przyznała badaczce paryska Sorbona w 1906 r.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Demokratyzacja życia politycznego** w Europie przypadła na XIX w. Coraz więcej osób uzyskiwało prawo wyborcze, rozszerzano kompetencje parlamentów oraz prawa obywatelskie.
2. **Rozwój ruchu robotniczego** w drugiej połowie XIX w. poskutkował rozłamem wśród jego działaczy. Marksiści uważali, że robotnicy powinni obalić kapitalizm w wyniku rewolucji. Socjaldemokraci opowiadali się za legalną działalnością robotniczych partii politycznych w parlamencie. Anarchiści natomiast w ogóle odrzucali istnienie państwa i dążyli do jego likwidacji.
3. **Chrześcijańska demokracja** to ruch polityczny zainicjowany w 1891 r. przez papieża Leona XIII. Był to nurt kierujący się nauką Kościoła, opozycyjny wobec liberalizmu i socjalizmu.
4. **Emancypacja kobiet** w XIX w. pozwoliła uzyskać kobietom nowe prawa, m.in. dostęp do wyższych uczelni i prawa wyborcze.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, co wpłynęło na demokratyzację życia politycznego w XIX w.
2. Omów ideologie, które powstały w drugiej połowie XIX w.
3. Przedstaw działalność ruchów emancypacyjnych.
★ 4. Poszukaj informacji o polskich emancypantkach. Wybierz postać, która najbardziej cię zainspirowała, i przygotuj o niej krótką prezentację.
5. **Miniprojekt**
Wyobraźcie sobie, że przenieśliście się do początku XX w. Dziewczęta wcielą się w rolę emancypantek, walczących o równouprawnienie. Zadanie tej grupy polega na przygotowaniu transparentów z hasłami nawołującymi do zmian. Natomiast chłopcy będą dziennikarzami, którzy obserwują demonstrację i rozmawiają z uczestniczkami. Zadajcie im pytania o postulaty, główny cel oraz sposób, w jaki zamierzają go osiągnąć.

5 Postęp techniczny i kultura przełomu XIX i XX wieku

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były najważniejsze odkrycia w naukach przyrodniczych i medycznych,
- na czym polegały zmiany w życiu codziennym ludzi,
- jak rozwijała się kultura i sztuka na przełomie XIX i XX w.

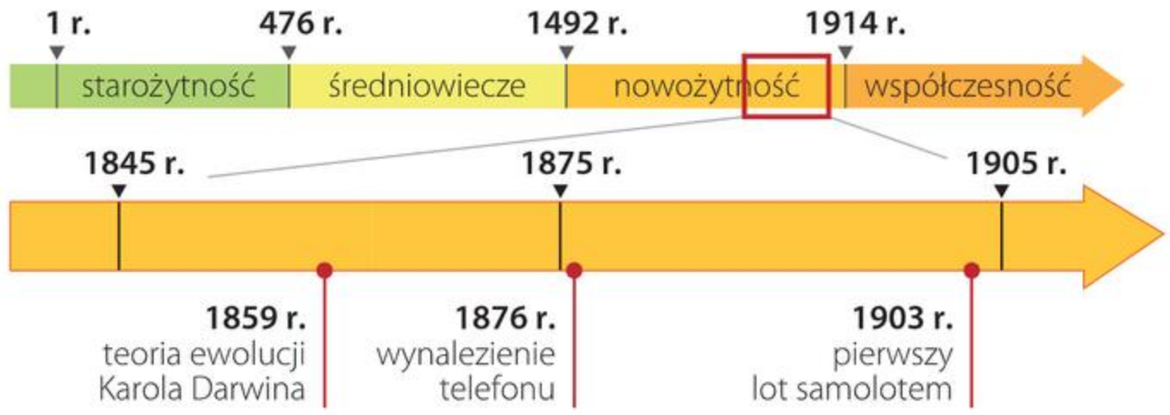

Rozwój nauk przyrodniczych i medycyny

W drugiej połowie XIX w. gwałtownie rozwinęły się nauki przyrodnicze. Nowe teorie i odkrycia budziły duże zainteresowanie społeczeństwa. Szczególnie głośno było o **teorii ewolucji**, ogłoszonej w **1859 r.** przez angielskiego uczonego **Karola Darwina**. Badacz twierdził, że w ciągu tysiącleci zwierzęta i rośliny ulegają ewolucji, czyli stopniowym zmianom, tak aby dostosować się do środowiska. Kilkanaście lat później Darwin ogłosił, że człowiek także ukształtował się w wyniku ewolucji i pochodzi od tych samych przodków co małpy człekokształtne. Ta teoria spotkała się z gwałtowną krytyką. Darwinowskie wyjaśnienie pochodzenia gatunku ludzkiego było bowiem sprzeczne z Biblią.

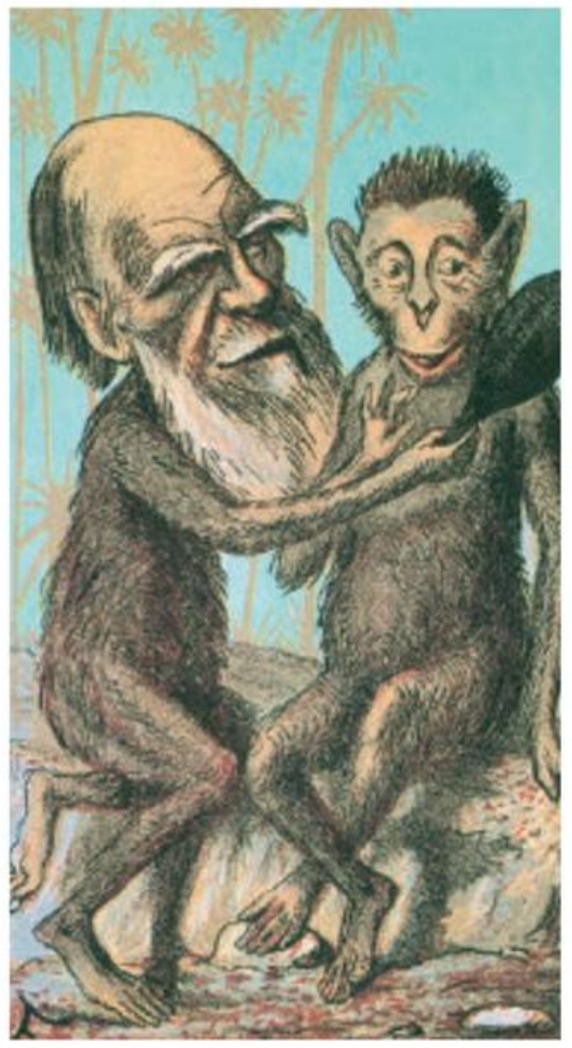

Karol Darwin (*1809 †1882) był jednym z najwybitniejszych naukowców w dziejach. Jednak w XIX w. jego teoria miała zarówno wielu zwolenników, jak i przeciwników. Krytycy poglądu o ewolucji gatunków tworzyli m.in. karykatury przedstawiające Darwina jako małpę człekokształtną.

Odkrycia XIX w. – nauki przyrodnicze i medycyna

Odkrycie i data	Badacz, kraj pochodzenia	Opis odkrycia
teoria ewolucji, 1859 r.	**Karol Darwin**, Anglia	teoria opisująca rozwój życia na Ziemi
pasteryzacja, 1863 r.	**Ludwik Pasteur** [czyt.: pas**ter**], Francja	metoda umożliwiająca długie przechowywanie żywności dzięki zastosowaniu wysokiej temperatury
układ okresowy pierwiastków (tablica Mendelejewa), 1869 r.	**Dymitr Mendelejew**, Rosja	zestawienie wszystkich znanych pierwiastków chemicznych występujących w środowisku
promieniowanie X (rentgenowskie), 1895 r.	**Wilhelm Roentgen** [czyt.: rentgen], Niemcy	wykorzystywane w medycynie do wykonywania zdjęć wnętrza organizmu
promieniotwórcze pierwiastki polon i rad, 1898 r.	**Maria Skłodowska-Curie**, Polska **Piotr Curie**, Francja	stosowane w medycynie, m.in. w leczeniu raka

Przełomowych odkryć dokonano także w dziedzinie fizyki i chemii. Badania w tej dziedzinie prowadziło polsko-francuskie małżeństwo – **Maria Skłodowska-Curie** i **Piotr Curie**. Pod koniec XIX w. odkryli oni dwa promieniotwórcze pierwiastki: **polon** i **rad**.

W połowie XIX w. ludzie zrozumieli, jak ważna dla zachowania zdrowia jest **higiena** – z tego powodu popularyzowano mycie oraz sprzątanie. W miastach zaczęto budować wodociągi oraz kanalizację, a bogaci mieszczanie wyposażali swoje mieszkania w łazienki. Nastąpił również postęp w medycynie. Pod wpływem badań prowadzonych przez **Ludwika Pasteura** opracowano pierwsze **szczepionki** przeciw chorobom zakaźnym. Dzięki temu znacznie spadła śmiertelność. Przełomowym wydarzeniem było odkrycie przez niemieckiego fizyka **Wilhelma Roentgena promieni X** (promieni rentgenowskich) w 1895 r. Umożliwiły one prześwietlanie ciała człowieka i przeprowadzanie dokładniejszych niż dotąd badań lekarskich.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Maria Skłodowska-Curie
1867–1934

Była polską fizyczką i chemiczką, współtwórczynią nauki o promieniotwórczości. Jako pierwsza kobieta w historii zdała egzaminy wstępne na wydział fizyki i chemii paryskiej Sorbony. Wraz z mężem Piotrem Curie i Antoine'em Henrim Becquerelem [czyt.: antłanem ąrim bekerelem] otrzymała w 1903 r. Nagrodę Nobla w dziedzinie fizyki za badania nad promieniotwórczością. W 1911 r. po raz drugi przyznano jej Nagrodę Nobla, tym razem z chemii za uzyskanie czystego radu. W 1914 r. założyła Instytut Radowy w Paryżu (placówkę zajmującą się leczeniem chorych na nowotwory), a w 1932 r. – w Warszawie.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Szczepienia przeciwko wściekliźnie

W 1887 r. Ludwik Pasteur otrzymał od lekarzy z Rosji relację dotyczącą efektów szczepień przeciwko wściekliźnie.

Odessa: „Wyniki doskonałe. Leczono 325 osób – uratowano 313! Dwunastu zmarłych, którzy – jak np. szesnastoletnia dziewczyna z Majkopu na Kaukazie, mocno pogryziona przez wściekłego wilka na głowie i twarzy – zgłosiła się dopiero 28 dni po zranieniu".
Stacja Samara: „Od dnia otwarcia, 2 lipca ubiegłego roku, do 1 listopada 1886 szczepiliśmy 47 osób, z których jedna zmarła. Wszyscy pozostali są zdrowi. Jeśli chodzi o rozpiętość czasową: jedna osoba pogryziona przez wściekłego psa została zaszczepiona przed 207 dniami i jest zdrowa. Na wszelki wypadek zaszczepiłem [...] *siebie* [...] *i pielęgniarzy. Zdarzyło się potem, że jednego z pielęgniarzy ugryzł wściekły królik. Od tego wydarzenia minęło 50 dni i pielęgniarz jest zupełnie zdrów".*

Ludwik Pasteur (∗1822 †1895) ukończył studia w Paryżu. Podczas badań nad drobnoustrojami wynalazł szczepionki przeciwko wściekliźnie, wąglikowi i cholerze.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Powiedz, jak rozprzestrzeniała się wścieklizna.
2. Oceń skuteczność szczepień przeciwko wściekliźnie.

Źródło: *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, t. 15, Warszawa 1903, s. 203–204.

Rozwój komunikacji i transportu

Druga połowa XIX w. to czas szybkiego rozwoju komunikacji. Było to możliwe dzięki licznym wynalazkom i odkryciom technicznym.

- **Statek parowy** – silniki parowe zaczęto wykorzystywać na szeroką skalę w żegludze morskiej.
- **Samochód** – motoryzacja rozwijała się od lat 80. XIX w. Pierwsze pojazdy z silnikiem spalinowym skonstruowali niezależnie od siebie niemieccy inżynierowie **Karl Benz** [czyt.: benc] i **Gottlieb Daimler** [czyt.: gotlib dajmler]. W kolejnych latach **Rudolf Diesel** [czyt.: dizel] wynalazł wysokoprężny silnik spalinowy, nazwany od nazwiska konstruktora silnikiem Diesla.
- **Komunikacja publiczna** – tworzono ją w szybko rozwijających się miastach, aby ułatwić transport pracowników do zakładów pracy.
  - Funkcjonujące od pierwszej połowy XIX w. **tramwaje** konne stopniowo zastępowano tramwajami elektrycznymi.
  - W latach 60. XIX stulecia w Londynie otwarto pierwszą na świecie **linię metra**.
  - Pod koniec XIX w. na ulicach miast pojawiły się **autobusy**.
- **Sterowiec** – podróże powietrzne balonami rozpoczęły się już w XVIII w., jednak dopiero sto lat później zaczęto je organizować na masową skalę. W 1900 r. **Ferdynand Zeppelin** [czyt.: cepelin] odbył pierwszy udany lot sterowcem.
- **Samolot** – w 1903 r. w powietrze wzbił się napędzany silnikiem spalinowym samolot, którego konstruktorami byli bracia **Orville** i **Wilbur Wright** [czyt.: orwil i łilbur rajt].

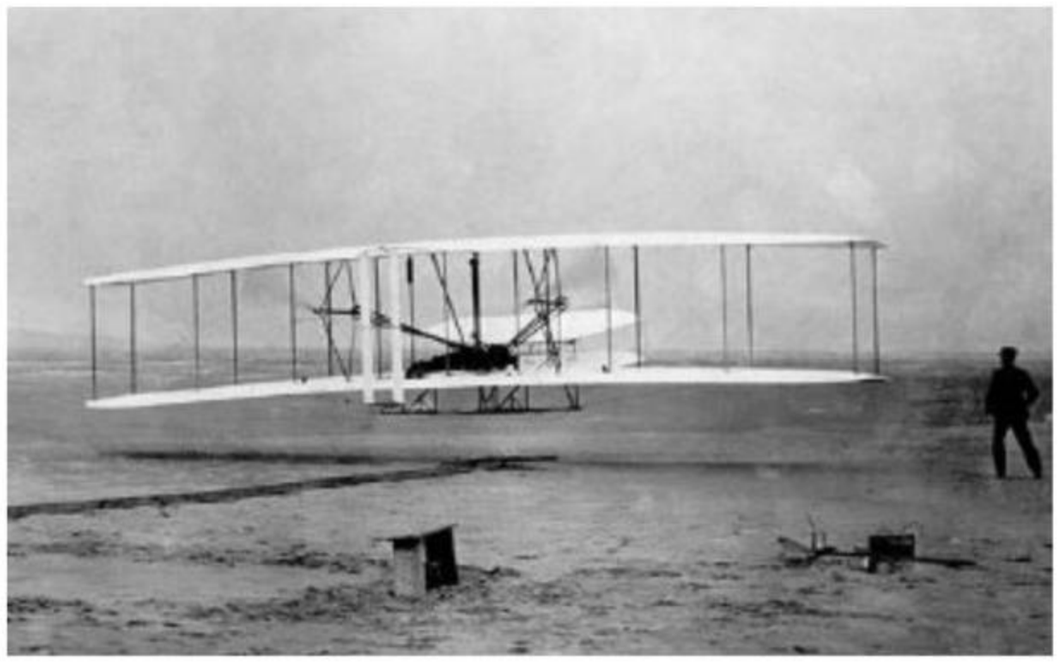

Flyer I [czyt.: flajer łan] z 1903 r. to pierwszy silnikowy samolot na świecie, który wzbił się w powietrze. Pierwszy lot samolotu na odległość około 40 metrów trwał jedynie kilkanaście sekund, a pilotowana przez Orville'a Wrighta maszyna wzniosła się na wysokość 9 metrów.

Budowa kanałów

Do największych dokonań technicznych XIX i początku XX w. zalicza się budowę dwóch kanałów: Sueskiego i Panamskiego. Dzięki temu wiele dalekomorskich wypraw można było zorganizować szybciej niż dotychczas.

Kanał Sueski połączył Morze Śródziemne z Morzem Czerwonym. Został otwarty w 1869 r. Kanał znacząco skrócił trasę morską z Indii do Europy.

Kanał Panamski otwarto w 1914 r. Kanał połączył Ocean Atlantycki z Oceanem Spokojnym. Dzięki temu droga morska ze wschodniego na zachodnie wybrzeże USA skróciła się o ponad 14 tys. km.

? Jakie akweny morskie zostały połączone przez Kanał Sueski i Kanał Panamski?

Sztuka przełomu XIX i XX wieku

Działalność impresjonistów zapoczątkowała burzliwy okres w sztuce. Na przełomie XIX i XX w. powstały kierunki artystyczne odrzucające zasady realizmu i klasyczne reguły malarskie. Dla nowatorskich twórców temat pracy, umiejętności techniczne czy precyzja stały się mniej istotne niż forma i odczucia wywoływane przez obraz. Z kolei fotografowie, aby zdobyć uznanie, starali się upodobnić swoje prace do dzieł malarskich. W tym okresie fotografia nie była jeszcze uznawana za samodzielną dziedzinę sztuki. Zmieniło się to dopiero w połowie XX w.

Trwoga Edwarda Muncha [czyt.: munka] to obraz z nurtu symbolizmu. Wyraża lęk przed nieznaną przyszłością, jakiego doświadcza w tłumie samotna jednostka.

Casa Milà [czyt.: kaza mi**la**] w Barcelonie to bajkowa kamienica zaprojektowana przez Antonia Gaudíego. Miękkie, faliste linie są typowe dla stylu secesyjnego.

Impresjonizm
ok. 1874–1896

Symbolizm
ok. 1890–1910

Secesja
ok. 1895–1905

Plac Zgody, płótno związanego z impresjonistami Edgara Degasa, przedstawia paryską scenę uliczną. Zaskakuje śmiałym, jakby przypadkowym kadrem oraz migawkowym uchwyceniem ruchu. Zabiegi te upodabniają dzieło do fotografii i zdradzają zainteresowanie autora tą dziedziną. W trakcie pracy nad obrazami Degas [czyt: de**ga**] wykorzystywał niekiedy zdjęcia jako punkt odniesienia.

Skrzypce i paleta to dzieło Georges'a Braque'a [czyt.: żorża braka] o cechach typowych dla kubizmu. Twórca odrzucił perspektywę i zgeometryzował formę widzianych przedmiotów. Nowatorska działalność kubistów odegrała znaczącą rolę w dalszym rozwoju sztuki w XX w.

Obraz ***Niebieski koń I*** namalował niemiecki ekspresjonista Franz Marc [czyt.: franc mark]. Artyści tworzący w tym stylu posługiwali się żywymi kolorami i kontrastem, aby wyrazić swoje emocje i odczucia wywoływane przez otoczenie.

Czysta fotografia
od ok. 1904

kubizm
ok. 1906–1915

Futuryzm
od ok. 1909

Ekspresjonizm
od ok. 1910

Dolny pokład to ważne zdjęcie w dorobku amerykańskiego fotografa Alfreda Stieglitza [czyt.: sztiglica]. Uwieczniał on sceny z codziennego życia. Promował tzw. czystą fotografię – wykorzystanie typowych dla tej dziedziny cech, takich jak ostrość obrazu, które odróżniają ją od malarstwa.

Rzeźba ***Jedyna forma ciągłości w przestrzeni*** ukazuje postać w szybkim, płynnym ruchu. Autorem dzieła był Umberto Boccioni [czyt.: boczioni], przedstawiciel włoskiego futuryzmu. Kierunek ten odrzucał tradycję. Wyrażał fascynację techniką, dynamizmem i wielkomiejskim życiem.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wyjaśnij, jaki był – Twoim zdaniem – wzajemny wpływ malarstwa i fotografii.
2. Scharakteryzuj przemiany w sztuce przełomu XIX i XX w. Odwołaj się do wybranych dzieł z podręcznika.

Literatura i sztuka XIX w.

Literatura	Malarstwo	Muzyka	Architektura
• W drugiej połowie XIX w. popularność zyskały poglądy **pozytywistyczne**. Pozytywiści uważali, że jedynie wiedza naukowa ukazuje prawdę o świecie. • Rozwinął się **realizm** – nurt odzwierciedlający elementy życia codziennego. Do jeszcze wierniejszego przedstawienia rzeczywistości, zwłaszcza biedy i brzydoty, dążył **naturalizm**. • W powieściach przedstawiano problemy nie tylko warstw najbogatszych, lecz także ludzi ubogich. • Najwybitniejszymi pisarzami tej epoki byli m.in. **Émile Zola** [czyt.: emil zola] i **Charles Dickens** [czyt.: czarls dikens]. • Fascynację postępem w technice i nauce można było dostrzec w twórczości literackiej **Juliusza Verne'a** [czyt.: werna] i **Herberta George'a Wellsa** [czyt.: dżordża łelsa].	• Na początku XIX stulecia dominowały **klasycyzm** i **romantyzm**. Dzieła tego okresu nawiązywały tematyką do religii, mitologii i odległej historii. • Pod wpływem przemian społecznych oraz rewolucji przemysłowej większe wpływy zyskał **realizm** prezentujący sceny z życia codziennego. • W drugiej połowie XIX w., gdy popularność zdobywała **fotografia**, przestano oczekiwać od twórców realistycznego przedstawienia świata. W tej sytuacji narodził się **impresjonizm**. • Impresjoniści utrwalali w dziełach ulotne wrażenia wzrokowe za pomocą czystych barw, zbliżeń i nieostrych konturów. • Do wybitnych przedstawicieli impresjonizmu należeli m.in. **Auguste Renoir** [czyt.: o**gist** ren**łar**], **Claude Monet** [czyt.: klod mo**ne**] i **Édouard Manet** [czyt.: ed**łar** ma**ne**].	• W muzyce przez większość XIX stulecia dominował **romantyzm**. Kompozytorzy starali się oddać w swoich utworach emocje i przeżycia. Często nawiązywali do folkloru. Koncerty organizowano zwykle dla wąskiego grona słuchaczy w salonach arystokracji. • Najwybitniejszymi twórcami tych czasów byli m.in. **Fryderyk Chopin**, **Franciszek Schubert** [czyt.: szubert], **Franciszek Liszt** [czyt.: list] i **Niccolò Paganini** [czyt.: nikolo paganini]. • Pod koniec XIX w. w muzyce, podobnie jak w malarstwie, pojawił się nowy kierunek – **impresjonizm**. Kompozytorzy tego nurtu, spośród których największą sławę na świecie zyskał **Claude Debussy** [czyt.: klod debi**si**], mniejszą wagę przywiązywali do melodii niż do barwy dźwięków i wywołanych tym ulotnych wrażeń.	• W architekturze nawiązywano początkowo do stylów historycznych i naśladowano estetykę minionych epok (**historyzm**). Powstawały budowle w stylach np. neoromańskim i neogotyckim, podobne do zabytków średniowiecznych. • Pod koniec XIX w. ukształtował się zupełnie nowy styl – **secesja**. Charakterystyczne dla tego nurtu były bogate zdobienia o motywach roślinnych i zwierzęcych (widoczne m.in. na fasadach budynków), a także falująca oraz opływowa linia. • W budownictwie zaczęto wykorzystywać nowoczesne materiały konstrukcyjne, takie jak żelazo i szkło. • Narodziła się **architektura wnętrz** (ozdobne elementy wyposażenia, takie jak np. dekorowane meble, lampy, wazony, żyrandole, klamki, balustrady, poręcze schodów).

Kultura masowa

Wzrost dochodów niższych warstw społecznych sprawił, że kultura zaczęła docierać do szerszej grupy odbiorców. Sprzyjało temu też pojawienie się wynalazków w dziedzinie komunikacji (**radio**) i druku. W takich okolicznościach narodziła się **kultura masowa**. Jej treści były przystępne – tak, aby mogły trafić także do ludzi mniej wykształconych. Do upowszechnienia kultury w znacznym stopniu przyczyniło się **kino**. W 1895 r. w Paryżu bracia **Auguste** i **Louis Lumière** [czyt.: o**gist** i lu**i** lim**jer**] zorganizowali pierwszy publiczny pokaz filmowy. Wyświetlono trwający niecałą minutę film *Wyjście robotników z fabryki*. Kinematografia rozwijała się bardzo szybko, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, gdzie licznie zaczęły powstawać kina. Początkowo filmy były krótkie i nieme. Ścieżkę dźwiękową zapewniali muzycy grający podczas seansu muzykę na żywo. Szczególną popularnością kino cieszyło się wśród niższych warstw społecznych.

Wyjście robotników z fabryki było pierwszym w dziejach filmem wyświetlonym publicznie.

WARTO WIEDZIEĆ

Upowszechnienie sportu

Przemiany w drugiej połowie XIX w. dotyczyły również **kultury fizycznej**. Ludzie zaczęli doceniać ruch na świeżym powietrzu oraz walory **turystyki**. Dużą popularność zyskała **gimnastyka**, która stała się elementem edukacji szkolnej. Zainteresowaniem cieszyły się kolarstwo, wyścigi konne i piłka nożna. Tworzono pierwsze kluby sportowe, a także organizowano rozgrywki i zawody. Pod koniec XIX w. z inicjatywy Francuza Pierre'a de Coubertina [czyt.: pjera de kubertena] odrodziła się idea **igrzysk olimpijskich**. W **1896 r.** w **Atenach** zorganizowano pierwsze nowożytne igrzyska olimpijskie. W drugich igrzyskach, które odbyły się cztery lata później w Paryżu, po raz pierwszy w historii uczestniczyły kobiety. Dla narodów pozbawionych niepodległości, takich jak Polacy, działalność towarzystw sportowych miała również znaczenie patriotyczne. Poprzez rozwój kultury fizycznej podtrzymywano ducha narodu, a jednocześnie przygotowywano młodzież do ewentualnej walki i służby wojskowej. Na ziemiach polskich funkcjonowało m.in. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół".

? Co przyczyniło się do odrodzenia ruchu olimpijskiego pod koniec XIX w.?

Pierwsze nowożytne igrzyska olimpijskie nawiązywały do zawodów organizowanych w Grecji do IV w. Z tego powodu to właśnie Ateny wybrano na gospodarza tej imprezy sportowej. Wśród sportowców przeważali Grecy, jednak swoje reprezentacje wystawiło w sumie 14 państw. Najwięcej medali zdobyli Amerykanie.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Największe dokonania w dziedzinie nauk przyrodniczych i medycyny** na przełomie XIX i XX w. to: teoria ewolucji Karola Darwina, wynalezienie pasteryzacji i szczepionek przez Ludwika Pasteura, odkrycie promieni X przez Wilhelma Roentgena i badania nad promieniotwórczością prowadzone przez Marię Skłodowską-Curie.
2. **Rozwój transportu** stał się możliwy dzięki takim wynalazkom, jak: tramwaj elektryczny, samochód, autobus, sterowiec i samolot.
3. **Sztuka przełomu XIX i XX w.** odrzucała klasyczne zasady malarstwa i architektury. Wykształciły się wówczas nowe kierunki: impresjonizm, symbolizm, secesja, kubizm, futuryzm i ekspresjonizm.
4. **Kultura masowa** powstała dzięki rozwojowi fotografii i wynalezieniu radia oraz kina. W ten sposób coraz szersze kręgi odbiorów, także z ubogich warstw społecznych, zyskały dostęp do kultury i sztuki.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Opisz, jak zmieniał się transport od połowy XIX w.
2. Wyjaśnij, jakie czynniki miały wpływ na spadek liczby zachorowań i śmiertelności w XIX w.
3. Wymień udogodnienia, które pojawiły się w życiu codziennym pod koniec XIX stulecia.
4. Wyjaśnij, czym charakteryzowało się malarstwo impresjonistów.

★ 5. Oceń znaczenie kina dla rozwoju kultury masowej.

6. **Miniprojekt**
   W kilkuosobowych grupach przygotujcie makietę dotyczącą wybranego wynalazku, który przyczynił się do rozwoju komunikacji w drugiej połowie XIX w. W swojej pracy zamieśćcie charakterystykę danego wynalazku, opiszcie też, jak wpłynął on na życie ówczesnych ludzi.

LEKCJA na szóstkę

Kim byli impresjoniści?

Wiek XIX to czas gwałtownych przemian także w kulturze. Nie wszystkie nowe zjawiska w sztuce spotkały się z akceptacją krytyków i odbiorców. Obrazy uznawane dziś za bezcenne początkowo były uważane za nieudane albo wywoływały oburzenie.

Salon Odrzuconych

W Paryżu od 1791 r. co dwa lata organizowano prestiżową wystawę prac malarskich, zwaną Salonem. Mogły się tam znaleźć jedynie obrazy wybrane przez specjalną komisję. Jej członkowie akceptowali dzieła wykonane według klasycznych reguł malarskich – realistyczne lub odwołujące się do mitologii i historii starożytnej. Jednak era przemysłowa przyniosła tak wiele zmian w życiu codziennym, że dotychczasowe tematy przestały wystarczać dużej grupie twórców. Głosili oni potrzebę stworzenia sztuki na miarę nowych czasów. W 1863 r. do Salonu zgłoszono pięć tysięcy obrazów, lecz komisja przyjęła tylko dwa tysiące z nich. Resztę dzieł uznano za zbytnio odbiegające od obowiązujących wzorców i odrzucono. Wówczas malarze zwrócili się z petycją do cesarza Napoleona III. Władca zdecydował, że należy udostępnić publiczności prace, które nie zostały pokazane na oficjalnej wystawie. W ten sposób powstał Salon Odrzuconych.

Impresjoniści na dworcu kolejowym

W miarę upływu lat dzieła impresjonistów, które początkowo krytykowano i wyśmiewano, zyskały miano arcydzieł. Obecnie największy ich zbiór jest przechowywany w paryskim Muzeum d'Orsay [czyt.: dorse]. Budynek powstał na początku XX w. jako dworzec kolejowy. Dzisiaj w jego dawnej hali można podziwiać płótna Édouarda Maneta, Auguste'a Renoira, Claude'a Moneta, Edgara Degasa. Ponadto znajduje się tam bogaty zbiór zabytków kultury XIX w., należących nie tylko do dziedziny malarstwa, lecz także do rzeźby, architektury, sztuki użytkowej i fotografii.

Przebudowa dworca d'Orsay trwała kilka lat. Stanowiska, z których odjeżdżały pociągi, pokryto posadzką, a bardzo wysoką halę podzielono na dwa poziomy.

Ogromne sale dawnego dworca okazały się doskonałą przestrzenią do prezentacji prac artystów tworzących w drugiej połowie XIX w.

Impresja – wschód słońca

Powstanie Salonu Odrzuconych zapoczątkowało tradycję wystaw organizowanych przez artystów sprzeciwiających się zasadom malarstwa akademickiego. W 1874 r. w jednej z paryskich pracowni fotograficznych pokazano prace 30 twórców, w tym obraz Claude'a Moneta *Impresja – wschód słońca*. Krytycy, nieprzychylnie odnoszący się do nowego nurtu malarskiego, utworzyli od tytułu tego dzieła pogardliwe określenie „impresjoniści", którym zaczęto nazywać całą grupę malarzy. Jeden z publicystów w recenzji wystawy komentował prześmiewczo płótna impresjonistów: *Ależ to jakieś resztki farb z palety. Nie ma tu ani przodu, ani tyłu, ani góry, ani dołu, ani składu, ani ładu. Być może to jest impresja, ale jakaś dziwaczna.* Wkrótce pojawili się także obrońcy impresjonistów, chwalący m.in. świeżość stylu: *Owładnęło nimi żółte światło, wszystko tu jest radością, jasnością, festynami wiosny, złotymi wieczorami albo kwitnącymi jabłoniami.*

Impresja – wschód słońca Claude'a Moneta to obraz, którego tytuł oraz forma stały się manifestem nowego nurtu w malarstwie – impresjonizmu. Widok portu o świcie został zdominowany przez grę barw i świateł na wodzie. Twórca przedstawił scenę na płótnie za pomocą drobnych i wyraźnie widocznych pociągnięć pędzla.

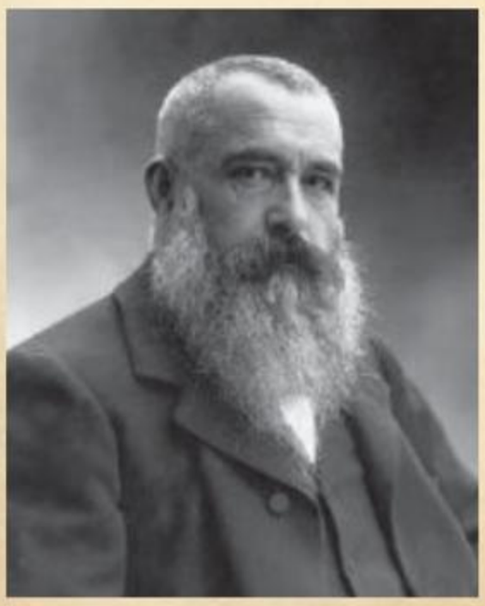

Claude Monet
1840–1926

Wbrew woli ojca postanowił zająć się malarstwem. W 1872 r. powstał jego słynny obraz zatytułowany *Impresja – wschód słońca*. Od lat 80. XIX w. twórczość malarza zyskiwała coraz większe uznanie, w tym także krytyków. Dzieła Moneta to m.in. pejzaże, które często powstawały w jego ogrodzie.

Niebawem zaczęto dostrzegać wspólne cechy łączące obrazy impresjonistów. Głównym dążeniem malarzy było oddanie zmieniającej się rzeczywistości zgodnie z ich odczuciami. Poszukiwano również odpowiedniej formy wyrazu dla natury i dlatego impresjoniści jako pierwsi w historii wyszli z malarstwem olejnym w plener. Ważne stało się utrwalenie zmiennych zjawisk przyrody i ulotnych wrażeń – impresji. Twórcy zacierali kontury, mniej dbając o dokładny rysunek, a skupiając się na uchwyceniu gry świateł oraz kolorów w zależności od pory dnia i roku. Aby uzyskać zamierzony efekt, nie mieszano farb na palecie, lecz nakładano je na płótno w postaci drobnych plam barw czystych. Dzięki temu zabiegowi widz patrzący z pewnej odległości na obraz miał wrażenie mieszania się kolorów, świetlistości i lekkości. Impresjoniści byli zafascynowani przyrodą, ale zachwycali się też życiem wielkiego miasta. Tworzyli nie tylko pejzaże i martwe natury, lecz także widoki gwarnych ulic, dworców kolejowych, teatrów, parków oraz portrety. Na kompozycję dzieł duży wpływ miała również bardzo popularna w tamtym czasie fotografia – obrazy w nowym stylu sprawiały wrażenie migawek z oglądanej rzeczywistości.

Mapa myśli do rozdziału III

Stany północne (Unia)
– rozwinięty przemysł
– zniesienie niewolnictwa

Stany południowe (Konfederacja)
– wielkie majątki ziemskie oparte na pracy niewolników

Wojna secesyjna 1861–1865
– zwycięstwo Unii
• **Skutki**
– zniesienie niewolnictwa
– wzmocnienie władzy centralnej w USA

Stany Zjednoczone Ameryki Północnej

ŚWIAT PO WIOŚNIE LUDÓW

Kolonializm
– budowa infrastruktury
– rozprzestrzenienie kultury europejskiej
– eksterminacja tubylców
– dewastacja środowiska

Afryka

Państwa europejskie, które zakładały kolonie:
– Wielka Brytania
– Francja
– Belgia
– Włochy
– Niemcy

Niepodległe państwa:
– Liberia
– Maroko
– Abisynia

Azja

Indie
– kolonia brytyjska
– powstanie sipajów

Chiny
– oficjalnie niepodległe, ale pod wpływem mocarstw
– wojny opiumowe
– powstanie bokserów

Japonia
– w pełni niepodległa

Konflikty zbrojne

Polityka

Gospodarka

Kultura i nauka

Ważne postaci
– kanclerz Otto von Bismarck
– cesarz Wilhelm I

Etapy zjednoczenia
1834 – powstanie Niemieckiego Związku Celnego
1864 – pokonanie Danii
1866 – zwycięstwo Prus nad Austrią
1870–1871 – zwycięstwo Prus nad Francją
1871 – powstanie II Rzeszy Niemieckiej

Ważne postaci
– król Wiktor Emanuel II
– Giuseppe Garibaldi

Etapy zjednoczenia
1859 – zwycięstwo Piemontu nad Austrią
1860 – przyłączenie środkowej Italii
• wyprawa „tysiąca czerwonych koszul",
• zajęcie Sycylii
1861 – powstanie Królestwa Włoch
1866 – przyłączenie Wenecji
1871 – Rzym stolicą Włoch

Zjednoczenie Niemiec

Zjednoczenie Włoch

Europa

Przemiany społeczne

Demokratyzacja
– republiki
– monarchie parlamentarne
– emancypacja kobiet

Ruch robotniczy
– Międzynarodówka
– socjaldemokracja

Nowe ideologie
– chadecja
– nacjonalizm
– szowinizm
– syjonizm
– anarchizm

Wzrost znaczenia
– burżuazji
– inteligencji
– robotników

Rozwój nauki i techniki

Sztuka

Nowe kierunki
– impresjonizm
– symbolizm
– secesja
– kubizm
– futuryzm
– ekspresjonizm
– kultura masowa

Ważne odkrycia
– teoria ewolucji Darwina
– pasteryzacja
– okresowy układ pierwiastków
– promieniowanie X

Nowe środki transportu
– statek parowy
– samochód
– tramwaj
– metro
– sterowiec
– samolot

Sposób na zadania

Przyjrzyj się zamieszczonej karykaturze. Następnie wykonaj zadania 1. i 2.

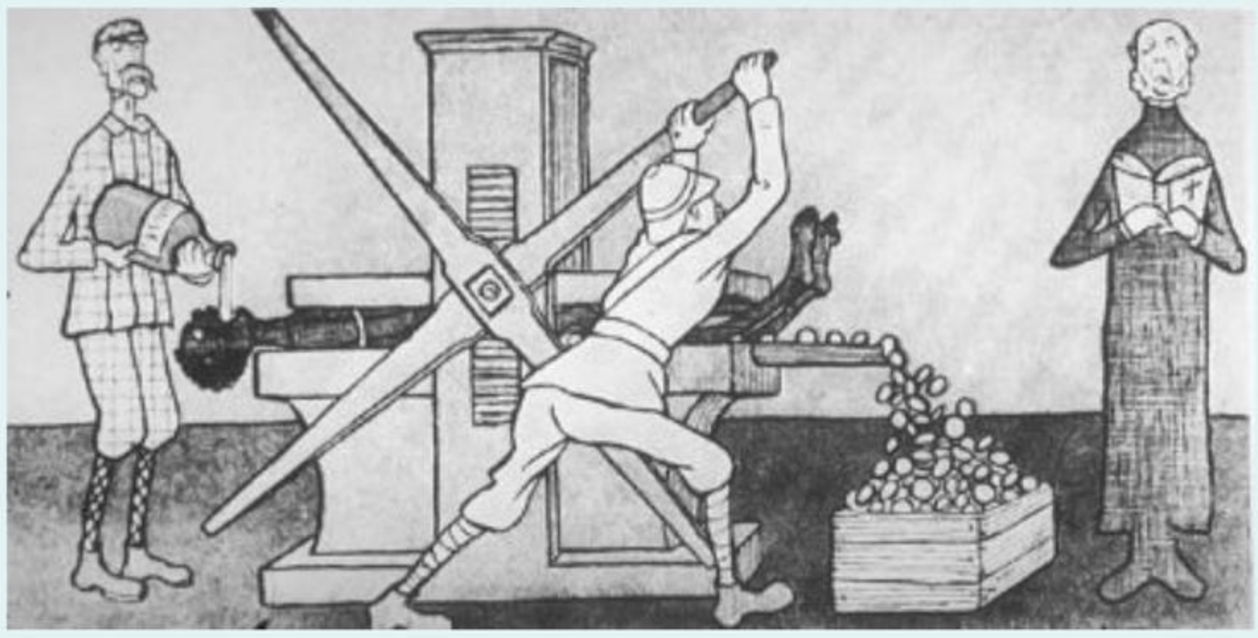

Zadanie 1.

Wybierz właściwe dokończenia podanych zdań.

Przedstawiona karykatura odnosi się do posiadłości kolonialnych Wielkiej Brytanii w

A. Afryce. B. Ameryce Północnej. C. Ameryce Południowej. D. Azji.

Autor zamieszczonego rysunku skrytykował

A. wojny kolonialne.
B. ekonomiczny wyzysk kolonii.
C. handel ludźmi.
D. rozwój cywilizacyjny kolonii.

Zadanie 2.

Rozstrzygnij, czy podane informacje dotyczące problemu przedstawionego na karykaturze są prawdziwe czy fałszywe.

- Kolonizatorzy liczyli się ze zdaniem i z potrzebami ludności tubylczej.
- Zakładanie kolonii w Afryce dawało miejscowej ludności szansę na wzbogacenie się.

Wskazówka 1.

Zapoznaj się z poleceniem.
Uważnie przeczytaj polecenia. Zastanów się, jakich informacji potrzebujesz, aby rozwiązać zadania.

Wskazówka 2.

Przeanalizuj materiał źródłowy.
Zapoznaj się z karykaturą i określ, jakie wiadomości zostały w niej zawarte. Zwróć uwagę na ukazane postacie oraz na wykonywane przez nie czynności. Skup się szczególnie na charakterystycznych cechach ich wyglądu, np. na ubiorze, kolorze skóry czy trzymanych przedmiotach.

Wskazówka 3.

Wyciągnij wnioski.

Karykatura przedstawia postępowanie kolonistów brytyjskich w Afryce. Nierzadko byli oni przekonani, że przyczyniają się do postępu cywilizacyjnego podległych sobie kolonii. W rzeczywistości ich polityka nie tylko prowadziła do ekonomicznego wyzysku, lecz także oznaczała przedmiotowe traktowanie miejscowej ludności.

Odpowiedź:

1) A., B. **2)** fałsz, fałsz

Sprawdź, czy potrafisz

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Wymień i krótko opisz etapy zjednoczenia Włoch.

Zadanie 2.

Przeczytaj tekst źródłowy. Następnie wykonaj polecenie.

Niemcy nie oczekują od Prus liberalizmu, lecz siły. Bawaria, Wirtembergia, Badenia mogą tolerować liberalizm i dlatego nikt nie przeznacza im roli Prus. Prusy powinny zebrać i zachować swoje siły, aż do odpowiedniej chwili, którą już niejednokrotnie zmarnowały. Granice Prus po traktacie wiedeńskim nie sprzyjają zdrowemu życiu państwowemu. Wielkich zagadnień chwili nie rozstrzyga się za pomocą mów czy postanowień większości (to właśnie był wielki błąd lat 1848 i 1849), lecz krwią i żelazem.

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 259.

Uzupełnij podany tekst. Przyporządkuj do każdego zdania właściwe uzupełnienie spośród oznaczonych literami A–C.

Autorem powyższego przemówienia jest **1.1.** _____. Głównym celem jego polityki było zjednoczenie **1.2.** _____. Wydarzenia z lat 1848–1849, do których nawiązał w swojej mowie, przeszły do historii jako **1.3.** _____. Cytowany polityk uważał, że największe szanse na realizację przyjętego celu dają **1.4.** _____. Stosowane przez niego metody działań sprawiły, że nadano mu przydomek **1.5.** _____.

	A	B	C
1.1.	Giuseppe Garibaldi	Abraham Lincoln	Otto von Bismarck
1.2.	Włoch	Niemiec	Stanów Zjednoczonych
1.3.	Wiosna Ludów	wojna z Danią	wojna z Austrią
1.4.	układy polityczne	działania zbrojne	korzystne zbiegi wydarzeń i pomoc z zewnątrz
1.5.	Twardego Kanclerza	Czerwonego Kanclerza	Żelaznego Kanclerza

Zadanie 3.

Spośród podanych wydarzeń oznaczonych literami A–D wybierz wydarzenie chronologicznie pierwsze i wydarzenie chronologicznie ostatnie. Wybierz litery, którymi oznaczono wybrane wydarzenia.

Wydarzenie chronologicznie pierwsze	**A**	**B**	**C**	**D**
Wydarzenie chronologicznie ostatnie	**A**	**B**	**C**	**D**

A. utworzenie II Rzeszy Niemieckiej
B. zakończenie wojny secesyjnej
C. wydanie encykliki *Rerum novarum*
D. utworzenie Królestwa Włoch

Zadanie 4.

Przedstaw najważniejsze odkrycia w naukach przyrodniczych i medycynie dokonane w XIX w.

Zadanie 5.

Określ, które z podanych wyrażeń dotyczą północnych stanów USA w XIX w., a które – stanów południowych.

A. wysoko rozwinięty przemysł wydobywczy, włókienniczy i metalurgiczny
B. słabe zaludnienie
C. obszary bogate w surowce naturalne
D. gęsta sieć kolejowa
E. sprzeciw wobec kwestii niewolnictwa
F. stany nazywane Konfederacją
G. wielkie plantacje wykorzystujące pracę niewolników

Zadanie 6.

Wyjaśnij znaczenie podanych terminów.

abolicjonizm, kanclerz, kompania handlowa, emancypantki

Zadanie 7.

Przyporządkuj właściwe opisy wymienionym postaciom.

A. Giuseppe Garibaldi

B. Ludwik Pasteur

C. Wilhelm Roentgen

D. Pierre de Coubertin

1. Francuski arystokrata, twórca nowożytnego ruchu olimpijskiego.
2. Niemiecki konstruktor, twórca jednego z pierwszych samochodów.
3. Francuski uczony, wynalazca szczepionek przeciwko wściekliźnie, wąglikowi i cholerze.
4. Włoski rewolucjonista, przywódca armii ochotników zwanych „czerwonymi koszulami".
5. Pochodzący z Niemiec fizyk, odkrywca promieni X.

Przyjrzyj się zamieszczonej karykaturze. Następnie wykonaj zadania 8. i 9.

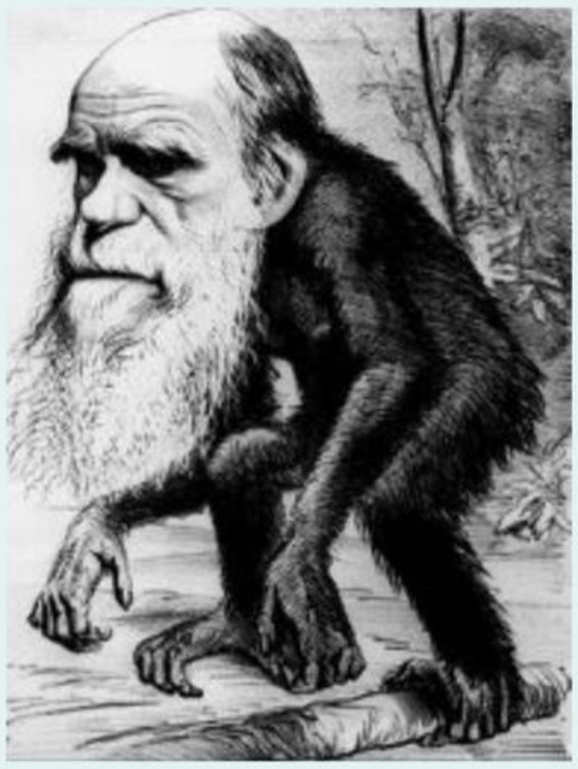

Zadanie 8.

Wybierz właściwe dokończenie podanego zdania.

Naukowiec skarykaturowany na ilustracji to

A. Piotr Curie.
B. Karol Darwin.
C. Ludwik Pasteur.
D. Wilhelm Roentgen.

Zadanie 9.

Wyjaśnij, dlaczego słynny naukowiec został przedstawiony na rysunku jako małpa.

Jacek Malczewski, *Melancholia* (1894)

IV

ZIEMIE POLSKIE PO WIOŚNIE LUDÓW

1 Powstanie styczniowe

2 Po powstaniu styczniowym

3 Zmiany społeczno-gospodarcze na ziemiach polskich

4 Działalność polityczna na ziemiach polskich

5 Kultura polska przełomu XIX i XX wieku

1 Powstanie styczniowe

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- na czym polegała praca organiczna i „rewolucja moralna",
- dlaczego wybuchło powstanie styczniowe,
- jak przebiegały walki,
- jak zakończyło się powstanie styczniowe.

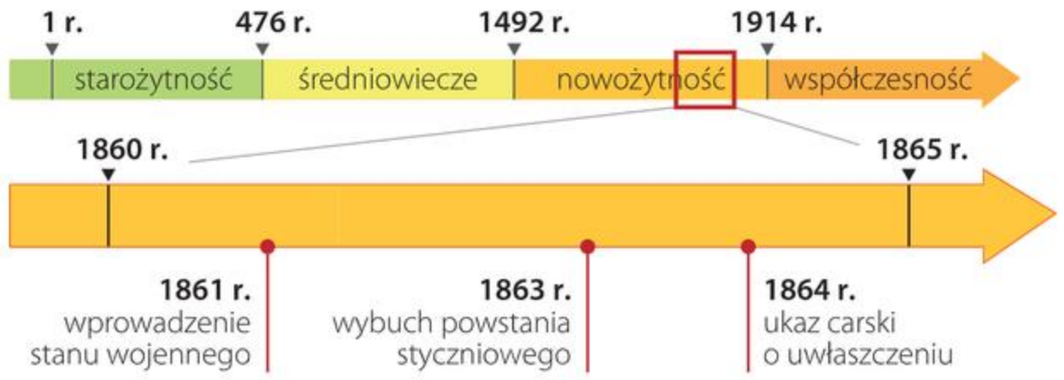

Ziemie polskie przed powstaniem

Klęska powstania listopadowego oraz późniejsze represje zniechęciły wielu Polaków do konspiracji. Na zaprzestanie działalności spiskowej wpłynęła też poprawa sytuacji ekonomicznej, zwłaszcza w zaborze pruskim. Dzięki uwłaszczeniu chłopów gospodarka tego obszaru zaczęła intensywnie się rozwijać. Wielkopolscy **ziemianie**, czyli posiadacze wielkich majątków, postanowili to wykorzystać i stworzyć lepiej wykształcone, bardziej świadome społeczeństwo. Działaczy tych nazwano później organicznikami, a ich aktywność – **pracą organiczną**. Głównym założeniem tej idei było postrzeganie narodu jako jednego organizmu, dlatego głoszono potrzebę wspólnej pracy obywateli dla dobra ogółu.

Budynek Bazaru w Poznaniu, oprócz hotelu i restauracji, mieścił polskie kluby, sklepy, magazyny oraz firmy. Polacy spotykali się tam, aby dyskutować na tematy społeczne, kulturalne i polityczne.

Sytuacja w poszczególnych zaborach

Zabór pruski	Zabór rosyjski	Zabór austriacki
• Dbano o rozwój gospodarki, kultury i oświaty. **Praca organiczna** miała na celu wspólną i systematyczną pracę wszystkich Polaków dla dobra całego społeczeństwa. • Pracę organiczną w Wielkopolsce zapoczątkowali Dezydery Chłapowski, Karol Marcinkowski i Hipolit Cegielski: – Chłapowski upowszechniał nowoczesne sposoby uprawy roli, – Marcinkowski przyczynił się do powstania poznańskiego Bazaru, będącego ważnym ośrodkiem polskiego życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego, – Cegielski otworzył w Poznaniu fabrykę maszyn rolniczych.	• W Rosji po klęsce w wojnie krymskiej (1853–1856) rozpoczął się okres reform, zwany **odwilżą posewastopolską**. Ta sytuacja przyczyniła się też do złagodzenia polityki względem Królestwa Polskiego: – car Aleksander II zniósł stan wojenny i złagodził represje wobec Polaków, – wzrosła aktywność polskiego społeczeństwa, zwłaszcza w sferze gospodarczej, – w Warszawie otwarto wyższą uczelnię Akademię Medyko-Chirurgiczną, – utworzono **Towarzystwo Rolnicze**, które stało się nieoficjalnym przedstawicielstwem społeczeństwa Królestwa Polskiego.	• Od 1848 r. na tronie w Wiedniu zasiadał cesarz Franciszek Józef I. Na początku swojego panowania władca zaostrzył politykę wobec Polaków. • W wyniku Wiosny Ludów i powstania na Węgrzech nastąpiło złagodzenie polityki względem Polaków. W 1849 r. namiestnikiem Galicji został konserwatywny polski arystokrata Agenor Gołuchowski. Zapoczątkowało to proces polonizacji urzędów (stanowiska w urzędach zaczęli obejmować Polacy). • Coraz aktywniejsze stawały się polskie środowiska kulturalne i naukowe największych miast Galicji – Lwowa i Krakowa.

Przyczyny wybuchu powstania

Reformy w Rosji pobudziły aktywność środowisk niepodległościowych na ziemiach polskich. Ugrupowania, które nawoływały do powstania i głosiły radykalny program społeczny, w tym m.in. uwłaszczenie chłopów, nazywano **Czerwonymi**.

Brak oczekiwanych zmian politycznych w Królestwie Polskim sprawił, że niezadowolenie narastało także wśród ziemian i mieszczan. Sprzeciwiali się oni jednak radykalnym planom Czerwonych. Uważali, że do powstania trzeba dokładnie się przygotować, a jego wybuch uzależniali od uzyskania poparcia zachodnich mocarstw. Zwolenników takiego podejścia określano mianem **Białych**.

Na początku lat 60. XIX w. wśród Polaków wzrastały nastroje patriotyczne. W ramach „**rewolucji moralnej**" w kościołach śpiewano pieśni o miłości do ojczyzny, zaczęto organizować manifestacje patriotyczne. Pierwsza z nich odbyła się w 1860 r. podczas pogrzebu wdowy po generale Józefie Sowińskim, bohaterze powstania listopadowego. Władze carskie początkowo nie reagowały na te wydarzenia.

W marcu 1861 r. ważne stanowisko w administracji Królestwa Polskiego objął Polak **Aleksander Wielopolski**, przeciwnik działalności konspiracyjnej. Prowadził on politykę lojalności wobec cara. Uważał, że to jedyny sposób na odzyskanie autonomii utraconej po upadku powstania listopadowego. Wielopolski nie cieszył się poparciem

Czerwoni	Biali
• głosili program radykalny, • od 1861 r. tworzyli organizacje spiskowe przygotowujące zbrojne powstanie narodowe, • szerzyli swoje poglądy wśród wszystkich grup społecznych, • byli zwolennikami zmian demokratycznych, • uważali za konieczne przeprowadzenie w Królestwie Polskim uwłaszczenia chłopów, • do grona najważniejszych działaczy Czerwonych należał Jarosław Dąbrowski.	• zaproponowali program umiarkowany, • stworzyli siatkę konspiracyjną, w której działali ziemianie, mieszczanie i inteligencja, • uważali, że do powstania trzeba się przygotować, a jego wybuch uzależniali od uzyskania poparcia Wielkiej Brytanii i Francji, • planowali uwłaszczenie chłopów, ale po wypłaceniu odszkodowań właścicielom ziemskim, • na czele Białych stanęli Andrzej Zamoyski oraz warszawski bankier Leopold Kronenberg.

społeczeństwa. To z inicjatywy polityka w kwietniu 1861 r. **rozwiązano Towarzystwo Rolnicze**. Ta decyzja doprowadziła do manifestacji warszawian na placu Zamkowym, zakończonej interwencją wojsk carskich. W jej wyniku **zginęło ponad 100 demonstrantów**. Władze rosyjskie przywróciły w Królestwie stan wojenny i zabroniły organizowania zgromadzeń. W tej sytuacji życie narodowe Polaków skupiło się wokół Kościoła katolickiego. Zaczęto m.in. organizować nabożeństwa patriotyczne dla uczczenia ważnych rocznic narodowych.

Biżuteria patriotyczna była wykonana najczęściej z tanich materiałów, takich jak drewno, żelazo lub szkło. Umieszczano na niej różne symbole, m.in. orła czy kotwicę, będącą wyrazem nadziei na odzyskanie niepodległości.

Demonstracja na placu Zamkowym w Warszawie odbyła się 8 kwietnia 1861 r. Autor XIX-wiecznej grafiki ukazał moment, w którym wojsko rosyjskie otworzyło ogień do pokojowo manifestujących mieszkańców stolicy.

Wiosną 1862 r. Wielopolski stanął na czele rządu Królestwa Polskiego. W tym czasie Czerwoni rozbudowywali siatkę konspiracyjną. Jednocześnie car odrzucił postulaty nadania Królestwu konstytucji i przyłączenia do niego ziem zabranych.

Aby przeciwdziałać wzrastającym nastrojom patriotycznym, z inicjatywy Aleksandra Wielopolskiego władze carskie zarządziły **brankę**. Był to nadzwyczajny pobór polskich rekrutów do armii rosyjskiej, głównie spośród patriotycznej młodzieży. Informacja o zaplanowanej na styczeń 1863 r. brance dotarła jednak wcześniej do spiskowców. Części poborowych udało się ukryć w lasach. W tej sytuacji Czerwoni, mimo niesprzyjających warunków, postanowili przyspieszyć wybuch powstania.

Aleksander Wielopolski (∗1803 †1877) był zwolennikiem ugodowej polityki wobec Rosji i współpracy z carem. W 1862 r. został naczelnikiem rządu Królestwa Polskiego. Wdrożył wiele reform modernizujących Królestwo, m.in. zamienił chłopom pańszczyznę na czynsz, wprowadził równouprawnienie Żydów i usprawnił oświatę. Założył Szkołę Główną Warszawską, uczelnię z wykładowym językiem polskim.

Branka Polaków do armii rosyjskiej w 1863 roku to XIX-wieczny obraz Aleksandra Sochaczewskiego. Pobór do wojska obejmował głównie młodych mężczyzn podejrzanych o działalność spiskową. Służba w rosyjskiej armii trwała nawet 25 lat. Polacy wysyłani do odległych części Rosji rzadko wracali do rodzinnych miejscowości.

Wybuch powstania

Powstanie wybuchło **22 stycznia 1863 r.**, dlatego przeszło do historii jako **powstanie styczniowe**. Sytuacja spiskowców od początku była bardzo zła. Zostali oni osłabieni branką, nie zadbali o współpracę z działaczami emigracyjnymi, brakowało im broni. Poza tym zima nie sprzyjała walce partyzanckiej. Tymczasem Rosjanie mogli przeciwstawić powstańcom około 100-tysięczną, dobrze wyszkoloną i uzbrojoną armię. Pierwszym dyktatorem powstania został **Ludwik Mierosławski**. Centralnym ośrodkiem władzy był Rząd Narodowy w Warszawie, który stanął na czele **konspiracyjnego państwa polskiego**. Powstańcy mieli własną pocztę, służbę dyplomatyczną oraz instytucje finansowe. Wydawali też gazety i ulotki, w których przekazywali rodakom informacje na temat przebiegu walk.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Wezwanie do walki

W manifeście wydanym 22 stycznia 1863 r. władze powstania wyjaśniły, dlaczego wezwały Polaków do walki z zaborcą. Przedstawiły także pierwsze zapowiedzi reform.

W pierwszym zaraz dniu jawnego wystąpienia, w pierwszej chwili rozpoczęcia świętej walki, Komitet Centralny Narodowy ogłasza wszystkich synów Polski, bez różnicy wiary i rodu, pochodzenia i stanu, wolnymi i równymi obywatelami kraju. Ziemia, którą lud rolniczy posiadał dotąd na prawach czynszu lub pańszczyzny, staje się od tej chwili bezwarunkową jego własnością, dziedzictwem wieczystym. Właściciele poszkodowani wynagrodzeni będą z ogólnych funduszów Państwa. [...] *Do broni więc, Narodzie Polski, Litwy i Rusi, do broni!* [...]

Kucie kos to XIX-wieczny rysunek Artura Grottgera. Powstańcom brakowało broni, dlatego w walce – wzorem uczestników insurekcji kościuszkowskiej – często używali kos osadzonych na sztorc (ostrzem do góry).

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 230–231.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, jak autorzy manifestu chcieli rozwiązać sprawę chłopską.
2. Podaj, do kogo władze powstania skierowały apel o wspólną walkę z zaborcą.

Powstanie styczniowe

LEGENDA

- granice państw w 1863 r.
- granice Królestwa Polskiego w 1863 r.
- Cesarstwo Rosyjskie w 1863 r.
- Królestwo Pruskie w 1863 r.
- ważniejsze miejsca manifestacji patriotycznych w 1861 r.
- pierwsze wystąpienia powstańcze (22–25 I 1863 r.)
- twierdze z rosyjskimi garnizonami
- tereny dłuższego utrzymywania się polskich oddziałów partyzanckich
- Brzóska dowódcy oddziałów partyzanckich
- ważniejsze bitwy i potyczki powstania
- główne kierunki przerzutów broni dla powstańców

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż tereny, na których działały duże grupy powstańcze.
2. Wymień największe bitwy powstania styczniowego.

Przebieg walk

Powstanie objęło obszar Królestwa Polskiego, Białorusi i Litwy. Z zaboru pruskiego i austriackiego przybywali ochotnicy, dostarczano też broń i amunicję. W tej sytuacji Biali postanowili dołączyć do walk. Od początku chcieli przejąć kierownictwo nad całym zrywem niepodległościowym. W marcu 1863 r. dyktatorem powstania został przedstawiciel tego ugrupowania Marian Langiewicz. Jednak zaledwie tydzień później, w obawie przed aresztowaniem, przekroczył granicę zaboru austriackiego i złożył broń. Polacy prowadzili przeciwko Rosjanom **wojnę partyzancką**. Mimo że odnosili sukcesy w mniejszych potyczkach, nie udało im się opanować żadnego dużego miasta ani ważnego obszaru.

Car Aleksander II postanowił szybko rozprawić się z polskim buntem. Rozpoczęły się publiczne egzekucje powstańców, aresztowania i zsyłki na Syberię. Nie było szans na pomoc innych państw, siatka konspiracyjna została rozbita, utrudniona została też działalność Rządu Narodowego. W tej sytuacji władzę nad powstaniem przejął były oficer armii rosyjskiej, **Romuald Traugutt**. Dzięki jego zaangażowaniu i zmianom organizacyjnym powstańcom udało się przetrwać zimę.

Patrol powstańczy to obraz Maksymiliana Gierymskiego z 1873 r. Dzieło przedstawia czterech jeźdźców, którzy pytają o drogę włóczęgę. W ten symboliczny sposób malarz ukazał sytuację polskich powstańców, podzielonych na niewielkie oddziały i otoczonych przez wojska carskie.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Romuald Traugutt
1826–1864

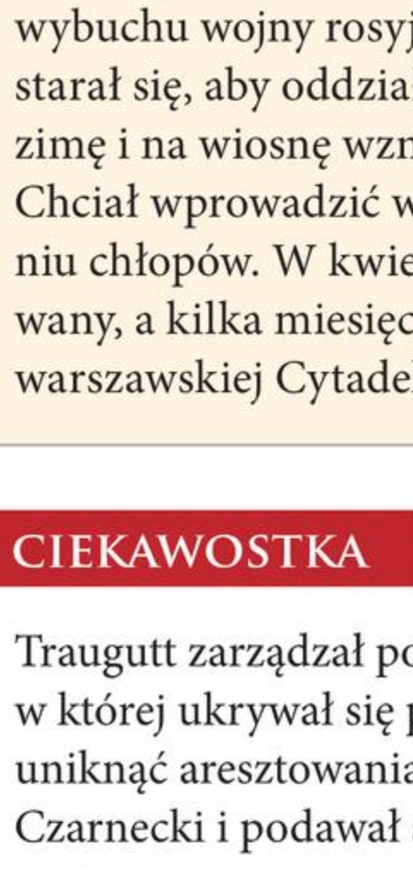

Był generałem i ostatnim dyktatorem powstania styczniowego. Kilkanaście lat służył w armii rosyjskiej. Na początku powstania styczniowego w 1863 r. objął dowództwo oddziału partyzanckiego na Polesiu. W sierpniu 1863 r. wyjechał do Paryża, gdzie bezskutecznie próbował pozyskać wsparcie Francji. Po powrocie do Królestwa Polskiego objął władzę dyktatorską. Oczekiwał wybuchu wojny rosyjsko-francuskiej, dlatego starał się, aby oddziały partyzanckie przetrwały zimę i na wiosnę wznowiły działania wojenne. Chciał wprowadzić w życie dekret o uwłaszczeniu chłopów. W kwietniu 1864 r. został aresztowany, a kilka miesięcy później stracony na stoku warszawskiej Cytadeli.

CIEKAWOSTKA

Traugutt zarządzał powstaniem z Warszawy, w której ukrywał się przed Rosjanami. Aby uniknąć aresztowania, przyjął pseudonim Michał Czarnecki i podawał się za kupca z Małopolski.

Upadek powstania

Mimo wysiłku władz powstańczych ich siły ciągle topniały. W lutym 1864 r. wojska carskie rozbiły na Kielecczyźnie duży oddział generała Józefa Hauke-Bosaka. Niepowodzeniem zakończyły się próby włączenia do walki chłopów. Mieszkańcy wsi, pod wpływem Rosjan, nie chcieli walczyć przeciwko carowi. Ostatecznie szanse na udział chłopów w powstaniu przekreślił car Aleksander II, który **2 marca 1864 r.** wydał **ukaz o uwłaszczeniu chłopów**. W kwietniu 1864 r. Romuald Traugutt został aresztowany przez Rosjan, a po kilku miesiącach stracony. Powstanie pozbawione przywódcy powoli gasło. Najdłużej, bo aż do wiosny 1865 r., walczył na Podlasiu oddział księdza Stanisława Brzóski. Walka Polaków nie przeszła bez echa – rewolucjoniści z całej Europy popierali polskie dążenia. W oddziałach powstańczych znaleźli się ochotnicy z Węgier, Francji, Niemiec i Włoch.

Ukaz – akt prawny wydany przez cara.

Powstanie styczniowe

Przyczyna

- ogłoszenie branki
- wzrost nastrojów patriotycznych

Wydarzenie

Powstanie styczniowe w latach **1863–1864**.

Skutek

- zniesienie autonomii Królestwa Polskiego
- zesłanie na Syberię tysięcy Polaków

Podsumowanie tematu

To już wiem

1. **Praca organiczna** miała na celu rozwój polskiego społeczeństwa. Duży nacisk położono na rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny.
2. „**Rewolucja moralna**" polegała na rozbudzeniu nastrojów patriotycznych w polskim społeczeństwie. W środowisku działaczy niepodległościowych powstały dwa stronnictwa: Czerwonych i Białych. Czerwoni chcieli jak najszybciej doprowadzić do powstania zbrojnego, Biali uzależniali jego wybuch od pomocy zachodnich mocarstw.
3. **Do przyczyn powstania styczniowego** zalicza się wzrastający patriotyzm Polaków i chęć uzyskania przez nich większej autonomii. Bezpośrednim impulsem do rozpoczęcia walk było ogłoszenie nadzwyczajnego poboru Polaków do armii carskiej – branki. Powstanie wybuchło 22 stycznia 1863 r.
4. **Walki powstania styczniowego** miały charakter wojny partyzanckiej. Nad przebiegiem działań czuwało polskie państwo konspiracyjne na czele z Rządem Narodowym. Uwłaszczenie chłopów przez cara w marcu 1864 r. ostatecznie zdecydowało o nieprzystąpieniu tej grupy do powstania. Walki zaczęły wygasać w tym samym roku, do czego przyczyniła się m.in. śmierć ostatniego dyktatora powstania – Romualda Traugutta.

Sprawdź się

1. Wymień założenia pracy organicznej oraz jej najważniejszych inicjatorów.
2. Przedstaw poglądy Czerwonych i Białych na walkę zbrojną.
3. Wyjaśnij, dlaczego wybuchło powstanie styczniowe.
4. Wytłumacz, dlaczego powstanie styczniowe upadło.
5. ★ Opisz, jaki charakter miały walki podczas powstania styczniowego. Porównaj jego przebieg z powstaniem listopadowym.
6. **Miniprojekt**
   Zaprojektujcie sztandar z czasów powstania styczniowego. W kilkuosobowych grupach przemyślcie, jaki symbol powinien się znaleźć na Waszej chorągwi. Wymyślcie hasło, które będzie przyświecało walczącym powstańcom.

2 Po powstaniu styczniowym

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie represje stosowali zaborcy po upadku powstania styczniowego,
- na czym polegała rusyfikacja, germanizacja i kulturkampf,
- czym wyróżniała się autonomia galicyjska,
- jakie postawy zajmowali Polacy wobec zaborców.

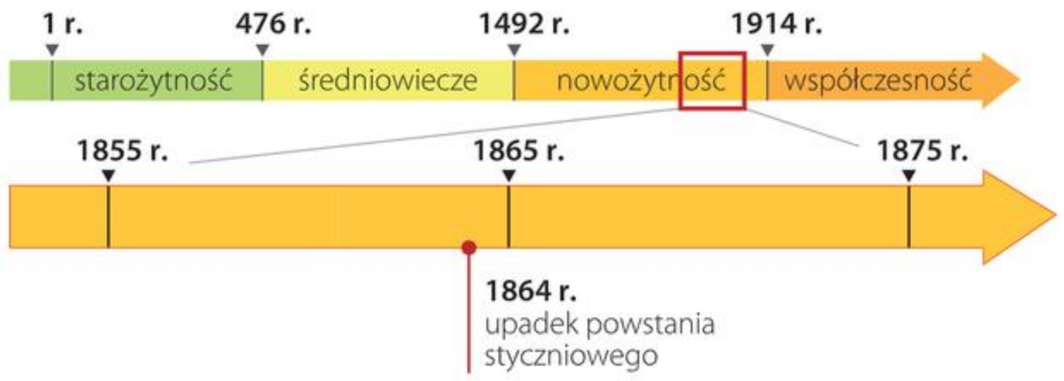

Represje po upadku powstania

Po stłumieniu powstania styczniowego Rosjanie przystąpili do bezwzględnego odwetu na Polakach. Około 10 tys. powstańców, podobnie jak po zrywie listopadowym, w obawie przed prześladowaniami udało się na emigrację. Jedną z form kary za udział w walkach było zesłanie w głąb Rosji. Polaków deportowano do europejskiej części państwa rosyjskiego lub dalej, na Kaukaz i **Syberię**. Skazywano ich na wieloletnią **katorgę** bądź osiedlenie, często bez prawa powrotu. Znaczną część zesłańców stanowili młodzi ludzie ze stanu szlacheckiego. Drogę liczącą kilka tysięcy kilometrów przemierzali na piechotę lub **kibitkami**. Tylko część zesłańców powróciła do domu po odbyciu kary albo w wyniku **amnestii**, czyli darowania dalszej części wyroku. Wśród poległych, aresztowanych przez władze carskie i zesłanych na katorgę byli najwięksi patrioci, a zarazem osoby dobrze wykształcone. Społeczeństwo polskie po raz kolejny straciło znaczną część swoich elit.

Katorga – tu: rodzaj kary, ciężkiej pracy przy wyrębie drzew w tajdze lub w kopalniach.

Kibitka – czterokołowy wóz konny, używany przez Rosjan do przewożenia więźniów.

CIEKAWOSTKA

Pobyt Polaków na Syberii przyczynił się do rozwoju cywilizacyjnego tamtego regionu. Zesłańcy stanowili wykształconą elitę, byli wśród nich lekarze, inżynierowie, naukowcy, nauczyciele, przedsiębiorcy oraz rzemieślnicy. Jednak władze rosyjskie najczęściej nie potrafiły wykorzystać umiejętności przesiedlonych, wyniszczając ich ciężką pracą w kopalniach rudy i ołowiu.

Polscy zesłańcy w drodze na Syberię musieli nieraz pokonać olbrzymie odległości. W trakcie wielomiesięcznej podróży co kilkadziesiąt kilometrów zatrzymywali się na postój. Taki moment przedstawił na swoim obrazie *Pożegnanie Europy* Aleksander Sochaczewski. Dzieło ukazuje grupę zesłańców przy obelisku 1 w uralskiej wsi Rieszoty. Pomnik symbolicznie wyznaczał granicę pomiędzy Europą a Azją. Malarz uwiecznił w tym dziele także samego siebie 2.

Represje wobec powstańców i osób wspierających powstanie	Represje wobec Królestwa Polskiego	Represje wobec Kościoła katolickiego i unickiego
• rozstrzelanie lub powieszenie bezpośrednio po schwytaniu • publiczne egzekucje • wieloletnie kary więzienia (śmierć wielu skazanych w czasie odbywania wyroku) • zesłanie w głąb Rosji na katorgę lub do służby w karnych oddziałach armii carskiej • konfiskaty majątków • szczególnie surowe represje wobec ludności ziem zabranych	• wprowadzenie **stanu wojennego**, • włączenie Królestwa Polskiego bezpośrednio do Rosji, czyli likwidacja jego odrębności ustrojowej i prawnej • zmiana nazwy Królestwa na **Kraj Przywiślański** • zniesienie centralnych organów państwowych w Warszawie • wprowadzenie rosyjskiej administracji lokalnej, rosyjskiego sądownictwa i prawa • ustanowienie urzędu **generała-gubernatora** o szerokich uprawnieniach cywilnych i wojskowych (w miejsce namiestnika Królestwa)	• podporządkowanie polskiego Kościoła Kolegium Duchownemu w Petersburgu (protestujących przeciwko temu biskupów zesłano na Sybir) • rozpoczęcie likwidacji klasztorów oraz konfiskaty dóbr kościelnych • likwidacja struktur Kościoła greckokatolickiego (unickiego) i zastąpienie ich strukturami Kościoła prawosławnego

Rusyfikacja

Po powstaniu styczniowym zaborca rosyjski rozpoczął intensywną **rusyfikację**. Proces ten polegał na stopniowym niszczeniu świadomości narodowej Polaków poprzez narzucanie im kultury rosyjskiej i języka rosyjskiego. W ramach rusyfikacji:

- zamykano polskie instytucje kulturalne i naukowe;
- usunięto język polski z administracji, ze szkolnictwa i z życia publicznego;
- wprowadzono rosyjski jako język wykładowy w szkołach, a języka polskiego nauczano jako przedmiotu nieobowiązkowego, po rosyjsku;
- zwalniano z pracy polskich nauczycieli oraz rozwijano system dozorowania uczniów;
- pomniejszano osiągnięcia polskiej kultury i historii w oczach młodzieży.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Polityka Rosji na Litwie

Za rusyfikację ludności na Litwie odpowiadał m.in. generał-gubernator Aleksandr Potapow.

***Okólnik* gen. gubernatora wileńskiego Aleksandra Potapowa z dn. 9 lipca 1868 r.**

[...] *poleciłem, aby osoby winne użycia mowy polskiej poddawać karom pieniężnym. Określiłem również, że mowy tej nie wolno* [używać] *w urzędach, u przedstawicieli władzy, w ogóle w sprawach służbowych, w świątyniach, teatrach, klubach i innych miejscach zebrań, także na ulicach.* [...] *zabrania się mówić po polsku także we wszystkich innych miejscach publicznych, jako to: w jadłodajniach, cukierniach, kawiarniach* [...], *w sklepach, sklepikach i magazynach, w ogrodach publicznych, na zabawach;* [...] *zakładach fotograficznych, i w ogóle we wszystkich miejscach, do których publiczność ma prawo wstępu.*

Okólnik – pismo z urzędowymi zaleceniami wysyłane przez zwierzchnika do podwładnych.

Źródło: *Teksty źródłowe*, cz. 2, oprac. J. Klave, Toruń 1959, s. 84.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Opisz, jak władze chciały ograniczyć używanie języka polskiego na Litwie.
2. Oceń politykę caratu wobec Polaków na ziemiach zabranych.

Germanizacja i kulturkampf

Represje popowstaniowe dotknęły nie tylko poddanych cara, lecz także Polaków z zaboru pruskiego. Prześladowania nasiliły się szczególnie po 1871 r., czyli po zjednoczeniu Niemiec. W silnym i jednolitym państwie, do którego dążył kanclerz **Otto von Bismarck**, nie było możliwe zachowanie odrębności narodowej Polaków. Z tego powodu poddawano ich **germanizacji**, czyli zmuszano do przyjmowania kultury niemieckiej i języka niemieckiego. W ramach tego procesu:

- w 1876 r. uznano język niemiecki za jedyny **język urzędowy** w Wielkopolsce;
- ograniczono prawo posługiwania się językiem polskim w miejscach publicznych;
- rozpoczęto proces zmiany polskich nazw geograficznych oraz nazwisk;
- usuwano język polski ze szkół (tylko religii nauczano po polsku).

Działania germanizacyjne zbiegły się w czasie z wprowadzaną w całych Niemczech polityką **kulturkampfu**, czyli „walki o kulturę". Celem kulturkampfu było ograniczenie roli Kościoła katolickiego, który Bismarck planował całkowicie podporządkować państwu. Polski Kościół w Wielkopolsce nie zastosował się do postanowień niemieckich władz. Na księży spadły represje – kary pieniężne i więzienie. Ostatecznie jednak polityka kulturkampfu na ziemiach polskich zakończyła się niepowodzeniem i zwiększyła opór ludności wobec zaborcy.

Mieczysław Ledóchowski był arcybiskupem gnieźnieńskim i poznańskim, a od 1887 r. – kardynałem. W okresie kulturkampfu stanął na czele walki o niezależność Kościoła katolickiego. Ze względu na swoją postawę musiał opuścić Wielkopolskę. Zarządzał diecezjami z Rzymu poprzez tajnych wysłanników.

Polacy wobec	
rusyfikacji	**germanizacji**
• Na ziemiach zaboru rosyjskiego rozwinął się **pozytywizm warszawski** – ruch upowszechniający idee pracy organicznej, a także konieczność kształcenia ubogich warstw społeczeństwa. Pozytywiści chcieli, aby Polacy stali się nowoczesnym narodem. Walkę o niepodległość odsuwali na bardziej sprzyjający czas, choć czcili pamięć polskich powstań. • Głównymi czynnikami spajającymi Polaków stały się język polski, historia, tradycja i religia katolicka. • Na wszystkich etapach edukacji prowadzono **tajne nauczanie**, zwane **tajnymi kompletami**. Młodzież w ukryciu przed zaborcą uczyła się historii, geografii i literatury polskiej. Tajne nauczanie prowadzono również na ziemiach zabranych, gdzie najważniejszym ośrodkiem oświaty i kultury było Wilno. • Dużą rolę w walce o zachowanie polskości odegrały prasa, sztuka i nauka. Mimo cenzury artyści i dziennikarze przekazywali patriotyczne treści, dzięki stosowaniu aluzji zrozumiałych tylko dla polskich odbiorców. • Popularnością cieszyły się prowadzone w różnych punktach Warszawy kursy dla kobiet, nazywane **Uniwersytetem Latającym**.	• Nakaz nauczania religii po niemiecku wywołał protesty dzieci i ich rodziców. **W 1901 r. we Wrześni** doszło do strajku szkolnego – uczniowie za odmowę modlitwy po niemiecku byli bici, a rodzicom za nieposyłanie dzieci do szkoły wytaczano procesy sądowe. • W **1906 r.** w Wielkopolsce wybuchł **strajk szkolny**, w którym wzięło udział ok. 70 tys. dzieci. Do tych wydarzeń nawiązuje jedna z najsłynniejszych polskich pieśni patriotycznych – ***Rota*** autorstwa Marii Konopnickiej. • W celu propagowania polskiej prasy i literatury powstawały różne instytucje kulturalno-oświatowe, np. **Towarzystwo Czytelni Ludowych**. • Aby walczyć z działalnością niemieckiej Komisji Kolonizacyjnej, tworzono polskie banki i spółdzielnie. Skutecznie rywalizowały one z niemieckimi instytucjami w obrocie ziemią, udzielały kredytów, pomagały w kształceniu dzieci i wspierały polskie inwestycje. W 1871 r. powstał Związek Spółek Zarobkowych, który finansował polskie przedsięwzięcia. Wybitnym działaczem zaangażowanym w prace tej instytucji był ksiądz **Piotr Wawrzyniak**.

Antypolska polityka władz niemieckich

Pomimo porażki kulturkampfu Niemcy nie rezygnowali z antypolskiej polityki. W 1885 r. władze niemieckie rozpoczęły **rugi pruskie**, czyli akcję wysiedlania Polaków przebywających nielegalnie w państwie niemieckim. W ciągu dwóch lat z Rzeszy Niemieckiej usunięto prawie 26 tys. osób. Byli to głównie pochodzący z Galicji i Królestwa Polskiego robotnicy rolni, którzy pracowali w niemieckich gospodarstwach. Postrzegano ich jako utrudnienie dla planów germanizacji Polaków.

W 1886 r. powstała **Komisja Kolonizacyjna**, która miała wspierać osadnictwo niemieckie na polskich ziemiach. W ciągu kolejnych 30 lat przesiedlono do Wielkopolski ponad 20 tys. niemieckich rodzin. Dodatkowo w 1904 r. Niemcy wprowadzili tzw. **nowelę osadniczą**. Zabraniała ona stawiania budynków bez zgody władz, przy czym jej uzyskanie było dla Polaków niezwykle trudne, ponieważ urzędnicy mogli udzielać takiego pozwolenia jedynie Niemcom.

W 1900 r. wprowadzono dalsze przepisy germanizacyjne. Zaczęto zmuszać uczniów do nauki

Rugi pruskie to obraz Wojciecha Kossaka z 1909 r. przedstawiający scenę odczytywania chłopskiej rodzinie nakazu opuszczenia Rzeszy.

religii i odmawiania modlitw po niemiecku. Zakazano wywieszania polskich szyldów i reklam, adresowania listów w języku polskim, a nawet umieszczania polskich napisów na nagrobkach. W życie weszła też tzw. **ustawa kagańcowa**, zabraniająca używania języka polskiego na spotkaniach publicznych, jeśli Polacy stanowili mniej niż 60% mieszkańców powiatu.

Strajk dzieci z Wrześni

Wprowadzony przez władze pruskie zakaz nauki religii w języku polskim spotkał się ze zdecydowanym oporem. Do najgłośniejszego protestu doszło we Wrześni koło Poznania w 1901 r. Polskie dzieci z tamtejszej szkoły odmówiły modlenia się i udzielania odpowiedzi na pytania w języku niemieckim. Kiedy nauczyciele zaczęli stosować kary cielesne wobec uczniów, w ich obronie stanęli rodzice i część mieszkańców Wrześni. Po interwencji władz pruskich wielu dorosłych zostało skazanych na karę grzywny, a nawet więzienia. Strajk dzieci we Wrześni odbił się szerokim echem w całej Polsce. Rodacy ze wszystkich zaborów wyrażali swoje poparcie dla młodych obrońców polskości.

Dzieci z Wrześni zostały uwiecznione na fotografii Szymona Furmanka, opublikowanej w prasie wielu krajów. W odpowiedzi władze pruskie skazały autora zdjęcia na 200 marek grzywny z zamianą na 40 dni więzienia.

? Co było przyczyną strajku dzieci polskich we Wrześni?

WARTO WIEDZIEĆ

Wóz Drzymały

Symbolem walki z antypolską polityką władz pruskich w Wielkopolsce stał się chłop **Michał Drzymała**. Po kilkuletnim sporze o zgodę na budowę domu postanowił zamieszkać w wozie cyrkowym. Władze pruskie były jednak nieugięte – orzekły, że w świetle prawa wóz stojący w jednym miejscu przez ponad 24 godziny jest domem i dlatego mogą go usunąć. Ostatecznie po długotrwałych procesach sądowych właściciel wozu został zmuszony do sprzedania swojej działki i zakupu innej, ze stojącym już na niej budynkiem.

? Dlaczego sprawa Michała Drzymały miała duże znaczenie dla walki z germanizacją?

Wóz Drzymały widnieje na pocztówce wydanej w 1910 r. Michał Drzymała 1 codziennie przesuwał go na niewielką odległość, aby udowodnić władzom pruskim, że wóz nie podlega przepisom prawa budowlanego.

Autonomia galicyjska

W drugiej połowie XIX w. sytuacja Polaków z zaboru austriackiego wyglądała inaczej niż na pozostałych ziemiach polskich. Pod wpływem przemian w monarchii habsburskiej mieszkańcy Galicji od 1861 r. korzystali z coraz szerszej **autonomii**. Politycy galicyjscy zapewniali cesarza Franciszka Józefa I o lojalności i oddaniu. Dzięki temu władzę w zaborze austriackim przejęli niemal w całości Polacy, a język polski obowiązywał w administracji i szkolnictwie. Wprowadzono wolność prasy i wydawnictw oraz prawo zakładania stowarzyszeń. Najważniejszą instytucją autonomiczną Galicji był **Sejm Krajowy** z siedzibą we Lwowie. Władzę wykonawczą sprawował Wydział Krajowy, a za edukację odpowiadała **Rada Szkolna Krajowa**. Ze względu na swobodę, jaką cieszyli się mieszkańcy zaboru austriackiego, został on głównym ośrodkiem polskości.

Wjazd cesarza Franciszka Józefa I 1 do Krakowa został uwieczniony na obrazie Juliusza Kossaka z końca XIX w. Malarz przedstawił uroczystości związane z wizytą cesarza z 1880 r. Orszakowi władcy towarzyszyli przedstawiciele władz Galicji ubrani w polskie stroje narodowe 2.

Polacy wobec polityki zaborców

Represje po upadku powstania styczniowego sprawiły, że część polskiego społeczeństwa zrezygnowała z dążeń niepodległościowych i okazywała posłuszeństwo władzom. Taki program ugody z zaborcami, zapoczątkowany w Galicji, nazwano **trójlojalizmem**. Jego zwolennicy uznawali konieczność współpracy z władzą we wszystkich trzech zaborach. W zaborze rosyjskim lojalizm oznaczałby jednak zgodę na represje oraz wynarodowienie, dlatego Polacy mieszkający na tych terenach do trójlojalizmu odnosili się wrogo.

Pod koniec XIX w., mimo pozornego ustabilizowania się sytuacji w zaborze rosyjskim, wzrastał sprzeciw Polaków wobec decyzji władz. Zaczęto wówczas bojkotować zarządzenia carskie, a także organizować tajne szkolnictwo z zakresu historii, geografii i języka ojczystego.

Najcięższą walkę z próbami wynarodowienia musieli jednak stoczyć Polacy w zaborze pruskim. Polscy duchowni stanowczo przeciwstawiali się polityce kulturkampfu, a ludność broniła prawa do używania swojego języka. Rozwijano również pracę organiczną oraz aktywność w sferze gospodarczej i społecznej. Mieszkańcy Wielkopolski prowadzili – zgodnie z obowiązującym prawem – długotrwałą walkę o polskość, nazywaną niekiedy „**najdłuższą wojną nowoczesnej Europy**".

CIEKAWOSTKA

Przykładem germanizacji była akcja zniemczania nazwisk w dokumentach urzędowych. W aktach zastępowano je niemieckimi odpowiednikami, np. nazwisko „Ptak" zamieniano na „Vogel" [czyt.: fogel], co w języku niemieckim oznacza ptaka. Modyfikowano także pisownię, aby przypominała sposób zapisu nazwisk niemieckich – przykładowo „Sikorka" podawano jako „Sikorcke".

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Konsekwencją powstania styczniowego** były masowe represje wobec jego uczestników. Ponadto zlikwidowano odrębność Królestwa Polskiego – w jego miejsce utworzono Kraj Przywiślański, w którym wprowadzono stan wojenny. Prześladowania objęły też Kościół katolicki.
2. **Rusyfikacja i germanizacja** polegały na narzucaniu Polakom kultury i języka zaborców. Aby zachować polskość, prowadzono tajne nauczanie. Popularność zyskali warszawscy pozytywiści, którzy rozwijali ideę pracy organicznej.
3. **Galicja zyskała szeroką autonomię** dzięki przemianom w monarchii Habsburgów w latach 60. XIX w. Obszar Galicji miał duże znaczenie dla rozwoju polskiego życia kulturalnego i politycznego.
4. **Postawa lojalistyczna** zaczęła dominować wśród Polaków po upadku powstania styczniowego. Starania o odzyskanie niepodległości odłożono na bardziej sprzyjający moment. Polacy skupili się na walce o zachowanie polskości, przeprowadzali zgodne z prawem protesty, zakładali instytucje kulturalno-oświatowe oraz spółdzielnie wspierające polskie inwestycje.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Opisz represje, które dotknęły Polaków po upadku powstania styczniowego.
2. Wyjaśnij, na czym polegała rusyfikacja prowadzona przez władze carskie.
3. Przedstaw postawy Polaków wobec polityki zaborcy rosyjskiego.
4. Wyjaśnij, czym była germanizacja.
5. Scharakteryzuj formy walki Polaków z próbami germanizacji.
6. Wyjaśnij, na czym polegała autonomia galicyjska.
★ 7. Porównaj sytuację Polaków w zaborze pruskim i rosyjskim z Galicją.
8. **Miniprojekt**
   Utwórzcie trzy zespoły i przydzielcie każdemu inny zabór: pruski, rosyjski i austriacki. Waszym zadaniem będzie przygotowanie prezentacji o sytuacji w poszczególnych zaborach po upadku powstania styczniowego. Skupcie się przede wszystkim na gospodarce, edukacji i kulturze. Wybierzcie przedstawiciela, który zaprezentuje Waszą pracę.

3 Zmiany społeczno-gospodarcze na ziemiach polskich

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jak rozwijał się przemysł na ziemiach polskich,
- do jakich przemian społecznych i gospodarczych doszło na ziemiach polskich w okresie zaborów,
- jakie postacie zasłużyły się dla rozwoju gospodarczego ziem polskich.

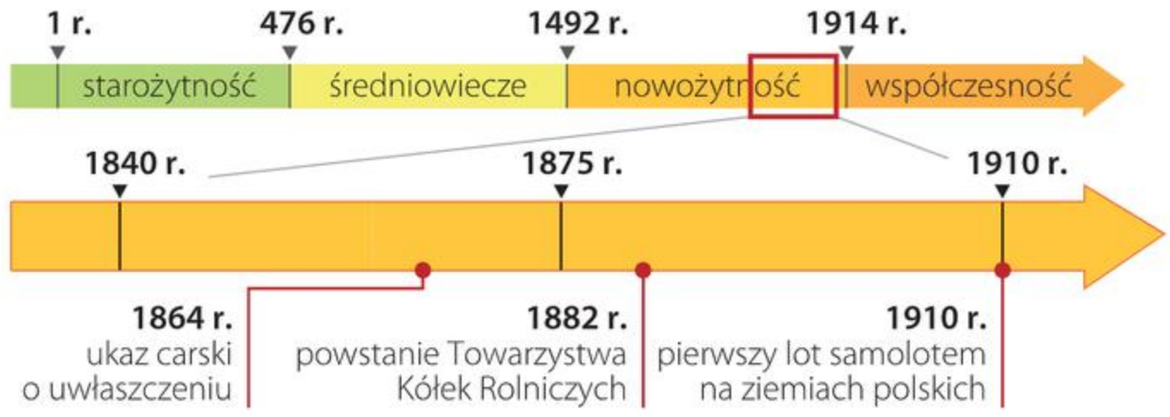

Rozwój gospodarczy ziem polskich

Po stu latach od rozbiorów gospodarka w poszczególnych zaborach znajdowała się na różnych etapach rozwoju. Wpływ na to miała m.in. odmienna polityka władz, a także zaangażowanie lokalnych działaczy w sprawy gospodarcze i społeczne.

W zaborze rosyjskim panowały dobre warunki do działalności gospodarczej. Królestwo Polskie rozwijało się najszybciej spośród wszystkich ziem polskich. Dzięki **zniesieniu w 1851 r. granicy celnej z Rosją** doszło do ożywienia handlu i przemysłu. Ten ostatni koncentrował się głównie w okręgu warszawskim (produkcja maszynowa i metalowa), łódzkim (ogromne zakłady włókiennicze) oraz częstochowsko-sosnowieckim (nowoczesna stalownia, huty i kopalnie węgla kamiennego). Pojawianiu się zakładów przemysłowych towarzyszyło powstanie nowoczesnych banków i giełdy papierów wartościowych.

Pozytywny wpływ na rozwój przemysłu w zaborze rosyjskim miało zapoczątkowane w **1864 r. uwłaszczenie chłopów**. Decyzją cara chłopi otrzymali ziemię na własność, a dawnym właścicielom, głównie szlachcie i duchowieństwu, przyznano odszkodowania. Część ludności chłopskiej przeniosła się do miast i została tanią siłą roboczą w nowo otwieranych fabrykach.

W zaborze pruskim także doszło do unowocześnienia gospodarki. Rozwój rolnictwa i przemysłu przetwórczego sprzyjał powstawaniu fabryk produkujących narzędzia oraz maszyny rolnicze. Do najważniejszych należały **zakłady Hipolita Cegielskiego w Poznaniu**. Mimo utrudnień ze strony pruskich władz przemysł polski konkurował z przedsiębiorstwami należącymi do Niemców.

Dzięki procesowi uwłaszczenia gospodarstwa chłopskie stały się najważniejszymi, obok majątków ziemian, producentami żywności. Wielkopolscy chłopi, którzy musieli walczyć z antypolską polityką władz, zakładali własne **spółdzielnie** i **banki** wspomagające ich działalność. Utworzono Centralne Towarzystwo Gospodarcze zrzeszające ziemiańskie i chłopskie **kółka rolnicze**, a także Związek Spółek Zarobkowych i Gospodarczych skupiający **spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe** z Wielkopolski i Pomorza.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Hipolit Cegielski
1813–1868

Był przemysłowcem i wielkopolskim działaczem społecznym. Początkowo pracował jako nauczyciel, lecz usunięto go ze szkoły za działalność patriotyczną. Później prowadził warsztat, który przekształcił w dużą fabrykę maszyn rolniczych. Cegielski publikował również pierwsze książki o tematyce technicznej w języku polskim.

W zaborze austriackim gospodarka funkcjonowała najsłabiej. Chociaż Austro-Węgry intensywnie się rozwijały w drugiej połowie XIX w., przemiany te nie objęły Galicji, która stała się najbardziej zacofanym regionem dawnej Rzeczypospolitej. Złej sytuacji nie poprawiło uwłaszczenie chłopów zapoczątkowane w 1848 r. Niewielkie, w porównaniu do Wielkopolski, gospodarstwa chłopskie w wyniku dzielenia ich między dzieci ulegały dalszemu rozdrobnieniu. Wieś galicyjska była przeludniona, ponieważ nie istniały na tym terenie ośrodki przemysłowe, które mogłyby dać pracę chłopom szukającym zajęcia poza rolnictwem. Dla wielu osób jedynym rozwiązaniem stała się **emigracja zarobkowa**. Wyjeżdżano m.in. do Ameryki Północnej albo podejmowano pracę sezonową w Niemczech.

Na przełomie XIX i XX w. w Galicji zaczęły powstawać spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe oraz stowarzyszenia, które ułatwiały chłopom zakup towarów czy sprzedaż produktów rolnych. W niewielkim stopniu rozwijał się przemysł chemiczny (m.in. rafinerie ropy naftowej), maszynowy i metalowy.

Szyby naftowe w Borysławiu w Galicji, gdzie w latach 50. XIX w. zaczęto wydobywać ropę naftową i przetwarzać ją w rafineriach. Otrzymaną naftę wykorzystywano m.in. w lampie naftowej wynalezionej przez lwowskiego aptekarza **Ignacego Łukasiewicza**.

Ruch spółdzielczy

W czasie zaborów Polacy zaczęli zakładać organizacje zapewniające im samopomoc. Najwięcej takich placówek powstało w Wielkopolsce i na Pomorzu, gdzie w działalność gospodarczą masowo zaangażowali się przedstawiciele szlachty oraz duchowieństwa. Także na terenie Galicji powstawały spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe. Ze składek uzyskiwanych od swoich członków udzielały one kredytów tym udziałowcom, którzy składali o nie wnioski. Takie przedsięwzięcia umożliwiały polskim rolnikom, rzemieślnikom i handlowcom skuteczną rywalizację z dużo zamożniejszymi i wspieranymi przez rząd oraz banki konkurentami.

Obchody 25-lecia kas Stefczyka świętowano we wsi Chłopy koło Lwowa. Wiele spółdzielni założonych pod koniec XIX w. przetrwało aż do II wojny światowej. W okresie międzywojennym odgrywały one dużą rolę w życiu gospodarczym i społecznym II Rzeczypospolitej.

Franciszek Stefczyk założył spółdzielnię oszczędnościowo-pożyczkową w 1889 r. w Czernichowie pod Krakowem. Po jego śmierci w 1924 r. spadkobiercy postanowili nazwać spółkę imieniem pomysłodawcy.

? Jakie znaczenie miał dla Polaków ruch spółdzielczy w czasach zaborów?

Łódź wielkoprzemysłowa

Dynamiczny rozwój Łodzi przyciągał licznych przybyszów, którzy postrzegali ją jako ziemię obiecaną – miejsce dające szansę na poprawę warunków życia. W drugiej połowie XIX w. miasto zamieszkiwała wielokulturowa społeczność. Obok siebie żyli tam Polacy, Żydzi, Niemcy, Rosjanie i Czesi, wyznawcy judaizmu i różnych odłamów chrześcijaństwa. Pod wpływem uprzemysłowienia wyodrębniły się nowe grupy społeczne: ubodzy robotnicy i bogaci fabrykanci.

Urządzenia fabryczne były ustawione jedno przy drugim i pozbawione zabezpieczeń. Podczas ich obsługi bardzo często dochodziło do wypadków.

Maszyna parowa wprawiała w ruch fabryczne urządzenia.

1. **Fabrykanci** wiedli życie na wysokim poziomie. Wielu z nich wyzyskiwało robotników, jednak niektórzy hojnie wspierali artystów i potrzebujących.
2. **Majstrzy** należeli do pracowników wykwalifikowanych. Nadzorowali pracę robotników i często nadużywali swojej władzy nad nimi.
3. **Robotnicy** rekrutowali się z chłopów, zubożałej szlachty i dawnych samodzielnych rzemieślników. Większość była niewykwalifikowana.

Pałac Izraela Poznańskiego sąsiadował z należącą do niego fabryką. Budynek swoim rozmachem przyćmiewał rezydencje innych łódzkich fabrykantów. Pełnił funkcję nie tylko mieszkalną – mieściły się w nim m.in. sklepy, magazyny, kantory i giełda.

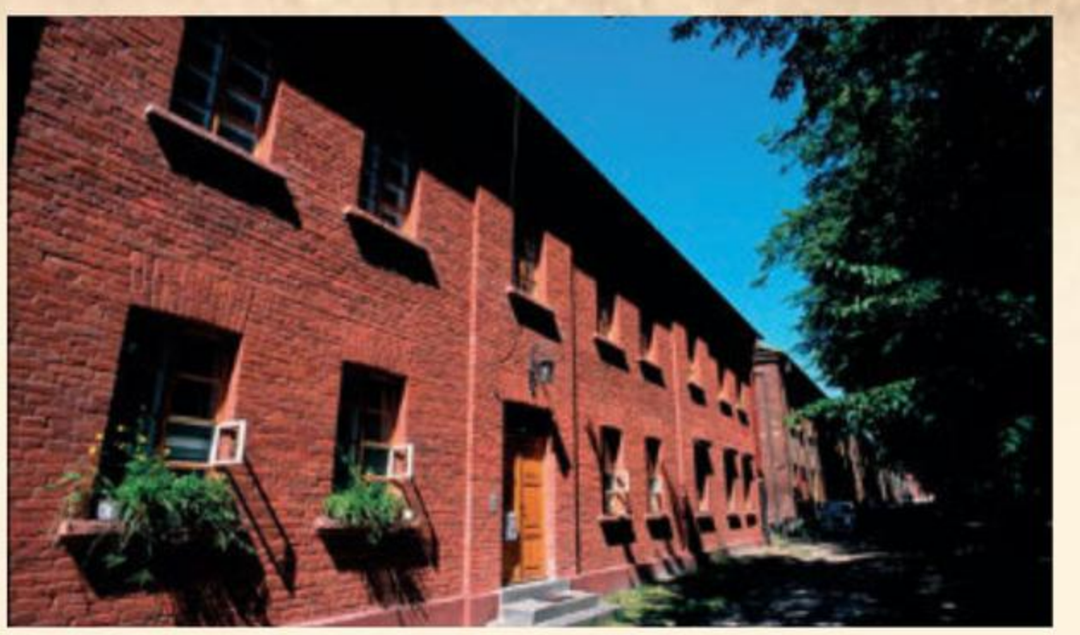

Famuły, czyli osiedla wznoszone przez właścicieli fabryk dla wykwalifikowanych pracowników, leżały zazwyczaj w pobliżu zakładów. Składały się z jednopiętrowych domów z czerwonej cegły, podzielonych na jednoizbowe mieszkania o powierzchni około 25 m^2.

Kominy fabryczne stały się w XIX w. stałym elementem krajobrazu przemysłowych miast.

Budynki fabryczne należące do wielkich przemysłowców tworzyły wraz z otaczającą je zabudową swojego rodzaju „miasta w mieście". W ich skład wchodziły, oprócz zakładów pracy, także domy pracowników, szkoły, szpitale i rezydencje właścicieli.

Chętni do pracy gromadzili się rano przy bramie fabryki. Wielu z nich zatrudniano tylko na jeden dzień. Na każde miejsce czekało zwykle dużo osób, dlatego fabrykanci mogli zaniżać płace.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Opisz warunki pracy w XIX-wiecznej fabryce.
2. Porównaj warunki życia robotników z sytuacją fabrykantów w XIX stuleciu.
★ 3. Przedstaw skutki uprzemysłowienia Łodzi. Wytłumacz, które z nich były Twoim zdaniem pozytywne, a które – negatywne.

Gospodarka na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX wieku

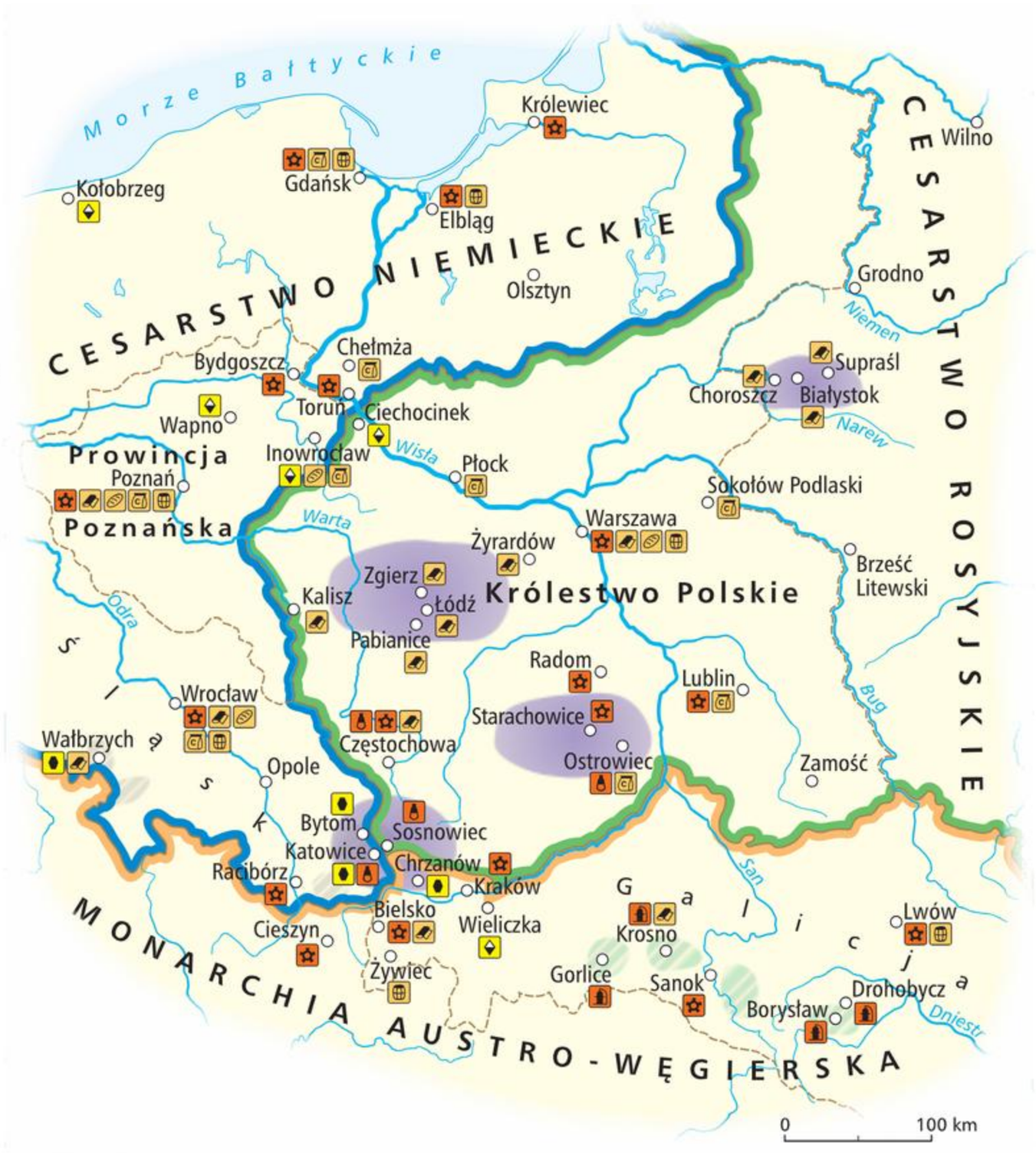

LEGENDA

Granice państw zaborczych w 1900 r.:
- Cesarstwa Niemieckiego
- Monarchii Austro-Węgierskiej
- Cesarstwa Rosyjskiego

- okręgi przemysłowe
- obszary wydobycia i kopalnie węgla kamiennego
- kopalnie i warzelnie soli
- obszary eksploatacji i rafinerie ropy naftowej
- huty
- przemysł maszynowy i metalurgiczny
- przemysł włókienniczy
- przemysł spożywczy
- cukrownie
- browary

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż najważniejsze ośrodki rozwoju przemysłu włókienniczego.
2. Powiedz, w którym zaborze przemysł wydobywczy był najlepiej rozwinięty.

Przemiany społeczne na ziemiach polskich

Uwłaszczenie chłopów oraz rozwój przemysłu doprowadziły w drugiej połowie XIX w. do głębokich przemian społecznych na ziemiach polskich. Znacząco zmieniła się sytuacja szlachty. Po upadku powstań narodowych, inicjowanych przez tę grupę, **szlachta utraciła dotychczasową pozycję w społeczeństwie**. Represje i konfiskata majątków oraz uwłaszczenie chłopów pozbawiły szlachtę większości praw i dochodów. Jej najuboższa część w poszukiwaniu pracy musiała przenieść się do miast. Ze szlachty średniej uformowało się zaś **ziemiaństwo** – właściciele majątków ziemskich.

Wskutek uwłaszczenia powiększała się grupa chłopów posiadających gospodarstwa rolne. Ci, którzy nie mieli własnej ziemi, szukali pracy w szybko rozwijających się ośrodkach przemysłowych. Tworzyli tam wraz z biedniejszymi mieszkańcami miast nową warstwę społeczną, jaką byli **robotnicy**. Z dawnego stanu mieszczańskiego powstała **burżuazja** (właściciele fabryk, bankierzy, bogaci kupcy). Zaczęła kształtować się również nowa warstwa społeczna, nazywana **inteligencją**. Zaliczano do niej ludzi dobrze wykształconych, takich jak pisarze, artyści, dziennikarze, nauczyciele, lekarze, inżynierowie oraz prawnicy.

W XIX w. zmieniła się też sytuacja Żydów. Część ludności żydowskiej, głównie z Królestwa Polskiego, ulegała **asymilacji**, czyli dostosowywała się do otaczającego środowiska społecznego. Żydzi przyjmowali polską kulturę i język. Wielu z nich silniej zintegrowało się ze społeczeństwem. W dużych miastach Żydzi zazwyczaj prowadzili sklepy, choć często byli także właścicielami wielkich zakładów przemysłowych.

Przeciwko asymilacji opowiadała się część Żydów należąca do ruchu syjonistycznego. Twierdzili oni, że Żydzi – jako odrębny naród – powinni dbać o zachowanie własnej kultury, języka oraz religii, a także dążyć do utworzenia swojego państwa w Palestynie.

Przemiany cywilizacyjne na ziemiach polskich

Wiek XIX to okres szybkich zmian cywilizacyjnych, które dotarły także na ziemie polskie. Symbolem tych przemian stała się **kolej żelazna**. Najwięcej linii kolejowych powstawało w zaborze pruskim. Z Poznania podróżowano koleją do Szczecina, Berlina i Wrocławia. Dobrze skomunikowana została także Warszawa. Już w 1848 r. zakończono budowę **kolei warszawsko-wiedeńskiej**. W latach 60. XIX w. Warszawa uzyskała połączenie z Berlinem i Petersburgiem, a Kraków – ze Lwowem. Dzięki kolei nastąpił rozwój handlu.

Na przełomie XIX i XX w. upowszechniał się **tramwaj**, najpierw konny, a następnie elektryczny. Pierwszym miastem, w którym wprowadzono tramwaje, był Lwów. W 1910 r. w Krakowie odbył się pierwszy na ziemiach polskich lot samolotem. Postęp cywilizacyjny usprawniał życie w mieście i na wsi. Lampa naftowa wynaleziona przez Ignacego Łukasiewicza pozwoliła na oświetlenie domów. Na ulicach miast wykorzystywano natomiast oświetlenie gazowe. Najwcześniej pojawiło się ono w latach 50. XIX w. w Krakowie, Warszawie oraz Toruniu.

Dworzec Wiedeński w Warszawie został oddany do użytku w 1845 r. Na zdjęciu z początku XX stulecia widoczne są tramwaje konne, które po raz pierwszy wyjechały na ulice Warszawy w 1866 r.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Rozwój gospodarczy ziem polskich** przebiegał w różnym tempie w poszczególnych zaborach. Różnice wynikały głównie z polityki państw zaborczych i sposobu rozwiązania kwestii chłopskiej. Najbardziej ożywioną gospodarkę miało Królestwo Polskie.
2. **W zaborze pruskim** władze państwowe sprzyjały modernizacji przemysłu i rolnictwa. Polacy zakładali fabryki oraz różne instytucje wspierające rozwój gospodarczy.
3. **Galicja** była zacofana pod względem gospodarczym. Wielu mieszkańców w poszukiwaniu lepszego życia emigrowało. Przemysł zaczął się tam rozwijać pod koniec XIX w.
4. **Zmiany społeczne i cywilizacyjne na ziemiach polskich** doprowadziły do powstania nowych grup społecznych: robotników, inteligencji i ziemian. Wprowadzono też nowe środki transportu (kolej i tramwaje) oraz elektryczność.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Opisz przyczyny szybkiego rozwoju Królestwa Polskiego w drugiej połowie XIX w.
2. Wymień skutki uwłaszczenia chłopów w poszczególnych zaborach.
3. Porównaj gospodarkę ziem polskich trzech zaborów. Przedstaw, gdzie najlepiej rozwijał się przemysł, a gdzie – rolnictwo.
4. Scharakteryzuj przemiany społeczne, do których doszło na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w.

★ 5. Odszukaj informacje na temat przemian gospodarczych i społecznych, jakie zaszły w Twojej okolicy w czasie rewolucji przemysłowej.

6. **Miniprojekt**
   Wyobraźcie sobie, że przenieśliście się do Łodzi z drugiej połowy XIX w. W kilkuosobowych zespołach napiszcie relację z przechadzki po tym mieście. Opiszcie mijane po drodze domy i fabryki, a także mieszkańców oraz panującą wokół atmosferę.

4 Działalność polityczna na ziemiach polskich

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jak rozwijał się polski ruch socjalistyczny,
- w jakich okolicznościach powstał ruch narodowy oraz ludowy,
- jakie były cele nowych ruchów politycznych na ziemiach polskich.

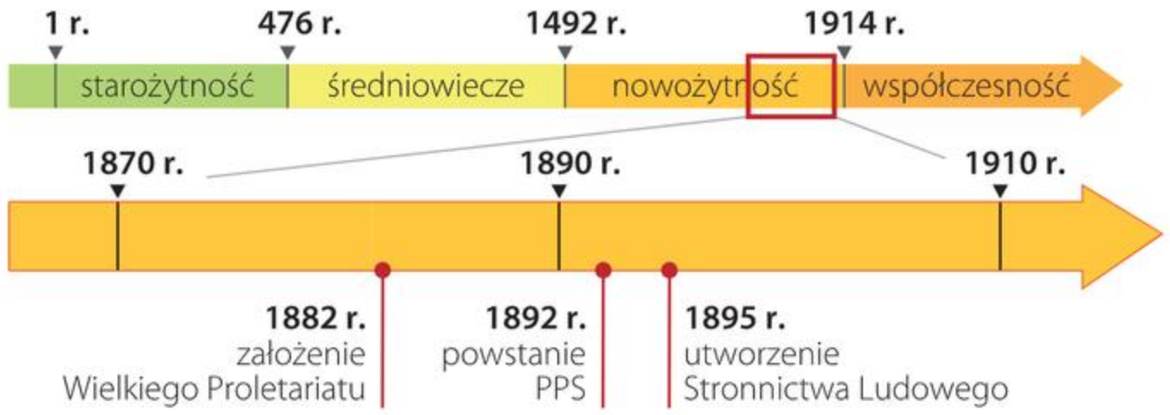

Polski ruch socjalistyczny

Idee socjalistyczne dotarły z Zachodu również na ziemie polskie. W Królestwie Polskim zakazana była jednak wszelka działalność polityczna. Pierwsze organizacje robotnicze powstawały więc w konspiracji, a ich uczestnikom groziły aresztowania.

- W 1882 r. z inicjatywy **Ludwika Waryńskiego** założono w Warszawie pierwszą polską partię polityczną. Była to Międzynarodowa Socjalno-Rewolucyjna Partia Proletariat, zwana również **Wielkim Proletariatem**. Szybko została ona rozbita przez władze carskie, a jej działacze – uwięzieni.
- W 1892 r. w Paryżu utworzono **Polską Partię Socjalistyczną (PPS)**. Na jej czele stanęli m.in. **Józef Piłsudski** i **Stanisław Wojciechowski**. Wkrótce PPS została największą i najsilniejszą polską partią lewicową.
- Rok później powstała **Socjaldemokracja Królestwa Polskiego (SDKP)**, którą kierowali **Róża Luksemburg** i **Julian Marchlewski**. Po połączeniu z działaczami z ziem litewskich ugrupowanie przekształciło się w Socjaldemokrację Królestwa Polskiego i Litwy **(SDKPiL)**.
- W 1897 r. w Galicji powstała **Polska Partia Socjaldemokratyczna Galicji i Śląska (PPSD)** na czele z **Ignacym Daszyńskim**.

Proletariatczycy to dzieło XX-wiecznego malarza Felicjana Szczęsnego Kowarskiego, ukazujące założycieli Wielkiego Proletariatu, w tym m.in. Ludwika Waryńskiego 1.

Polski ruch socjalistyczny a kwestia niepodległości Polski

SDKPiL	PPS
• cele społeczne ważniejsze od narodowych • odrzucenie walki o niepodległość Polski • obalenie caratu i utworzenie rosyjskiej republiki demokratycznej • współpraca rewolucjonistów z różnych państw • przygotowanie rewolucji proletariackiej i utworzenie ogólnoświatowej republiki socjalistycznej • likwidacja własności prywatnej	• główny cel – niepodległa Polska jako republika demokratyczna • ustrój – demokracja parlamentarna • konieczność przeprowadzenia reform społecznych w niepodległym państwie • równość wszystkich obywateli • szerokie swobody obywatelskie – wolność religii, słowa i druku • możliwość zakładania stowarzyszeń i partii politycznych • prawo robotników do strajku

Ruch narodowy

Pod koniec XIX w. na ziemiach polskich powstał ruch narodowy. W 1897 r. w Królestwie Polskim utworzono pierwszą polską partię polityczną o podłożu nacjonalistycznym – **Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne**. Podobne ugrupowania rozpoczęły działalność także w Galicji i zaborze pruskim. Polski **ruch narodowy** nazywano **Narodową Demokracją (ND)**, potocznie **endecją** lub ruchem wszechpolskim. Program organizacji został sformułowany przez Romana Dmowskiego w pracy *Myśli nowoczesnego Polaka*. Najwyższą wartością dla endecji był naród, a głównym celem stało się odzyskanie niepodległości i utworzenia państwa narodowego, w którym dominującą nacją będą Polacy. Działacze endecji propagowali **solidaryzm narodowy**, czyli współpracę całego społeczeństwa polskiego w trzech zaborach. Największe niebezpieczeństwo dla polskości endecja widziała w germanizacji, dlatego potępiała ugodowość wobec władz niemieckich i nawoływała do bojkotu ich decyzji. Ruch ten był natomiast otwarty na współpracę z Rosją. Od początku XX w. polscy nacjonaliści zaczęli przejawiać postawy **antysemickie**, co pogarszało stosunki pomiędzy Żydami i Polakami.

Antysemityzm – uprzedzenia lub wręcz nienawiść wobec przedstawicieli narodu żydowskiego.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Roman Dmowski
1864–1939

Był politykiem, ideologiem i współzałożycielem Narodowej Demokracji. Podczas rewolucji 1905–1907 opowiadał się za autonomią Królestwa Polskiego i lojalnością wobec cara. Po wybuchu I wojny światowej był zwolennikiem współpracy z Rosją i jej sojusznikami. W sierpniu 1917 r. w Szwajcarii założył Komitet Narodowy Polski (KNP), który Wielka Brytania i Francja uznały za oficjalne przedstawicielstwo narodu polskiego. Dmowskiemu udało się zyskać poparcie Zachodu dla sprawy odzyskania przez Polskę niepodległości. Po odrodzeniu państwa polskiego Dmowski uczestniczył w konferencji pokojowej w Paryżu. To wskutek jego starań państwa zachodnie uznały polskie prawa do Wielkopolski i Pomorza. Po powrocie do kraju prowadził aktywną działalność polityczną.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Nacjonalizm według Romana Dmowskiego

W swoim programie Roman Dmowski przekonywał, że zgodnie z ideą nacjonalizmu nie liczy się jednostka, lecz ważny jest naród jako całość.

Przedmiotem tego patriotyzmu, albo ściślej mówiąc nacjonalizmu, nie jest pewien zbiór swobód, które dawniej ojczyzną nazywano, ale sam naród, jako żywy organizm społeczny, mający swą na podstawie rasowej i historycznej rozwiniętą odrębność duchową, swą kulturę, swe potrzeby i interesy. [...] *W tym nowoczesnym pojmowaniu patriotyzmu zmienia się całkowicie stosunek jednostki do narodu. Polega on na ścisłym związku jednostki ze swym społeczeństwem, na traktowaniu wszystkich jego spraw i interesów jako swoje, bez względu na to, czy* [...] *są one nam bliskie* [...].

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 431–433.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Przedstaw, jak Roman Dmowski wyjaśniał zasady nacjonalizmu.
2. Wymień opisane w tekście obowiązki jednostki wobec narodu.

Rozwój ruchu ludowego

Ruch ludowy powstał pod koniec XIX w. w zaborze austriackim, aby poprawić trudną sytuację galicyjskich chłopów. Problemem tym zajmowali się przedstawiciele różnych środowisk, m.in. propagator spółdzielczości **Franciszek Stefczyk**, ksiądz **Stanisław Stojałowski** oraz małżeństwo **Maria i Bolesław Wysłouchowie**. Działacze uważali, że ludność wiejską należy uświadomić politycznie i włączyć do życia narodowego.

W 1895 r. utworzono **Stronnictwo Ludowe (SL)** – pierwszą polską partię chłopską, która wkrótce zmieniła nazwę na **Polskie Stronnictwo Ludowe**. W jego programie były postulaty socjalne i polityczne, m.in. nadania praw wyborczych chłopom. W 1913 r. w partii doszło do rozłamu na dwa stronnictwa: skupiające biedniejszych chłopów **PSL-Lewica** oraz **PSL-Piast**, kierowane przez **Wincentego Witosa**. Poza Galicją ruch ludowy nie rozwinął się na znaczącą skalę.

CIEKAWOSTKA

Polskie Stronnictwo Ludowe jest najdłużej istniejącą polską partią polityczną. Ugrupowanie, które obecnie działa na scenie politycznej, nadal używa tej samej nazwy.

Rewolucja 1905 roku

Klęski Rosji w wojnie z Japonią w latach 1904–1905 ujawniły słabość rosyjskiego imperium. Niezadowolone społeczeństwo zaczęło domagać się reform. W niedzielę 22 stycznia 1905 r. w Petersburgu przed siedzibą cara – Pałacem Zimowym – odbyła się pokojowa demonstracja. Jej uczestnicy zostali jednak zaatakowani przez wojsko. Zginęło około tysiąca demonstrantów.

Wydarzenie to, nazwane „**krwawą niedzielą**”, wywołało falę protestów i strajków w całej Rosji. Także w Królestwie Polskim doszło do masowych wystąpień przeciwko władzy carskiej. Przeprowadzono je przede wszystkim w największych ośrodkach przemysłowych – w Warszawie, Łodzi, Białymstoku, Zagłębiu Dąbrowskim oraz Staropolskim.

Większość robotniczych demonstracji została krwawo stłumiona przez rosyjskie wojsko. Mimo to w październiku **1905 r.** polskie fabryki przyłączyły się do ogłoszonego w Rosji **strajku powszechnego**. Oprócz polepszenia warunków pracy domagano się autonomii i praw dla narodu polskiego, zwłaszcza w zakresie szkolnictwa. W latach 1905–1906 wybuchały **strajki szkolne**. Młodzież szkolna i akademicka żądała polonizacji szkół. Do wystąpień doszło także na wsi.

Budowa barykady na łódzkiej ulicy w trakcie wydarzeń określanych jako powstanie łódzkie. W walkach z oddziałami rosyjskimi zginęło tam około 200 osób. Zryw z 1905 r. był pierwszym tak dużym zbrojnym wystąpieniem przeciwko caratowi od czasów powstania styczniowego.

Skutki rewolucji 1905 roku

Pod wpływem wystąpień z lat 1905–1907 polepszyła się sytuacja Polaków w Królestwie Polskim. Polscy posłowie zasiedli w nowo utworzonym rosyjskim parlamencie – **Dumie Państwowej**. Władze carskie zezwoliły na tworzenie legalnych stowarzyszeń, wprowadzono też tolerancję religijną. Zakończyły się prześladowania ze względu na wyznanie, jednak car nadal nie zgadzał się na legalizację Kościoła unickiego.

Pewne ustępstwa dotyczyły też polskiego szkolnictwa. Pozwolono na zakładanie polskich szkół prywatnych. Większość tych placówek powstawała z inicjatywy działaczy organizacji o nazwie **Polska Macierz Szkolna**. W szkołach publicznych jednak dalej obowiązywał język rosyjski. Rosjanie nie zgodzili się też na polonizację uczelni wyższych. Wyjątkiem było otwarcie na Uniwersytecie Warszawskim katedry literatury i języka polskiego z polskim językiem wykładowym.

Nowe sojusze międzynarodowe zawiązane na przełomie XIX i XX w. ostatecznie rozbiły dotychczasową jedność państw zaborczych. W tej sytuacji w Polakach odżyły nadzieje na odzyskanie niepodległości. Przedstawiciele różnych sił politycznych byli jednak świadomi, że Polacy nie są w stanie dokonać tego sami.

Działalność polskich partii politycznych

Rewolucja 1905 r. zwiększyła aktywność polskich partii politycznych. Postulaty robotników poparła internacjonalistyczna SDKPiL. Uważała jednak, że można je zrealizować tylko we współpracy z robotnikami rosyjskimi. Podobne stanowisko zajmowała część działaczy PPS – partii, która była najbardziej zaangażowana w walkę rewolucyjną. Na tym tle w ugrupowaniu doszło do rozłamu. Część organizacji – tzw. **młodzi** – popierała wyłącznie postulaty socjalne, natomiast tzw. **starzy** – kierowani przez **Józefa Piłsudskiego** – na pierwszy plan wysuwali potrzebę odzyskania niepodległości. „Starzy" rozbudowywali Organizację Bojową, która podjęła walkę zbrojną. W 1906 r. doszło do podziału partii na **PPS-Frakcję Rewolucyjną** („starzy") i **PPS-Lewicę** („młodzi").

W okresie rewolucji zaktywizowały się również polskie środowiska narodowców. Przywódca endecji Roman Dmowski uważał, że kryzys w imperium carskim jest dobrym momentem, aby dążyć do autonomii Królestwa Polskiego.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Józef Piłsudski
1867–1935

Był działaczem niepodległościowym, żołnierzem i politykiem. Podczas studiów związał się z niepodległościowymi organizacjami konspiracyjnymi, za co zesłano go na Syberię. Po powrocie do kraju działał w Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1914 r. stworzył Polską Organizację Wojskową, a podczas I wojny światowej był współorganizatorem Legionów Polskich. Po odzyskaniu niepodległości stanął na czele odrodzonej Polski jako Naczelnik Państwa. Dowodził wojskami polskimi w wojnie z bolszewikami. Od 1920 r. był marszałkiem Polski. W 1922 r. wycofał się z życia politycznego, lecz 4 lata później dokonał zamachu stanu. Dwukrotnie zajmował stanowisko premiera, pełnił również funkcję ministra spraw wojskowych i generalnego inspektora sił zbrojnych.

Opcja proaustriacka – Józef Piłsudski	Opcja prorosyjska – Roman Dmowski
Działacze PPS-Frakcji Rewolucyjnej szansę na odzyskanie niepodległości widzieli we współpracy z Niemcami i przede wszystkim z Austro-Węgrami. Za największego wroga Piłsudski i jego zwolennicy uznawali Rosję.	Działacze endecji nadzieje na uzyskanie autonomii wiązali z Rosją i jej sojusznikami. Dmowski uważał, że w zbliżającej się wojnie zwycięży Francja, Wielka Brytania i Rosja. W tej sytuacji przeżywająca kryzys wewnętrzny Rosja powinna być sprzymierzeńcem Polski.

Organizacje niepodległościowe

Na początku XX w. w zaborze austriackim zaczęły się tworzyć organizacje patriotyczne, które miały przygotować Polaków do zbrojnego odzyskania niepodległości. W 1908 r. z inicjatywy Józefa Piłsudskiego we Lwowie powstała tajna organizacja **Związek Walki Czynnej**. Na jej czele stanął Kazimierz Sosnkowski. Głównym celem ZWC było wyszkolenie polskiej kadry dowódczej oraz przygotowanie powstania w zaborze rosyjskim. W zaborze austriackim działacze ZWC zakładali legalne organizacje sportowe. We Lwowie powstał **Związek Strzelecki**, któremu przewodził Władysław Sikorski, a w Krakowie **Towarzystwo „Strzelec”** z Piłsudskim na czele. Wstępowali do nich głównie ludzie młodzi, dla których ruch strzelecki był szkołą patriotyzmu i sztuki wojskowej.

? W jakim celu zakładano organizacje strzeleckie?

Oddział Związku Strzeleckiego podczas ćwiczeń w Zakopanem w 1913 r. Na czele kolumny maszerują Józef Piłsudski 1 oraz Kazimierz Sosnkowski 2.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Ruch socjalistyczny** zaczął się rozwijać w 1882 r., gdy powstała pierwsza polska socjalistyczna partia polityczna, Wielki Proletariat. Na początku lat 90. XIX w. polski socjalizm podzielił się na dwa nurty – niepodległościowy (PPS) i internacjonalistyczny (SDKPiL).
2. **Ruch narodowy** był reprezentowany przez Narodową Demokrację. Głosiła ona hasło solidaryzmu narodowego, a jej głównym ideologiem był Roman Dmowski.
3. **Ruch ludowy** działał na rzecz poprawy sytuacji mieszkańców wsi galicyjskiej. W 1895 r. powołano Stronnictwo Ludowe, które później przekształciło się w Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL).
4. **Rewolucja z 1905 r.** w Rosji objęła także Królestwo Polskie. Protesty robotnicze zostały jednak krwawo stłumione. Skutkiem rewolucji były ograniczone reformy. Władze pozwoliły na zakładanie stowarzyszeń oraz rozwój polskiego szkolnictwa.
5. Wśród Polaków na początku XX w. wykształciły się dwie orientacje polityczne. Działacze PPS z Józefem Piłsudskim na czele reprezentowali **orientację proaustriacką**, a zwolennicy endecji pod przywództwem Romana Dmowskiego – **orientację prorosyjską**.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień przełomowe wydarzenia dla rozwoju ruchu socjalistycznego na ziemiach polskich.
2. Przedstaw program endecji stworzony przez Romana Dmowskiego.
3. Wytłumacz, dlaczego polski ruch ludowy powstał i rozwinął się w Galicji.
4. Przedstaw skutki rewolucji z lat 1905–1907 dla sprawy polskiej.
★5. Określ, z jakimi państwami wiązali nadzieję na odzyskanie niepodległości przedstawiciele różnych opcji politycznych.
6. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na kilkuosobowe grupy i zaprojektujcie pierwszą stronę gazety, w której przedstawicie działalność polskich partii politycznych po rewolucji w 1905 r. Ułóżcie ciekawy nagłówek, podtytuły oraz dobierzcie co najmniej dwa zdjęcia, które warto by tam zamieścić. Zadbajcie o interesującą formę, tak aby przyciągnąć jak najwięcej czytelników. Zaprezentujcie wyniki Waszej pracy w klasie i wspólnie wybierzcie trzy najciekawsze projekty.

5 Kultura polska przełomu XIX i XX wieku

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jak rozwijała się polska kultura narodowa pod koniec XIX w.,
- czym charakteryzował się polski pozytywizm,
- jakie były najważniejsze osiągnięcia polskiej sztuki na przełomie XIX i XX w.

Kultura narodowa Polaków

Czasy zaborów to ważny okres dla kształtowania się polskiej kultury narodowej. Polacy musieli walczyć z antypolską polityką germanizacji i rusyfikacji, które miały zniszczyć ich tożsamość narodową. Dbano o zachowanie języka polskiego, kultury, tradycji i wyznania katolickiego, które utożsamiano z polskością. Wartości te pielęgnowano głównie w domach rodzinnych oraz kościołach.

Na przełomie XIX i XX w. polska nauka i kultura rozwijały się głównie w zaborze austriackim. Dzięki autonomii nadanej Galicji działało tam polskie szkolnictwo oraz uczelnie wyższe – Uniwersytet Jagielloński w Krakowie i Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Funkcjonowały teatry oraz inne instytucje kulturalne i naukowe. Wydawano polską prasę, a w 1873 r. w Krakowie otwarto **Akademię Umiejętności**, skupiającą wybitnych polskich naukowców. Do ważnych ośrodków kultury poza Galicją należały Warszawa, Poznań i Wilno.

Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie wybudowano w 1887 r. Początkowo gmach pełnił funkcje dydaktyczne. Obecnie jest główną siedzibą władz uczelni.

Polski pozytywizm

Po klęsce powstania styczniowego zaczęto krytykować idee romantyczne. Uważano, że to pod ich wpływem Polacy wywoływali powstania, które przyniosły olbrzymie straty narodowi polskiemu i represje ze strony zaborców. Wywodzący się głównie z inteligencji zwolennicy nowego kierunku – **pozytywizmu** – przeciwstawiali się działalności konspiracyjnej, a za najważniejszy cel uznali rozwój gospodarczo-społeczny Polski.

Pozytywiści chcieli wprowadzać w życie swoje cele poprzez **pracę organiczną** oraz **pracę u podstaw**. Pracę organiczną rozumiano jako wspólny wysiłek całego społeczeństwa (traktowanego jak jeden organizm) dla dobra ogółu. Działalność ta była prowadzona we wszystkich trzech zaborach, ale najaktywniej w zaborze pruskim. Zadaniem pracy u podstaw było rozbudzenie świadomości narodowej oraz edukacja ludu jako najliczniejszej warstwy społeczeństwa, stanowiącej jego podstawę.

Twórczość literacka okresu pozytywizmu służyła upowszechnianiu w społeczeństwie nowych idei. Ważną rolę odgrywała tzw. **literatura postyczniowa**, nawiązująca do wydarzeń powstańczych. Do wybitnych polskich pisarzy pozytywizmu należeli **Eliza Orzeszkowa** i **Bolesław Prus**.

Rola historii

Ważną rolę w umacnianiu tożsamości narodowej Polaków w okresie zaborów odgrywała historia. Nastąpił wówczas **rozwój badań historycznych**. Historycy podejmowali publiczne dyskusje z literaturą historyczną zaborców – aby przybliżyć Polakom prawdziwy, niezafałszowany obraz ich dziejów.

Wydarzenia z przeszłości Polski, zwłaszcza czasów jej świetności, stały się ponadto ważnym tematem dzieł sztuki i literatury. Do najbardziej znanych powieści historycznych należą utwory **Henryka Sienkiewicza**. Początkowo zasłynął on jako twórca pozytywistyczny krytykujący polską rzeczywistość. Jednak wkrótce zaczął pisać utwory **ku pokrzepieniu serc**, aby podtrzymywały Polaków na duchu w okresie zaborów. Do największych dzieł pisarza należy osadzona w realiach XVII-wiecznej Rzeczypospolitej *Trylogia*, w której skład wchodzą trzy powieści: *Ogniem i mieczem*, *Potop* i *Pan Wołodyjowski*. Dużą popularność przyniosła autorowi również powieść *Krzyżacy*. W drugiej połowie XIX w. nurt malarstwa historycznego reprezentował w kulturze polskiej przede wszystkim **Jan Matejko**. Uwiecznił on na swoich płótnach ważne wydarzenia z dziejów Rzeczypospolitej, m.in. bitwę pod Grunwaldem, hołd pruski czy zwycięstwo pod Wiedniem. Dzieła o tematyce narodowej tworzyli również Juliusz i Wojciech Kossakowie oraz Wojciech Gerson.

Na przełomie XIX i XX w. powstały też dramaty historyczne **Stanisława Wyspiańskiego** – *Warszawianka* i *Noc listopadowa*. Duże znaczenie dla Polaków miała pieśń napisana pod wpływem działań germanizacyjnych w zaborze pruskim – *Rota* pisarki **Marii Konopnickiej**. Twórczość pozytywistów przyczyniła się do ukształtowania w XIX w. nowoczesnego narodu polskiego. Dzięki niej Polacy ugruntowali świadomość swojej przeszłości i odrębności.

Rozwój kultury polskiej

Mimo licznych represji ze strony zaborców na przełomie XIX i XX w. intensywnie rozwijała się polska kultura. Żyjący w tym czasie twórcy pragnęli podnieść na duchu zniewolonych Polaków.

Bolesław Prus poruszał w swoich utworach różne problemy społeczne. Jego najwybitniejszą powieścią jest *Lalka*, w której opisał społeczeństwo polskie końca XIX w. i nawiązał do powstania styczniowego.

Henryk Sienkiewicz był autorem licznych powieści historycznych. Jego kunszt pisarski został doceniony – w 1905 r. pisarza uhonorowano Literacką Nagrodą Nobla za całokształt twórczości. Dla Polaków pod zaborami miało to wielkie znaczenie.

Maria Konopnicka zasłynęła jako wybitna poetka, a także autorka nowel – *Nasza szkapa* – i bajek dla dzieci. W swojej twórczości często poruszała tematykę patriotyczną i społeczną.

? W jaki sposób polscy twórcy żyjący na przełomie XIX i XX w. przyczynili się do rozwoju rodzimej kultury?

Kultura Młodej Polski

W sztuce europejskiej pod koniec XIX w. pojawił się nowy nurt – **modernizm**. Jego zwolennicy głosili hasło *sztuka dla sztuki*, zrywając z typowym dla pozytywizmu użytkowym charakterem twórczości. Najważniejszy był pomysł artysty, zrezygnowano natomiast z podporządkowania twórczości ideom narodowym, politycznym czy społecznym.

Modernizm szybko dotarł na ziemie polskie. Nową epokę w dziejach polskiej sztuki i literatury nazwano **Młodą Polską**. Na oznaczenie nowego kierunku używano również określenia neoromantyzm – młodopolscy artyści nawiązywali bowiem w swoich pracach do motywów typowych dla romantyzmu. Swobodny styl życia grup artystów, czyli cyganerii, i awangardowe tendencje w ich twórczości budziły niechęć środowisk konserwatywnych.

Na ziemiach polskich nastąpił rozkwit literatury, zwłaszcza poezji i dramatu, a także sztuk plastycznych. Do najwybitniejszych przedstawicieli literatury młodopolskiej należeli poeci **Stanisław Przybyszewski** i **Jan Kasprowicz**, autorzy powieści **Stefan Żeromski** oraz **Władysław Reymont** [czyt.: rejmont] oraz wspomniany już twórca dramatów – **Stanisław Wyspiański**. Głównymi ośrodkami rozwoju sztuki młodopolskiej stały się Kraków i ogromnie popularne w tym okresie Zakopane.

Macierzyństwo to jeden z najbardziej znanych obrazów Stanisława Wyspiańskiego. Artysta przedstawił w dziele chłopkę karmiącą dziecko.

Jan Matejko był sławnym polskim malarzem. Na swoich obrazach przedstawiał ważne wydarzenia z dziejów Polski. Jego dzieła, takie jak *Bitwa pod Grunwaldem* czy *Hołd pruski*, miały przypominać Polakom czasy świetności ojczyzny.

Stanisław Wyspiański to wybitny polski dramatopisarz i malarz. Jego utwór *Wesele* jest uznawany za jeden z najważniejszych polskich dramatów XX w.

Helena Modrzejewska była jedną z najwybitniejszych polskich aktorek teatralnych. Występowała m.in. w spektaklach opracowanych na podstawie dramatów Williama Szekspira [czyt.: łiliama szekspira] i Juliusza Słowackiego. Dzięki wielkiemu talentowi zdobyła uznanie na całym świecie.

Malarstwo polskie przełomu XIX i XX wieku

W sztuce drugiej połowy XIX w. pojawiły się nowe kierunki artystyczne, m.in. impresjonizm i kubizm. Na ziemiach polskich, równolegle nadal rozwijał się **realizm**. Szczególnie popularne w społeczeństwie pozbawionym własnego państwa było malarstwo historyczne, najczęściej o przesłaniu patriotycznym. Pomimo wielkiego wpływu, jaki na polskich artystów miała sytuacja polityczna, w tym okresie powstało wiele wybitnych dzieł o uniwersalnym charakterze.

Dzieci w ogrodzie to dzieło pierwszego polskiego impresjonisty Władysława Podkowińskiego, które powstało w 1892 r. Scena ukazująca dwóch chłopców podlewających kwiaty jest pełna mieniących się w słońcu barw, a kontury rysunku są nieostre. Cechy te sprawiają, że obraz uznaje się za typowe dzieło impresjonistyczne.

Piaskarze Aleksandra Gierymskiego to przykład malarstwa realistycznego będącego cennym źródłem wiedzy o XIX-wiecznych miastach. Na obrazie z 1887 r. uwieczniono robotników pracujących przy pogłębianiu dna Wisły oraz umacnianiu jej brzegu. Bohaterem sceny jest uboga ludność warszawskiego Powiśla.

Hołd pruski to obraz Jana Matejki z 1882 r. Dzieło przedstawia byłego wielkiego mistrza krzyżackiego, Albrechta Hohenzollerna [czyt.: hohencolerna], składającego przysięgę wierności królowi Polski Zygmuntowi Staremu.

? Jakie były różnice w sposobie wykonania obrazów *Piaskarze* i *Dzieci w ogrodzie*?

Początki kultury masowej na ziemiach polskich

Rozwój prasy oraz radia umożliwił twórcom dotarcie do rzeszy odbiorców, nie tylko do najbogatszej elity. Skutkiem było powstanie pod koniec XIX w. **kultury popularnej (masowej)**, skierowanej do ogółu społeczeństwa. Kultura ta narodziła się w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych, jednak wkrótce trafiła na ziemie polskie. Jej odbiorcami byli głównie mieszkańcy szybko rozwijających się miast. Pojawiły się popularne czasopisma i książki, zainicjowano wiele imprez sportowych i teatry ogródkowe, organizowane latem na świeżym powietrzu. Od samego początku wielkim zainteresowaniem cieszyło się **kino**. Filmy wyświetlano w tzw. kinematografach, które udoskonalił polski wynalazca **Kazimierz Prószyński**.

Nowym przedsięwzięciem były **ogródki jordanowskie**, zainicjowane w Krakowie przez profesora **Henryka Jordana**. Miały służyć dzieciom do zabawy i rozwoju fizycznego. Wśród młodzieży coraz popularniejszy stawał się **skauting**, który poprzez sport i czynny wypoczynek kształtował miłość do ojczyzny i regionu. Twórcą polskiego ruchu harcerskiego był **Andrzej Małkowsk**i, autor powiedzenia: *Pamiętajcie, że nie w tym jest wart człowiek, co przemyślał i przeżył, ale co zrobił dobrego na świecie.*

Ruch skautingowy, nazywany w Polsce harcerstwem, zapoczątkowała działalność Andrzeja Małkowskiego. Rozwinął on idee skautingu na ziemiach polskich o wątki patriotyczne.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Polska kultura narodowa** ukształtowała się w XIX w. Walka z germanizacją i rusyfikacją wzmocniła tożsamość narodową Polaków.
2. **Pozytywizm** na ziemiach polskich został zainicjowany przez środowisko warszawskiej inteligencji. Pozytywiści głosili potrzebę pracy organicznej oraz pracy u podstaw.
3. **Historia** odgrywała istotną rolę w kształtowaniu i umacnianiu świadomości narodowej. W drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. nastąpił rozwój ważnych badań naukowych dotyczących dziejów Polski.
4. **Literatura i malarstwo historyczne** były bardzo popularne na ziemiach polskich przełomu XIX i XX w. Liczne instytucje dbały o rozpowszechnienie w społeczeństwie wiedzy na temat dziejów Polski. Na ziemiach polskich zaczęła rozwijać się również kultura masowa.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, czym była polska kultura narodowa.
2. Przedstaw cechy polskiego pozytywizmu i jego najwybitniejszych twórców.
3. Omów sztukę polską na przełomie XIX i XX w.
4. Opisz, czym cechowała się kultura okresu Młodej Polski.
5. **Miniprojekt**
   Przygotujcie w parach prezentację o malarstwie historycznym drugiej połowy XIX w. Wybierzcie kilka dzieł, które posłużą Wam do omówienia najważniejszych cech tego nurtu. Wyjaśnijcie również, jaką rolę odgrywało malarstwo historyczne w tamtym czasie na ziemiach polskich.

LEKCJA na SZÓSTKĘ

Jak działała Organizacja Bojowa PPS?

Z inicjatywy Józefa Piłsudskiego na początku 1904 r. w ramach Polskiej Partii Socjalistycznej powstała Organizacja Bojowa PPS. Do jej zadań należała ochrona spotkań i manifestacji partyjnych, a później też przeprowadzanie akcji sabotażowych oraz dywersyjnych. Jej liczebność wynosiła nawet ponad 6500 członków.

Pierwsze wystąpienie zbrojne

Jesienią 1904 r. doszło do pierwszego wystąpienia zbrojnego przeciwko rosyjskiemu zaborcy od czasów powstania styczniowego. Jego przyczyną było użycie siły przez policję przeciwko jednej z polskich demonstracji. Rany odniosło wówczas ok. 80 osób. W odpowiedzi działacze PPS zorganizowali antyrosyjską demonstrację na placu Grzybowskim w Warszawie. W przeddzień rozdano członkom Organizacji Bojowej PPS broń palną. 13 listopada 1904 r. na wyznaczonym miejscu zebrał się tłum. Stefan Okrzeja wzniósł czerwony sztandar z antycarskimi i niepodległościowymi hasłami, zaczęto śpiewać też Warszawiankę. Gdy interweniowała policja, została powstrzymana strzałami. Ostatecznie uzyskała ona przewagę i rozproszyła demonstrantów. Straty rosyjskie nie zostały ujawnione. Po stronie polskiej zginęło 6 osób, kilkaset aresztowano.

Stefan Okrzeja (1886–1905) był robotnikiem i działaczem PPS oraz jej Organizacji Bojowej. Aresztowano go po nieudanej akcji na jednego z dowódców policji. Został skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano w lipcu 1905 r. na stokach warszawskiej Cytadeli. W drodze na egzekucję wznosił okrzyki: *Niech żyje rewolucja! Precz z caratem!*

Rozwój Organizacji Bojowej

Organizacja Bojowa PPS szybko się rozwijała. Do początku 1905 r. liczyła ok. 500 członków. Byli oni najpierw zorganizowani w dziesięcioosobowe grupy, a następnie – dla ułatwienia działań konspiracyjnych – pięcioosobowe. Każdy z bojowników miał pseudonim (czasami kilka).

Piłsudski planował wykorzystać Organizację Bojową PPS w planowanym powstaniu, dlatego główną uwagę skupił na szkoleniu. Jej członkowie brali też aktywny udział w rewolucji 1905–1907 – organizowano zbrojne manifestacje, przeprowadzano „akcje dynamitowe" (wysadzano np. mosty kolejowe) i zamachy na oficerów carskiej policji (Ochrany) oraz zdrajców. W celu zdobycia funduszy napadano m.in. na urzędy czy pociągi.

Broń

Początkowo członkowie Organizacji Bojowej PPS nie byli uzbrojeni. Część planowała nawet używać do ataków tabaki (sproszkowanego tytoniu, zażywanego przez nos), którą miano sypać w oczy policjantom, by wywołać pieczenie oraz ból. Z biegiem czasu bojownicy zdobywali broń palną – zabierali ją siłą Rosjanom, a czasami od nich kupowali. Dzięki pomocy finansowej otrzymanej od Japończyków Organizacja Bojowa PPS dokonała zakupu znacznej ilości broni.

Członek Organizacji Bojowej PPS strzelający do policjanta. Rysunek z „Robotnika", nielegalnego pisma PPS.

„Krwawa środa"

Największe nasilenie akcji zbrojnych nastąpiło latem 1906 r. W celu zastraszenia władzy zaborczej członkowie organizacji w różnych miastach Królestwa Polskiego przeprowadzili w środę, 15 sierpnia 1906 r., serię jednoczesnych zamachów. Zginęło lub rany odniosło wówczas kilkudziesięciu policjantów, żandarmów i konfidentów carskich, czyli współpracowników policji. „Krwawa środa" wykazała przewagę Organizacji Bojowej PPS nad carską Ochraną, która nie wykryła przygotowań do tak masowej akcji. W jej wyniku funkcje policyjne przejęło wojsko rosyjskie.

Jak uwolniono więźniów politycznych?

Grupa Organizacji Bojowej PPS pod dowództwem Jana Gorzechowskiego wsławiła się uwolnieniem 10 więźniów politycznych skazanych na śmierć. Jej członkowie przebrali się w mundury carskiej żandarmerii, a następnie przybyli do więzienia pod pozorem przewiezienia osadzonych na miejsce egzekucji. Wcześniej udało się przekupić pomocnika naczelnika więzienia do spraw więźniów politycznych, który odebrał telefon od osoby podszywającej się pod urzędnika policyjnego. Sfałszowano też potrzebne dokumenty. Więźniowie nie znali prawdziwego celu przejazdu, a ponieważ spodziewali się egzekucji, to jeden z nich próbował uciec. Aby nie wzbudzać podejrzeń, został on pobity przez fałszywych żandarmów. O udanej akcji poinformowały następnego dnia plakaty rozlepione przez PPS.

Akcja czterech premierów

26 września 1908 r. przeprowadzono napad na pociąg pod Bezdanami (okolice Wilna). Jedna grupa Organizacji Bojowej PPS opanowała dworzec i przecięła linie telefoniczne. Druga dostała się do wagonu pocztowego i zdobyła 200 tys. rubli. W akcji uczestniczyli czterej późniejsi polscy premierzy – Józef Piłsudski, Walery Sławek, Aleksander Prystor i Tomasz Arciszewski.

Mapa myśli do rozdziału IV

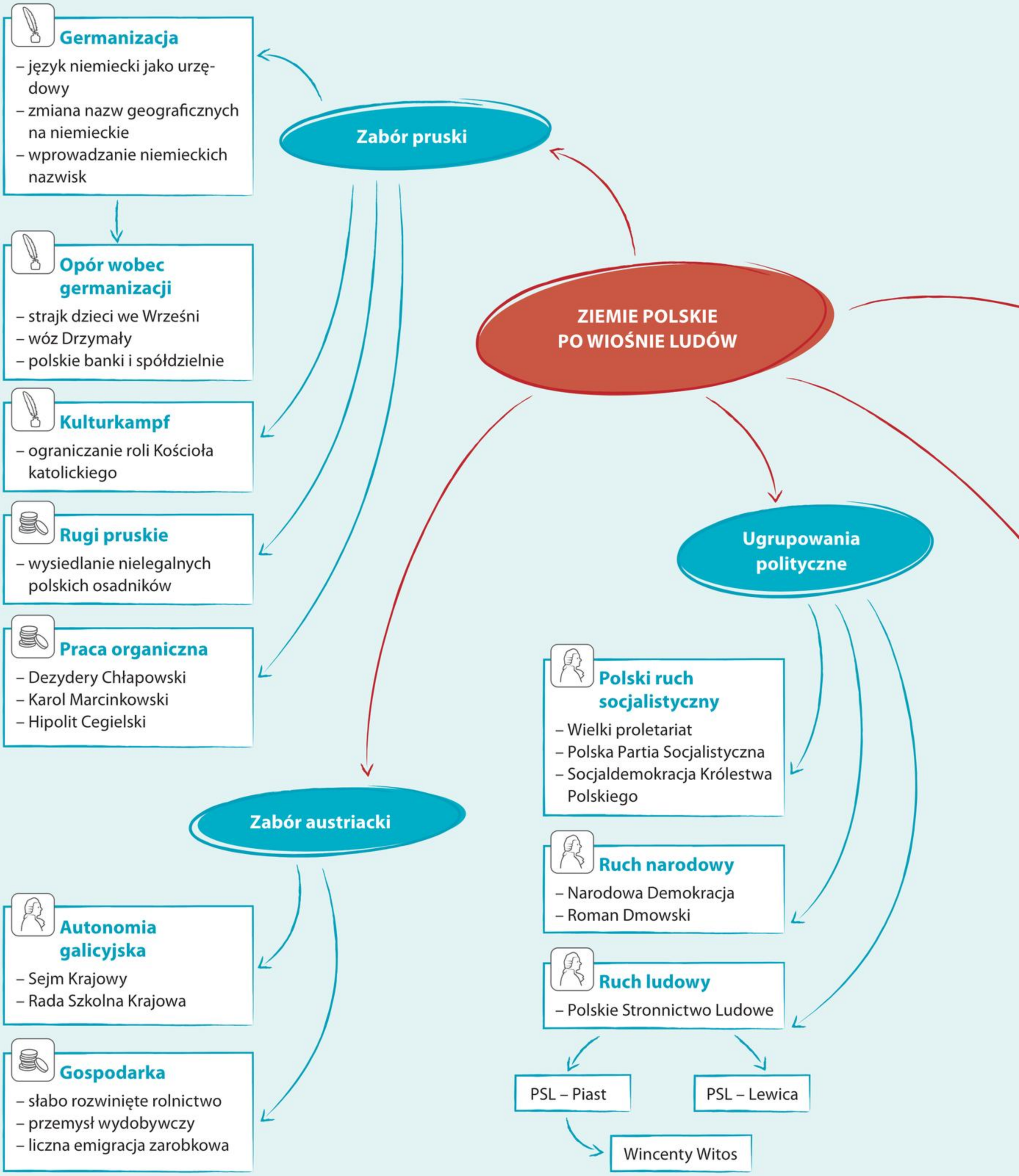

Konflikty zbrojne | Polityka | Gospodarka | Kultura i nauka

Odwilż posewastopolska

Aleksander Wielopolski – naczelnik rządu Królestwa Polskiego

Organizacje niepodległościowe
- Biali
- Czerwoni

Przyczyny
- rewolucja moralna
- dążenie niepodległościowe Polaków
- przeprowadzenie przez Rosjan branki

Przed powstaniem styczniowym

Powstanie styczniowe 1863–1864

Przebieg walk
- wojna partyzancka
- wiele drobnych potyczek
- konspiracyjne państwo polskie
- dyktatorzy:
  Ludwik Mierosławski
  Marian Langiewicz
  Romuald Traugutt

Zabór rosyjski

Po powstaniu styczniowym

Rozwój gospodarczy
1851 – zniesienie granicy celnej z Rosją
1864 – uwłaszczenie chłopów

Rusyfikacja
- zamykanie instytucji kultury
- ograniczenie używania języka polskiego
- zwalnianie z pracy polskiej inteligencji
- dyskredytowanie osiągnieć Polaków

Skutki
- zesłanie tysięcy powstańców na katorgę
- konfiskaty majątków
- wprowadzenie stanu wojennego w Królestwie Polskim
- emigracja wielu powstańców
- ustanowienie urzędu generała-gubernatora

Kultura i sztuka

Pozytywizm
Praca organiczna
- naród jako organizm
Praca u podstaw
- budzenie świadomości narodowej

Dzieła o tematyce historycznej
- Jan Matejko
- Wojciech Kossak

Literatura
- Henryk Sienkiewicz
- Stanisław Wyspiański

Nowe kierunki w malarstwie
- realizm
  Aleksander Gierymski
- impresjonizm
  Władysław Podkowiński

Młoda Polska (modernizm)
- hasło *sztuka dla sztuki*
- neoromantyzm

Ważne postaci
- Bolesław Prus
- Eliza Orzeszkowa
- Henryk Sienkiewicz

Ważne postaci
- Stanisław Przybyszewski
- Jan Kasprowicz
- Stanisław Wyspiański

Sposób na zadania

Zadanie 1.

Geneza Bazaru w Poznaniu

Handel miasta Poznania [był] znaczny, [ale] pozostawał w ręku cudzoziemców […] a krajowcy, dla braków zasobów i nauki z małym tylko wyjątkiem przypatrywali się wzrostowi miasta i wzrastającemu bogactwu obcych. Głównym więc tu zadaniem było obudzić w krajowcach chęć do przemysłu i handlu, wykształcić w kupiectwie i wspierać w początkach zawodu […]. Z tej myśli powstał Bazar [...]. Młodzież […] krajowa, oddająca się handlowi, odbiera z tego ogniska wsparcie przez czas kształcenia się, a z powrotem znajdzie otwarte miejsce dla swej czynności, a nawet gotową rękę do wsparcia na otwarcie sklepu [...].

Źródło: T. Mosiek, *Historia. Od wielkich odkryć geograficznych do I wojny światowej. Ćwiczenia ze źródłami*, Poznań 2004, s. 161.

Na podstawie materiału źródłowego oceń, czy poniższe zdania są prawdziwe czy fałszywe.

A.	Założyciel Bazaru był zwolennikiem pracy organicznej.	**P**	**F**
B.	Bazar był odpowiedzią Polaków na rusyfikację.	**P**	**F**
C.	Bazar pełnił wyłącznie funkcję gospodarczą.	**P**	**F**
D.	Źródłem finansowania działalności Bazaru były zbiórki i kwesty publiczne.	**P**	**F**

Wskazówka 1.

Zapoznaj się z poleceniem.

Uważnie przeczytaj polecenie. Zastanów się, jakich informacji potrzebujesz, aby rozwiązać zadania. Z poleceń wynika, że musisz dokonać oceny każdego zdania – czy jest prawdziwe, czy fałszywe.

Wskazówka 2.

Przeanalizuj materiał źródłowy.

Zapoznaj się z tekstem źródłowym i przemyśl, jakie informacje zostały w nim zawarte. Zwróć uwagę na pojawiające się w tekście nazwy geograficzne, a następnie spróbuj je umieścić w odpowiednim zaborze. Przypomnij sobie skojarzenia z pracą organiczną. Szczególnie skup się na odnalezieniu w tekście pojęć lub ich skojarzeń w poszczególnych zdaniach. To ważna podpowiedź, która pozwoli Ci wykonać polecenia.

Wskazówka 3.

Wyciągnij wnioski.

Spółka Bazar powstała w Poznaniu, który znajdował się w zaborze pruskim. Oprócz hotelu i restauracji mieściły się w nim polskie kluby, sklepy, magazyny oraz firmy. Polacy spotykali się tam, aby dyskutować na tematy społeczne, kulturalne i polityczne. Wpisywało się to idealnie w założenia pracy organicznej. Statutowym zadaniem spółki było popieranie pożytecznych inicjatyw, co oznaczało w efekcie rezygnację przez akcjonariuszy z całości lub części zysku, który przekazywany był na cele społeczne. Inną zasadą było wydzierżawianie sklepów jedynie Polakom.

Odpowiedź:

A – prawda
B – fałsz
C – fałsz
D – fałsz

Sprawdź, czy potrafisz

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Scharakteryzuj sytuację Polaków w poszczególnych zaborach przed wybuchem powstania styczniowego. Wykorzystaj do tego skojarzenia podane w tabeli.

Zabór pruski	Zabór rosyjski	Zabór austriacki
praca organiczna Dezydery Chłapowski Karol Marcinkowski Hipolit Cegielski Bazar	praca organiczna Andrzej Zamoyski odwilż posewastopolska Aleksander II Towarzystwo Rolnicze	Franciszek Józef I Agenor Gołuchowski Polonizacja

Zadanie 2.

Uporządkuj chronologicznie wydarzenia z ramki.

dyktatura Romualda Traugutta, branka,
uwłaszczenie chłopów w Królestwie Polskim, rewolucja moralna

Zadanie 3.

Uzupełnij poniższy tekst. Przyporządkuj do każdego zdania właściwe uzupełnienie spośród oznaczonych literami A–C.

Po powstaniu styczniowym zaborca rosyjski rozpoczął intensywną **3.1.** _____. Jedną z form kary za udział w powstaniu styczniowym było zesłanie w głąb Rosji, a drogę liczącą kilka tysięcy kilometrów zesłańcy przemierzali pieszo lub **3.2.** _____. Represje dotknęły również Polaków w zaborze pruskim, gdzie zbiegły się w czasie z wprowadzoną w całych Niemczech polityką **3.3.** _____. Jednym z przykładów antypolskiej polityki władz niemieckich był zakaz używania języka polskiego na spotkaniach publicznych, czyli **3.4.** _____. Najlepsza sytuacja do rozwoju polskiego życia kulturalnego i politycznego mieli Polacy zamieszkujący zabór **3.5.** _____.

3.1. A. germanizację
B. rusyfikację
C. autonomię

3.2. A. pociągiem
B. na koniu
C. kibitkami

3.3. A. germanizacji
B. kulturkampfu
C. trójlojalizmu

3.4. A. rugi pruskie
B. Komisja Kolonizacyjna
C. ustawa kagańcowa

3.5. A. rosyjski
B. pruski
C. austriacki.

Zadanie 4.

Wskaż przejawy rozwoju gospodarczego ziem polskich w drugiej połowie XIX w. odnoszące się do zaboru pruskiego.

A. rozwój okręgu łódzkiego,
B. działalność Hipolita Cegielskiego,
C. emigracja zarobkowa,
D. zniesienie granicy celnej z Rosją,
E. wydobycie ropy naftowej,
F. rozwój spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych.

Zadanie 5.

Wyjaśnij znaczenie podanych terminów.

Czerwoni, katorga, ziemianie, antysemityzm, praca u podstaw

Zadanie 6.

Spośród wymienionych działań wybierz te, które przyczyniły się do wybuchu powstania styczniowego.

A. wysiedlanie Polaków,
B. rewolucja moralna w Królestwie Polskim,
C. nadzwyczajny pobór polskich rekrutów do armii rosyjskiej,
D. działalność Białych i Czerwonych,
E. wprowadzenie stanu wojennego,
F. zmiana nazwy Królestwa na Kraj Przywiślański,
G. polityka Aleksandra Wielopolskiego,
H. zsyłki w głąb Rosji.

Zadanie 7.

Spośród podanych wydarzeń oznaczonych literami A–D wybierz wydarzenie chronologicznie pierwsze i wydarzenie chronologicznie ostatnie. Wybierz litery, którymi oznaczono wybrane wydarzenia.

Wydarzenie chronologicznie pierwsze	**A**	**B**	**C**	**D**
Wydarzenie chronologicznie ostatnie	**A**	**B**	**C**	**D**

A. założenie Wielkiego Proletariatu
B. utworzenie Stronnictwa Ludowego
C. rewolucja po krwawej niedzieli
D. strajk szkolny we Wrześni

Zadanie 8.

Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród,
Nie damy pogrześć mowy!
Polski my naród, polski lud,
Królewski szczep Piastowy,
Nie damy, by nas zgnębił wróg...
– Tak nam dopomóż Bóg!

Do krwi ostatniej kropli z żył
Bronić będziemy Ducha,
Aż się rozpadnie w proch i w pył
Krzyżacka zawierucha.
Twierdzą nam będzie każdy próg...
– Tak nam dopomóż Bóg!

Nie będzie Niemiec pluł nam w twarz
Ni dzieci nam germanił.
Orężny stanie hufiec nasz,
Duch będzie nam hetmanił.
Pójdziem, gdy zabrzmi złoty róg...
– Tak nam dopomóż Bóg!

Źródło: T. Mosiek, *Historia. Od wielkich odkryć geograficznych do I wojny światowej. Ćwiczenia ze źródłami*, Poznań 2004, s. 164.

Na podstawie analizy treści *Roty* rozstrzygnij, czy podane w tabeli informacje są prawdziwe czy fałszywe.

A.	Autorka słów pieśni była zwolenniczką pracy u podstaw.	**P**	**F**
B.	Pieśń została napisana pod wpływem działań rusyfikacyjnych.	**P**	**F**
C.	W trzeciej zwrotce znajduje się odniesienie do powstania styczniowego.	**P**	**F**
D.	Dzięki tej pieśni Polacy ugruntowali świadomość swojej przeszłości i odrębności narodowej.	**P**	**F**

Walka powietrzna na froncie zachodnim podczas I wojny światowej

V

I WOJNA ŚWIATOWA

1 Świat na drodze ku wojnie

2 Na frontach I wojny światowej

3 Rewolucje w Rosji

4 Sprawa polska podczas I wojny światowej

1 Świat na drodze ku wojnie

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- które państwa zostały nowymi światowymi mocarstwami na przełomie XIX i XX w.,
- jakie były przyczyny konfliktów między ówczesnymi państwami europejskimi,
- czym były trójprzymierze i trójporozumienie.

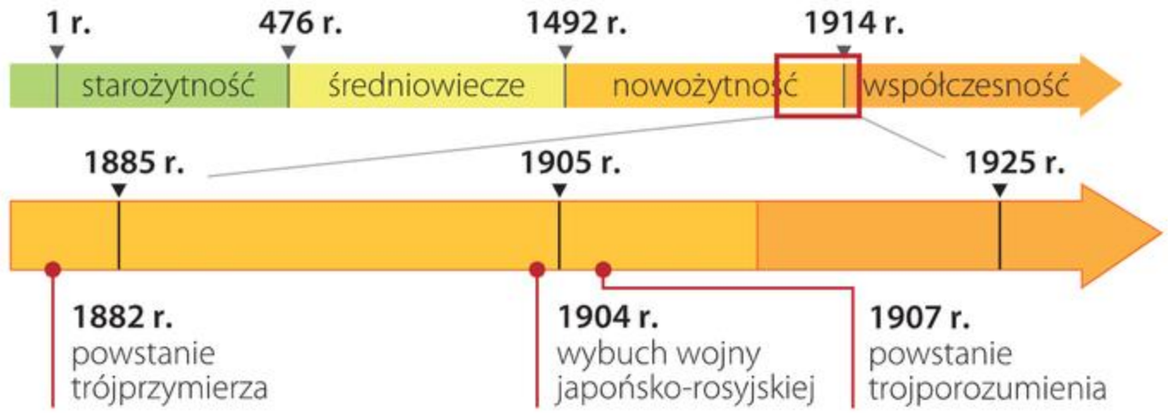

Nowe mocarstwa

W drugiej połowie XIX w. nastąpiło zjednoczenie zarówno Włoch, jak i Niemiec. Zachwiało to równowagę sił w Europie opartą na zasadach kongresu wiedeńskiego. Nowe państwa chciały wzmocnić swoją pozycję na arenie międzynarodowej.

Niemcy, w których znakomicie rozwijała się gospodarka, szybko zostały europejską i światową potęgą. Jednocześnie cały czas poszukiwały nowych źródeł surowców i rynków zbytu dla swoich towarów. W tym celu włączyły się do rywalizacji z Francją i Wielką Brytanią o zdobycie kolonii. Do realizacji tych planów niezbędna była nowoczesna armia oraz flota. Na przełomie XIX i XX w. mocarstwem zostały też **Stany Zjednoczone**. Po zakończeniu wojny secesyjnej gospodarka tego kraju dynamicznie się rozwijała. W tym samym czasie w Azji dużą rolę zaczęła odgrywać **Japonia**, która po otwarciu na świat oraz okresie modernizacji rozpoczęła ekspansję terytorialną.

CIEKAWOSTKA

W drugiej połowie XIX w. USA rozwijały się nie tylko pod względem gospodarczym, lecz także społecznym. W jednym ze stanów – Wyoming [czyt.: łajoming] kobiety najwcześniej na świecie uzyskały prawo wyborcze. Po raz pierwszy mogły one tam głosować w 1869 r.

Konflikty kolonialne

Dążący do zdobycia kolonii Niemcy starali się osłabić wpływy swoich rywali. Dlatego, gdy w Afryce Południowej doszło do walk pomiędzy Brytyjczykami a **Burami**, Niemcy wsparli tych ostatnich, dostarczając im nowoczesną broń. Z kolei w celu ustanowienia swoich wpływów w Maroku Niemcy doprowadzili do kryzysu politycznego z Francuzami. Ostatecznie został on rozwiązany na drodze dyplomatycznej. W rezultacie to Francja objęła kontrolę nad Marokiem dzięki poparciu Wielkiej Brytanii. Niezadowoleni Niemcy uważali jednak, że należy im się rekompensata.

? Jaki wpływ na sytuację w Europie miały konflikty w koloniach?

Żołnierze burscy podczas walk w okolicy miasta Ladysmith [czyt.: lejdismis], gdzie przez cztery miesiące oblegali garnizon brytyjski.

Konflikty między europejskimi mocarstwami

Rosnące znaczenie nowych mocarstw na arenie międzynarodowej nieuchronnie prowadziło do konfliktów z dotychczasowymi potęgami. Najbardziej widoczny był **konflikt francusko-niemiecki**. Francja dążyła do odzyskania ziem utraconych w 1871 r. oraz zmazania hańby po szybkiej kapitulacji w wojnie z Prusami. Stopniowo **rozpadał się także blok państw zaborczych**. Rywalizacja pomiędzy Niemcami i Austro-Węgrami a Rosją dotyczyła wpływów na Bałkanach. Austro-Węgry starały się opanować ziemie, o które przez setki lat walczyły z imperium osmańskim, Niemcy natomiast zyskiwali ogromne wpływy w samej Turcji. Rosyjska propaganda przedstawiała cara jako **protektora** bałkańskiej ludności prawosławnej oraz narodów słowiańskich. W rzeczywistości głównym celem Rosjan było przejęcie kontroli nad cieśninami łączącymi Morze Czarne z Morzem Śródziemnym. Na całkowite osłabienie Turcji i udzielenie flocie rosyjskiej wolnego dostępu do Morza Śródziemnego nie zgadzała się Wielka Brytania.

Znacznie większy niepokój Brytyjczyków budziła jednak rozbudowa floty niemieckiej. Powodowało to napięcia w stosunkach niemiecko-brytyjskich. W tej atmosferze powstały **dwa sojusze**, które podzieliły Europę. Jako pierwsze w 1882 r. zawarto **trójprzymierze**, do którego weszły Włochy, Niemcy i Austro-Węgry. Ze względu na położenie tych krajów na kontynencie nazywano je także **państwami centralnymi**. Działania nowych koalicjantów były skierowane głównie przeciwko Rosji.

W poszukiwaniu sojuszników Rosjanie podpisali dziesięć lat później układ z Francją – głównym przeciwnikiem Niemiec w Europie. Z kolei Wielka Brytania, pomimo wcześniejszych nieporozumień dotyczących kolonii, zawarła sojusz z Francją. Wkrótce do tej koalicji dołączyła Rosja, która w 1907 r. porozumiała się również z Wielką Brytanią. W ten sposób powstało **trójporozumienie**, nazywane **ententą** od francuskiego określenia *entente cordiale* [czyt.: ant**ant** kord**jal**], czyli „serdeczne porozumienie".

Protektor – obrońca, opiekun.

Bloki polityczno-wojskowe przed I wojną światową

Państwa centralne (trójprzymierze)	Ententa (trójporozumienie)
Niemcy, Włochy, Austro-Węgry	Wielka Brytania, Francja, Rosja

Trójprzymierze i trójporozumienie

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień państwa europejskie, które na początku XX w. znajdowały się poza powstałymi sojuszami.
2. Wskaż miasta, w których doszło do podpisania trójporozumienia.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Dążenia Niemiec do utworzenia mocarstwa

Urzędnik brytyjskiego ministerstwa spraw zagranicznych spisał cele polityki zagranicznej Niemiec:

Tymczasem marzenie o imperium kolonialnym głęboko zakorzeniło się w świadomości Niemców. [...] *ogół wykształconej i niewykształconej opinii publicznej woła w dalszym ciągu jednogłośnie: „Musimy mieć prawdziwe kolonie, gdzie niemieccy emigranci mogliby się osiedlać i rozpowszechniać narodowe ideały ojczyzny* [...] *Można wyciągnąć wniosek, że antagonizm* [niechęć] *jest zbyt głęboko zakorzeniony we wzajemnych stosunkach obu krajów, aby można było go zlikwidować przez tymczasowe poczynania, do których Wielka Brytania tak długo i tak cierpliwie uciekała się.* [...] *Niemcy celowo prowadzą politykę, która zasadniczo przeciwstawna jest żywotnym interesom brytyjskim i że konflikt zbrojny nie może być odwrócony na dalszą metę* [...].

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1998, s. 372–373.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, dlaczego Brytyjczycy byli zaniepokojeni polityką Niemiec.
2. Określ, do czego – zdaniem autora – mogła doprowadzić narastająca wrogość między Wielką Brytanią i Niemcami.

Wyścig zbrojeń

Narastające konflikty między mocarstwami przyczyniły się do szybkiego rozwoju sił zbrojnych. Coraz większe fundusze przeznaczano na rozbudowę armii. Celom wojskowym podporządkowano badania naukowe oraz przemysł. Poza tym w społeczeństwach rozbudzano nastroje nacjonalistyczne, a piętnowano **postawy pacyfistyczne**, czyli antywojenne. Wzrastało znaczenie armii i kadry oficerskiej, a także prestiż służby wojskowej. Za sprawą propagandy siła militarna stała się dla obywateli głównym potwierdzeniem potęgi państwa.

Do uzbrojenia wprowadzono wiele nowych rozwiązań technicznych. W Wielkiej Brytanii skonstruowano automatyczny **karabin maszynowy**. Udoskonalono także artylerię, w wyniku czego powstawały działa o coraz większym zasięgu i celności. Dynamicznie rozwijała się **marynarka wojenna**. Formowano też **siły powietrzne**, złożone ze sterowców, z balonów i samolotów. Coraz większą rolę w armii zaczęła odgrywać łączność. W tym celu wykorzystywano takie wynalazki jak telegraf bezprzewodowy, telefon czy radio.

Karabin maszynowy Hotchkiss [czyt.: oczkis] obsługiwany podczas ćwiczeń przez żołnierzy belgijskich. Broń wyprodukowana we francuskich zakładach firmy Hotchkiss znalazła się w wyposażeniu wielu armii świata.

WYŚCIG ZBROJEŃ

Przyczyna

- konflikty między mocarstwami
- powstanie trójprzymierza i trójporozumienia

Wydarzenie

Wyścig zbrojeń pomiędzy mocarstwami.

Skutek

- powstanie nowych rodzajów broni
- wybuch konfliktów zbrojnych i wojen

Rywalizacja na morzach

Przez cały XIX w. na morzach i oceanach dominowała flota brytyjska. Jednak pod koniec stulecia do dynamicznej rozbudowy swojej floty przystąpiły Niemcy. Zaniepokojeni tym Brytyjczycy wprowadzili do użytku nowy typ okrętu – **drednot**, który wielkością, uzbrojeniem, opancerzeniem i prędkością przewyższał wszystkie dotychczasowe jednostki. Wkrótce budowę własnych drednotów rozpoczęły także inne państwa. Ponadto wprowadzono do użycia **okręty podwodne**, które były przystosowane do wielogodzinnej żeglugi w zanurzeniu i wyposażone w wyrzutnie podwodnych pocisków – torpedy.

? Jakie nowe możliwości dawała budowa floty okrętów podwodnych?

HMS Dreadnought [czyt.: drednot], co oznacza „nieustraszony", był uzbrojony w 10 potężnych dział o zasięgu 20 km. W 1906 r. tego typu konstrukcja stanowiła pionierskie rozwiązanie. Nazwą tej jednostki zaczęto wkrótce określać nowy typ wojennych okrętów, budowanych na jej wzór – drednotów.

Wojna rosyjsko-japońska

Na początku XX w. na Dalekim Wschodzie w szybkim tempie rosło znaczenie Japonii. Celem tego kraju stał się podbój bogatej w surowce naturalne Korei, do czego dążyła też Rosja.

Car Mikołaj II, pewien przewagi swojego wojska, wypowiedział Japonii wojnę. Okazało się jednak, że Japończycy dysponowali dobrze przygotowaną armią i flotą. Dodatkowo uzyskali też poparcie Wielkiej Brytanii. Działania wojenne rozpoczęły się w lutym 1904 r. i przyniosły Rosjanom porażki zarówno na morzu, jak i na lądzie. Na pomoc wojskom walczącym na Dalekim Wschodzie z europejskich portów wyruszyła rosyjska Flota Bałtycka.

W **maju 1905 r.** doszło do rozstrzygającej bitwy. Starcie niedaleko **wyspy Cuszima** zakończyło się klęską floty carskiej. Ostatecznie na mocy podpisanego pokoju Rosja utraciła na rzecz Japonii niektóre posiadłości na Dalekim Wschodzie. Uznała także japońskie wpływy w Korei oraz prawo Japończyków do połowu ryb u wybrzeży rosyjskich. Porażka w wojnie z Japonią przyczyniła się do upadku autorytetu cara oraz wywołała falę rewolucyjnych wystąpień w Rosji.

Bitwa pod Cuszimą toczyła się w dniach 27–28 maja 1905 r. Dowódca rosyjski, przekonany o swojej przewadze, wybrał trasę przebiegającą bliżej baz japońskich. Jego arogancję i brak wyobraźni Rosjanie przypłacili klęską.

„Kocioł bałkański"

Jednym z miejsc zderzania się wpływów europejskich mocarstw był Półwysep Bałkański. W wyniku wojny toczonej przez Rosję z Turcją w latach 1877–1878 niepodległość spod tureckiego jarzma uzyskały Rumunia, Serbia i Czarnogóra. Nadzieję na uwolnienie się spod tureckiej zależności miały też inne narody, zachęcane do tego przez Rosję. W 1912 r. wybuchła **I wojna bałkańska**.

Popierana przez Rosję koalicja antyturecka, złożona z Serbii, Czarnogóry, Bułgarii i Grecji, pokonała wówczas Turcję. Wskutek podpisanego w 1913 r. traktatu pokojowego **imperium osmańskie utraciło większości europejskich ziem**. Powstało również nowe państwo – Albania.

W czerwcu 1913 r. wybuchła **II wojna bałkańska** wywołana przez Bułgarię, niezadowoloną z podziału zdobyczy dokonanego na konferencji pokojowej. Wojna przeciwko dotychczasowym sojusznikom zakończyła się klęską Bułgarii, która utraciła większość ziem zdobytych w I wojnie bałkańskiej.

Po II wojnie bałkańskiej **sytuacja na Półwyspie Bałkańskim nadal pozostawała zaogniona**. Prowadziło to do pogorszenia stosunków między mocarstwami europejskimi, które popierały wrogie sobie strony konfliktu. Z tego powodu Bałkany, jako region Europy będący miejscem wielu napięć na tle narodowościowym i religijnym, nazwano **„kotłem bałkańskim"**.

„Kocioł bałkański" – przedstawiony na satyrycznej ilustracji. Jej autor ukazał przedstawicieli europejskich mocarstw, którzy utknęli na kotle z napisem „bałkańskie kłopoty".

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Niemcy**, **Stany Zjednoczone** i **Japonia** na przełomie XIX i XX w. zyskały duże znaczenie na arenie międzynarodowej i dołączyły do grona światowych mocarstw.
2. **Konflikty między europejskimi mocarstwami** zaczęły narastać pod koniec XIX w. Do przyczyn sporów należała m.in. rywalizacja o wpływy na Bałkanach, a także o kolonie.
3. **Trójprzymierze i trójporozumienie** to dwa bloki polityczno-militarne, które powstały w Europie na przełomie XIX i XX w. Trójprzymierze tworzyły od 1882 r. Niemcy, Austro-Węgry i Włochy. W skład trójporozumienia, nazywanego też ententą, od 1907 r. wchodziły Wielka Brytania, Francja i Rosja.
4. **Wojny bałkańskie** były spowodowane chęcią wyzwolenia się państw regionu spod władzy imperium osmańskiego oraz podziału zabranych Turkom ziem. Dwie wojny nie uspokoiły jednak sytuacji na tym obszarze. W ich wyniku pogorszyły się także stosunki między mocarstwami europejskimi, które popierały różne strony konfliktu.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień państwa, które na przełomie XIX i XX w. dołączyły do grona światowych mocarstw.
2. Wskaż konflikty, które zaostrzyły sytuację międzynarodową w Europie na początku XX stulecia.
3. Opisz, dlaczego doszło do wojny rosyjsko-japońskiej.
4. Wyjaśnij, jakie były przyczyny konfliktów na Bałkanach.

★5. Przedstaw proces formowania się trójprzymierza i trójporozumienia.

6. **Miniprojekt**
W kilkuosobowych grupach stwórzcie prezentację dotyczącą wyścigu zbrojeń pod koniec XIX i na początku XX w. Przedstawcie przyczyny rywalizacji między mocarstwami oraz nowe rozwiązania techniczne, które powstały w tym okresie. Swoją pracę uzupełnijcie ilustracjami.

2 Na frontach I wojny światowej

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- co było bezpośrednią przyczyną wybuchu I wojny światowej,
- jak przebiegały walki na froncie zachodnim,
- jakie nowe rodzaje broni wprowadzono w tym okresie,
- kiedy zakończyła się I wojna światowa.

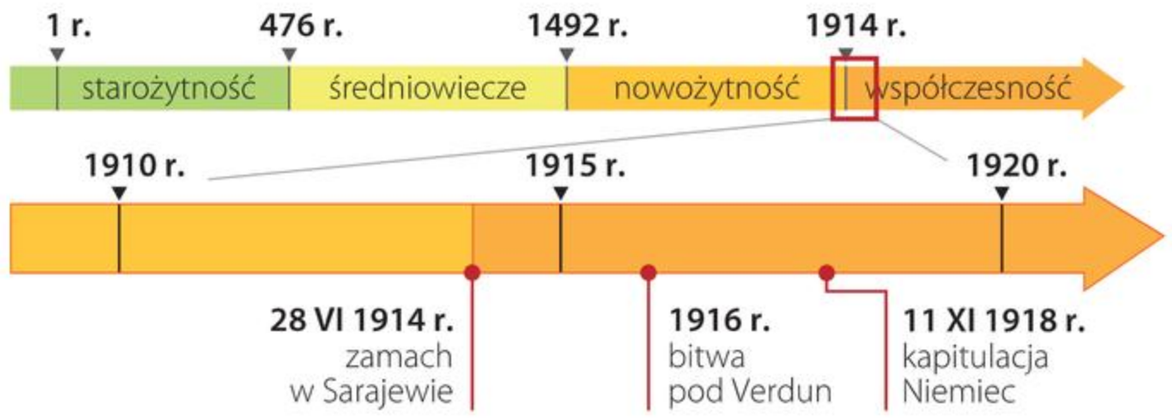

Wybuch I wojny światowej

Narastająca wrogość między trójporozumieniem a trójprzymierzem w każdej chwili groziła wybuchem konfliktu zbrojnego. Bezpośrednią przyczyną rozpoczęcia wojny stało się zabójstwo austriackiego następcy tronu – **arcyksięcia Franciszka Ferdynanda Habsburga**. Zamachu dokonał serbski nacjonalista Gawriło Princip **28 czerwca 1914 r.** w **Sarajewie**, stolicy Bośni i Hercegowiny, podporządkowanej Austro-Węgrom. Władze w Wiedniu wykorzystały okazję do rozprawienia się z Serbią, oskarżaną o zorganizowanie zamachu. Postawiły serbskiemu rządowi **ultimatum**, którego spełnienie oznaczałoby dla Serbów utratę niepodległości. Serbowie zgodzili się więc wypełnić jedynie część warunków. W Wiedniu uznano tę odpowiedź za niewystarczającą i **28 lipca 1914 r. Austro-Węgry wypowiedziały Serbii wojnę**. W ciągu następnych kilku tygodni w wyniku wcześniejszych zobowiązań sojuszniczych do wojny przystąpiły kolejne państwa. W ten sposób lokalna wojna na Bałkanach w krótkim czasie przerodziła się w konflikt światowy nazywany **Wielką Wojną**. Ostatecznie wzięły w niej udział 33 państwa wraz z koloniami. Działania toczyły się na lądach i morzach, obejmując swoim zasięgiem Europę, Azję i Afrykę.

Ultimatum – bezwzględne żądanie spełnienia określonych warunków, poparte groźbą.

Zamach w Sarajewie przeprowadziła serbska organizacja terrorystyczna. W dniu wizyty austriackiego następcy tronu w mieście przebywało kilku spiskowców. Stali oni na trasie przejazdu arcyksięcia i czekali na dogodny moment do ataku.

Bloki polityczno-wojskowe w czasie I wojny światowej

Państwa centralne (trójprzymierze) i sojusznicy	Państwa ententy (trójporozumienie) i najważniejsi sojusznicy
• Austro-Węgry, Niemcy, Włochy (do 1915 r.) • Turcja, Bułgaria	• Wielka Brytania, Francja, Rosja • Japonia, Włochy (od 1915 r.), Rumunia, Stany Zjednoczone, Serbia, Grecja

Wojna na morzach

Po wybuchu wojny marynarka brytyjska przystąpiła do blokady morskiej, aby odciąć państwa centralne od dostaw z zewnątrz. Z czasem Niemcy zrozumieli, że nie mają szans na przerwanie blokady. W tej sytuacji rozpoczęli rozbudowę floty podwodnej. Wkrótce ataki **U-bootów**, czyli niemieckich okrętów podwodnych, zaczęły przynosić duże straty cywilnej flocie ententy. W lutym 1917 r. Niemcy ogłosiły **nieograniczoną wojnę podwodną**. To oznaczało, że od tej chwili U-booty miały atakować wszystkie jednostki pływające po morzach. Spotkało się to z oburzeniem międzynarodowej opinii publicznej i stało się jednym z powodów przystąpienia USA do wojny.

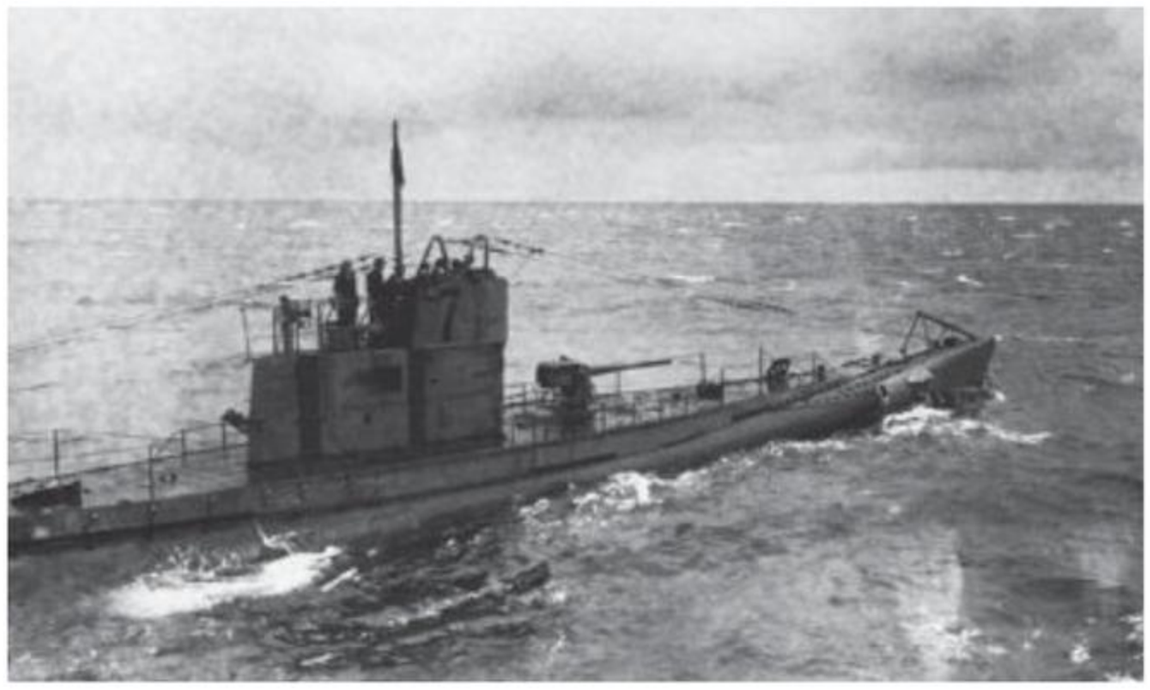

Niemieckie okręty podwodne wyrządziły znaczne szkody flocie handlowej należącej do państw ententy. Sytuację poprawiło dopiero wprowadzenie konwojów, czyli łączenie statków w większe grupy chronione przez okręty wojenne. Wówczas U-booty zaczęły ponosić klęski, a część z nich została zatopiona.

? W jaki sposób okręty podwodne miały pomóc Niemcom w wygraniu wojny?

Walki na zachodzie Europy

Wojnę rozpoczął atak Austro-Węgier na Serbię, jednak główny **front** ukształtował się na zachodzie Europy. W nocy z 3 na 4 sierpnia 1914 r. armia niemiecka przekroczyła granicę neutralnej Belgii i z jej terytorium zaatakowała Francję. Niemieccy dowódcy zgodnie z planem **wojny błyskawicznej** liczyli na szybkie pokonanie Francji i skierowanie wojsk przeciwko Rosji. Francuzi i Belgowie, wzmocnieni oddziałami brytyjskimi, stawili jednak zacięty opór. Ostatecznie natarcie wojsk niemieckich na Paryż zatrzymano w **bitwie nad rzeką Marną** na początku września 1914 r. Plan wojny błyskawicznej nie został zrealizowany. Pod koniec 1914 r. front na zachodzie Europy ustabilizował się, a walki przybrały charakter **wojny pozycyjnej**. Od wybrzeża Morza Północnego aż do granic Szwajcarii powstała ciągła linia frontu. Wzdłuż niej przeciwnicy rozbudowali swoje umocnienia składające się ze schronów, z okopów oraz zasieków z drutu kolczastego. Obie strony konfliktu przez trzy lata usiłowały przełamać pozycję wroga, jednak działania te zwykle kończyły się niepowodzeniem oraz olbrzymimi stratami w ludziach. Do jednej z największych i najbardziej krwawych bitew I wojny światowej doszło w 1916 r. **pod Verdun** [czyt.: wer**dę**].

Front – linia zetknięcia się walczących wojsk.

Żołnierze brytyjscy ruszają z okopów do ataku na pozycje wroga podczas bitwy **nad Sommą** w 1916 r. Tylko w pierwszym dniu walk zginęło tam 20 tys. Brytyjczyków.

Europa podczas I wojny światowej

LEGENDA

- granice państw w 1914 r.
- Sarajewo — zamach na arcyksięcia austro-węgierskiego Franciszka Ferdynanda 28 VI 1914 r.
- państwa centralne
- sojusznicy państw centralnych
- 28 VII 1914 — data przystąpienia do wojny po stronie państw centralnych
- państwa ententy sprzymierzone na początku wojny
- sojusznicy państw ententy
- 5 VIII 1914 — data przystąpienia do wojny po stronie państw ententy
- państwa neutralne
- linie frontów pod koniec 1914 r.
- najdalszy zasięg wojsk państw centralnych w 1918 r.
- linie frontów z listopada 1918 r.
- blokada morska dla jednostek pływających państw centralnych
- obszar działania łodzi podwodnych państw centralnych
- ważniejsze twierdze
- ważniejsze bitwy
- ważniejsze bitwy morskie
- rewolucje w 1918 r. w państwach centralnych
- miejsce podpisania rozejmu z Niemcami

PRACA Z MAPĄ

1. Podaj nazwy państw europejskich walczących po stronie ententy i państw centralnych.
2. Wymień najważniejsze bitwy lądowe i morskie I wojny światowej.

Walki na froncie wschodnim

W 1914 r. zgodnie z planem wojny błyskawicznej Niemcy zostawili na froncie wschodnim tylko nieliczne jednostki. Tymczasem Rosjanie, aby wesprzeć Wielką Brytanię i Francję, szybko rozpoczęli **ofensywę** w kierunku austriackiej Galicji oraz niemieckich Prus Wschodnich. W tej sytuacji Niemcy musieli przerzucić część sił z frontu zachodniego na wschód. W sierpniu 1914 r. w Prusach doszło do **bitwy pod Tannenbergiem**, podczas której armia niemiecka okrążyła i rozgromiła oddziały Rosjan.

Na południu wojska austro-węgierskie ponosiły jednak porażki. Potężne uderzenie Rosjan zostało powstrzymane dopiero podczas krwawych walk w Karpatach. W 1915 r. wspierane przez Niemców siły Austro-Węgier po wygranej **bitwie pod Gorlicami** rozpoczęły ofensywę. W jej wyniku wojska rosyjskie zostały zepchnięte na wschód. Armie państw centralnych zajęły Królestwo Kongresowe, Litwę oraz część Wołynia i Białorusi. W 1916 r. Rosjanie próbowali odzyskać utracone tereny. Ich działania przyniosły pewne sukcesy, lecz były okupione olbrzymimi stratami.

W następnych latach linia frontu wschodniego nie zmieniała się znacząco i biegła od Zatoki Ryskiej do Morza Czarnego. Jednak działania wojenne na wschodzie nie przyjęły charakteru wojny pozycyjnej. Trwała tam **wojna manewrowa**. Oznacza to, że zamiast zmagań na ciągłej linii frontu prowadzono manewry, podczas których wojska często się przemieszczały. Próbowały w ten sposób uzyskać jak najlepszą możliwość zaatakowania przeciwnika.

Rosyjscy żołnierze wzięci do niewoli przez Niemców w bitwie pod Tannenbergiem.

Ofensywa – tu: natarcie wojsk.

Wojna pozycyjna

Zastosowanie podczas I wojny światowej na dużą skalę **karabinów maszynowych** oraz **artylerii** dawało przewagę broniącym się oddziałom. Z tego powodu walki przerodziły się w długotrwałą wojnę pozycyjną. W celu przełamania linii przeciwnika zaczęto sięgać po nowe wynalazki techniczne, takie jak **samoloty**, **czołgi** oraz **gazy bojowe**.

1. **Okopy oraz schrony** tworzyły system umocnień ziemnych, które dawały schronienie żołnierzom i stanowiły skuteczną zaporę przed atakiem piechoty.
2. **Zasieki** z drutu kolczastego ustawiano przed okopami, aby utrudnić piechocie przeciwnika dotarcie do swoich pozycji. Te przeszkody nie chroniły jednak przed czołgami.
3. **Karabiny maszynowe** odgrywały ważną rolę w obronie okopów. Każdy karabin obsługiwało kilku żołnierzy. Pomagali oni celowniczemu w przeładowywaniu broni i dostarczali zapasy amunicji.
4. **Ziemia niczyja** była terenem pomiędzy liniami okopów, który rozdzielał walczące strony. Nacierające oddziały musiały sforsować ją pod silnym ostrzałem, aby dotrzeć do pozycji przeciwnika.
5. **Czołgi** wykorzystywano do przerywania linii obrony wroga, ponieważ skutecznie zwalczały karabiny maszynowe oraz zapewniały osłonę dla nacierającej piechoty. Pierwsi wykorzystali je w walce Brytyjczycy podczas bitwy nad rzeką Sommą w 1916 r.
6. **Samoloty** początkowo służyły głównie do zadań obserwacyjnych i wywiadowczych. Z czasem zaczęto z nich zrzucać bomby na pozycje przeciwnika oraz skonstruowano myśliwce przystosowane do zwalczania samolotów wroga.

Żołnierze brytyjscy w maskach przeciwgazowych przygotowani na atak chemiczny przeciwnika. Początkowo walczący nie mieli żadnej ochrony przed trującymi gazami. Po bitwie pod **Ypres** [czyt.: ipr] w 1915 r. wszystkie jednostki wyposażono w maski przeciwgazowe.

Artyleria służyła zarówno do niszczenia pozycji wroga i wspierania ataków własnej piechoty, jak i odpierania natarć.

Żołnierze armii francuskiej

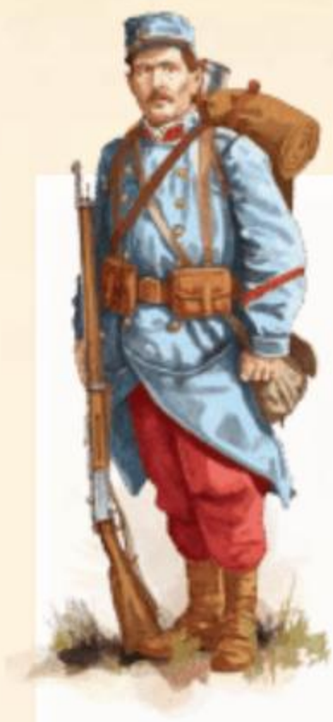

1914 r.

1918 r.

Żołnierze armii niemieckiej

1914 r.

1918 r.

Zmiany w walczących armiach

Podczas I wojny światowej zmieniło się także umundurowanie i wyposażenie żołnierzy. Kolorowe mundury zastąpiono maskującymi, a czapki – stalowymi hełmami chroniącymi przed odłamkami. W użyciu pojawiły się także maski przeciwgazowe, ręczne granaty oraz pierwsze lekkie karabiny maszynowe.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Określ, które z nowoczesnych rodzajów broni umożliwiały skuteczny atak na pozycje wroga.
2. Scharakteryzuj zmiany w wyposażeniu żołnierzy podczas Wielkiej Wojny.

Walki na Bałkanach i we Włoszech

Choć wojna na Bałkanach rozpoczęła się najszybciej, to wojska Austro-Węgier zajęły Serbię dopiero w 1915 r., po dołączeniu Bułgarii do konfliktu. Gdy w tym samym roku do wojny przystąpiła Turcja, siły ententy próbowały opanować cieśniny czarnomorskie – **Dardanele** i **Bosfor**, ważne ze względu na łączność morską z Rosją. Krwawe walki na półwyspie **Gallipoli** zakończyły się jednak zwycięstwem Turków. W 1915 r. do działań wojennych po stronie ententy przystąpili Włosi. W tej sytuacji Austro-Węgry skierowały przeciwko armii włoskiej dużą część wojsk. Zaciekłe walki na górskim pograniczu nie przyniosły rozstrzygnięcia, angażowały jednak znaczne siły państw centralnych.

Koniec I wojny światowej

Działania wojenne przyniosły nie tylko straty w ludziach, lecz także **kryzys gospodarczy**. Blokada morska spowodowała, że państwom centralnym zaczęło brakować surowców niezbędnych do funkcjonowania przemysłu zbrojeniowego. Ich trudną sytuację pogorszyło **przystąpienie Stanów Zjednoczonych do wojny** w kwietniu 1917 r. Położenie państw centralnych poprawiło się chwilowo, gdy po rewolucji październikowej nowe rosyjskie władze zawarły **3 marca 1918 r.** w Brześciu nad Bugiem **traktat brzeski**. Ustanawiał on pokój między Rosją i państwami centralnymi. Na mocy tego porozumienia Rosja zrzekła się zajmowanych ziem polskich, Litwy, Łotwy, Estonii, Finlandii, Białorusi i Ukrainy. Dzięki temu Niemcy i Austro-Węgry mogły skoncentrować się na walkach na Zachodzie.

W pierwszej połowie 1918 r. Niemcy podjęły ostatnią **ofensywę** na zachodzie. Nie przyniosła ona oczekiwanych rezultatów. Przybycie wojsk USA pozwoliło ententcie przejąć inicjatywę i wyprzeć Niemców z Francji. W tym samym czasie siły trójporozumienia pokonały na Bałkanach Bułgarię, a na Bliskim Wschodzie – Turcję.

Jednocześnie trudna sytuacja gospodarcza państw centralnych doprowadziła do protestów społecznych i rewolucji. Na początku listopada 1918 r. władzy zrzekł się ostatni władca Austro-Węgier Karol I Habsburg. Jego państwo zaczęło się rozpadać i **Austro-Węgry skapitulowały**. W tym samym czasie **w Niemczech abdykował cesarz Wilhelm II**. Konsekwencją tych wydarzeń było podpisanie rozejmu na froncie zachodnim **11 listopada 1918 r.** w **Compiègne** [czyt.: kąp**jeń**] pod Paryżem. Wojska niemieckie zostały zmuszone do wycofania się na wschodni brzeg Renu.

Żołnierze brytyjscy z radością przyjęli wiadomość o podpisaniu rozejmu w Compiègne i zakończeniu działań wojennych.

I WOJNA ŚWIATOWA

Przyczyna

- narastanie konfliktów pomiędzy mocarstwami i wyścig zbrojeń
- powstanie trójprzymierza i trójporozumienia
- dążenie do odgrywania większej roli przez Niemcy, Włochy, Japonię, USA

Wydarzenie

I wojna światowa w latach **1914–1918**.

Skutek

- śmierć i kalectwo milionów osób oraz zniszczenia gospodarcze
- upadek monarchii w Niemczech, Rosji i Austrii
- rozpad Austro-Węgier i powstanie nowych państw w Europie

WARTO WIEDZIEĆ

Rewolucja w Niemczech

W sierpniu 1918 r. wojska ententy przełamały front, a wyczerpana armia niemiecka rozpoczęła stopniowy odwrót. W tej krytycznej sytuacji dowódca floty niemieckiej wydał swoim okrętom rozkaz ataku na Brytyjczyków, aby zadać im jak największe straty. Decyzja admirała spowodowała bunt marynarzy w Kilonii 3 listopada 1918 r. Do zbuntowanych oddziałów wkrótce dołączyli robotnicy, a protesty przekształciły się w ogólnokrajową rewolucję. W tej sytuacji cesarz uciekł za granicę. Władzę w Niemczech przejęli socjaldemokraci. Ogłosili oni powstanie republiki, po czym podpisali zawieszenie broni kończące wojnę.

? Dlaczego w Niemczech wybuchła rewolucja?

Oddział rewolucjonistów niemieckich patroluje ulicę w Dortmundzie w listopadzie 1918 r. Komuniści i socjaldemokraci niemieccy na krótko przejęli wówczas kontrolę nad zagłębiami przemysłowymi i największymi miastami Niemiec.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Zamach w Sarajewie** na austriackiego następcę tronu arcyksięcia Franciszka Ferdynanda Habsburga był bezpośrednią przyczyną wybuchu I wojny światowej. Konflikt zbrojny rozpoczął się od ataku Austro-Węgier na Serbię.
2. **Na froncie zachodnim** zmagania przybrały charakter wojny pozycyjnej. Działania wojenne toczyły się w Europie oraz w koloniach. W 1917 r., w wyniku prowadzonej przez Niemcy nieograniczonej wojny podwodnej, do konfliktu przystąpiły również Stany Zjednoczone.
3. **Gazy bojowe**, **samoloty**, **czołgi** i **broń maszynowa** to nowoczesne rodzaje broni wykorzystywane w czasie walk. Niemcy rozbudowali również flotę podwodną, a ataki U-bootów przynosiły ogromne straty cywilnej flocie ententy.
4. **11 listopada 1918 r. w Compiègne** podpisano rozejm na froncie zachodnim. Walki na froncie wschodnim między państwami centralnymi a bolszewikami zakończył już wcześniej traktat brzeski zawarty 3 marca 1918 r.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wskaż bezpośrednią przyczynę wybuchu I wojny światowej.
2. Wytłumacz, na czym polegała wojna pozycyjna.
3. Wyjaśnij, dlaczego państwa centralne poniosły klęskę.
4. Wymień skutki rozejmu w Compiègne.
★ 5. Podaj co najmniej trzy bitwy I wojny światowej, które rozegrały się na terenie dzisiejszej Polski.
6. **Miniprojekt**
   Wcielcie się w rolę dziennikarzy, którzy 28 czerwca 1914 r. byli świadkami zamachu na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda w Sarajewie. Stwórzcie w parach relację z tego wydarzenia. Wyszukajcie w dostępnych źródłach co najmniej dwie ilustracje, które dotyczą interesującego Was zagadnienia.

TAJEMNICE

LEKCJA na SZÓSTKĘ

Jakie były początki czołgów?

Na przełomie 1914 i 1915 r. front zachodni się ustabilizował. Walki pozycyjne kosztowały życie tysiące żołnierzy po obu stronach umocnień. Z tego powodu zaczęto szukać nowych rodzajów broni, które umożliwiłyby zdobycie przewagi bez ponoszenia tylu ofiar. Brytyjski pułkownik Ernest Swinton [czyt.: słinton] zaproponował, aby do ochrony atakujących piechurów wykorzystać opancerzone traktory na gąsienicach. Realizacja tego pomysłu dała początek późniejszym czołgom.

Pierwsze „zbiorniki”

W 1915 r. w Wielkiej Brytanii powołano Komitet do spraw Pancerników Lądowych, którego celem było zbudowanie maszyny pancernej na gąsienicach. Projekt ten cieszył się poparciem przyszłego brytyjskiego premiera Winstona Churchilla [czyt.: łinstona czerczila]. Uważał on, że masowe zastosowanie tego rodzaju broni przełamie sytuację na froncie. Pierwszy prototyp opancerzonego pojazdu został nazwany „Mały Willi” [czyt.: łili] (ang. Little Willy). Ważył on 18 ton i poruszał się z prędkością zaledwie 3,2 km/h, jednak – co najważniejsze – był w stanie pokonać okopy i rowy strzeleckie. Wystarczyło to, aby uznano budowę czołgów za perspektywiczną i zdecydowano o kontynuacji prac nad nowym rodzajem broni. Z racji podobieństwa pierwszych czołgów do zbiorników na wodę i dla zmylenia wywiadu niemieckiego nową maszynę nazwano tank (z ang. zbiornik). Polska nazwa „czołg” pochodzi od sposobu poruszania się tych pojazdów, które dla obserwatorów było podobne do czołgania się.

Czołg Mark I uzbrojony był w 2 armaty, wzorem okrętów umieszczone po bokach, i 3 karabiny maszynowe lub w drugiej wersji w 5 karabinów maszynowych. Początkowo kompania czołgów liczyła 25 maszyn Mark I – każdy z czterech plutonów miał po 6 maszyn, a jedna maszyna pozostawała w rezerwie.

Pierwsze czołgi na froncie

Główną zaletą pierwszych czołgów były ich pancerze, chroniące przed ogniem broni ręcznej i maszynowej, oraz gąsienice, umożliwiające pokonywanie okopów i zasieków z drutu kolczastego. Po próbach z prototypem „Mały Willi” na jego bazie stworzono czołg Mark I, który skierowano do seryjnej produkcji. Pierwszy raz użyto czołgów na polu walki w 1916 r. podczas bitwy nad Sommą. Jednak nie wprowadzono nowych maszyn na masową skalę. 15 września 1916 r. na pozycje niemieckie skierowano tylko 49 maszyn Mark I. Czołgi te miały przejechać przez ziemię niczyją, zmiażdżyć druty kolczaste, okopy i przełamać front. Jednak niewielka liczba użytych wozów, trudny teren i duża awaryjność nowych maszyn sprawiły, że atak się nie udał. Część czołgów w ogóle nie była w stanie ruszyć do boju, część utknęła w bagnistym terenie. Te, które przebiły się przez umocnienia wroga, pozbawione wsparcia, zostały zniszczone. Mimo to Brytyjczycy przesunęli się o kilka kilometrów, ponosząc 20 razy mniejsze niż zwykle straty w ludziach. Dowódcy brytyjscy uznali to za ogromny sukces i zamówili kolejne setki czołgów.

Gołębie pocztowe umożliwiały podczas walki porozumiewanie się między załogami czołgów, ponieważ maszyny te nie były wyposażone w radiostacje.

Powstanie sił pancernych

Brytyjczycy szybko zauważyli korzyści płynące z wykorzystania czołgów, dlatego zaczęli zamawiać coraz więcej tych pojazdów. Kontynuowano także prace nad ulepszeniem i modyfikacją maszyn. W ten sposób doszło do powstania czołgów Mark IV, których aż 400 użyto podczas bitwy pod Cambrai [czyt.: ką**bre**] w 1918 r. Wprawdzie starcie to pozostało nierozstrzygnięte, lecz udowodniło przydatność czołgów na polu walki. Przekonało także dowództwo, że powinny być one używane do zmasowanych i miażdżących natarć.

Zdobyte doświadczenie w ogromnej mierze przyczyniło się do sukcesu sił ententy w sierpniu 1918 r., gdy pod Amiens [czyt.: a**mię**] udało się wreszcie przełamać obronę niemiecką. Siłę natarciu aliantów nadał wówczas brytyjski Korpus Pancerny. Oprócz ponad 300 czołgów w udoskonalonej wersji Mark V w ataku udział wzięły czołgi przewożące piechurów, będące prototypami współczesnych transporterów opancerzonych. 8 sierpnia 1918 r., gdy pod Amiens siły aliantów wspierane przez czołgi przełamały niemieckie umocnienia, został uznany przez jednego z niemieckich głównych dowódców Ericha Ludendorffa za czarny dzień armii niemieckiej.

Walka w czołgach

Pomimo niewątpliwych zalet pierwszych czołgów na polu walki były to konstrukcje bardzo proste i niedopracowane. Ich masa dochodziła do 28 ton. Słaby silnik sprawiał, że mogły poruszać się z maksymalną prędkością 4,5 km/h, a w praktyce w warunkach bojowych o połowę mniejszą. Do tego ostry skręt wymagał koordynacji pracy 4 osób, a 200 litrów paliwa wystarczało na przejechanie około 30 km. Po 100 km w każdej maszynie należało wymienić wiele części. Pancerz czołgów Mark I wprawdzie chronił 8-osobową załogę przed ogniem karabinów maszynowych, jednak nie stanowił zabezpieczenia przed pociskami armatnimi. Ponadto składające się na niego płyty łączono ze sobą nitami. Nawet jeśli pancerz wytrzymywał trafienie większym pociskiem, to nity puszczały i wpadały do środka, raniąc lub zabijając załogę. Do tego silnik w pierwszych czołgach znajdował się w kabinie obsługi, a nieszczelny układ wydechowy wypuszczał do wnętrza trujące opary. Dlatego czołgiści zmuszeni byli pracować w maskach przeciwgazowych, a temperatura wewnątrz dochodziła nawet do 50 stopni Celsjusza.

Niemieckie czołgi A7V nie odegrały większej roli podczas I wojny światowej, ponieważ wyprodukowano ich zaledwie ok. 20 sztuk. Każda maszyna ważyła 32 tony, a obsługiwało ją aż 18 żołnierzy. Ich uzbrojenie składało się z armaty i 6 karabinów maszynowych.

3 Rewolucje w Rosji

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie znaczenie miały rewolucja lutowa i obalenie cara,
- w jaki sposób bolszewicy przejęli władzę w Rosji,
- w jakich okolicznościach powstał Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich,
- jakie zmiany zaszły w Rosji po rewolucji październikowej.

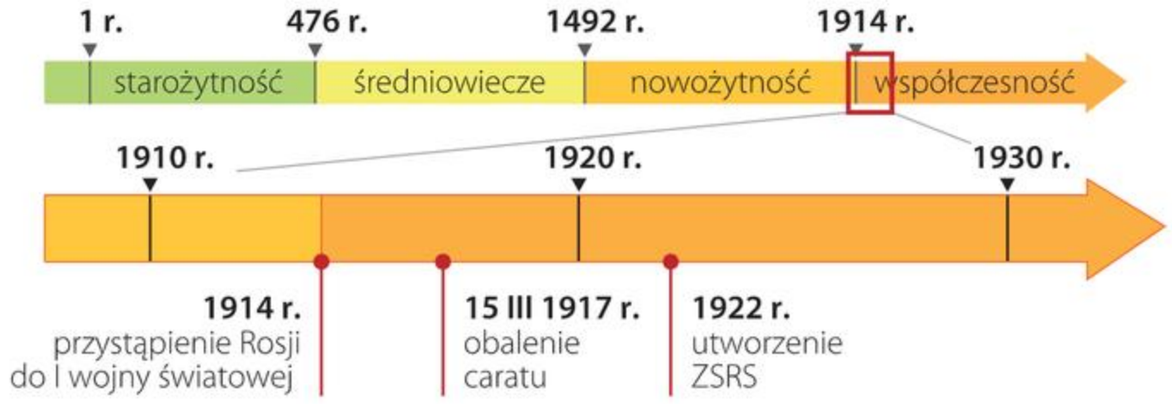

Porażki Rosji na froncie

Na wybuch I wojny światowej Rosjanie zareagowali z wielkim entuzjazmem. Wkrótce jednak, gdy zginęły setki tysięcy żołnierzy, a kraj utracił najbardziej rozwinięte gospodarczo tereny, w społeczeństwie zaczęło rosnąć niezadowolenie. W Rosji zapanował kryzys polityczny, społeczny i gospodarczy. Źle funkcjonowały przemysł i rolnictwo. Mieszkańcom miast groził głód. Coraz częściej krytykowano rządy cara Mikołaja II, na którego decyzje duży wpływ miała jego żona Aleksandra oraz jej najbliższy doradca – podający się za mnicha **Grigorij Rasputin**.

Rewolucja lutowa

Na przełomie 1916 i 1917 r. sytuacja gospodarcza w Rosji dramatycznie się pogorszyła. W zakładach pracy Petersburga, którego nazwę podczas wojny zmieniono na **Piotrogród**, zaczęły wybuchać protesty i strajki. W fabrykach powstawały rady delegatów robotniczych. Z ich inicjatywy na początku 1917 r. w stolicy doszło do masowych ulicznych demonstracji.

Braki w zaopatrzeniu żywności doprowadziły 8 marca 1917 r. (23 lutego według funkcjonującego w tym czasie w Rosji kalendarza juliańskiego) do protestu kobiet bezskutecznie próbujących zdobyć chleb. Następnego dnia przyłączyli się do nich robotnicy – manifestowało wówczas już 200 tys. ludzi. Władze przystąpiły do tłumienia demonstracji. Z rąk carskich żołnierzy zginęło lub zostało rannych wielu demonstrantów. Pogorszyło to jedynie sytuację, a do protestujących dołączyli także żołnierze z Piotrogrodu, którzy odmówili strzelania do tłumu. Przeciwko carowi wystąpiła również Duma, czyli rosyjski parlament. W tej sytuacji przebywający na froncie **car Mikołaj II został zmuszony do abdykacji**. Powstał wówczas **Rząd Tymczasowy**, który **15 marca 1917 r.** ogłosił obalenie caratu i przejął rządy w Rosji. Wydarzenia te nazwano **rewolucją lutową**, ponieważ zgodnie z kalendarzem juliańskim rozegrały się one w lutym.

Car Mikołaj II i jego najbliższa rodzina. Początkowo, tuż po abdykacji, monarcha wraz z bliskimi był przetrzymywany w Carskim Siole – jednej ze swoich rezydencji pod Piotrogrodem. Potem przetransportowano ich do Tobolska na Syberii, a następnie do Jekaterynburga, gdzie w lipcu 1918 r. z rozkazu władz sowieckich zostali zamordowani.

Okres dwuwładzy

Po obaleniu caratu w Rosji ukształtowały się dwa ośrodki władzy. Oficjalnie najważniejsze decyzje w kraju podejmował **Rząd Tymczasowy**, kierowany przez **Aleksandra Kiereńskiego**. Organ ten nie uzyskał jednak powszechnego poparcia. Drugi ośrodek – **Tymczasowy Komitet Wykonawczy** – reprezentował Radę Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. W jej skład wchodzili przedstawiciele żołnierzy oraz robotników zakładów przemysłowych Piotrogrodu. Największe wpływy na decyzje Rady miały partie socjalistyczne, prowadzące od czasu rewolucji lutowej legalną działalność. Początkowo dominowali wśród nich umiarkowani socjaldemokraci – **mienszewicy** i **eserowcy**. Z czasem coraz większe znaczenie zyskał najradykalniejszy odłam socjalistów – **bolszewicy** z **Włodzimierzem Leninem** na czele.

Rząd Tymczasowy wprowadził w kraju wiele ważnych reform, m.in. zniósł przywileje stanowe, zagwarantował wolności obywatelskie oraz ogłosił autonomię dla narodów zamieszkujących Rosję. Nie udało mu się jednak stworzyć trwałych demokratycznych struktur państwowych. Nie odważył się także na radykalne rozwiązanie kwestii chłopskiej oraz na wycofanie kraju z wojny. W ten sposób umożliwił zdobycie popularności bolszewikom. W kwietniu 1917 r. Lenin ogłosił tzw. **tezy kwietniowe**, w których przedstawił program społeczno-polityczny bolszewików:

- szybkie wycofanie sił rosyjskich z frontu I wojny światowej,
- przekazanie ziemi chłopom,
- obalenie Rządu Tymczasowego i przejęcie władzy w Rosji.

Aleksander Kiereński (∗1881 †1970) był rosyjskim politykiem wywodzącym się z partii eserowców. W okresie pomiędzy rewolucją lutową a przewrotem bolszewickim zajmował kilka wysokich stanowisk, m.in. był premierem i wodzem naczelnym. Przez cały ten okres musiał zmagać się z jednej strony ze zwolennikami caratu, z drugiej zaś – z szykującymi się do zamachu stanu bolszewikami.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Włodzimierz Lenin
1870–1924

Był rosyjskim politykiem. Brał udział w powstaniu Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji. Stanął na czele jednego z jej odłamów – bolszewików. Po rewolucji 1905 r. udał się na emigrację. Do Rosji wrócił w 1917 r. dzięki pomocy Niemców. Doprowadził wówczas do przejęcia władzy przez bolszewików i stanął na czele Rosji sowieckiej. Zawarł pokój z Niemcami. Przyczynił się również do powstania ZSRS.

Rosyjskie stronnictwa polityczne

Bolszewicy	Mienszewicy	Eserowcy
Ugrupowanie, którego nazwa pochodzi od słowa *bolszenstwo* – „większość", choć aż do czasu zdobycia władzy stanowili mniejszość w rosyjskim ruchu robotniczym. Bolszewicy zamierzali przejąć władzę w wyniku zamachu zbrojnego.	Był to umiarkowany nurt, który odrzucał ideę rewolucji proletariatu (robotników), a reformy chciał wprowadzać stopniowo i pokojowo. Nazwa pochodzi od słowa *mienszenstwo* – „mniejszość". Po przejęciu władzy przez bolszewików ugrupowanie zostało zlikwidowane.	Partia Socjalistów- Rewolucjonistów (SR) zamierzała rozwiązać problemy społeczne poprzez zreformowanie systemu kapitalistycznego. W wyniku rewolucji lutowej na kilka miesięcy przejęli władzę. Po objęciu rządów bolszewicy rozwiązali to stronnictwo.

Rewolucja październikowa

Jesienią 1917 r. przywódcy partii bolszewickiej podjęli decyzję o przejęciu władzy siłą. W nocy z **6 na 7 listopada 1917 r.** (z 24 na 25 października 1917 r. według używanego w Rosji kalendarza juliańskiego) rozpoczęto akcję zbrojną. Sygnałem do walki był wystrzał z okrętu **Aurora**. Bez większego oporu bolszewicy opanowali najważniejsze punkty Piotrogrodu. Następnej nocy zdobyli Pałac Zimowy, czyli siedzibę Rządu Tymczasowego, i aresztowali ministrów. Wydarzenia te komuniści nazwali potem **rewolucją październikową**. Wkrótce bolszewicy przejęli kontrolę także nad centralną Rosją. W Piotrogrodzie utworzono **Radę Komisarzy Ludowych**, na której czele stanął Lenin. Wydano wówczas dwa ważne dla celów propagandowych dokumenty – *Dekret o pokoju* i *Dekret o ziemi*, w których zawarto deklaracje wycofania się Rosji z wojny oraz nadania ziemi chłopom.

Pod koniec listopada 1917 r. w całej Rosji przeprowadzono wybory do Zgromadzenia Konstytucyjnego. Zakończyły się one porażką bolszewików, dlatego Lenin postanowił przejąć całkowitą władzę przy pomocy popierającego go wojska. W styczniu 1918 r. po pierwszym posiedzeniu Zgromadzenia rozpędzono posłów. W lipcu 1918 r. ogłoszono nową konstytucję, na mocy której utworzono **Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republikę Sowiecką**.

Włodzimierz Lenin przemawia do delegatów Rad Robotniczych po obaleniu przez bolszewików Rządu Tymczasowego.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Dekret o pokoju

Uchwalony przez bolszewików *Dekret o pokoju* nawoływał do zaprzestania działań wojennych.

Rząd robotniczy i chłopski, stworzony przez rewolucję 24–25 października i opierający się na Radach Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich, proponuje wszystkim wojującym narodom i ich rządom niezwłoczne rozpoczęcie rokowań o sprawiedliwy, demokratyczny pokój. Za pokój sprawiedliwy, czyli demokratyczny, którego pragnie gorąco przytłaczająca większość wyczerpanych, znużonych i znękanych przez wojnę robotników i klas pracujących wszystkich krajów wojujących – [...] za taki pokój rząd uważa natychmiastowy pokój bez aneksji i bez ***kontrybucji****. Rząd Rosji proponuje wszystkim narodom wojującym niezwłoczne zawarcie takiego pokoju, wyrażając gotowość podjęcia natychmiast, bez najmniejszej zwłoki, wszelkich zdecydowanych kroków, aż do ostatecznego zatwierdzenia wszystkich warunków takiego pokoju przez pełnomocne zgromadzenia przedstawicieli wszystkich krajów i wszystkich narodów.*

Kontrybucja – wysoka danina pieniężna płacona zwycięzcy przez pokonane państwo.

Źródło: *Historia 1798–1990. Wybór tekstów źródłowych dla szkół średnich*, oprac. J. Eisler, M. Sobańska-Bondaruk, Warszawa 1995, s. 108.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień argumenty, którymi bolszewicy uzasadniali potrzebę przerwania walk.
2. Podaj, do kogo skierowano wezwanie dotyczące zakończenia wojny.

Wojna domowa w Rosji

Władza bolszewików, nazywana też władzą radziecką lub sowiecką, nie była akceptowana w całym państwie. Po obaleniu caratu zaczęły powstawać odrębne rządy, nieuznające Rady Komisarzy Ludowych. Przeciwnicy władzy sowieckiej bez względu na wyznawane poglądy zostali wówczas okrzyknięci kontrrewolucjonistami. Wrogami bolszewików byli żołnierze wierni carowi, zwolennicy Rządu Tymczasowego, przedstawiciele odsuniętych od władzy partii politycznych, a nawet anarchiści i ludność chłopska. Największymi siłami zbrojnymi dysponowali dawni carscy generałowie. Ich wojska, nazywane **Białą Gwardią**, kontrolowały znaczne obszary kraju. Interwencję zbrojną w Rosji zorganizowały również państwa ententy, które nie uznały rządu bolszewickiego i nadal popierały władze sprzed rewolucji październikowej.

Wiosną 1919 r. wojska Białej Gwardii uderzyły na tereny zajęte przez bolszewików. Celem było rozbicie utworzonej przez bolszewików Robotniczo-Chłopskiej **Armii Czerwonej**, kierowanej przez **Lwa Trockiego**, oraz zdobycie Moskwy i Piotrogrodu. Wybuchła **wojna domowa**, w której obie strony dopuszczały się wielu okrucieństw. Początkowo Armia Czerwona ponosiła klęski, jednak po reorganizacji udało jej się pokonać wrogie siły. Po tym zwycięstwie w grudniu 1922 r. ogłoszono powstanie nowego państwa – **Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich**, czyli **ZSRS**.

Oddziały Armii Czerwonej w czasie wojny domowej składały się z wojsk różnego typu. Ważną rolę odgrywały oddziały konne. Mogły one szybko przemieszczać się po rozległych terenach Rosji, na których było niewiele dróg i torów kolejowych.

Rosja w okresie rewolucji

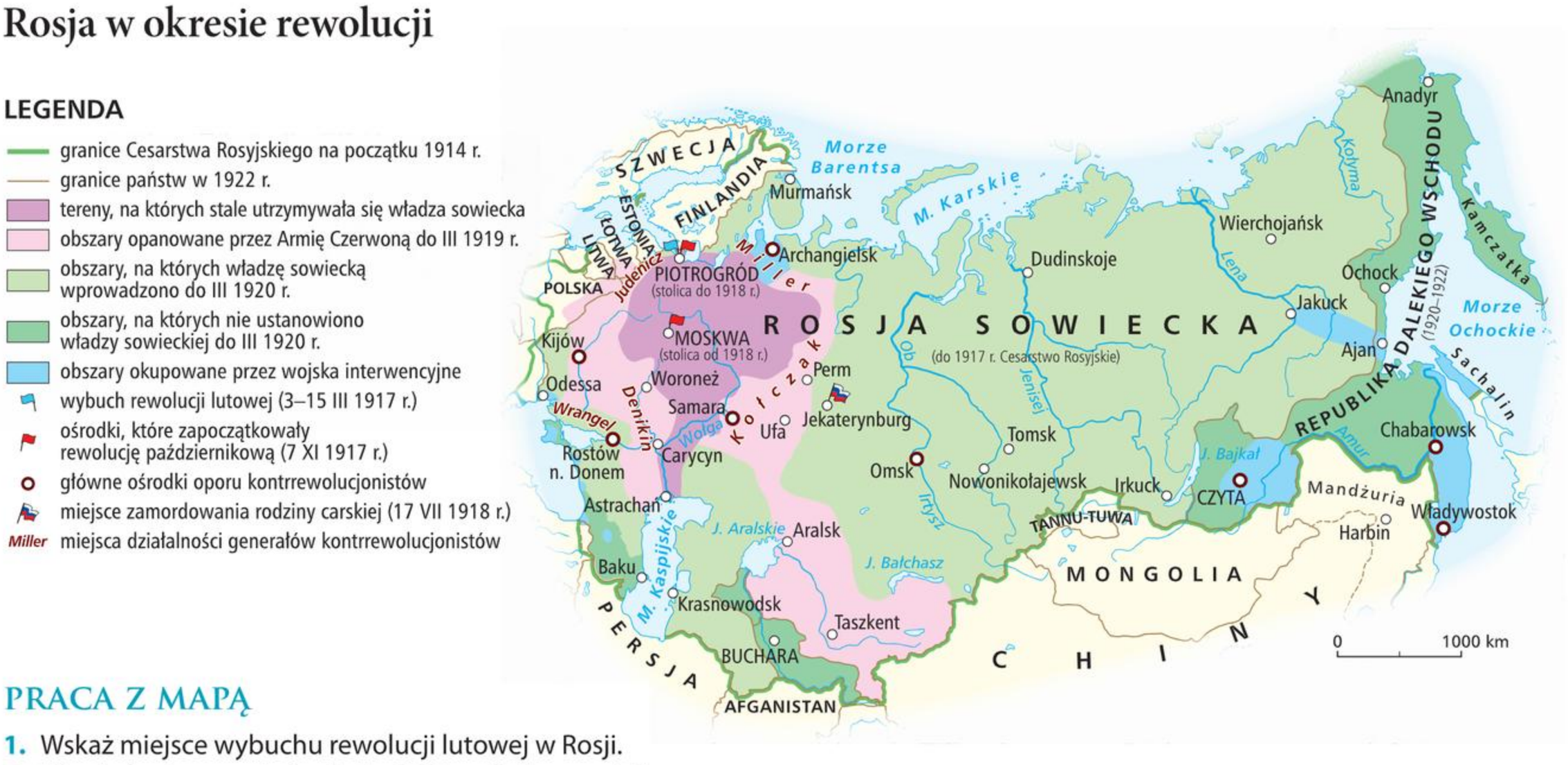

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż miejsce wybuchu rewolucji lutowej w Rosji.
2. Wymień miasta, w których do 1918 r. władzę przejęli bolszewicy.

Rosja po rewolucji

Pierwsza wojna światowa, przewrót bolszewicki, a następnie wojna domowa pochłonęły w Rosji miliony ofiar. Po zakończeniu walk nadal trwały prześladowania, aresztowania i zabójstwa. Bolszewicy znieśli większość swobód obywatelskich, a legalnie mogła działać tylko partia bolszewicka. Ponadto robotników pozbawiono prawa do strajku, nadanego im wcześniej za rządów cara.

Do walki z wrogami nowego ustroju powołano Ogólnorosyjską Nadzwyczajną Komisję do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem, w skrócie nazywaną **Czeka**. Na jej czele stanął polski komunista **Feliks Dzierżyński**. Główną metodą działania Czeki był terror. Jej funkcjonariusze bezwzględnie likwidowali wszelki opór przeciwko decyzjom władzy sowieckiej we wszystkich regionach kraju.

Bolszewicy zamierzali rozprzestrzenić rewolucję komunistyczną na inne państwa. Chcieli m.in. dotrzeć do Niemiec, aby wspomóc w walce tamtejszych rewolucjonistów. Te plany pokrzyżowali jednak Polacy. Pokonali oni Armię Czerwoną w bitwie pod Warszawą w sierpniu 1920 r. i tym samym zatrzymali pochód rewolucji na Zachód.

Rewolucja październikowa

Przyczyna

- klęski Rosji w I wojnie światowej
- kryzys gospodarczy i polityczny
- rewolucja lutowa w Rosji i obalenie władzy cara

Wydarzenie

Wybuch rewolucji październikowej w Rosji w **1917 r.**

Skutek

- wojna domowa w Rosji zakończona zwycięstwem Armii Czerwonej
- powstanie w 1922 r. Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Rewolucję lutową** z 1917 r. wywołała trudna sytuacja gospodarczo-społeczna Rosji. Obalono rządy cara Mikołaja II, a władzę przejął Rząd Tymczasowy.
2. **Bolszewicy zdobyli władzę w Rosji** w 1917 r. w wyniku zamachu stanu, zwanego rewolucją październikową. W styczniu 1918 r. rozpędzili Zgromadzenie Konstytucyjne i zlikwidowali wszystkie inne partie.
3. **Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich** (**ZSRS**) powstał w 1922 r., kiedy bolszewicy wygrali wojnę domową i umocnili swoją władzę w państwie.
4. **Po rewolucji bolszewicy znieśli większość swobód obywatelskich.** Tylko ich partia była uznawana za legalną. Do walki z wrogami ustroju powołano Ogólnorosyjską Nadzwyczajną Komisję do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem, nazywaną w skrócie Czeka.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień przyczyny wybuchu rewolucji lutowej.
2. Przedstaw okoliczności przejęcia władzy w Rosji przez bolszewików.
3. Opowiedz, jak doszło do powstania Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich.
4. Wyjaśnij, czym była Czeka i w jakim celu została powołana.

★ 5. Oceń skutki przewrotu bolszewickiego dla Rosji i Europy.

6. **Miniprojekt**
W kilkuosobowych grupach zaprojektujcie stronę główną witryny internetowej poświęconej rewolucji październikowej. Zgromadźcie najważniejsze wiadomości o tym wydarzeniu oraz jego skutkach. Zadbajcie o interesującą formę i ciekawe nagłówki.

4 Sprawa polska podczas I wojny światowej

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego powołano Legiony Polskie,
- czym był *Akt 5 listopada*,
- jakie konsekwencje dla Polski miało orędzie prezydenta USA,
- jakie były postanowienia traktatu wersalskiego w sprawie polskiej.

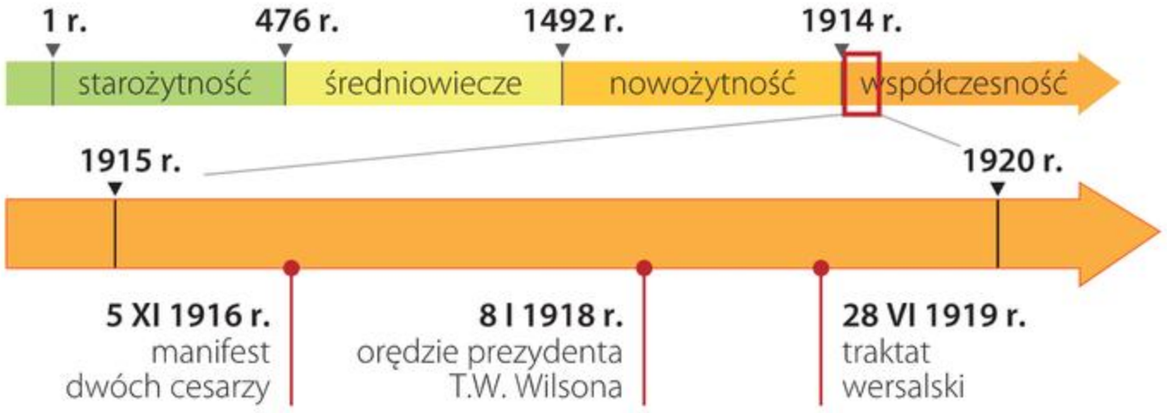

Polacy u boku państw centralnych

Na frontach I wojny światowej walczyło ponad 3 mln Polaków. Służyli oni w armiach państw zaborczych, których byli obywatelami. Zdarzało się, że musieli toczyć bratobójczą walkę przeciw swoim rodakom. Około 500 tys. polskich żołnierzy zginęło podczas zmagań wojennych, a kilkaset tysięcy zostało rannych.

Po wybuchu wojny rząd austriacki zgodził się na mobilizację polskich oddziałów strzeleckich w Galicji. Z inicjatywy **Józefa Piłsudskiego** powstała wówczas **Kompania Kadrowa**. Jej żołnierze 6 sierpnia 1914 r. przekroczyli granicę Królestwa Polskiego, aby wzniecić antyrosyjskie powstanie.

Żołnierze I Kompanii Kadrowej w Kielcach na terenie Kongresówki. Po zajęciu tego miasta Piłsudski próbował kontynuować marsz w kierunku Warszawy, jednak wobec braku poparcia społeczeństwa wyprawa zakończyła się fiaskiem.

Ludność zamieszkująca te tereny nie poparła jednak planów Piłsudskiego. W tej sytuacji Kompania Kadrowa musiała wrócić do Krakowa, a władze austriackie zażądały jej rozwiązania.

Pod koniec 1914 r. wraz z udziałem byłych żołnierzy Kompanii Kadrowej rozpoczęto formowanie **Legionów Polskich** u boku armii austriackiej. Nawiązywały one nazwą do tradycji Legionów generała Jana Henryka Dąbrowskiego. W grudniu utworzono **I Brygadę Legionów Polskich** pod dowództwem Józefa Piłsudskiego. Rok później powstały II i III Brygada. W Legionach służyło w sumie około 20 tys. żołnierzy. Walczyli oni przeciwko Rosjanom m.in. pod Opatowcem, Łowczówkiem i Rokitną.

W 1917 r. niekorzystny dla państw centralnych przebieg wojny sprawił, że Piłsudski zmienił swoje koncepcje polityczne. Uznał, że walka przeciwko entencie przestała służyć polskim interesom i należy się z niej wycofać. Taka okazja pojawiła się, gdy państwa centralne zażądały od legionistów złożenia nowej przysięgi wierności. Piłsudski wraz z większością polskich żołnierzy nie wyrazili na to zgody, dlatego w lipcu 1917 r. I i III Brygada Legionów zostały rozwiązane. Po tym wydarzeniu, zwanym **kryzysem przysięgowym**, Piłsudskiego oskarżono o bunt i uwięziono w twierdzy w **Magdeburgu**. Jedynie II Brygada, dowodzona przez **generała Józefa Hallera**, pozostała wierna państwom centralnym aż do 1918 r.

Ziemie polskie podczas I wojny światowej

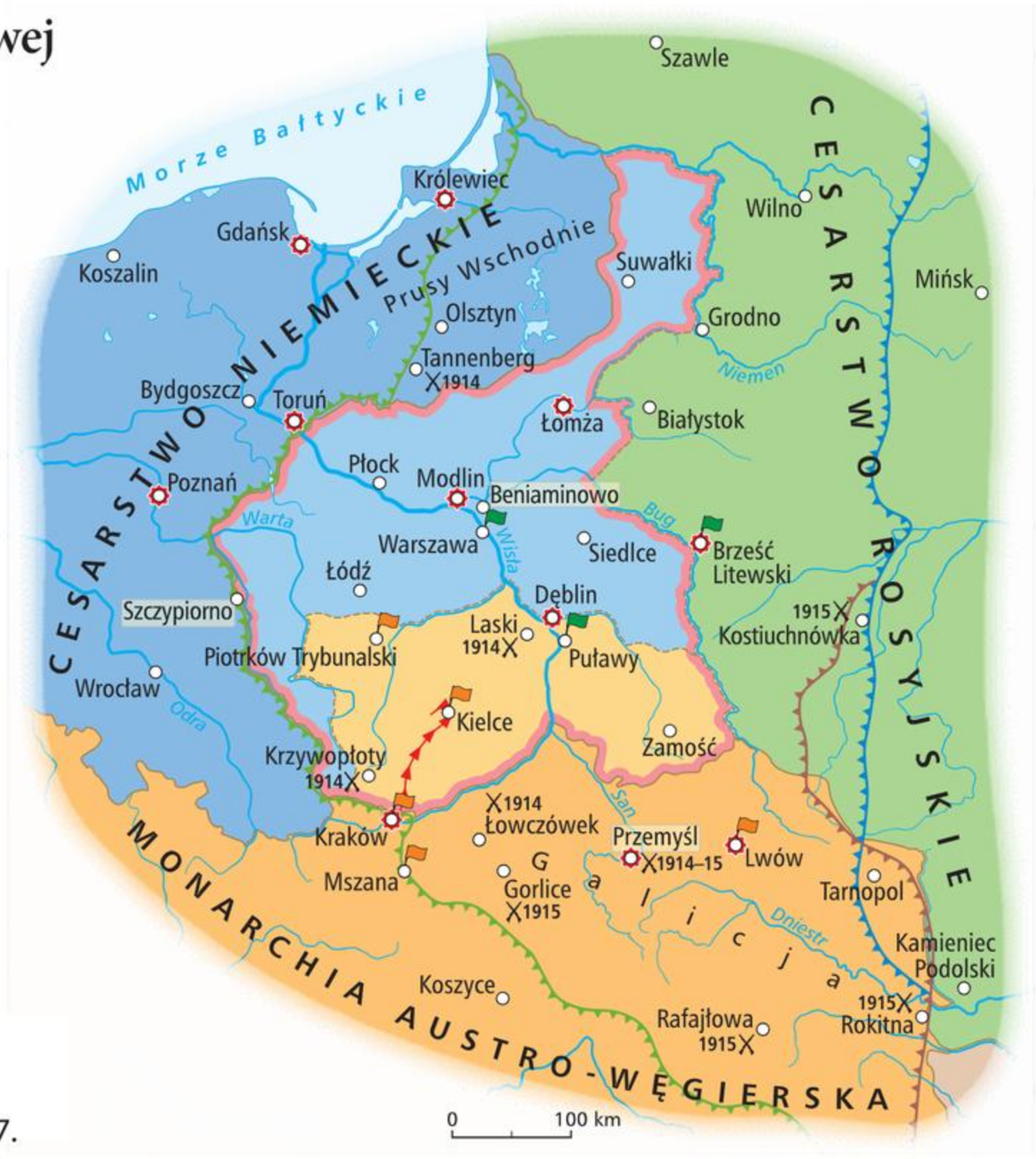

LEGENDA

- granice Królestwa Polskiego
- obszar okupacji niemieckiej
- obszar okupacji austro-węgierskiej
- najdalszy zasięg działań wojsk rosyjskich latem i jesienią 1914 r.
- linia frontu do października 1915 r.
- linia frontu pod koniec 1917 r.
- szlak I Kompanii Kadrowej
- ośrodki formowania Legionów Polskich (do armii austriackiej)
- ośrodki formowania polskich formacji wojskowych (do armii rosyjskiej)
- ważniejsze twierdze
- X ważniejsze bitwy na froncie wschodnim
- Przemyśl ważniejsze ośrodki internowania legionistów po kryzysie przysięgowym w 1917 r.

PRACA Z MAPĄ

1. Przedstaw podział ziem polskich w 1915 r.
2. Opisz, jak zmieniała się linia frontu w latach 1914–1917.

Formacje polskie u boku Rosji

Polskie oddziały powstawały także u boku Rosji. W 1914 r. utworzono **Legion Puławski**, który walczył z Niemcami na terenie Królestwa Polskiego. Jednak latem 1915 r. Królestwo Polskie zostało zajęte przez wojska niemieckie i polskie oddziały musiały wycofać się na wschód.

W 1917 r., po obaleniu caratu i powołaniu Rządu Tymczasowego, rozpoczęto starania o utworzenie armii polskiej w Rosji. Powstały wówczas trzy Korpusy Polskie. W skład II Korpusu weszła dawna II Brygada Legionów Polskich generała Józefa Hallera, która w lutym 1918 r. wypowiedziała posłuszeństwo państwom centralnym.

Po podpisaniu przez bolszewików pokoju z Niemcami polskie korpusy miały zostać zlikwidowane. Mimo to II Korpus odmówił rozwiązania i stoczył zaciekły bój z armią niemiecką pod Kaniowem. Wobec wyczerpania się zapasów amunicji Polacy musieli jednak złożyć broń. Generał Haller zdołał się wówczas wydostać z oblężenia i przedostać do Francji.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Józef Haller
1873–1960

Był polskim generałem oraz działaczem politycznym. Służył w armii Austro-Węgier, a po wybuchu I wojny światowej wstąpił do Legionów Polskich. Brał udział w walkach w Karpatach Wschodnich, a od 1916 r. dowodził II Brygadą Legionów. W 1918 r. dołączył ze swoją brygadą do polskich jednostek w Rosji. Po ich rozwiązaniu udał się do Francji, gdzie objął dowództwo nad formowaną armią polską. Po powrocie do kraju w 1919 r. brał udział w wojnie polsko-ukraińskiej i w walkach z bolszewikami. Następnie związał się z endecją. W 1926 r. nie poparł przewrotu majowego i musiał odejść z wojska. Podczas II wojny światowej był ministrem w rządzie na uchodźstwie.

Sprawa polska w polityce państw centralnych

Na początku I wojny światowej sprawa polska nie była poruszana na arenie międzynarodowej. Władze państw zaborczych podejmowały tylko działania **propagandowe** – w odezwach odwoływały się do wydarzeń z historii, aby zdobyć dla siebie poparcie Polaków.

Sytuacja zmieniła się pod koniec 1916 r. Państwa centralne po krwawych walkach na froncie zachodnim zaczęły wówczas dotkliwie odczuwać skutki wojny. Niemieckie i austriackie władze wydały **5 listopada 1916 r.** manifest, podpisany przez cesarzy Niemiec i Austro-Węgier. Chciały w nim zachęcić Polaków do walki po swojej stronie. W dokumencie:

- gwarantowano powstanie Królestwa Polskiego jako dziedzicznej monarchii konstytucyjnej;
- zapowiedziano utworzenie polskiego wojska pod dowództwem niemieckim i austriackim;
- sprawę granic Polski pozostawiono do rozstrzygnięcia w przyszłości.

Propaganda – rozpowszechnianie specjalnie przygotowanych informacji, by manipulować poglądami ludźmi.

Akt 5 listopada, zwany również **manifestem dwóch cesarzy**, był pierwszym wydanym przez zaborców dokumentem, w którym wspomniano o odrodzeniu Polski. Wywołało to zainteresowanie innych państw sprawą Polaków. W następstwie opublikowania *Aktu 5 listopada*, w styczniu 1917 r. w Warszawie zebrała się Tymczasowa Rada Stanu. We wrześniu tego samego roku zastąpiła ją **Rada Regencyjna**, która powołała pierwszy polski rząd.

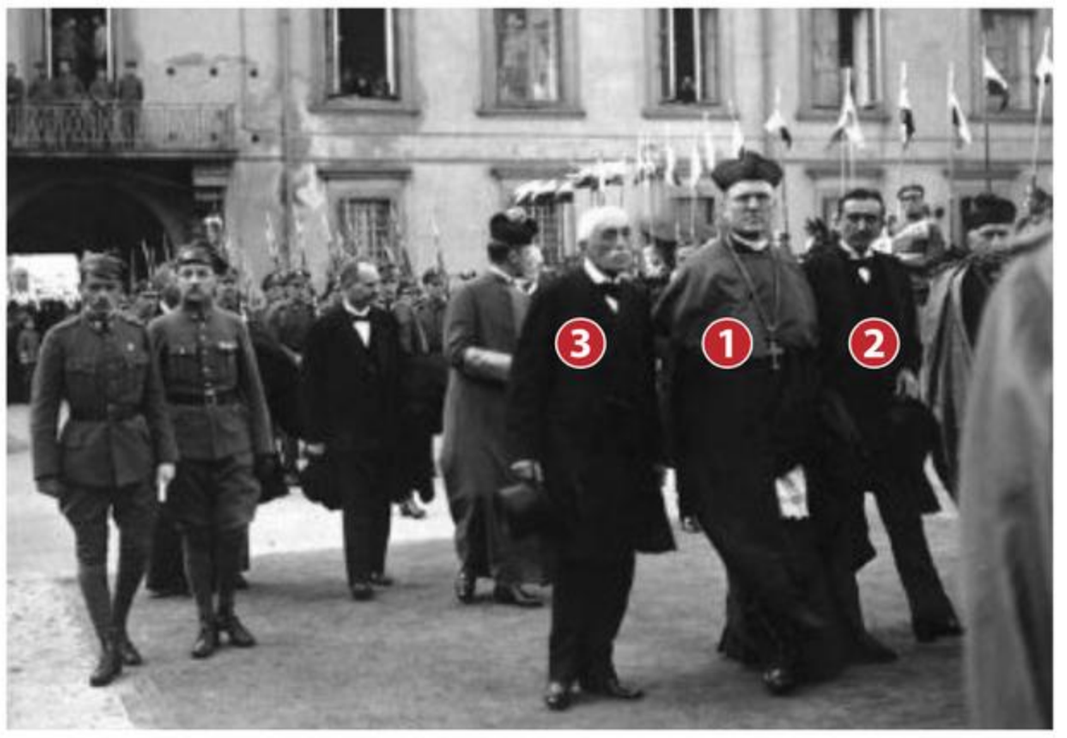

W Radzie Regencyjnej zasiedli arcybiskup warszawski – Aleksander Kakowski 1, prezydent Warszawy – hrabia Zdzisław Lubomirski 2 i przywódca polskich konserwatystów – hrabia Józef Ostrowski 3.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Akt 5 listopada

5 listopada 1916 r. w Warszawie i Lublinie władze niemieckie i austriackie ogłosiły powstanie odrodzonego Królestwa Polskiego.

Jego Cesarska i Królewska mość Cesarz Austrii i Apostolski Król Węgier oraz Jego Cesarska mość Cesarz Niemiecki ułożyli się [doszli do porozumienia], *by z ziem tych utworzyć państwo samodzielne z dziedziczną monarchią i konstytucyjnym ustrojem. Dokładniejsze oznaczenie granic zastrzega się. Nowe Królestwo znajdzie w łączności z obu sprzymierzonymi mocarstwami rękojmię* [otrzyma gwarancję], *potrzebną do swobodnego sił swych rozwoju. We własnej armii nadal żyć będą pełne sławy tradycje wojsk polskich dawniejszych czasów i pamięć walecznych polskich towarzyszy broni w wielkiej obecnej wojnie. Jej organizacja, wykształcenie i kierownictwo uregulowane będą we wspólnym porozumieniu.*

Źródło: M. Ciejka, *Analiza tekstów źródłowych. Historia*, Kraków 2001, s. 158.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, co obiecano Polakom w *Akcie 5 listopada*.
2. Oceń decyzje Niemiec i Austro-Węgier dotyczące utworzenia Królestwa Polskiego.

Sprawa polska w polityce ententy

Manifest państw centralnych zmusił ententę do zajęcia stanowiska w sprawie niepodległości Polski. W grudniu 1916 r. car Rosji Mikołaj II zapowiedział, że utworzy państwo polskie z ziem trzech zaborów. Wkrótce po tej deklaracji car wskutek rewolucji lutowej abdykował. Nowy rosyjski Rząd Tymczasowy również zgodził się na powstanie państwa polskiego, ale połączonego sojuszem wojskowym z Rosją. Bolszewicy zaś głosili, że narody podległe Rosji powinny samodzielnie decydować o swojej przyszłości (prawo do samostanowienia).

Przełomowe znaczenie dla przyszłości Polski miało orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych **Thomasa Woodrowa Wilsona** [czyt.: tomasa łudroła łilsona], wygłoszone w Kongresie Stanów Zjednoczonych 8 stycznia 1918 r. W 14 punktach programu pokojowego Wilson przedstawił zasady, na których powinien opierać się powojenny światowy porządek. **Punkt trzynasty dotyczył utworzenia państwa polskiego**:

13. Musi zostać stworzone niepodległe państwo polskie, obejmujące terytoria zamieszkałe przez ludność niezaprzeczalnie polską i któremu musi zostać zapewniony wolny dostęp do morza; niepodległość polityczna, gospodarcza oraz integralność terytoriów zamieszkałych przez tę ludność będą zagwarantowane przez konwencję międzynarodową.

Amerykańskiego prezydenta poparły rządy Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch. Wzmocniło to pozycję Polski na paryskiej konferencji pokojowej kończącej I wojnę światową.

Polacy na konferencji paryskiej

W latach 1919–1920 Polska uczestniczyła w obradach konferencji pokojowej w Paryżu. W skład polskiej delegacji wchodzili:

- **Ignacy Jan Paderewski**, premier polskiego rządu i jednocześnie minister spraw zagranicznych, który w czasie I wojny światowej aktywnie działał w USA na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości;
- **Roman Dmowski**, przedstawiciel i założyciel **Komitetu Narodowego Polskiego** (**KNP**), działającego od 1917 r. w szwajcarskiej Lozannie, który był uznawany przez państwa ententy za reprezentację narodu polskiego;
- **Władysław Grabski**, ekonomista, który dołączył do nich w kwietniu 1919 r.

Zadaniem delegatów było przedstawienie i obrona polskiego stanowiska podczas ustalania przyszłych granic Polski. W celu rozpatrzenia sprawy polskiej powołano specjalną komisję. W marcu 1919 r. zaproponowała ona przekazanie Polsce Górnego Śląska, Wielkopolski, Pomorza Gdańskiego z Gdańskiem oraz ziem na prawym brzegu Wisły, tzw. Powiśla. Sprzeciwiła się temu delegacja brytyjska. Ostatecznie postanowiono, że:

- odrodzona Polska otrzyma Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie;
- Gdańsk i przyległe tereny będą wolnym miastem pod kontrolą międzynarodową;
- o przynależności Górnego Śląska, Warmii, Mazur i Powiśla przesądzą plebiscyty przeprowadzone wśród mieszkańców.

28 czerwca 1919 r. polscy delegaci swoimi podpisami zaakceptowali postanowienia traktatu wersalskiego.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Ignacy Jan Paderewski
1860–1941

Był wybitnym polskim pianistą, kompozytorem i politykiem. Kształcił się w Warszawie, a później w Wiedniu. Koncertował w Wielkiej Brytanii, we Francji i w Stanach Zjednoczonych. Podczas I wojny światowej wykorzystał swoją sławę, aby propagować ideę niepodległości Polski za granicą. Przyczynił się do poruszenia sprawy polskiej przez prezydenta Wilsona na forum międzynarodowym. W 1919 r. stanął na czele polskiego rządu. Wraz z Romanem Dmowskim reprezentował Polskę na konferencji paryskiej. W 1922 r. zrezygnował z życia politycznego i całkowicie poświęcił się działalności artystycznej.

WARTO WIEDZIEĆ

Wojsko polskie we Francji

W 1917 r. prezydent Francji wydał zgodę na utworzenie na jej terytorium polskiej armii. Przyznano jej status samodzielnej i sprzymierzonej jednostki wojskowej. Duże zasługi w formowaniu polskich oddziałów miał Komitet Narodowy Polski Romana Dmowskiego. W Stanach Zjednoczonych i Kanadzie sprawę polską propagował przedstawiciel KNP, znany pianista Ignacy Jan Paderewski. Dzięki niemu do polskiego wojska we Francji zaczęli wstępować również ochotnicy zza oceanu. Pod koniec 1918 r. dowództwo nad nowymi siłami objął generał Józef Haller. Armia polska trafiła jednak na front zachodni dopiero pod koniec wojny. Wiosną 1919 r. wojsko liczące 70 tys. żołnierzy zostało przetransportowane do Polski. Od koloru francuskich mundurów noszonych przez polskich żołnierzy oddziały nazywano **Błękitną Armią**.

? Dlaczego armię Hallera nazywano Błękitną Armią?

Plakat werbunkowy zachęcał do wstępowania w szeregi Błękitnej Armii. Na apel Komitetu Narodowego Polskiego odpowiedziało wówczas kilkadziesiąt tysięcy Polaków z Europy Zachodniej i Ameryki.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Legiony Polskie** to oddziały wojskowe, które powstały w 1914 r. u boku armii austriackiej. Walczyły one po stronie państw centralnych do kryzysu przysięgowego z 1917 r.
2. ***Akt 5 listopada*** z 1916 r. był dokumentem, w którym cesarze Niemiec i Austrii zapowiedzieli utworzenie Królestwa Polskiego. Dzięki temu manifestowi międzynarodowa opinia publiczna zainteresowała się kwestią niepodległości Polski.
3. **Orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych Wilsona** zawierało koncepcję nowego światowego porządku po zakończeniu I wojny światowej. Jeden z punktów programu dotyczył utworzenia niepodległego państwa polskiego.
4. **Na mocy traktatu wersalskiego** Polska otrzymała Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie. O przynależności Górnego Śląska, Warmii, Mazur i Powiśla miały zadecydować plebiscyty.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, czym były i w jakim celu powstały Legiony Polskie.
2. Wskaż wydarzenia, które miały przełomowe znaczenie dla odzyskania niepodległości przez Polskę.
3. Opisz stosunek państw zaborczych do sprawy polskiej podczas I wojny światowej.
4. Wymień postanowienia traktatu wersalskiego w sprawie polskiej.

★5. Wyjaśnij, czego dotyczył punkt trzynasty orędzia wygłoszonego w 1918 r. przez prezydenta Stanów Zjednoczonych. Opisz, jakie było znaczenie tego wystąpienia dla przyszłych losów Polski.

6. **Miniprojekt**
Przygotuj prezentację o Błękitnej Armii. Wyjaśnij, jak doszło do jej powstania, poszukaj informacji o dowódcy oraz wyposażeniu i umundurowaniu. Zamieść również informacje o losach tych oddziałów po zakończeniu I wojny światowej.

Mapa myśli do rozdziału V

Konflikty w koloniach
– wojny burskie
– konflikt o Maroko

Nowe mocarstwa
– USA
– Japonia

Wypowiedzenie przez Austro-Węgry wojny Serbii

Kolonializm

Zamach w Sarajewie 1914 r.

Wojna rosyjsko-japońska 1904–1905

Droga do wojny

Państwa centralne (trójprzymierze)
– Niemcy
– Austro-Węgry
– Włochy

Wybuch wojny

Sojusze mocarstw

Ententa (trójporozumienie)
– Wielka Brytania
– Francja
– Rosja

I WOJNA ŚWIATOWA

„Kocioł bałkański”

Wojny na Bałkanach
– I wojna bałkańska 1912–1913: utrata przez Turcję posiadłości europejskich
– II wojna bałkańska 1913: klęska Bułgarii

Sprawa polska

Polskie formacje wojskowe
- **u boku państw centralnych**
  – Kompania Kadrowa (J. Piłsudski)
  – Legiony Polskie (trzy brygady)
- **u boku ententy**
  – Legion Puławski
  – Trzy Korpusy Polskie
- **we Francji**
  – Błękitna Armia (gen. J. Haller)

Polityka państw centralnych
– *Akt 5 listopada* 1916 r. (zapowiedź powstania Królestwa Polskiego)
– powołanie Rady Regencyjnej
- **polityka państw ententy**
  – 13. punkt w orędziu T. W. Wilsona (zapowiedź odbudowy Polski)

Polacy na konferencji paryskiej
- **Polska delegacja**
  I. J. Paderewski, R. Dmowski, W. Grabski
- **postanowienie konferencji w sprawie polskiej**
  – przyłączenie Wielkopolski i Pomorza Gdańskiego
  – Gdańsk wolnym miastem
  – plebiscyty na Śląsku i Mazurach

Gospodarka

Działania zbrojne

Polityka

Wojna pozycyjna

Najważniejsze bitwy
– nad Marną 1914 r.
– Verdun 1916 r.
– nad Sommą 1916 r.

Front zachodni

Wojna manewrowa

Przebieg wojny

Front wschodni

Najważniejsze bitwy
– pod Tannenbergiem 1914 r.
– pod Gorlicami 1915 r.

Wojna na morzach

Brytyjska blokada państw centralnych
– niemiecka wojna totalna na morzach

Przystąpienie USA do wojny

Bałkany

Najważniejsze bitwy
– pod Gallipoli 1915 r.

Zakończenie wojny i jej skutki

Rozejm w Compiègne 11 listopada 1918 r.

Skutki wojny
– śmierć i kalectwo milionów osób oraz zniszczenia gospodarcze
– upadek monarchii w Niemczech, Rosji i Austrii
– rozpad Austro-Węgier
– powstanie nowych państw w Europie

Rewolucje w Rosji

Ugrupowania socjalistyczne
– bolszewicy
– mienszewicy
– eserowcy

Rewolucja październikowa 1917 r.
– obalenie Rządu Tymczasowego
– powołanie Rady Komisarzy Ludowych (na czele W. Lenin)

Rewolucja lutowa 1917 r.
– protesty społeczne w Petersburgu (Piotrogrodzie)
– abdykacja cara
– obalenie caratu
– powołanie Rządu Tymczasowego

Wojna domowa
– zwycięstwo bolszewickiej Armii Czerwonej nad Białą Gwardią

Sposób na zadania

Zadanie 1.

Przyjrzyj się zamieszczonej karykaturze i wykonaj polecenia.

1.1. Napisz, do którego sojuszu polityczno-wojskowego powstałego przed wojną odnosi się karykatura.
1.2. Wymień trzy państwa tworzące to porozumienie.
1.3. Wyjaśnij, co zdaniem autora karykatury mogło doprowadzić do wybuchu wojny.

Wskazówka 1.

Zapoznaj się z poleceniem.
Uważnie przeczytaj polecenie. Zastanów się, jakich informacji potrzebujesz, aby udzielić odpowiedzi.
Z polecenia wynika, że musisz wykonać polecenia dotyczące podanej ilustracji.

Wskazówka 2.

Przeanalizuj materiał źródłowy.
Zapoznaj się z karykaturą i przemyśl, jakie informacje na niej zawarto. Dokładnie przyjrzyj się ukazanym postaciom oraz wykonywanym przez nie czynnościom. Zwróć szczególną uwagę na charakterystyczne cechy wyglądu i zachowania, jak np. ubiór czy gesty. Ważna podpowiedź kryje się też w przedmiocie, wokół którego stoją bohaterowie ilustracji.

Wskazówka 3.

Wyciągnij wnioski.
Karykatura nawiązuje do sytuacji w polityce międzynarodowej przełomu XIX i XX w. Na ilustracji zostali przedstawieni przywódcy trzech państw, którzy w 1882 r. zawiązali sojusz zwany trójprzymierzem. Stoją oni wokół beczki na której widnieje napis w języku francuskim – „proch wybuchowy".

Odpowiedź:

1.1. Trójprzymierze i państwa centralne.
1.2. Niemcy, Włochy i Austro-Węgry.
1.3. Do wybuchu wojny mogło się przyczynić zachowanie światowych przywódców, którzy nie dostrzegali zagrożenia konfliktem oraz lekceważyli problemy na arenie międzynarodowej.

Sprawdź, czy potrafisz

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Nasz Wąsowicz, chłop morowy[1],
Zbił Moskali w Cucyłowej.

Odznaczył się szwadron drugi,
Wrażej[2] krwi on przelał strugi.

Myśmy w opłotkach stanęli,
Na Moskwę ogniem plunęli.

Kozacy ku nam pognali,
Lecz ognia nie wytrzymali.

Rotmistrz stał na środku drogi,
Z pistoletu prażył wrogi.

Armaty basem śpiewały,
Lecz śmiał się z nich szwadron cały.

Dwie godziny bitwa trwała,
Jest z niej dla szwadronu chwała.

Więc kto chce rozkoszy użyć,
Niech w ułany idzie służyć.

Źródło: A. Zagórski, *Żołnierskie piosenki obozowe (50 piosenek – tekst i melodje)*, Piotrków 1916, s. 67.

[1] dzielny
[2] wrogiej

Na podstawie materiału źródłowego oceń, czy poniższe zdania są prawdziwe czy fałszywe.

A.	Autor opisuje bitwę, która rozegrała się na froncie zachodnim.	**P**	**F**
B.	W walce uczestniczył drugi szwadron II Brygady Legionów Polskich.	**P**	**F**
C.	Dowódca sił polskich Zbigniew Wąsowicz miał stopień wachmistrza.	**P**	**F**

Zadanie 2.

Uzupełnij tekst. Przyporządkuj do każdego zdania właściwe uzupełnienie spośród oznaczonych literami A–C.

Po wybuchu wojny rząd austriacki zgodził się na mobilizację polskich oddziałów strzeleckich w Galicji. Z inicjatywy Józefa Piłsudskiego powstała wówczas **3.1.** _____. Pod koniec 1916 r. państwa centralne po krwawych walkach na froncie zachodnim zaczęły dotkliwie odczuwać skutki wojny i wydały **3.2.** _____. W 1917 r. zażądały od legionistów złożenia nowej przysięgi wierności. Polacy nie wyrazili na to zgody, co zostało nazwane **3.3.** _____. W latach 1919–1920 Polska uczestniczyła w obradach konferencji pokojowej w Paryżu. W skład polskiej delegacji wchodzili: premier polskiego rządu i jednocześnie minister spraw zagranicznych **3.4.** _____ oraz przedstawiciel Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu **3.5.** _____.

3.1. A. I Kompania Kadrowa
B. I Brygada Legionów Polskich
C. Błękitna Armia

3.2. A. Akt 5 listopada
B. Dekret o pokoju
C. Orędzie Wilsona

3.3. A. działaniami propagandowymi
B. kryzysem przysięgowym
C. cudem nad Wisłą

3.4. A. Władysław Grabski
B. Ignacy Jan Paderewski
C. Roman Dmowski

3.5. A. Władysław Grabski
B. Ignacy Jan Paderewski
C. Roman Dmowski

Zadanie 3.

Wyjaśnij znaczenie podanych terminów.

ultimatum, front, kontrybucja, propaganda

Zadanie 4.

Scharakteryzuj dwie koncepcje prowadzenia działań wojennych stosowane w latach 1914–1918: wojnę błyskawiczną i wojnę pozycyjną.

Zadanie 5.

Przyporządkuj właściwe opisy wymienionym postaciom. Jeden opis jest niepotrzebny.

A. Gawriło Princip

B. Feliks Dzierżyński

C. Józef Haller

D. Thomas Woodrow Wilson

1. Polski komunista, który kierował Czeką.
2. Serbski nacjonalista, który dokonał zamachu na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda Habsburga.
3. Prezydent Stanów Zjednoczonych.
4. Dowódca Błękitnej Armii.
5. Stał na czele Rządu Tymczasowego w Rosji.

Zadanie 6.

Opisz przyczyny, przebieg i skutki wojny domowej w Rosji.

Zadanie 7.

Przyjrzyj się zamieszczonej karykaturze i wykonaj polecenia.

THE BOILING POINT.

7.1. Napisz, do jakiego regionu Europy nawiązuje ilustracja.
7.2. Wyjaśnij, kogo przedstawił autor karykatury.
7.3. Napisz, jak określa się sytuację ukazaną w materiale źródłowym.

Zatłoczone ulice na Piccadilly Circus [czyt.: pikadili sirkus] w Londynie w 1922 r.

VI

ŚWIAT W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

1 Świat po I wojnie światowej
2 Narodziny faszyzmu
3 ZSRS – imperium komunistyczne
4 Kultura i zmiany społeczne w okresie międzywojennym
5 Świat na drodze ku II wojnie światowej

1 Świat po I wojnie światowej

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były postanowienia traktatu wersalskiego wobec Niemiec,
- jakie nowe państwa powstały po I wojnie światowej,
- w jakim celu powołano Ligę Narodów,
- jakie skutki przyniósł wielki kryzys gospodarczy.

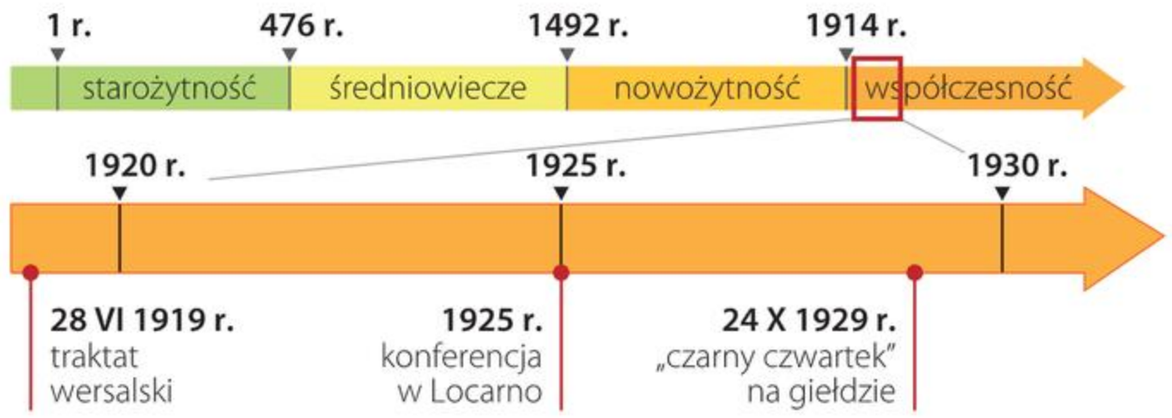

Ład wersalski

W listopadzie 1918 r. zakończono walki na froncie zachodnim. Niemcy przegrały wojnę, o ich losie mieli zadecydować uczestnicy **konferencji pokojowej w Paryżu**. Zwycięskiej koalicji – z USA, Wielką Brytanią, Francją i Włochami na czele – zależało na trwałym **osłabieniu Niemiec**, tak aby nie odbudowały one potęgi sprzed 1914 r. Obrady w Paryżu trwały od stycznia do czerwca 1919 r. **Traktat kończący wojnę z Niemcami** podpisano 28 czerwca 1919 r. w Wersalu. W wyniku przyjętych ustaleń:

- Niemcy utraciły kolonie i znaczną część terytorium: do Francji powróciły Alzacja i Lotaryngia, a odrodzona Polska odzyskała Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie;
- Gdańsk oraz Kłajpeda z otaczającymi je terytoriami zostały przekształcone w wolne miasta i podlegały nowo powstałej organizacji międzynarodowej – **Lidze Narodów**;
- niewielkie sporne terytoria Niemcy przekazały Belgii, Danii i Czechosłowacji;
- pogranicze Niemiec z Francją (Nadrenia) zostało **zdemilitaryzowane**;
- niemiecką armię zredukowano do 100 tys. żołnierzy i pozbawiono większości floty, wojsk pancernych i lotnictwa;
- Niemcy musiały wypłacić odszkodowania wojenne na rzecz państw ententy.

Demilitaryzacja – ograniczenie lub likwidacja potencjału wojskowego na określonym terytorium.

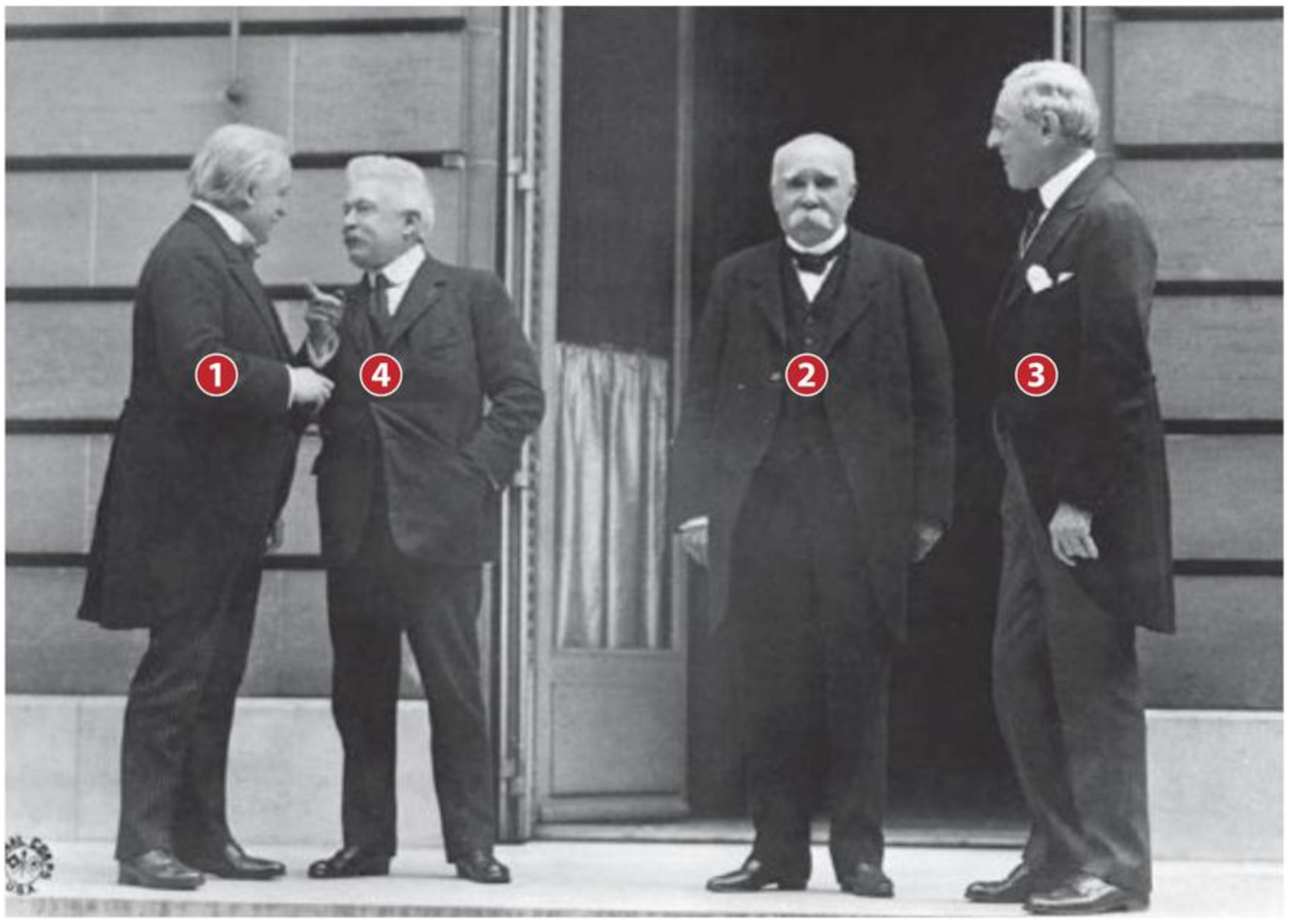

W paryskiej konferencji pokojowej kończącej I wojnę światową uczestniczyło 27 państw. Delegaci poszczególnych krajów pracowali w komisjach nad projektami nowego ładu na świecie. Ostateczne decyzje podejmowali jednak przywódcy zwycięskich mocarstw, których nazywano **Wielką Czwórką**: premier Wielkiej Brytanii David Lloyd George [czyt.: dejwid llojd dżordż] 1, premier Francji Georges Clemenceau [czyt.: żorż klemą**so**] 2, prezydent Stanów Zjednoczonych Thomas Woodrow Wilson 3 oraz premier Włoch Vittorio Orlando 4.

W latach 1919–1920 podpisano **traktaty pokojowe z pozostałymi państwami centralnymi**: Austrią, Bułgarią, Turcją i Węgrami. Utraciły one znaczną część swoich terytoriów. Zmuszone były także oddać większość uzbrojenia, ograniczyć liczebność armii i wypłacić odszkodowania wojenne. Austrii zakazano ponadto planów zjednoczenia z Niemcami.

Wojna rozbudziła w społeczeństwach nastroje nacjonalistyczne. Dużą popularność zyskała wśród Europejczyków idea państwa **monoetnicznego**. Przykładowo, z terenów Turcji wysiedlono 1,5 mln Greków. W zamian przyjęto 400 tys. Turków z terenów przypadłych Grecji. Było to pierwsze w XX w. masowe przesiedlanie ludności.

Państwo monoetniczne – państwo, którego większość obywateli to przedstawiciele jednego narodu, a mniejszości narodowe są nieliczne.

Niektóre państwa europejskie, w tym Polska, musiały dodatkowo podpisać tzw. **mały traktat wersalski**. W dokumencie zobowiązały się do przestrzegania praw mniejszości narodowych i wyznaniowych na swoich terytoriach. Zatwierdzenia takiej umowy nie zażądano jednak od Niemiec. Był to przykład nierównego traktowania nowych państw przez zwycięskie mocarstwa.

CIEKAWOSTKA

Turcja po porażce w I wojnie światowej przeszła całkowitą przemianę. W kraju obalono władzę sułtana i ustanowiono republikę. Pod przywództwem prezydenta Mustafy Kemala Atatürka państwo zaczęło szybko przyjmować europejskie wzorce kulturowo-społeczne. Wprowadzono m.in. kalendarz gregoriański i alfabet łaciński.

Zniszczenia i straty po I wojnie światowej

Podczas wojny trwającej ponad 4 lata zmobilizowano w sumie 65 mln żołnierzy. W wyniku działań wojennych zginęło 8,5 mln z nich, a ponad 20 mln zostało rannych, z czego 3,5 mln stało się kalekami. Ponadto wyczerpane wojną społeczeństwa w latach 1918–1919 zdziesiątkowała epidemia grypy, nazywanej hiszpanką, która pochłonęła kolejnych kilkadziesiąt milionów ofiar. Prowadzone walki spowodowały, że państwa musiały przeznaczyć ogromne środki finansowe na produkcję broni i wyposażenie armii. Ogółem na cele wojenne wydano ponad 200 mld dolarów. Podczas działań wojennych szczególnie ucierpiały Belgia i Francja, gdzie toczyły się najbardziej zacięte walki.

Żołnierze pozbawieni wzroku w wyniku ataku gazowego na froncie. Życie weteranów, którzy odnieśli urazy fizyczne i psychiczne, było bardzo trudne. Zazwyczaj nie mogli znaleźć pracy i często żyli w ubóstwie.

Straty w ludziach podczas I wojny światowej

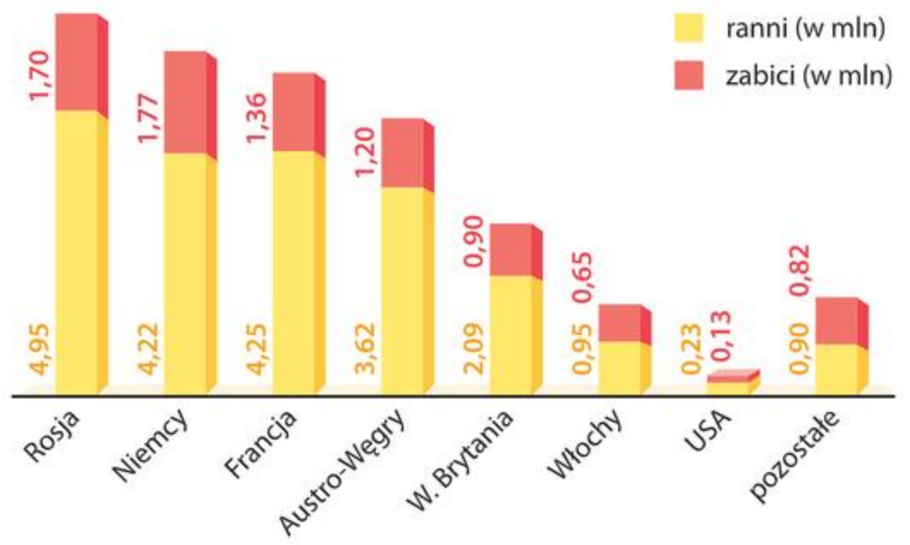

? Które państwa poniosły największe straty podczas I wojny światowej?

Europa w 1922 roku

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż, w której części Europy najwięcej państw uzyskało niepodległość po I wojnie światowej.
2. Wymień państwa, które powstały wskutek rozpadu Austro-Węgier.

Nowy układ sił w Europie

Europa po I wojnie światowej radykalnie się zmieniła:

- zniesiono monarchie w Niemczech, Austrii i Rosji;
- w Austrii i Niemczech wprowadzono rządy demokratyczne;
- w Rosji władzę przejęli bolszewicy;
- na części dawnych terytoriów tych mocarstw powstały takie państwa, jak: Polska, Czechosłowacja, Litwa, Łotwa, Estonia, Finlandia oraz Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (od 1929 r. Jugosławia). Na zachodzie Europy niepodległość odzyskała Irlandia.

Po przegranej wojnie Niemcy były izolowane w Europie. Sytuacja zmieniła się w **1925 r.** podczas międzynarodowej **konferencji w Locarno** [czyt.: lokarno]. W podpisanym wówczas pakcie reńskim Niemcy zapewniły Francję i Belgię o nienaruszalności ich granic. **Odmówiły jednak takich gwarancji Polsce i Czechosłowacji.** Francja zawarła jedynie z tymi państwami dwustronne umowy dotyczące pomocy w razie niemieckiej agresji. Układ w Locarno wyraźnie pokazał, że mocarstwa zachodnie nie wierzą w trwałość wschodnich granic Niemiec. Politycy niemieccy zasygnalizowali natomiast, że w przyszłości podejmą próby zmiany granic z Polską i Czechosłowacją.

Ład wersalski nie zapewnił trwałego pokoju w Europie. Francuski marszałek Ferdinand Foch [czyt.: fosz] już w 1919 r. trafnie przewidywał, że pokój na kontynencie został zawarty na 20 lat.

Wielki kryzys gospodarczy

Po wojnie poszczególne państwa zaczęły odbudowywać swoje gospodarki. Szczególnie dynamicznie rozwijały się **Stany Zjednoczone**, w których wzrastała produkcja przemysłowa. Amerykanie inwestowali zyski na giełdzie, gdzie kupowali akcje odradzających się po wojnie europejskich przedsiębiorstw, głównie niemieckich. Ceny akcji rosły bardzo szybko i często kosztowały więcej, niż były w rzeczywistości warte.

Taka sytuacja doprowadziła do **krachu** na giełdzie. Do gwałtownego spadku cen akcji na giełdzie nowojorskiej doszło 24 października **1929 r.** Dzień ten, znany w historii jako „**czarny czwartek**", był początkiem **wielkiego kryzysu gospodarczego**. Ceny akcji spadały w błyskawicznym tempie. Tysiące Amerykanów, którzy ulokowali w nich oszczędności, straciło dorobek całego życia. Banki ograniczyły udzielanie kredytów, co wstrzymało inwestycje w przemyśle i spowodowało **spadek produkcji**. Wskutek tego wiele fabryk zostało zamkniętych, a ludzie tracili pracę. Pozbawieni dochodów rezygnowali z zakupu wielu towarów, a to jeszcze bardziej zmniejszało produkcję i prowadziło do **wzrostu bezrobocia**.

Krach – gwałtowny spadek cen akcji na giełdzie papierów wartościowych.

Spadek produkcji w wyniku wielkiego kryzysu

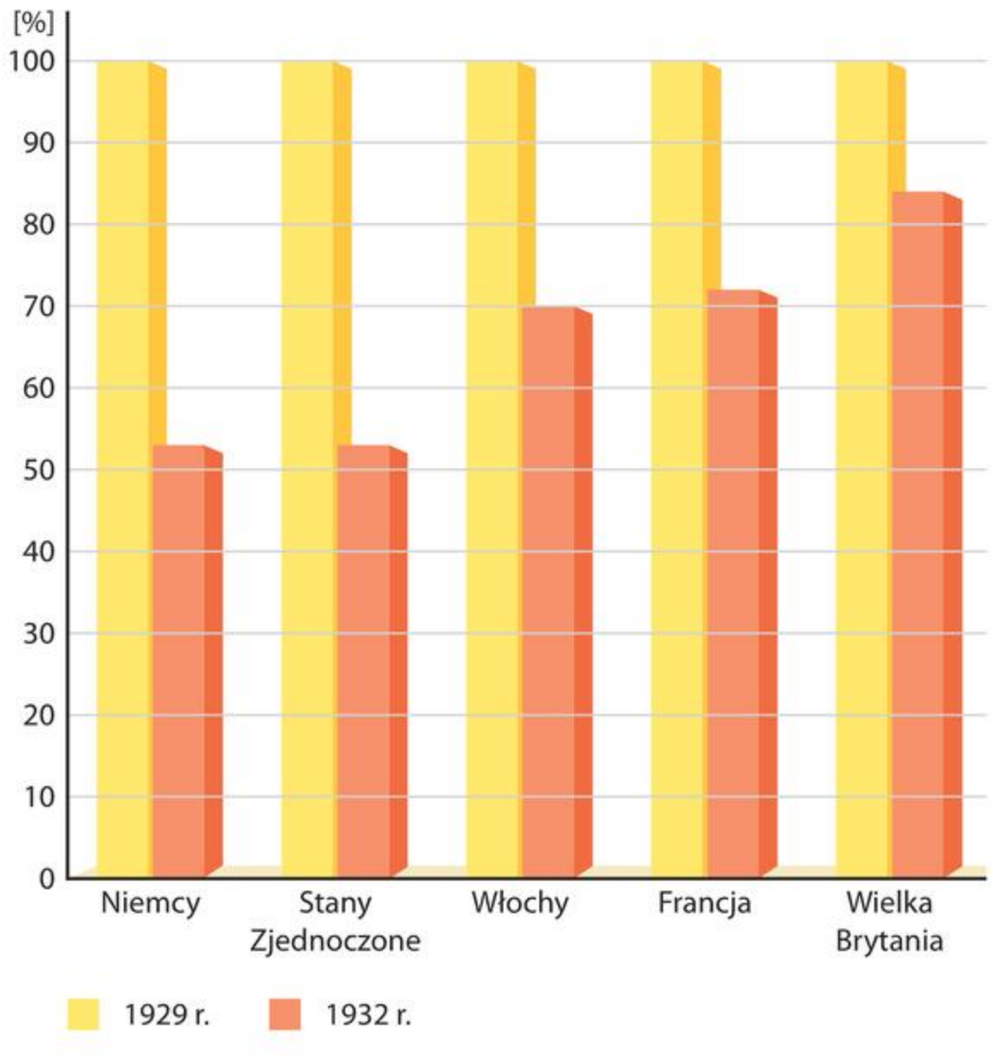

Gospodarka europejska była powiązana z sytuacją na rynku amerykańskim, dlatego wielki kryzys dotarł także do państw Starego Kontynentu. Ponoszący straty Amerykanie zaczęli bowiem wycofywać kapitał zainwestowany w Europie. Największe załamanie gospodarcze nastąpiło w Niemczech, ale kryzys wystąpił też we Francji, w Wielkiej Brytanii, w Polsce i w Czechosłowacji.

New Deal – Nowy Ład

Sytuacja w gospodarce Stanów Zjednoczonych zaczęła się zmieniać od **1933 r.** Prezydent USA **Franklin Delano Roosevelt** [czyt.: ruzwelt] wprowadził program reform ekonomiczno-społecznych, który określano jako ***New Deal*** [czyt.: nju dil; z ang. Nowy Ład]. Instytucje państwowe organizowały roboty publiczne, co dało pracę wielu poszukującym zatrudnienia. Wprowadzono też zasiłki dla bezrobotnych. Politycznym skutkiem załamania światowej gospodarki był upadek demokracji w Niemczech i dojście do władzy Adolfa Hitlera. W Europie Środkowej, w tym w Polsce, konsekwencje wielkiego kryzysu były odczuwalne do 1935 r.

Kolejki bezrobotnych po zasiłek stanowiły nieodłączny widok w czasach wielkiego kryzysu. Bezrobocie w Stanach Zjednoczonych wynosiło wówczas ponad 30%. Podobny spadek zatrudnienia nastąpił w wielu państwach europejskich.

Liga Narodów

W wyniku postanowień traktatu wersalskiego w 1920 r. powstała **Liga Narodów**. Jej siedzibą była Genewa w Szwajcarii, a na czele organizacji stał sekretarz generalny. Najważniejsze kwestie omawiano na posiedzeniach zbierającego się raz w roku **Zgromadzenia Ogólnego**. Liga została powołana, aby zapobiec kolejnym wojnom. Celu tego nie udało się zrealizować, m.in. dlatego, że do organizacji nie przystąpiły USA. Prawdziwy kryzys nadszedł w latach 30., gdy Lidze Narodów nie udało się zapobiec polityce podbojów realizowanej przez Japonię, Włochy i Niemcy. Organizacja okazała się też bezsilna wobec wybuchu II wojny światowej i jej przebiegu. Ostatecznie w 1946 r. została rozwiązana.

Pierwsze posiedzenie Ligi Narodów odbyło się 15 listopada 1920 r. w Genewie. W obradach tych wzięło udział 41 państw – w tym Polska.

? Jaka rolę odgrywała Liga Narodów?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Traktat wersalski** kończący wojnę z Niemcami podpisano 28 czerwca 1919 r. Na jego mocy Niemcy utraciły posiadłości kolonialne i część terytorium. Nadrenia została zdemilitaryzowana, a liczebność armii niemieckiej – zmniejszona. Niemcy musiały także zapłacić wysokie odszkodowania wojenne.
2. **Powstały nowe państwa** – Polska, Czechosłowacja, Litwa, Łotwa, Estonia, Finlandia, Irlandia oraz Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców.
3. **Liga Narodów** została utworzona w wyniku postanowień traktatu wersalskiego w 1920 r. Organizację tę powołano, aby zapobiec kolejnym wojnom.
4. **Wielki kryzys gospodarczy** wybuchł w 1929 r. Jego początkiem był krach na giełdzie nowojorskiej. Kryzys dotknął nie tylko Stany Zjednoczone, lecz także Europę. Gwałtownie spadła produkcja i wzrosło bezrobocie. Sytuacja zaczęła zmieniać się w 1933 r. dzięki wprowadzeniu w USA polityki określanej jako *New Deal*, czyli Nowy Ład.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień postanowienia traktatu wersalskiego.
2. Wyjaśnij, czym była Liga Narodów i w jakim celu ją powołano.
3. Przedstaw, jak zmieniła się Europa po I wojnie światowej.
4. Opisz skutki wielkiego kryzysu gospodarczego.
5. ★ Napisz, jakie znaczenie dla Polski miała konferencja w Locarno w 1925 r.
6. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na grupy i przygotujcie kilkuminutowy program telewizyjny o sytuacji mieszkańców USA po wybuchu wielkiego kryzysu. Dwie osoby zostaną reporterami, a reszta wcieli się w rolę Amerykanów, którzy stracili dorobek życia lub pracę. W swojej relacji pokażcie także przyczyny i skutki wielkiego kryzysu gospodarczego.

2 Narodziny faszyzmu

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego we Włoszech powstały rządy faszystów,
- dlaczego naziści zyskali w Niemczech popularność,
- w jakich okolicznościach Adolf Hitler przejął władzę w Niemczech,
- jakich zbrodni wobec własnego społeczeństwa dopuszczali się naziści.

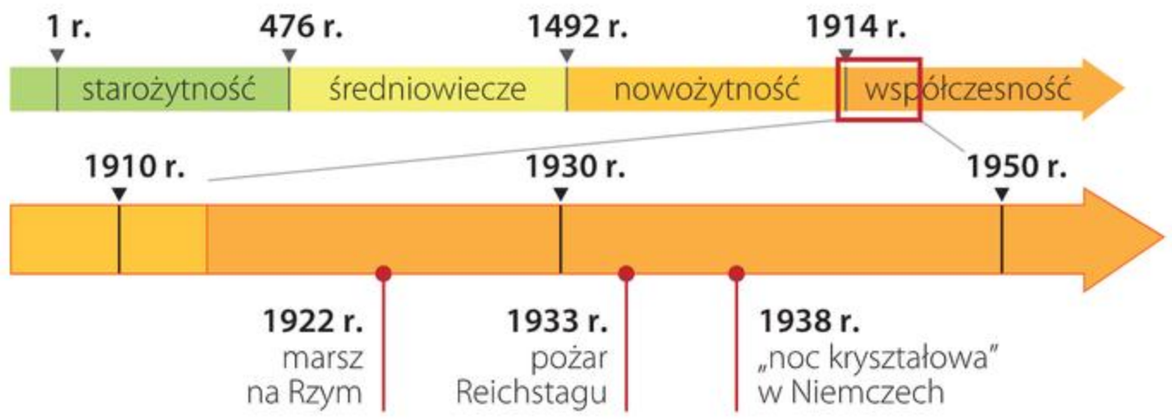

Faszyzm we Włoszech

Po I wojnie światowej w Europie wzrosły **nastroje nacjonalistyczne**. Panował kryzys gospodarczy, a ludzie byli coraz bardziej niezadowoleni z rządów demokratycznych. W tych okolicznościach popularna stawała się idea władzy dyktatorskiej. Wierzono, że tylko silny przywódca rozwiąże problemy państwa i poprawi sytuację obywateli.

Pierwszym państwem europejskim, w którym wpływy zdobyli skrajni nacjonaliści, były Włochy. Tamtejsza ludność czuła się rozczarowana skutkami wojny, m.in. niewielkimi zdobyczami terytorialnymi i dużymi stratami na froncie. Gospodarka włoska znajdowała się w złym stanie, panowało wysokie bezrobocie – zwłaszcza wśród byłych żołnierzy. To właśnie w ich środowisku powstały w 1919 r. Związki Włoskich Kombatantów, przekształcone dwa lata później w **Narodową Partię Faszystowską** z **Benitem Mussolinim** na czele. Zbrojne oddziały faszystów, nazywane od koloru mundurów „**czarnymi koszulami**", za pomocą terroru zwalczały inne organizacje polityczne.

Faszyzm – zespół poglądów politycznych, które łączą w sobie elementy nacjonalizmu, militaryzmu i antykomunizmu. Pozostawał w opozycji do liberalizmu i demokracji parlamentarnej, a za najbardziej wrogą ideologię uznawał komunizm.

Faszyzm włoski

Przywódca
- Benito Mussolini

Najważniejsze założenia
- **rządy jednej partii** (faszystowskiej), likwidacja opozycyjnych ugrupowań i organizacji
- **kult wodza** określanego jako Duce [czyt.: ducze]
- **kult państwa**, hasło *wszystko w ramach państwa, nic poza państwem, nic przeciw państwu*
- **korporacjonizm** – współdziałanie wszystkich warstw społecznych
- wroga postawa wobec komunizmu
- odbudowa Imperium Rzymskiego
- rozwinięta **propaganda**

POSTAĆ HISTORYCZNA

Benito Mussolini
1883–1945

Był premierem Włoch i przywódcą ruchu faszystowskiego. Początkowo działał w partii socjalistycznej. Po I wojnie światowej organizował ruch kombatancki, który przekształcił w Narodową Partię Faszystowską. W 1922 r. Mussolini został premierem. Przyjął tytuł wodza – Duce, wprowadził system jednopartyjny, rozbudowywał armię i policję polityczną. W 1940 r. Włochy, pod jego przywództwem, przystąpiły do wojny po stronie Niemiec. W lipcu 1943 r. Mussoliniego odsunięto od władzy i aresztowano. Uwolniony przez hitlerowców stanął na czele zależnego od Niemiec państwa faszystowskiego. W 1945 r. został schwytany przez włoskich partyzantów i rozstrzelany.

Marsz „czarnych koszul" na Rzym

W październiku **1922 r.** we Włoszech doszło do **zamachu stanu**, zwanego **marszem na Rzym**. Mussolini zmobilizował w całym kraju liczne oddziały „czarnych koszul", które ruszyły tysiącami w kierunku włoskiej stolicy. Skłonił tym króla do powierzenia mu urzędu premiera. Monarchii nie zniesiono, ale władca utracił wpływ na rządy w państwie. Mussolini zakazał działalności innych partii, związków zawodowych i organizacji społecznych. Główny przywódca opozycji, socjalista Matteotti, został zamordowany.

Początkowo faszyści byli wrogo nastawieni do Kościoła katolickiego. Zmieniło się to dopiero w 1929 r., gdy Mussolini zawarł z papieżem Piusem XI **traktaty laterańskie**. Tak zakończył się spór z papiestwem trwający od zjednoczenia Włoch. Na mocy tych porozumień powstało państwo Watykan.

Benito Mussolini (1) **wraz z przywódcami ruchu faszystowskiego** zgromadził podczas marszu na Rzym kilkadziesiąt tysięcy zwolenników. Sam Mussolini nie wziął udziału w tym wydarzeniu, lecz fotografował się z jego uczestnikami.

Nazizm w Niemczech

Niemcy – podobnie jak Włochy – po zakończeniu I wojny światowej borykały się z ogromnymi problemami gospodarczymi. Sytuację pogarszała jeszcze konieczność zapłaty odszkodowań państwom ententy. Społeczeństwo było więc podatne na radykalne hasła. W takich okolicznościach narodził się w Niemczech **narodowy socjalizm**, zwany w skrócie **nazizmem**. Ideologię tę przedstawił w latach 20. XX w. w swojej książce **Adolf Hitler** (*Moja walka*, w oryginale *Mein Kampf*, czyt.: majn kampf).

Nazizm w Niemczech

Przywódca
- Adolf Hitler

Najważniejsze założenia
- uznanie Niemców za rasę panów (**nadludzi**), którzy powinni poszerzyć swoją przestrzeń życiową o ziemie na wschodzie Europy, a także zdobyć panowanie nad światem
- otoczenie kultem przywódcy partii i państwa, czyli wodza – **Führera** [czyt.: firera]
- przekonanie, że ideologia komunizmu jest największym zagrożeniem
- **antysemityzm**, czyli wrogość wobec Żydów, których podobnie jak Romów uważano za podludzi,
- niechęć do chrześcijaństwa

POSTAĆ HISTORYCZNA

Adolf Hitler
1889–1945

Był niemieckim politykiem austriackiego pochodzenia, przywódcą nazistów i kanclerzem III Rzeszy. Od 1921 r. stał na czele NSDAP. Dwa lata później przeprowadził nieudany pucz w Monachium, za co trafił na kilka miesięcy do więzienia. W tym czasie napisał książkę *Mein Kampf*, w której zawarł program ruchu nazistowskiego. W 1933 r. został kanclerzem Niemiec i wkrótce zdobył pełnię władzy w państwie. Wprowadził masowe prześladowania Żydów, Romów, działaczy opozycji i mniejszości seksualnych. Rozbudował armię, a następnie rozpętał największy konflikt zbrojny w historii, czyli II wojnę światową. Podbił znaczną część Europy i realizował politykę rasową – dążył do wyniszczenia Żydów, Romów, a w dalszej kolejności Słowian. W kwietniu 1945 r. w obliczu klęski popełnił samobójstwo.

Antysemityzm – niechęć i wrogość wobec Żydów oraz osób pochodzenia żydowskiego; prowadzi do ich prześladowań i dyskryminacji

Przywódca narodowych socjalistów Adolf Hitler winą za klęskę Niemiec w I wojnie światowej oraz za rzekomy upadek kulturalny Europy obarczał Żydów. Zdaniem Hitlera odpowiadali oni także za powstanie znienawidzonego przez niego systemu demokratycznego.

Partia założona przez Hitlera na początku lat 20. XX w. nosiła nazwę **Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotniczej** (w skrócie: **NSDAP**). Chętnie wstępowali do niej rozgoryczeni weterani I wojny światowej. W listopadzie 1923 r. naziści zorganizowali nieudany **pucz w Monachium**, czyli próbę przejęcia rządów w państwie. W rezultacie Hitler trafił do więzienia, co jednak tylko zwiększyło jego popularność. W dalszej walce o władzę korzystał z partyjnych **oddziałów szturmowych – SA** [czyt.: es-a], które rozbijały wiece przeciwników politycznych i toczyły walki uliczne z bojówkami innych partii. W kolejnych latach NSDAP stała się najpotężniejszą partią w Niemczech. Sprzyjał temu wielki kryzys gospodarczy, który dotkliwie odczuli mieszkańcy Niemiec. Demokratyczny rząd nie był w stanie sobie z nim poradzić, a naziści kłamliwie o załamanie gospodarki obwiniali Żydów.

Przejęcie władzy przez Hitlera

W styczniu **1933 r. Adolf Hitler** został **kanclerzem Niemiec**. Dążył on do objęcia pełnej władzy. Po pożarze niemieckiego parlamentu Reichstagu [czyt.: rajchstagu], o którego podpalenie oskarżono komunistę, zdelegalizowano Komunistyczną Partię Niemiec. Wkrótce zlikwidowano też pozostałe ugrupowania polityczne. Niemcy stały się odtąd państwem jednopartyjnym, które zaczęto określać mianem **III Rzeszy**. Głównym celem Hitlera było odrzucenie niekorzystnych dla Niemiec zapisów traktatu wersalskiego, odzyskanie utraconych ziem i odbudowanie potęgi państwa.

W 1934 r. Hitler krwawo rozprawił się z opozycją wewnątrz partii. Jego rywale z SA zostali wymordowani przez nową organizację zbrojną – ślepo posłuszne Hitlerowi **SS** [czyt.: es-es], kierowane przez **Heinricha Himmlera** [czyt.: hajnrisia himlera]. Wydarzenie to przeszło do historii jako „**noc długich noży**". Po śmierci prezydenta Niemiec Paula von Hindenburga połączono funkcje kanclerza i prezydenta, co pozwoliło Hitlerowi przejąć pełnię władzy w państwie.

Życie obywateli III Rzeszy było całkowicie kontrolowane przez państwo. Wszyscy musieli należeć do organizacji działających przy NSDAP. Najwięcej uwagi poświęcano **indoktrynacji** dzieci i młodzieży. To właśnie organizacje młodzieżowe paliły na ulicach książki, uznane przez władze za niewłaściwe, niezgodne z polityką partii. Zmuszano do emigracji naukowców, pisarzy, artystów o lewicowych i liberalnych przekonaniach bądź pochodzenia żydowskiego.

Upowszechnianiem nazistowskich poglądów, m.in. za pomocą filmów, radia i gazet, zajmowało się ministerstwo propagandy kierowane przez **Josefa Goebbelsa** [czyt.: jozefa gebelsa]. Dzięki temu poparcie dla nazistów w społeczeństwie ciągle rosło. O tym, jak bardzo manipulowano opinią publiczną, dobrze świadczą słowa Goebbelsa: *Kłamstwo powtarzane tysiąc razy staje się prawdą.*

SS (skrót od niem. Schutzstaffel; czyt.: szucsztafel) – Sztafety Ochronne NSDAP, oddziały policji partyjnej.

Indoktrynacja – systematyczne i natarczywe wpajanie społeczeństwu jakichś idei.

Zjazdy partii nazistowskiej były okazją do zademonstrowania wojskowej potęgi III Rzeszy. Oprócz żołnierzy gromadziły tysiące członków i zwolenników tego ugrupowania. Ze względów propagandowych zgromadzeniom nadawano niezwykły charakter, np. za pomocą specjalnych efektów świetlnych.

Zbrodnie nazistów do 1939 roku

Od 1933 r. w całych Niemczech zaczęły powstawać **obozy koncentracyjne**, do których trafiali bez wyroku sądowego przeciwnicy nowej władzy. Byli to m.in. politycy opozycyjni, działacze związkowi oraz duchowni. Naziści starali się bowiem doprowadzić do stopniowego podporządkowania, a następnie likwidacji Kościołów.

W **1935 r.** na terenie III Rzeszy weszły w życie tzw. **ustawy norymberskie**. Na ich mocy ludność żydowską pozbawiono większości praw obywatelskich. Zakazano m.in. zawierania mieszanych niemiecko-żydowskich małżeństw. Szczytem prześladowań niemieckich Żydów był pogrom w nocy z 9 na 10 listopada **1938 r.**, nazwany „**nocą kryształową**". Spalono wówczas wiele synagog, zniszczono kilka tysięcy sklepów, zamordowano wielu Żydów, a około 20 tys. z nich trafiło do obozów koncentracyjnych. Skutkiem pogromu było też opublikowanie listy zawodów, których nie mogli wykonywać Żydzi, oraz zakaz wstępu do kina i teatru.

Naziści dążyli do całkowitego wyeliminowania ze społeczeństwa również osób niepełnosprawnych fizycznie i umysłowo. Poddawano je eksperymentom medycznym oraz mordowano.

Obóz koncentracyjny – rodzaj ciężkiego więzienia, w którym więźniowie ginęli z powodu niewolniczej pracy ponad siły, niedożywienia, chorób i przemocy strażników. W czasie II wojny światowej na ich terenie masowo mordowano więźniów.

Objęcie władzy w Niemczech przez Adolfa Hitlera

Przyczyna

- niezadowolenie Niemców z traktatu wersalskiego
- wielki kryzys gospodarczy
- obawa przed komunizmem
- wzrost popularności nazizmu wśród Niemców

Wydarzenie

Dojście Hitlera do władzy w Niemczech w **1933 r.**

Skutek

- prześladowania przeciwników politycznych
- represje wobec ludności żydowskiej

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Ustawy norymberskie

Na podstawie tzw. ustaw norymberskich wprowadzono w Niemczech rasistowskie przepisy. Zgodnie z nimi Żydów i osoby pochodzenia żydowskiego pozbawiono większości praw.

Ustawa o ochronie krwi i honoru niemieckiego z 15 września 1935

§ 1 pkt 1. Związki małżeńskie pomiędzy Żydami a osobami krwi niemieckiej lub pokrewnej są zabronione. Zawarte już tego typu związki stają się nieważne, nawet jeśli zostały zawarte [...] *poza granicami.*

§ 2. Pozamałżeńskie stosunki między Żydami i obywatelami krwi niemieckiej lub pokrewnej krwi są zabronione.

§ 4 pkt 1. Żydom zabrania się podnosić flagi państwowej [...].

§ 4 pkt 2. Natomiast pozwala się im pokazywać kolory żydowskie. Korzystanie z tego uprawnienia podlega ochronie państwowej.

Źródło: https://de.wikisource.org/wiki/Gesetz_zum_Schutze_des_deutschen_Blutes_und_der_deutschen_Ehre, tłum.: redakcja [data dostępu: 01.01.2019].

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Oceń, jak ustawy norymberskie wpłynęły na życie mieszkańców Niemiec.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie miał zakaz noszenia niemieckich symboli narodowych przez Żydów.

Totalitarne państwo Hitlera

W państwie rządzonym przez Hitlera ograniczono wolności obywatelskie i rozwiązano istniejące ugrupowania polityczne z wyjątkiem partii nazistowskiej.

Heinrich Himmler od 1934 r. stał na czele **gestapo**, czyli tajnej policji politycznej. Jej zadaniem było ściganie, aresztowanie oraz przesłuchiwanie – często z użyciem tortur – wszystkich, którzy nie zgadzali się z działaniami hitlerowców.

Hitlerjugend to młodzieżowa organizacja nazistowska. Młodzi Niemcy, którzy do niej należeli, byli wychowywani w duchu nienawiści do przedstawicieli innych narodów – w szczególności do Żydów.

? W jaki sposób Hitler umacniał swoją władzę w Niemczech?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Faszyści z Benitem Mussolinim** po I wojnie światowej przejęli władzę we Włoszech. Doprowadziło do tego rosnące w państwie niezadowolenie. Włosi uważali, że ich kraj na konferencji pokojowej uzyskał zbyt małe korzyści w porównaniu do strat wojennych.
2. **Naziści, których przywódcą był Adolf Hitler**, zyskiwali wśród Niemców coraz większą popularność. Kraj po przegranej wojnie pogrążył się w kryzysie gospodarczym i politycznym. Z tego powodu społeczeństwo było podatne na radykalne hasła.
3. **Hitler został kanclerzem Niemiec w 1933 r.** Po dojściu do władzy zaczął stosować represje wobec przeciwników politycznych. Opozycyjni działacze, związkowcy i duchowni trafiali do zakładanych w całym kraju obozów koncentracyjnych.
4. **Nazistowskie prześladowania** dotknęły szczególnie mocno Żydów, których w 1935 r. na mocy ustaw norymberskich pozbawiono większości praw obywatelskich. W listopadzie 1938 r. podczas „nocy kryształowej" doszło do pogromu ludności żydowskiej.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Podaj przyczyny popularności faszyzmu we Włoszech.
2. Wymień najważniejsze założenia nazizmu.
3. Scharakteryzuj politykę prowadzoną przez Adolfa Hitlera.
4. Przedstaw, jakie zmiany zaszły w Niemczech po wprowadzeniu tzw. ustaw norymberskich.
5. ★ Wyjaśnij, dlaczego – Twoim zdaniem – Mussolini i Hitler uzyskali poparcie we Włoszech i w Niemczech.
6. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na dwie grupy. Waszym celem będzie przygotowanie prezentacji multimedialnej. Pierwszy zespół przedstawi faszyzm i postać Benita Mussoliniego, drugi natomiast – nazizm rozwijany przez Adolfa Hitlera. W swoich pracach zamieśćcie główne założenia danej ideologii oraz sposób przejęcia władzy przez dyktatorów, przybliżcie też krótko ich biografię.

LEKCJA na szóstkę

Jak Niemcy odbudowali swoją armię?

Po zakończeniu I wojny światowej Niemcy, zgodnie z zapisami traktatu wersalskiego, mieli zredukować swoje siły zbrojne. Ograniczenia dotyczyły też produkcji nowej broni. Postanowienia te nie były jednak przestrzegane.

Czołgi jako ciągniki rolnicze

Zgodnie z traktatem wersalskim armia niemiecka – Reichswehra [czyt.: rajchswera] została znacznie osłabiona. Zabroniono jej posiadania gazów bojowych, samolotów, czołgów, ciężkiej artylerii czy okrętów podwodnych. Miała liczyć tylko 100 tys. zawodowych żołnierzy. Przywódcy mocarstw zakładali, że te decyzje spowodują zmniejszenie potencjału Niemiec. Chcieli w ten sposób zapobiec możliwości prowadzenia przez nie działań agresywnych.

Niemcy od początku łamali postanowienia traktatu wersalskiego. Potajemnie konstruowali nową broń i przeprowadzali badania nad jej unowocześnianiem i ulepszaniem. Koncerny zbrojeniowe tworzyły swoje filie w innych państwach (m.in. w Finlandii, Hiszpanii, Holandii, Turcji). W nich powstawały nowe typy dział czy okrętów podwodnych. W Niemczech również stosowano różne rozwiązania mające na celu ukrycie dalszego wytwarzania broni. Zakłady, w których powstawały dotychczas karabiny, przestawiono na produkcję broni myśliwskiej i sportowej. Budowano samoloty sportowe czy transportowe z myślą o przekształceniu ich w maszyny bojowe. Udawano oficjalnie, że czołgi są ciągnikami rolniczymi, co pozwalało na ich konstruowanie. Część dotychczasowego wyposażenia armii sprzedano rzekomo na złom, a w rzeczywistości je zakonserwowano. Mocarstwa zachodnie były zaskoczone, że gdy w 1935 r. Hitler oficjalnie wypowiedział klauzule militarne układu wersalskiego, niemieckie fabryki bardzo szybko zaczęły masowo produkować nowoczesne uzbrojenie.

Szkolenie żołnierzy

Niemcy nie tylko potajemnie zbroili swoją armię, przygotowywali ją również na szybkie powiększenie w sprzyjającym momencie. W tym celu opracowano specjalne szkolenie, które miało pozwolić na wzrost liczby kadry dowódczej. Zakładano, że każdy szeregowiec powinien w razie potrzeby podołać obowiązkiem podoficera, podoficerowie – oficerów, a oficerowie mogli zająć stanowiska nawet o kilka szczebli wyższe. Dzięki temu armia niemiecka wzrosła do 750 tys. żołnierzy w kilka miesięcy po wprowadzeniu przez Hitlera obowiązkowej służby wojskowej.

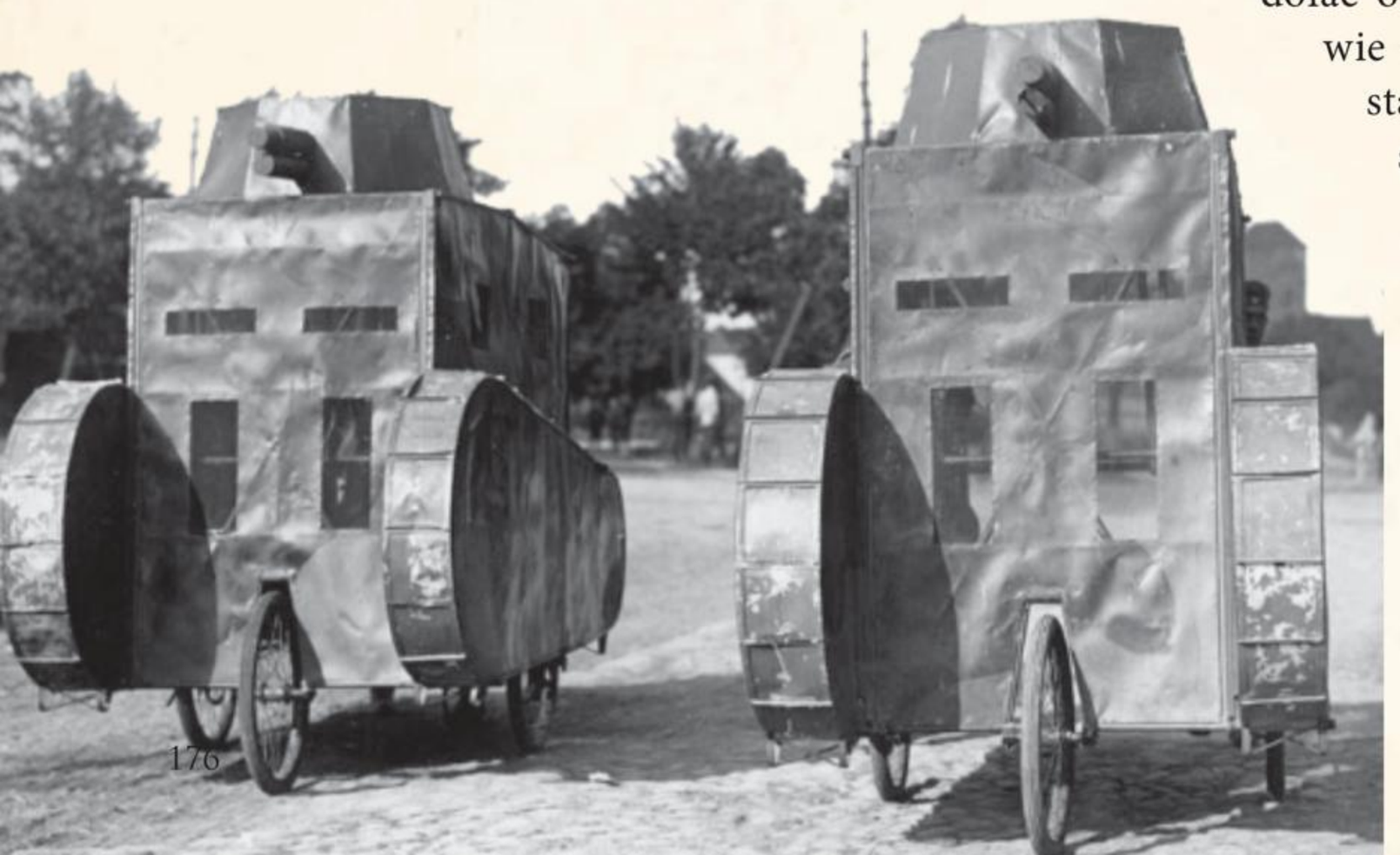

Manewry niemieckiej armii z wykorzystaniem atrap czołgów zbudowanych z rowerów. Niemcy musieli tak ćwiczyć, gdyż traktat wersalski nakładał na nich zakaz posiadania broni pancernej.

Grosstraktoren

W połowie lat 20. XX. w. Reichswehra [czyt.: rajśswera] zawarła kontrakty z niemieckimi firmami na zaprojektowanie i potajemną budowę ciężkich czołgów. Dla ukrycia tego faktu pojazdy te określono mianem Grosstraktoren, czyli „dużych ciągników". Później zawarto umowy dotyczące opracowania także czołgów lekkich, nazywanych analogicznie Leichttraktoren [czyt.: lajśttraktoren] – „lekkie ciągniki". Testowano je na poligonach w ZSRS.

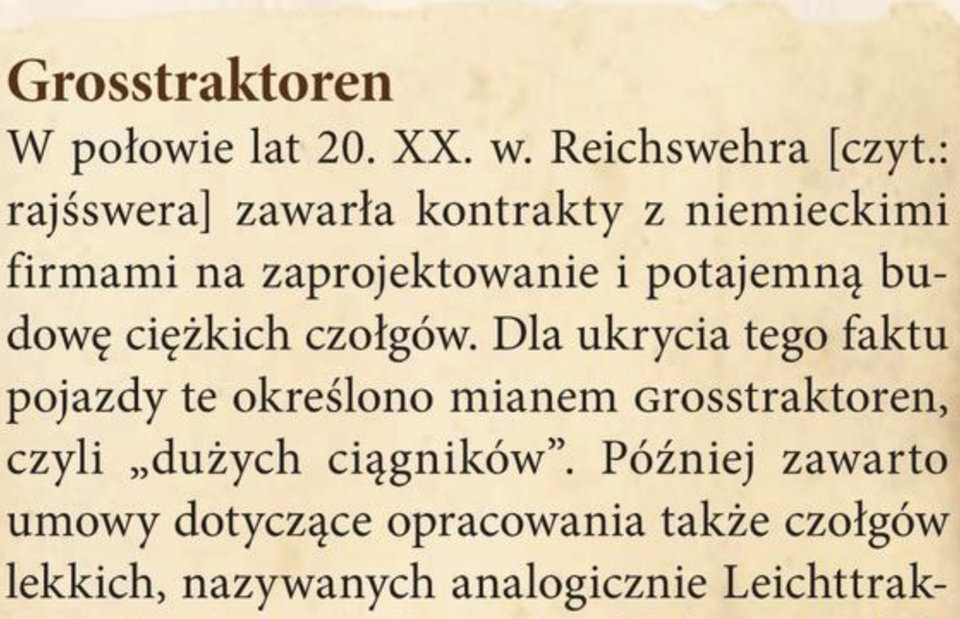

„Ciężki traktor", zamówiony przez armię niemiecką, podczas testów.

Współpraca z ZSRS

W 1922 r. Niemcy podpisały z ZSRS traktat w Rapallo. Na jego mocy oba państwa nawiązały współpracę, m.in. w dziedzinie wojskowej. Sowieci przekazali kilka poligonów na potrzeby Niemców, którzy udając cywilów lub ubrani w sowieckie mundury, testowali tam broń chemiczną, czołgi i samoloty. W zamian sowieccy oficerowie mogli ćwiczyć wraz z nimi. Zdobyte w ten sposób doświadczenia umożliwiły dalszy rozwój niemieckich zbrojeń. Po dojściu do władzy Hitlera w 1933 r. współpraca pomiędzy ZSRS i Niemcami została zerwana.

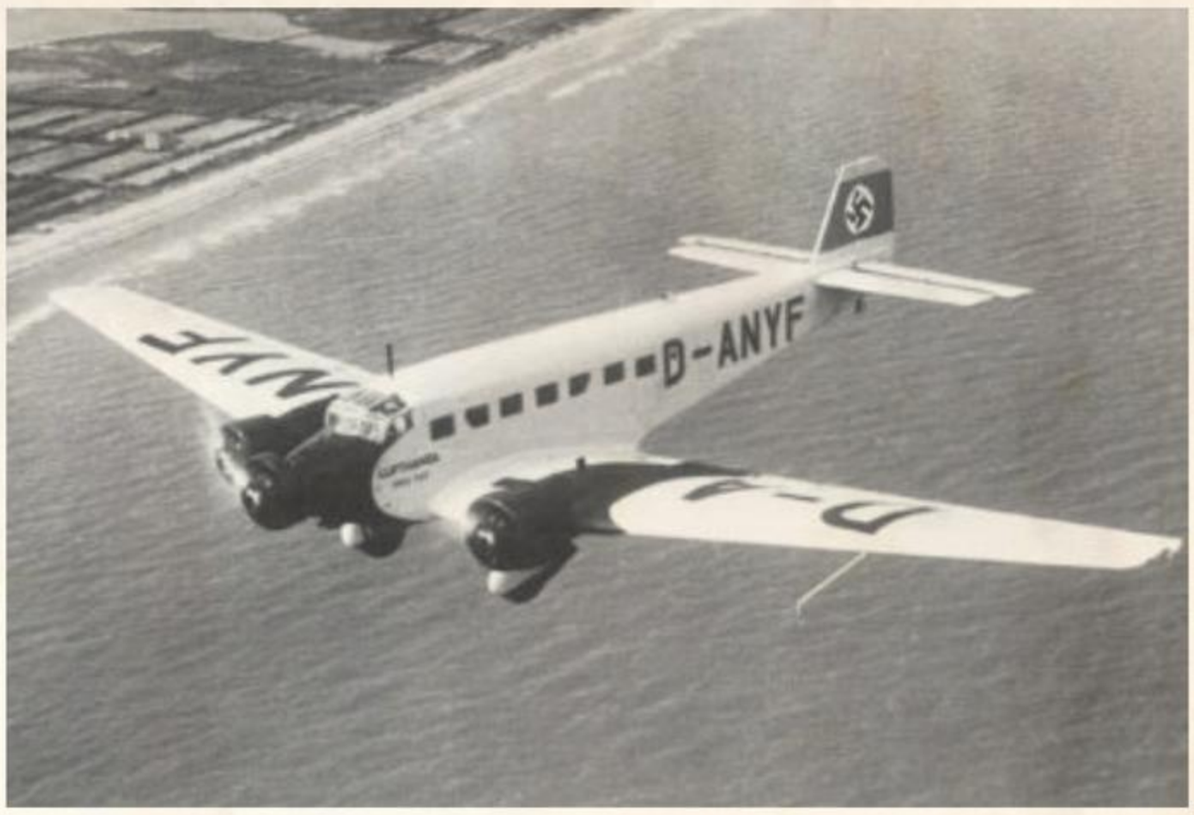

Samolot Junkers Ju-52 był masowo produkowany na potrzeby lotnictwa cywilnego. Już w 1933 r. zaczęto go jednak dostosowywać do roli bombowca.

Nowe lekkie czołgi

Testy przeprowadzone na poligonach w ZSRS ujawniły wady w dotychczas skonstruowanych przez Niemców typach czołgów i zmusiły do zaprojektowania nowych modeli pojazdów. Nadal utrzymywano ich powstawanie w tajemnicy, nazywając je Kleintraktoren [czyt.: klajntraktoren], z niem. mały traktor. Skorzystano z wzorów zagranicznych – ZSRS kupił w Wielkiej Brytanii różne pojazdy bojowe i część z nich przekazał Niemcom. W ten sposób powstał nowy lekki czołg o nazwie PzKpfw I, czyli Panzerkampfwagen I [czyt.: pancerkampfwagen].

Czołgi lekkie Panzer I podczas szkolenia na poligonie w Wuensdorfie.

3 ZSRS – imperium komunistyczne

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- czym charakteryzowały się rządy Józefa Stalina,
- jakich zbrodni dopuścili się komuniści,
- do czego doprowadziła współpraca ZSRS z Niemcami.

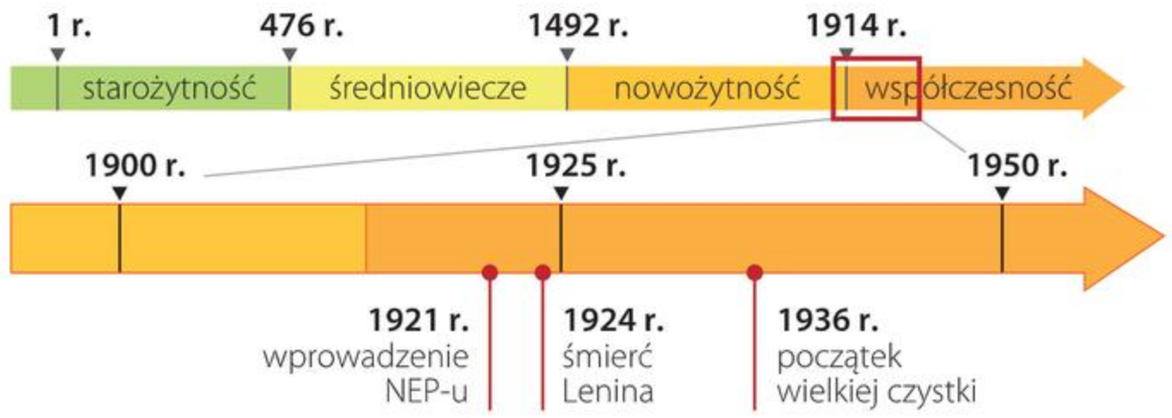

Powstanie ZSRS

Po zwycięstwie w wojnie domowej komuniści chcieli odzyskać tereny, które Rosja utraciła po upadku caratu. W 1920 r. bolszewicy zajęli z powrotem Armenię, Azerbejdżan i Gruzję. Nie udało im się natomiast podporządkować Estonii, Łotwy, Litwy, Finlandii i Polski – te państwa obroniły swoją niepodległość.

30 grudnia 1922 r. w Moskwie utworzono **Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich** (**ZSRS**). Jego podstawą były początkowo trzy republiki: Rosja, Ukraina i Białoruś. Stopniowo powstawały kolejne republiki, również w części azjatyckiej państwa. Model ZSRS jako federacji niezależnych, demokratycznych republik był jednak tylko wizją propagandową. W rzeczywistości Związek Sowiecki przekształcił się w najbardziej scentralizowane państwo na świecie. Wszystkie kluczowe decyzje zapadały w Moskwie.

Granice państwa były pilnie strzeżone, otoczone drutem kolczastym i pasami zaminowanej ziemi. Władzom zależało, aby nikomu nie udało się uciec i przekazać informacji o zbrodniach reżimu komunistycznego. Państwo sowieckie, planujące rozszerzenie strefy swoich wpływów, przez większość okresu międzywojennego znajdowało się w izolacji od reszty Europy.

Robotnik i kołchoźnica to mierząca 25 m wysokości rzeźba autorstwa Wiery Muchiny. Posąg był symbolem potęgi ZSRS i systemu komunistycznego. Stał się bardzo popularny, a jego wizerunek zamieszczano np. w czołówkach filmów sowieckich.

Rządy Józefa Stalina

W Rosji sowieckiej, a następnie ZSRS do 1924 r. na czele rządu i partii komunistycznej stał Włodzimierz Lenin. Po jego śmierci rozpoczęła się między bolszewikami walka o władzę. Z tej rywalizacji zwycięsko wyszedł **Józef Stalin**, dotychczas zajmujący mało istotną pozycję w partii. Za pomocą intryg doprowadził do stopniowego usunięcia z niej znanych i ambitnych działaczy. Największego wroga Lwa Trockiego w 1929 r. zmusił do emigracji. Stalin został wówczas sekretarzem generalnym partii bolszewickiej, która zmieniła nazwę na **Wszechzwiązkową Komunistyczną Partię** (**bolszewików**) – w skrócie **WKP(b)**. Był to początek zastępowania starej warstwy przywódczej nowymi działaczami, oddanymi Stalinowi.

Aby jeszcze bardziej umocnić swoją pozycję, Stalin wprowadził kult własnej osoby, tzw. **kult jednostki**. W całym państwie stawiano mu pomniki, a jego imieniem nazywano m.in. miasta i góry. Podobnie jak w III Rzeszy, również w ZSRS rozwijano system indoktrynowania dzieci i młodzieży. Wpajaniu komunistycznej ideologii służyły szkoła i specjalne organizacje: pionierzy – do których przynależność była obowiązkowa dla dzieci od 9. roku życia – oraz Komsomoł dla młodzieży powyżej 14. roku życia.

W latach 1936–1938 Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (**NKWD**, rodzaj tajnej policji politycznej), przeprowadził tzw. **wielką czystkę** wśród dawnych przywódców bolszewickich oraz dowództwa Armii Czerwonej. Był to czas największego terroru – w wyniku masowych egzekucji i zsyłek do obozów pracy życie straciło wiele milionów obywateli ZSRS. Po zakończeniu wielkiej czystki Stalin stał się niekwestionowanym przywódcą ZSRS.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Józef Stalin
1879–1953

Był sowieckim dyktatorem. Właściwie nazywał się Josif Dżugaszwili i pochodził z Gruzji. Po śmierci Lenina – wbrew jego zaleceniom – został sekretarzem generalnym partii bolszewickiej. W następnych latach rozprawił się ze swoimi przeciwnikami. Za jego rządów w państwie panował krwawy terror. Miliony obywateli ZSRS zamordowano lub zesłano do obozów pracy. W latach 1939–1941 Stalin współpracował z hitlerowskimi Niemcami i wraz z nimi zaatakował Polskę. Po agresji Niemiec na ZSRS w 1941 r. przeszedł na stronę aliantów. Na konferencji w Jałcie, dotyczącej podziału powojennego świata, poszerzył strefę wpływów Związku Sowieckiego. W podporządkowanych mu krajach europejskich Stalin wprowadził rządy komunistyczne.

Propagandowy wizerunek Stalina

Stalina ukazywano w prasie, literaturze, filmach czy dziełach sztuki jako geniusza wojskowego i politycznego. Uważano go też za najwyższy autorytet we wszystkich innych dziedzinach, nawet takich jak rolnictwo czy językoznawstwo. Na poglądy wodza powoływano się w dziełach naukowych. Przywódcę otaczano kultem także w krajach podporządkowanych ZSRS po II wojnie światowej.

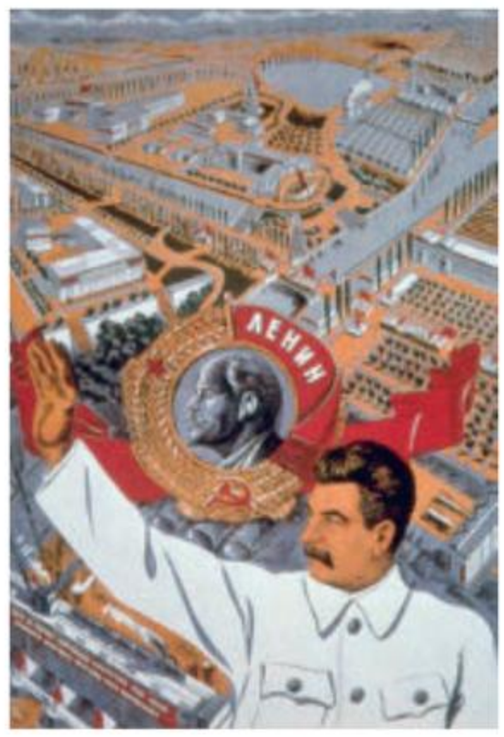

Stalin był przedstawiany jako twórca potęgi gospodarczej oraz dobrobytu Związku Sowieckiego. O ile produkcja przemysłu ciężkiego nieustannie wzrastała, o tyle warunki życia mieszkańców ZSRS poprawiały się bardzo powoli i pozostawały na znacznie niższym poziomie niż w innych państwach europejskich.

Przywódca komunistów często pozował do fotografii w towarzystwie prostych ludzi i dzieci. W ten sposób tworzył wizerunek dobrotliwego, troskliwego ojca narodów wchodzących w skład ZSRS. W rzeczywistości Stalin z premedytacją podejmował decyzje o śmierci milionów obywateli tego państwa.

? Dlaczego propaganda odgrywała ważną rolę w państwach totalitarnych?

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Moskiewska defilada

Polski poeta Antoni Słonimski w 1932 r. przebywał w ZSRS. Po powrocie opublikował reportaż, w którym opisał swoje wrażenia z podróży.

[...] *Przemaszerować ma osiemdziesiąt tysięcy ludzi. Idą drużyny fabryk traktorów, fabryk kaloszy, fabryk włókienniczych i warsztatów kolejowych.* [...] *Idą źle i nie w krok. Każda drużyna niesie swoją chorągiew, bogato haftowaną emblematami sowieckimi i napisami. Kostiumy są najróżniejszych kolorów i nie ma ani jednej drużyny, w której by wszyscy mieli jednakowe niebieskie czy czerwone porteczki. W szeregach widzi się nawet po prostu ludzi w gaciach, a przynajmniej połowa defilujących jest bosa. Ale oto obraz się zmienia. Na plac wychodzą drużyny karnie zwarte, bijące mocno rytm nogami, ubrane w kolory ujednostajnione. To robotnicy fabryk broni i amunicji.*

Źródło: A. Słonimski, *Moja podróż do Rosji*, Warszawa 1997, s. 127.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

Podaj różnice między poszczególnymi grupami na defiladzie.

Gospodarka ZSRS

W czasie rewolucji październikowej i wojny domowej bolszewicy ustanowili tzw. **komunizm wojenny** – państwo przejęło większość gałęzi gospodarki, m.in. przemysł, handel i transport. Wprowadzono także obowiązkowe dostawy żywności ze wsi do miast. Próby buntu chłopów i organizowane przez nich powstania były jednak krwawo tłumione przez władze. Takie działania władz sprawiły, że kraj popadł w całkowitą ruinę gospodarczą. Zmusiło to Lenina do wprowadzenia na początku lat 20. **Nowej Ekonomicznej Polityki** (**NEP**). Chłopom zezwolono na sprzedaż nadwyżek żywności, w miastach odrodził się drobny prywatny handel, przemysł oraz usługi.

W 1928 r. Stalin ogłosił **zakończenie NEP-u**. Rozpoczęła się **kolektywizacja rolnictwa**. Odtąd produkcja odbywała się w wielkich gospodarstwach rolnych: państwowych (**sowchozach**) lub spółdzielczych (**kołchozach**). Chłopów pozbawiano gruntów bądź zmuszano do przyłączenia swoich ziem do kołchozów. Ponownie upaństwowiono cały przemysł i handel. Było to związane z wprowadzeniem **gospodarki planowej**, czyli rozwoju kraju na podstawie ustalanych w Moskwie planów 5-letnich. Szczególne znaczenie miał **rozwój przemysłu ciężkiego**, wydobywczego i zbrojeniowego. Komuniści przygotowywali się w ten sposób do wojny, po której chcieli zaprowadzić komunizm w Europie. Władze liczyły też, że dzięki industrializacji zmniejszą się różnice cywilizacyjne między ZSRS a państwami Zachodu. Cenę za te nierealne plany płacili zwykli ludzie. Miliony więźniów zginęły podczas pracy na gigantycznych budowach i w kopalniach.

Zakłady metalurgiczne w pobliżu Kerczu na Krymie były jednym z wielu olbrzymich przedsiębiorstw zbudowanych w ZSRS w latach 30. XX w.

Zbrodnie komunistyczne do 1939 roku

System komunistyczny od początku miał zbrodniczy charakter. Najpierw w okresie rewolucji i wojny domowej mordowano faktycznych przeciwników komunizmu – duchowieństwo, monarchistów, ziemian, burżuazję oraz zwolenników innych nurtów lewicowych. Rozstrzeliwano także chłopów i robotników buntujących się przeciw komunistom.

Po zakończeniu wojny domowej zaczęto rozwijać sieć obozów pracy, czyli **łagrów**. Zarządzano nimi poprzez tzw. **Gułag** – Główny Zarząd Obozów. Do łagru trafiało się za błahe przewinienia, często na podstawie fałszywego donosu. Kolektywizacja i zamiana chłopów w przymusowych robotników rolnych doprowadziły do śmierci ponad 10 mln ofiar. Represje spotykały zwłaszcza bogatych chłopów, nazywanych **kułakami**. Najwięcej ofiar zanotowano na Ukrainie, gdzie decyzje władzy, m.in. zabieranie całej żywności ze wsi, wywołały wielki głód.

Łagier – ciężki obóz pracy przymusowej w ZSRS.

Łagry powstawały w rejonach o trudnym klimacie, np. na Syberii. Ciężkie warunki, wycieńczająca praca ponad siły i niskie racje żywnościowe powodowały, że więźniowie masowo umierali.

Relacje ZSRS–Niemcy do 1939 roku

Zarówno ZSRS, jak i Niemcy krytykowały system wersalski, były także wrogie niepodległej Polsce. W kwietniu **1922 r.** w **Rapallo** podpisano traktat o współpracy niemiecko-rosyjskiej. W efekcie z Niemiec do ZSRS trafiały rozwiązania technologiczne, uzbrojenie, kredyty, eksperci gospodarczy i wojskowi. ZSRS natomiast potajemnie udostępniał armii niemieckiej poligony i eksportował do Niemiec surowce. Sytuacja zmieniła się po dojściu Hitlera do władzy. Oba państwa zaczęły ostro rywalizować na forum międzynarodowym. Było to szczególnie widoczne podczas wojny domowej w Hiszpanii, gdzie każdy z przywódców totalitarnych poparł inną stronę konfliktu. Stalin cały czas dążył jednak do odbudowania bliskich kontaktów z Niemcami. Przywódca ZSRS, podobnie jak Hitler, chciał zmian terytorialnych w Europie. Negocjacje zakończyły się podpisaniem **23 sierpnia 1939 r. paktu Ribbentrop–Mołotow**, który dotyczył podziału stref wpływu w Europie Środkowej.

WARTO WIEDZIEĆ

Wielki głód na Ukrainie

W latach 1932–1933 południowe rejony ZSRS, w tym Ukrainę, dotknęła klęska nieurodzaju. Mimo to Stalin zwiększył przymusowe dostawy produktów rolnych dla państwa. Plony w całości konfiskowano, a chłopi nie mogli zostawić sobie nawet ziarna potrzebnego na zasiew w kolejnym roku. Sytuacja była tak dramatyczna, że zdarzały się przypadki kanibalizmu. W sumie z głodu zmarło na Ukrainie kilka milionów ludzi. Trudno ustalić liczbę ofiar, ponieważ Stalin próbował ukryć ten fakt przed opinią publiczną.

? Jakie były skutki bezwzględnej polityki gospodarczej Stalina?

Dzieci stanowiły znaczną część ofiar wielkiego głodu na Ukrainie.

ZSRS w latach 1922–1939

LEGENDA

- granice państw
- granice republik sowieckich
- obszar ZSRS od 1922 r.
- obszar występowania większych zespołów łagrów

Roboty wykonywane przez więźniów

- prace wydobywcze
- prace przy budowie kolei, dróg, kanałów i innych inwestycji
- wyrąb lasu i prace rolne
- Brack miasta budowane przez więźniów
- obszar głodu w latach 1929–1933
- ① Gruzińska Socjalistyczna Republika Sowiecka
- ② Azerbejdżańska Socjalistyczna Republika Sowiecka
- ③ Armeńska Socjalistyczna Republika Sowiecka

PRACA Z MAPĄ

1. Określ, gdzie były największe skupiska łagrów.
2. Podaj, w jakich sektorach gospodarki ZSRS pracowali więźniowie.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Józef Stalin został przywódcą ZSRS** po śmierci Włodzimierza Lenina. Wprowadził kult jednostki, a społeczeństwo poddał całkowitej kontroli. Bezwzględnie zwalczał też swoich przeciwników.
2. **W ZSRS upaństwowiono większość gospodarki**. Nastąpiła rozbudowa przemysłu ciężkiego. Wprowadzono również kolektywizację rolnictwa, co doprowadziło na Ukrainie do klęski głodu w latach 1932–1933. Jej skutkiem była śmierć kilku milionów ludzi.
3. **System komunistyczny miał charakter zbrodniczy**. Przeciwnicy nowego ładu byli prześladowani i zsyłani do obozów pracy (łagrów). Więziono tam wszystkich, których uznano za wrogów władzy sowieckiej.
4. **Pakt Ribbentrop–Mołotow** podpisano 23 sierpnia 1939 r. Układ dotyczył podziału stref wpływu w Europie Środkowej między Niemcami a ZSRS.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego system komunistyczny w ZSRS jest oceniany jako zbrodniczy.
2. Scharakteryzuj metody walki politycznej stosowane przez Józefa Stalina.
3. Opisz skutki polityki gospodarczej ZSRS.
4. ★ *Gdzie jest taki inny kraj, w którym człowiek tak oddycha swobodnie* – oceń prawdziwość słów popularnej pieśni sowieckiej.
5. **Miniprojekt**
   Poszukaj informacji o propagandzie stosowanej za rządów Józefa Stalina. Następnie przygotuj makietę z kilku propagandowych plakatów z tego okresu dostępnych w internecie. Przedstaw ich cechy wspólne i oceń, w jaki sposób przedstawiano na nich postać dyktatora.

4 Kultura i zmiany społeczne w okresie międzywojennym

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były społeczne skutki I wojny światowej,
- do czego doprowadził rozwój mass mediów,
- jakie nowe nurty pojawiły się w architekturze i sztuce,
- w jaki sposób przebiegał proces emancypacji kobiet.

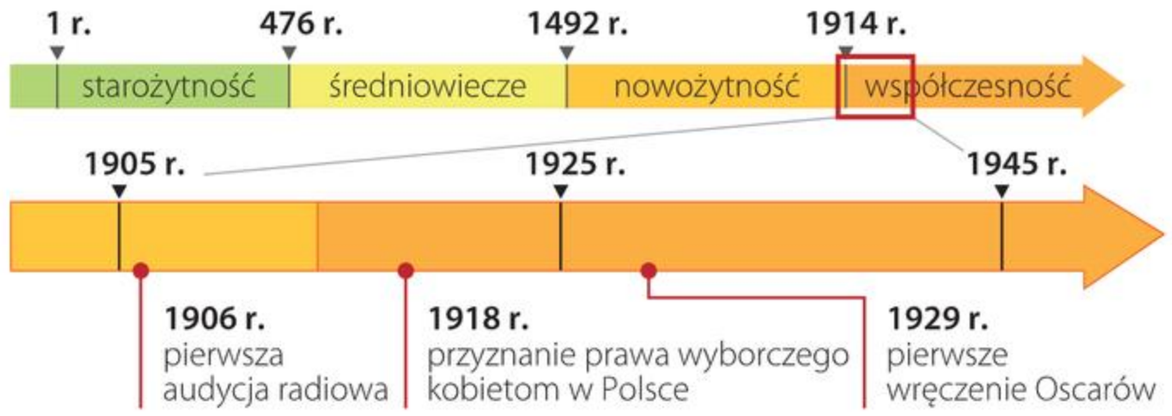

Społeczne skutki I wojny światowej

I wojna światowa zmieniła sytuację polityczną w Europie. W pokonanych państwach centralnych upadły monarchie, a zamiast nich zaprowadzono rządy demokratyczne. Miało to duży wpływ na życie ludności. Mieszkańcy powojennej Europy uzyskiwali coraz więcej praw, w tym także do pełnego uczestnictwa w życiu politycznym. Aby wychować świadomych obywateli, **wprowadzono obowiązek nauki szkolnej dla wszystkich dzieci** od 7. do 14. roku życia, bez względu na płeć. Polska ustanowiła takie prawo od razu po odzyskaniu niepodległości.

W okresie międzywojennym ograniczono również rolę Kościołów. Do tej pory uprzywilejowaną pozycję zapewniały im dynastie panujące w Europie. Po upadku monarchii nastąpiło **rozdzielenie działalności Kościoła od państwa**.

Wpływ mass mediów na społeczeństwa

Dzięki powszechnemu obowiązkowi szkolnemu wzrosła liczba osób potrafiących czytać i pisać, co w rezultacie zwiększyło **czytelnictwo prasy**. Osiągnięcia techniki wpłynęły natomiast na rozwój nowych mediów. Słuchanie **radia** i oglądanie filmów w **kinie** stało się wówczas ulubioną rozrywką milionów odbiorców. Aktorzy zyskiwali status gwiazd, jak np. Rudolf Valentino, Greta Garbo, Pola Negri (właśc. Apolonia Chałupiec) i Charlie Chaplin [czyt.: czarli czaplin]. Pod koniec lat 20. XX w. w Wielkiej Brytanii do sprzedaży trafiły też pierwsze **odbiorniki telewizyjne**.

Rozwijające się środki masowego przekazu, czyli **mass media**, wykorzystywano do kształtowania opinii publicznej.

- **W państwach demokratycznych** media najczęściej stosowano w celach informacyjnych, edukacyjnych, rozrywkowych i komercyjnych.
- **W reżimach totalitarnych**, jak ZSRS za czasów Stalina, hitlerowska III Rzesza czy Włochy pod rządami Mussoliniego, media odgrywały decydującą rolę w procesie **indoktrynacji** i manipulacji obywatelami. Tworzono filmy propagandowe, które przedstawiały sfałszowaną wizję świata – wychwalały obowiązującą ideologię i przywódców państw, a przeciwników władz przedstawiały w złym świetle.

Indoktrynacja – systematyczne i natarczywe wpajanie społeczeństwu jakichś idei.

CIEKAWOSTKA

O wpływie mediów na społeczeństwo okresu międzywojennego świadczy historia związana z amerykańskim słuchowiskiem radiowym *Wojna światów*. Zostało ono przygotowane przez Orsona Wellesa [czyt.: łelsa] i wyemitowane w 1938 r. Audycja przedstawiała atak kosmitów na Ziemię. Realistyczny sposób nagrania sprawił, że wielu słuchaczy uznało je za relację na żywo z inwazji Marsjan. Wzbudziło to prawdziwą panikę wśród Amerykanów.

Kultura okresu międzywojennego

Po tragicznej w skutkach wojnie ludzie pragnęli zmian. Chcieli żyć szybko i wesoło, czemu w USA sprzyjał dobry stan gospodarki. Lata 20. XX w. były okresem eksperymentowania w modzie, twórczości i rozrywce. Coraz większą popularność zdobywały dynamiczne tańce i swobodne stroje. Gwiazdy estrady i kina otaczano powszechnym uwielbieniem. Pierwszą dekadę po wojnie nazywa się często „szalonymi latami dwudziestymi".

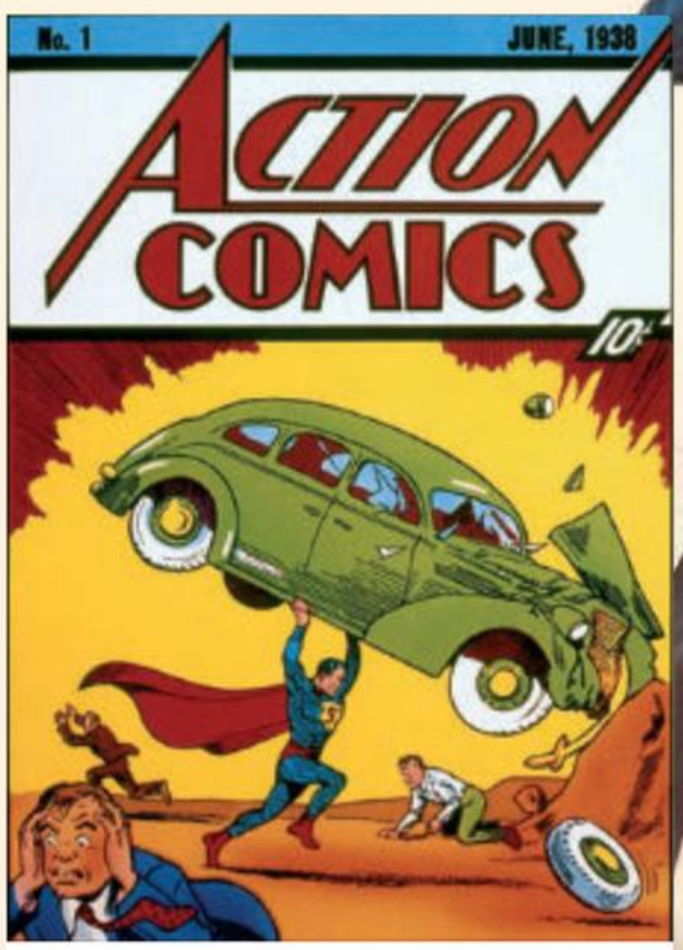

Superman należał do najsłynniejszych bohaterów komiksów, które rozpowszechniły się w latach trzydziestych XX w.

Myszka Miki po raz pierwszy pojawiła się w filmie rysunkowym z 1928 r. Zrealizował go amerykański reżyser i producent filmowy Walt Disney [czyt.: łolt disnej].

Rudolf Valentino był wielką gwiazdą kina niemego. Urodził się we Włoszech, skąd wyjechał do Paryża, a później do Nowego Jorku. Początkowo pracował jako tancerz i dopiero w USA spróbował swoich sił w aktorstwie. Sukces przyniosły mu filmy z 1921 r. – *Czterech jeźdźców Apokalipsy* oraz *Szejk*. Aktor zmarł nagle w 1926 r., u szczytu sławy.

1. **Zespoły jazzowe** [czyt.: dżezowe] zdobyły ogromną popularność w latach 20. XX w. Jazz jako gatunek muzyczny narodził się pod koniec XIX w. wśród czarnoskórej ludności z południa Stanów Zjednoczonych.
2. **Taniec** w dwudziestoleciu międzywojennym uległ dużym zmianom. Popularność zyskały tańce szybkie i żywiołowe, jak charleston [czyt.: czarlston] i fokstrot. Młodzi ludzie chętnie tańczyli w nocnych klubach, gdzie grano jazz.
3. **Damskie stroje wieczorowe** były bardzo eleganckie. Panie wkładały kreacje z luksusowych materiałów, o obniżonej talii i niesymetrycznych rozcięciach, odsłaniające plecy. Jako przybranie sukni służyły pióra, koraliki i frędzle.
4. **Smoking**, męski strój wieczorowy, w latach 20. XX w. stał się symbolem elegancji. Był bardziej swobodny niż wcześniej noszone fraki. Podczas nieformalnych spotkań chętnie tańczono też w zwyczajnych garniturach.

Radio w okresie międzywojennym posłużyło do upowszechnienia kultury i rozwoju przemysłu muzycznego. Umożliwiło też artystom jazzowym dotarcie do szerokiej publiczności.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wyjaśnij, dlaczego pierwszą dekadę po I wojnie światowej nazwano „szalonymi latami dwudziestymi".
2. Podaj, jakie rozrywki rozpowszechniły się w epoce międzywojennej.

Sztuka filmowa

Początkowo filmowcy rejestrowali tylko ważne ich zdaniem wydarzenia. Szybko jednak zaczęto realizować filmy, których celem było zapewnienie widzom rozrywki. Jedna z najwcześniejszych takich produkcji to *Podróż na Księżyc* z 1902 r., która ukazywała ekspedycję naukowców wystrzelonych z armaty na Księżyc. Podczas prac nad tym obrazem po raz pierwszy wykorzystano efekty specjalne. W latach 20. XX w. nastąpiła rewolucyjna zmiana w kinematografii, polegająca na udźwiękowieniu filmów. Zaczęto również rejestrować je w kolorze. W 1929 r. po raz pierwszy wręczono **Oscary** [czyt.: oskary], czyli nagrody przyznawane przez amerykańską Akademię Filmową.

? Jak rozwijała się kinematografia w okresie międzywojennym?

Brzdąc, amerykański komediodramat z 1921 r., zyskał wielką popularność na całym świecie. Jego reżyserem i odtwórcą jednej z głównych ról był słynny komik Charlie Chaplin.

Komunikacja

W okresie międzywojennym nastąpiła zmiana sposobów podróżowania. Konkurencją dla kolei – szczególnie w państwach zachodnich – stały się coraz nowocześniejsze samochody i samoloty. Najwięcej samochodów produkowano w USA. Dzięki wprowadzeniu **produkcji taśmowej** znacznie obniżyły się ceny pojazdów. Pozwoliło to Amerykanom o przeciętnych zarobkach na zakup własnego auta. Rozwój motoryzacji był jednym ze sposobów zwalczania bezrobocia, które towarzyszyło wielkiemu kryzysowi gospodarczemu. We Włoszech, w Niemczech i w USA zatrudniano bezrobotnych m.in. przy budowie **autostrad**.

Pracownicy fabryki Forda montują pierwszy masowy model samochodu – Forda T. By ograniczyć koszty produkcji, był on dostępny w sprzedaży jedynie w kolorze czarnym.

Nowe trendy w architekturze i sztuce

W okresie międzywojennym zerwano z architekturą nawiązującą do stylów historycznych. Rozwijano przede wszystkim **modernizm** i jeden z jego nurtów – **funkcjonalizm**. Dominowała prostota i funkcjonalność, dlatego rezygnowano z dekorowania elewacji budynków. W miejsce dawnych ozdobnych kamienic powstawały bloki mieszkalne, w których standard wszystkich lokali był jednakowy.

W systemach totalitarnych przeważyło natomiast **budownictwo monumentalne**, czerpiące z klasycyzmu. Olbrzymie gmachy, np. kancelaria nazistowskiej III Rzeszy, stadion olimpijski w Berlinie czy **socrealistyczne** budowle w ZSRS, miały podkreślać potęgę reżimu i promować jego ideologię.

W sztukach plastycznych artyści odrzucili dotychczasowe kanony. Pojawiły się takie kierunki, jak **surrealizm**, **dadaizm** i **futuryzm**. Surrealiści chcieli wyzwolić sztukę spod wpływu rozumu, odwoływali się do świata wyobraźni i marzeń sennych. Dadaiści kierowali się nieograniczoną swobodą twórczą – ich dzieła wyglądały niekiedy niczym zbiór przypadkowo połączonych ze sobą przedmiotów codziennego użytku. Futuryści natomiast podkreślali piękno zdobyczy technicznych, które cenili bardziej niż tradycyjne dzieła sztuki i zabytki.

Socrealizm – kierunek w sztuce popularyzujący dokonania socjalizmu.

Zmiany społeczne w dwudziestoleciu międzywojennym

Już przed I wojną światową rozpoczął się proces emancypacji kobiet. Został on przyspieszony przez działania wojenne. Gdy większość mężczyzn powołano do wojska, kobiety często musiały przejąć obowiązek utrzymania rodzin. Wiele z nich zaczęło wówczas pracować zawodowo. W tej sytuacji wysuwane od lat postulaty sufrażystek dotyczące **równouprawnienia politycznego kobiet** stawały się coraz bardziej realne. Po 1918 r. kobiety zaczęły uzyskiwać w Europie **prawa wyborcze**. Większa niezależność kobiet w życiu publicznym znalazła odzwierciedlenie w modzie. Zrezygnowano z gorsetów i niewygodnych długich sukni na rzecz krótszych, pozbawionych ozdób sukienek. Do ubioru damskiego weszły także spodnie. Zniknęły koki i ozdobione kwiatami kapelusze – w to miejsce pojawiły się krótkie fryzury i skromne nakrycia głowy.

Dzięki nowinkom technicznym, np. lodówkom, odkurzaczom czy pralkom, prowadzenie gospodarstwa domowego stało się łatwiejsze. Ludzie, bez względu na pochodzenie społeczne, zaczynali

Stroje codzienne z połowy lat 20. XX w. były bardziej praktyczne i wygodne od ubrań noszonych przed I wojną światową.

używać podobnych sprzętów, kupowanych często z powodu reklam. Upowszechnianie pod wpływem mass mediów pewnych działań, stylu życia czy sposobów spędzania wolnego czasu dało początek **społeczeństwu masowemu**.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Po I wojnie światowej wprowadzono powszechne szkolnictwo**, dzięki czemu wzrosło czytelnictwo prasy. Coraz większą popularność zdobywały też radio i kino. Rozwój mass mediów prowadził do ukształtowania się społeczeństwa masowego.
2. **Nastąpił rozwój komunikacji** – coraz częściej jako środek transportu wybierano samochód lub samolot. Rozbudowywano również sieć dróg, w tym autostrad. Auta wytwarzano szybciej i taniej dzięki wprowadzeniu produkcji taśmowej.
3. **Dadaizm**, **surrealizm** oraz **futuryzm** to nowe kierunki w sztuce, które pojawiły się po wojnie. W dziedzinie architektury rozwijały się funkcjonalizm i modernizm, cechujące się prostotą oraz funkcjonalnością.
4. **Emancypacja kobiet** została przyspieszona przez I wojnę światową. Zaczęły one wykonywać zawody zarezerwowane wcześniej dla mężczyzn. Coraz częściej kobietom przyznawano także prawa wyborcze.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Przedstaw społeczne skutki I wojny światowej.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób w państwach totalitarnych wykorzystywano środki masowego przekazu.
3. Napisz, jak nowe sposoby komunikacji wpłynęły na życie ówczesnych ludzi.
4. Opisz, jak rozwijały się architektura i sztuka okresu międzywojennego.
5. ★ Poszukaj informacji o postaciach z bajek lub komiksów, które pojawiły się w dwudziestoleciu międzywojennym i nadal są popularne. Wybierz postać, która wzbudza Twoje największe zainteresowanie, i opisz historię jej powstania.
6. **Miniprojekt**
   Wykonaj plakat, na którym przedstawisz życie osoby z czasów dwudziestolecia międzywojennego. Pokaż, jak się ubiera i jaką nosi fryzurę, na jakie filmy chodzi do kina, co czyta, który nowy nurt w sztuce ją szczególnie interesuje i przy jakiej muzyce lubi się bawić.

5 Świat na drodze ku II wojnie światowej

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- w jaki sposób Hitler łamał postanowienia traktatu wersalskiego,
- na czym polegała polityka ustępstw Zachodu wobec Hitlera,
- jakie terytoria zagarnęła III Rzesza przed wybuchem II wojny światowej.

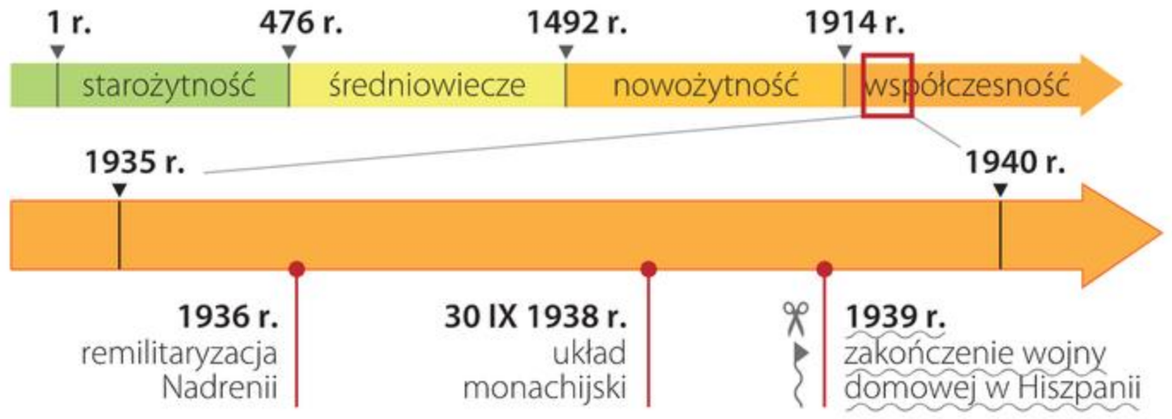

Militaryzacja Niemiec

Po dojściu Hitlera do władzy III Rzesza zaczęła łamać postanowienia traktatu wersalskiego. Niemiecką gospodarkę przestawiono na produkcję zbrojeniową, co zmniejszyło bezrobocie i zapewniło nazistom duże poparcie społeczne. Aby przygotować państwo do przyszłego konfliktu, w 1935 r. przywrócono **powszechną służbę wojskową** i rozpoczęto **rozbudowę sił zbrojnych** – Wehrmachtu [czyt.: wermachtu]. Hitler nakazał rozwijać zwłaszcza jednostki powietrzne (Luftwaffe) i pancerne, powstawały też zmechanizowane dywizje piechoty. Rozbudowano flotę wojenną – Kriegsmarine [czyt.: krigsmarine], inwestując przede wszystkim w okręty podwodne. W **1936 r.** państwa zachodnie nie zareagowały na kolejne naruszenie traktatu wersalskiego – niemieckie wojska wkroczyły do graniczącej z Francją **Nadrenii**.

Adolf Hitler znalazł sojuszników we Włoszech oraz w Japonii. Państwa te podpisały w latach 1936–1937 **pakt antykominternowski**. Oficjalnie był to sojusz wymierzony w „międzynarodowy komunizm". W rzeczywistości zakładał współpracę w celu podboju świata i nowego podziału stref wpływów. W ten sposób powstała tzw. **Oś Berlin–Rzym–Tokio**. Odtąd kraje sprzymierzone z Niemcami nazywano **państwami Osi**.

Wojna domowa w Hiszpanii

W 1936 r. wybory w Hiszpanii wygrał lewicowy Front Ludowy. Zaproponowany przez rząd plan radykalnych reform gospodarczych i społecznych przyczynił się do buntu dowódców armii, którym przewodził **generał Francisco Franco** [czyt.: fransisko franko]. W Hiszpanii wybuchła wojna domowa. Rebeliantów wsparły zbrojnie m.in. **Niemcy** i **Włochy**, po stronie rządu zaangażował się natomiast **ZSRS**. Państwa totalitarne mogły w ten sposób w warunkach bojowych przetestować broń, którą przygotowały na podbój Europy. Konflikt trwał do marca 1939 r. i zakończył się zwycięstwem wojsk generała Franco. Wojna pochłonęła blisko pół miliona ofiar.

? Dlaczego ZSRS i III Rzesza włączyły się w hiszpańską wojnę domową?

Guernica [czyt.: głernika] to hiszpańskie miasteczko zbombardowane w 1937 r. przez niemieckie lotnictwo. Skala zniszczeń spowodowała, że wydarzenie to przeszło do historii jako symbol okrucieństwa i bezsensu hiszpańskiej wojny domowej.

Anschluss Austrii

Program szybkich zbrojeń doprowadził niemiecką gospodarkę pod koniec 1937 r. na skraj bankructwa. Przyspieszyło to decyzję Hitlera o ataku III Rzeszy na inne państwa – miało to zapewnić dodatkowe środki finansowe i dostęp do surowców naturalnych. Pierwszym celem stały się obszary zasiedlone przez ludność niemiecką. Hitler uznał bowiem, że utworzenie Rzeszy Wielkoniemieckiej z ziem zamieszkanych przez tę narodowość będzie łatwo usprawiedliwić na forum międzynarodowym.

W **marcu 1938 r.** wojska niemieckie wkroczyły do Austrii. ***Anschluss*** [czyt.: anszlus], czyli **przyłączenie Austrii do III Rzeszy**, przeprowadzono za zgodą większości austriackiego społeczeństwa. Kraj pozostał częścią Niemiec do 1945 r. Zgodnie z przewidywaniami Hitlera państwa zachodnie nie zareagowały na to wydarzenie mimo ewidentnego naruszenia traktatu wersalskiego.

Wjeżdżające do Wiednia oddziały niemieckie wywołały entuzjazm zdecydowanej większości Austriaków.

Układ monachijski

Kolejnym celem Hitlera stała się **Czechosłowacja**. W czeskich Sudetach mieszkało blisko 3 mln Niemców, co stanowiło ponad 20% całego społeczeństwa. Z inspiracji Berlina zaczęli oni żądać autonomii, a gdy ją uzyskali – wysunęli postulat przyłączenia do Niemiec. Czechosłowacja ogłosiła mobilizację wojsk i otrzymała poparcie ZSRS zainteresowanego wyjściem z międzynarodowej izolacji. W rozwiązanie konfliktu zaangażowały się mocarstwa zachodnie.

30 września 1938 r. podczas obrad na konferencji w **Monachium** premierzy Wielkiej Brytanii, Francji oraz przywódcy Włoch i Niemiec zawarli **układ włączający obszar Sudetów do Niemiec**. Władze czechosłowackie, których nie zaproszono na obrady, musiały się podporządkować tym postanowieniom. Dramatyczną sytuację Czechosłowacji wykorzystały Polska i Węgry, przyłączając do swojego terytorium ziemie zamieszkałe przez Polaków (**Zaolzie**) i Węgrów (południowa Słowacja).

Państwo czechosłowackie przetrwało do marca 1939 r. Wówczas, dzięki poparciu III Rzeszy, nacjonaliści słowaccy z księdzem Józefem Tiso na czele, proklamowali niepodległość Słowacji. Na pozostałym terytorium Hitler utworzył uzależniony od Niemiec **Protektorat Czech i Moraw**. Wschodnie rubieże, tzw. Ruś Zakarpacką, zajęli Węgrzy. Ostatnim etapem podbojów Hitlera, które zakończyły się bez walk, było **oderwanie Okręgu Kłajpedy od Litwy** i przyłączenie go do III Rzeszy w marcu 1939 r.

Układ w Monachium

Przyczyna

- polityka ustępstw państw Zachodu wobec Hitler
- strach polityków i społeczeństw Zachodu przed wybuchem kolejnej wojny

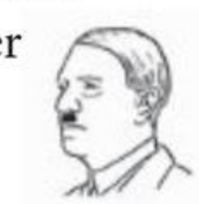

Wydarzenie

Zawarcie układu monachijskiego w **1938 r.**

Skutek

- rozpad Czechosłowacji i podporządkowanie jej Niemcom
- utwierdzenie Hitlera w przekonaniu, że zachodnie mocarstwa chcą za wszelką cenę uniknąć wojny

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Konferencja w Monachium

Agresywna polityka Hitlera sprawiła, że mocarstwa zachodnie już w połowie września 1938 r. przygotowały propozycję odebrania Czechosłowacji części jej terytorium.

Przedstawiciele obu stron są przekonani, że [...] *dalsze utrzymywanie w granicach państwa czechosłowackiego okręgów zamieszkałych głównie przez Niemców sudeckich nie może trwać nadal bez narażenia na szwank interesów samej Czechosłowacji oraz interesów pokoju europejskiego. W świetle rozważań oba rządy zmuszone są przyjść do wniosku, że zachowanie pokoju i bezpieczeństwa oraz żywotnych interesów Czechosłowacji nie może być skutecznie zagwarantowane, jeśli okręgi te nie zostaną natychmiast odstąpione Rzeszy.*

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Przedstaw, jak zachodnie mocarstwa uzasadniały odłączenie od Czechosłowacji terenu Sudetów.
2. Wyjaśnij, dlaczego Winston Churchill określił decyzje konferencji w Monachium mianem „hańby".

Brytyjski premier Neville Chamberlain [czyt.: newil czamberlen] po powrocie z Monachium ogłosił swoim rodakom zgromadzonym na lotnisku: *Przywożę wam pokój*. Innego zdania był jego przeciwnik polityczny Winston Churchill [czyt.: łinston czerczil], który postawę Francji i Wielkiej Brytanii podsumował następująco: *Mieli do wyboru wojnę lub hańbę, wybrali hańbę, a wojnę będą mieli i tak.*

Źródło: *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1998, s. 114.

Ekspansja Japonii

Po I wojnie światowej Japonia zaczęła szybko się rozwijać, rosła też liczba jej ludności. Państwo to coraz silniej uzależniało się od importu żywności, a zwłaszcza surowców dla przemysłu, których było niemal całkowicie pozbawione. W społeczeństwie japońskim obudziły się nastroje nacjonalistyczne. Zaczęto zgłaszać roszczenia terytorialne względem sąsiednich ziem bogatych w surowce naturalne. Aby utworzyć samowystarczalne imperium, japońskie władze rozpoczęły rozbudowę armii.

Ekspansja Japonii rozpoczęła się w 1931 r. atakiem na Chiny. Japończycy opanowali zasobną w surowce Mandżurię, z której utworzono **marionetkowe cesarstwo Mandżukuo**. W 1937 r. Japonia ponownie uderzyła na Chiny, osłabione wojną domową. Japończycy szybko zajęli znaczną część kraju. Ich wojska wykazały się niesłychanym okrucieństwem – popełniały masowe zbrodnie wojenne na ludności cywilnej.

Marionetkowy – tu: niesamodzielny.

Wojska japońskie na przełomie 1937 i 1938 r. po wkroczeniu do Nankinu, ówczesnej stolicy Chin, dokonały masakry ludności cywilnej. Japończycy w bestialski sposób wymordowali kilkaset tysięcy mieszkańców miasta.

Europa w przededniu II wojny światowej

LEGENDA

- granice państw z 31 VIII 1939 r.
- inne granice
- obszary okupowane przez wojska państw ententy w latach 1919–1930
- Okręg Saary włączony do Niemiec w 1935 r.
- strefa Nadrenii zremilitaryzowana przez Niemcy w 1936 r.
- granice Niemiec po III 1939 r.
- obszary przyłączone do Niemiec do marca 1939 r.
- obszary okupowane przez Niemcy po marcu 1939 r.
- obszary włączone do Polski w 1938 r.
- obszary zajęte przez Węgry w listopadzie 1938 r. i marcu 1939 r.
- obszary przyłączone do Włoch do VIII 1939 r.
- granica stref wpływów Niemiec i ZSRS (23 VIII 1939 r.)
- NIEMCY – państwa należące do sojuszu polityczno-militarnego Oś Berlin–Rzym
- miejsce podpisania układu monachijskiego
- WMG – Wolne Miasto Gdańsk

PRACA Z MAPĄ

1. Omów zmiany terytorialne Niemiec w latach 30. XX w.
2. Podaj, z jakimi państwami graniczyła Nadrenia.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Hitler zaczął przygotowania do wojny** zaraz po objęciu władzy. Zawarł sojusz z Włochami i Japonią, zwany paktem antykominternowskim, skierowany przeciwko ZSRS.
2. **W 1936 r. wybuchła wojna domowa w Hiszpanii.** Lewicowe władze zyskały poparcie ZSRS, a stojącego na czele zbuntowanych wojsk generała Francisca Franco wspierali Niemcy i Włosi. Konflikt zakończył się zwycięstwem rebeliantów w marcu 1939 r.
3. ***Anschluss* Austrii**, czyli wcielenie jej do III Rzeszy, nastąpiło w marcu 1938 r. Ponadto we wrześniu 1938 r. na konferencji w Monachium premierzy Francji, Wielkiej Brytanii oraz Hitler i Mussolini zdecydowali o włączeniu do Niemiec części Czechosłowacji.
4. **Ekspansja Japonii na Dalekim Wschodzie** rozpoczęła się w 1931 r. atakiem na Chiny. Japończycy opanowali Mandżurię, w której utworzyli marionetkowe cesarstwo Mandżukuo.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, w jaki sposób Hitler łamał postanowienia traktatu wersalskiego.
2. Wymień skutki wojny domowej w Hiszpanii.
3. Scharakteryzuj kolejne etapy podboju Europy przez Adolfa Hitlera do sierpnia 1939 r.
4. Przedstaw konsekwencje ekspansji japońskiej na Dalekim Wschodzie.
5. ★ Poszukaj informacji o obrazie *Guernica* Pabla Picassa. Napisz, co przedstawia to dzieło i jaki ma związek z wojną domową w Hiszpanii.
6. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na trzy grupy i przeprowadźcie debatę o sytuacji na świecie przed II wojną światową. Celem pierwszego zespołu będzie zebranie informacji o militaryzacji Niemiec i łamaniu przez Hitlera postanowień traktatu wersalskiego, drugiego – o wojnie domowej w Hiszpanii, a trzeciego – o ekspansji Japonii po I wojnie światowej.

Mapa myśli do rozdziału VI

Zmiany ustrojowe
– upadek monarchii (np. Niemcy, Austria, Rosja)

Osłabienie Niemiec
– utrata części terytorium
– zredukowanie armii
– demilitaryzacja
– wypłata odszkodowań

Nowe państwa w Europie m.in.
– Polska
– Czechosłowacja
– Litwa
– Łotwa
– Estonia

Liga Narodów
– powołana w 1920 r.
– siedziba w Genewie

„Czarny czwartek”
– krach na giełdzie nowojorskiej 24 października 1929 r.

Przeciwdziałanie kryzysowi
Plan *New Deal* w USA

Skutki wielkiego kryzysu
– wielkie bezrobocie
– spadek produkcji
– kryzys demokracji w Europie

Kryzys gospodarczy

Ład wersalski

Podbój Chin
Założenie państwa Mandżukuo

Droga do II wojny światowej

Ekspansja Japonii

Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939

Pakt antykominternowski
Sojusz Niemiec, Włoch i Japonii („państwa Osi”)

***Anschluss* Austrii**
Włączenie Austrii do Niemiec w marcu 1938 r.

Układ monachijski
Włączenie do Niemiec części Czechosłowacji

Remilitaryzacja Niemiec

Kultura i zmiany społeczne

Rozwój transportu
– budowa autostrad
– taśmowa produkcja samochodów

Nowe środki przekazu
– radio
– telewizja
– kino

Przemiany społeczne
– spadek poziomu analfabetyzmu
– równouprawnienie kobiet
– powstanie społeczeństwa masowego

Nowe style w architekturze i sztuce
– modernizm
– budownictwo monumentalne (w państwach totalitarnych)
– surrealizm
– dadaizm
– futuryzm

Konflikty zbrojne

Polityka

Gospodarka

Kultura i nauka

ŚWIAT W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Nowe ideologie

Faszyzm

Włochy

Przywódca
– B. Mussolini

Główne założenia faszyzmu
– rządy jednej partii (faszystowskiej)
– kult wodza określanego jako *Duce*
– kult państwa
– korporacjonizm
– wroga postawa wobec komunizmu
– odbudowa Imperium Rzymskiego
– rozwinięta propaganda

Narodowy socjalizm (nazizm)

Niemcy

Przywódca
– A. Hitler

Główne założenia nazizmu
– uznanie Niemców za rasę panów (nadludzi)
– kult przywódcy partii i państwa – *Führera*
– wrogość wobec komunizmu
– antysemityzm
– niechęć do chrześcijaństwa

Niemieckie państwo totalitarne
– rządy jednej partii: NSDAP
– ustawy norymberskie
– propaganda
– gestapo (policja polityczna)
– Indoktrynacja (*Hitlerjugend*)

ZSRS – Imperium komunistyczne

Przywódca
– J. Stalin

Jedna partia
– Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia

Rządy Stalina
– kult wodza
– propaganda
– „wielka czystka" (usunięcie przeciwników politycznych)
– komunizm wojenny
– Nowa Ekonomiczna Polityka
– kolektywizacja rolnictwa (sowchozy i kołchozy)
– gospodarka planowa
– system łagrów

Sposób na zadania

Zadanie 1.

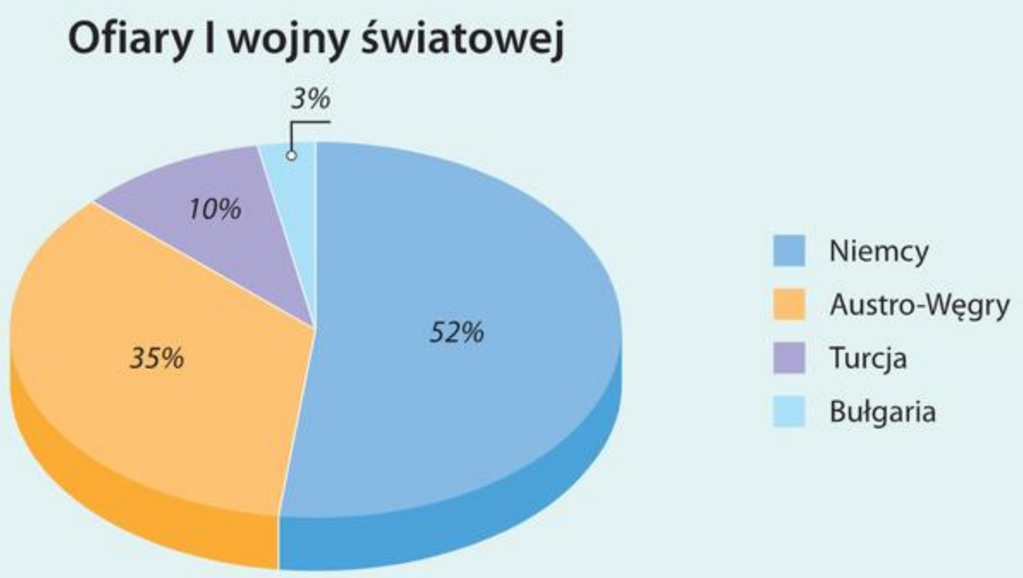

Na podstawie zamieszczonego wykresu wykonaj polecenia.

1) Wybierz właściwe dokończenie każdego zdania.

Na wykresie pokazano straty w ludziach poniesione podczas I wojny światowej przez

A. trójprzymierze. B. trójporozumienie. C. obie strony.

Procentowy udział w stratach ludzkich państwa, które po I wojnie światowej uległo rozpadowi, wynosił

A. 52%. B. 35%. C. 10%.

2) Oceń, czy poniższe zdania są prawdziwe czy fałszywe.

A.	Z wykresu wynika, że najmniej zaangażowana w walki na frontach I wojny światowej była Turcja.	**P**	**F**
B.	Procentowe straty w ludności Niemiec były ponad trzykrotnie większe od strat państwa, które znajduje się na drugim miejscu w zestawieniu na wykresie.	**P**	**F**

Wskazówka 1.

Zapoznaj się z poleceniem.

Uważnie przeczytaj polecenia. Zastanów się, jakich informacji potrzebujesz, aby udzielić odpowiedzi. Z pierwszego polecenia wynika, że musisz wybrać jedno właściwe dokończenie każdego zdania spośród trzech podanych do wyboru. W drugim poleceniu należy ocenić każdą informację w kategoriach prawda–fałsz.

Wskazówka 2.

Przeanalizuj materiał źródłowy.

Zapoznaj się z wykresem i przemyśl, jakie informacje na nim zawarto. Zwróć uwagę na wielkość, kolory i opis poszczególnych pól oraz przypisane im procentowe wartości. Przypomnij sobie, jaka była sytuacja każdego z tych państw podczas I wojny światowej. Możesz zapisać te dane na kartce. To ważna podpowiedź, która pozwoli Ci wykonać polecenia.

Wskazówka 3.

Wyciągnij wnioski.

Na wykresie przedstawiono procentowe straty w ludziach w czasie I wojny światowej poniesione przez państwa centralne: Niemcy, Austro-Węgry, Turcję i Bułgarię. Największe straty odnotowano w Niemczech, co świadczy o ich najsilniejszym udziale w działaniach wojennych. Najmniejsze zaangażowanie i straty w ludziach miała Bułgaria.

Odpowiedź:

1) A, B

2) A – fałsz, B – fałsz

Sprawdź, czy potrafisz

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

> My, narodowi socjaliści, przekreślamy […] świadomie kierunek polityki zagranicznej naszej historii przedwojennej. Rozpoczynamy ją stąd, gdzie kończyła się ona przed sześcioma wiekami. Wstrzymujemy odwieczny pochód germański na południe i zachód Europy i kierujemy swój wzrok na tereny na Wschodzie. […] Gdy mówimy dzisiaj o nowych ziemiach, myślimy przede wszystkim o Rosji i podległych jej państwach ościennych. Sam los wydaje się wskazywać nam na to palcem. Od kiedy wydał on Rosję bolszewizmowi, pozbawił naród rosyjski tej inteligencji, która dotychczas prowadziła go za sobą i gwarantowała trwałość państwa. Organizacja rosyjskiego tworu państwowego bowiem nie była wynikiem państwowo-politycznych uzdolnień Słowiańszczyzny w Rosji, lecz tylko przecudownym przykładem państwowotwórczej działalności elementu germańskiego wśród mniej wartościowej rasy. W ten sposób powstały na świecie liczne silne państwa. Niższe narody z germańskimi organizatorami i panami, jako ich kierownikami, wielokrotnie urastały do potężnych rozmiarów i utrzymały się tak długo, jak długo utrzymał się rdzeń twórczej rasy państwowej. Tym germańskim rdzeniem Rosja żywiła od stuleci swoje górne warstwy. […].
>
> Źródło: *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 100.

Na podstawie materiału źródłowego uzupełnij poniższy tekst. Przyporządkuj do każdego zdania właściwe uzupełnienie spośród oznaczonych literami A–C.

Autorem powyższego tekstu był **1.1.** _____. Przedstawione tezy były zgodne z programem politycznym **1.2.** _____. Zgodnie z treścią tekstu Niemcy powinny rozszerzać swoje terytorium w kierunku **1.3.** _____. Według autora tekstu powstanie i istnienie państwa rosyjskiego było możliwe dzięki elitom, które **1.4.** _____. Z cytowanego fragmentu wynika, że jego twórca propagował wrogość wobec **1.5.** _____.

1.1. A. Benito Mussolini
B. Adolf Hitler
C. Józef Stalin

1.2. A. komunistów
B. faszystów
C. nazistów

1.3. A. wschodnim
B. zachodnim
C. południowym

1.4. A. były rdzennie słowiańskie
B. wywodziły się z Niemiec
C. były wykształcone

1.5. A. Słowian
B. Żydów
C. Niemców

Zadanie 2.

Wymień cztery postanowienia traktatu wersalskiego.

Zadanie 3.

Wymień wydarzenia, które stanowiły naruszenie ładu wersalskiego.

Zadanie 4.

Przedstaw najważniejsze założenia faszyzmu i nazizmu.

Zadanie 5.

Wyjaśnij znaczenie podanych terminów.

państwo monoetniczne, krach, indoktrynacja, łagry, socrealizm

Zadanie 6.

Przyporządkuj wymienionym postaciom właściwe opisy. Jeden z nich jest niepotrzebny.

A. Benito Mussolini

B. Józef Stalin

C. Neville Chamberlain

D. Heinrich Himmler

1. Stał na czele tajnej policji politycznej – gestapo.
2. Duce – przywódca ruchu faszystowskiego i premier Włoch.
3. Sowiecki dyktator, który wprowadził kult jednostki.
4. Premier Wielkiej Brytanii, uczestnik konferencji w Monachium.
5. Führer, twórca nazizmu i kanclerz Niemiec.

Zadanie 7.

Rozstrzygnij, czy podane w tabeli informacje są prawdziwe czy fałszywe.

A.	W latach 1936–1937 III Rzesza, Włochy i ZSRS zawarły porozumienie zwane paktem antykominternowskim.	**P**	**F**
B.	Wojna domowa w Hiszpanii trwająca w latach 1936–1939 zakończyła się zwycięstwem rebeliantów, którym przewodził generał Francisco Franco.	**P**	**F**
C.	W marcu 1938 roku III Rzesza przyłączyła do swojego terytorium Austrię.	**P**	**F**
D.	30 września 1938 roku na konferencji w Locarno premierzy Wielkiej Brytanii, Francji oraz przywódcy Włoch i Niemiec zawarli układ włączający obszar Sudetów do Niemiec.	**P**	**F**

Zadanie 8.

Scharakteryzuj kulturę i przemiany społeczne okresu międzywojennego. W swoim opisie uwzględnij rozwój mediów, nowe środki transportu, style w architekturze i sztuce oraz zmiany w społeczeństwie.

Zadanie 9.

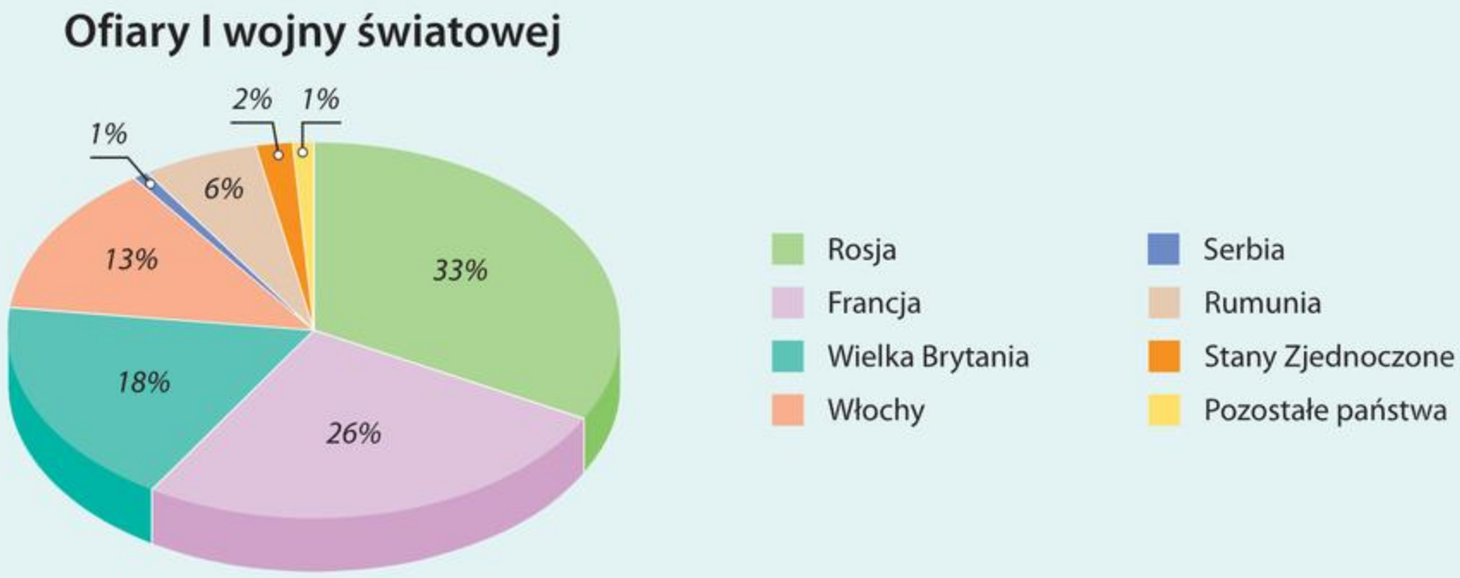

Na podstawie zamieszczonego wykresu wykonaj polecenia.

1) Wybierz właściwe dokończenie każdego zdania.

Na wykresie pokazano straty w ludziach poniesione podczas I wojny światowej przez

A. trójprzymierze. B. trójporozumienie. C. obie strony.

Procentowy udział państwa, z którego pochodził Thomas Woodrow Wilson, w stratach ludzkich w I wojnie światowej wynosił

A. 2%. B. 6%. C. 13%.

2) Oceń, czy poniższe zdania są prawdziwe. Zaznacz literę „P" przy zdaniach prawdziwych, a „F" – przy fałszywych.

A.	Największe straty w ludziach poniosło państwo, którego przywódca nie należał do Wielkiej Czwórki.	**P**	**F**
B.	Procentowe straty w ludności Włoch były trzykrotnie mniejsze od strat państwa, w którym podpisano traktat kończący I wojnę światową.	**P**	**F**

Józef Piłsudski podczas wizyty w Gdyni w 1928 r.

VII

Polska w okresie międzywojennym

1 Odrodzenie Rzeczypospolitej
2 Kształtowanie się granic odrodzonej Polski
3 Rządy parlamentarne
4 Zamach majowy i rządy sanacji
5 Osiągnięcia II Rzeczypospolitej
6 Kultura i nauka II RP
7 Schyłek niepodległości

1 Odrodzenie Rzeczypospolitej

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie ośrodki władzy powstały na ziemiach polskich pod koniec 1918 r.,
- w jakich okolicznościach Polska odzyskała niepodległość,
- kiedy powołano polski rząd uznawany przez zachodnie mocarstwa.

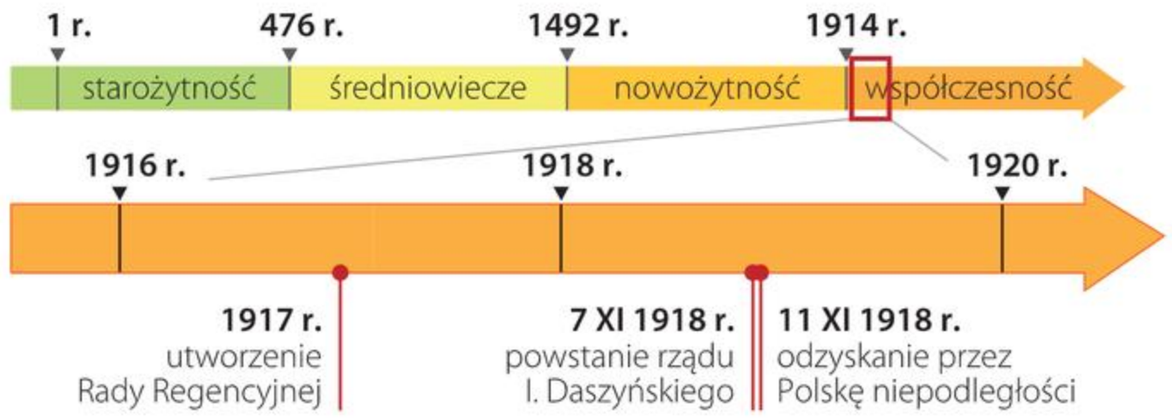

Tymczasowe ośrodki władzy w Polsce

W chwili zakończenia I wojny światowej najważniejszym ośrodkiem władzy na ziemiach polskich była Rada Regencyjna. Do tej instytucji, powołanej przez państwa centralne, społeczeństwo nie miało jednak zaufania. Z tego powodu jesienią 1918 r. w całym kraju zaczęły powstawać konkurencyjne ośrodki władzy:

- **Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej** – utworzony w **Lublinie** z **Ignacym Daszyńskim** jako premierem. Program rządu zakładał m.in. **nacjonalizację** banków oraz podział wielkich majątków ziemskich na mniejsze działki i przekazanie ich chłopom.
- **Polska Komisja Likwidacyjna Galicji i Śląska Cieszyńskiego** – powstała w Krakowie, a jej pracami kierował **Wincenty Witos**. Celem Komisji było zapewnienie bezpieczeństwa w zachodniej Galicji oraz przyłączenie tych ziem do odradzającego się państwa polskiego. Podobną funkcję pełnił **Tymczasowy Komitet Rządzący** powołany we Lwowie.
- **Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego** – działała w Cieszynie. Dzięki niej Polacy po rozpadzie Austro-Węgier przejęli kontrolę nad tą częścią Śląska Cieszyńskiego, w której ludność polska stanowiła większość. Rada funkcjonowała do momentu podziału tego obszaru między Polskę i Czechosłowację w 1920 r.

W inny sposób przebiegało odzyskiwanie niepodległości na terenach zaboru pruskiego. Funkcjonowała tam nadal administracja niemiecka. Polacy zaczęli więc tworzyć równolegle do niej własne organy władzy. W poszczególnych powiatach były to Rady Ludowe. Uznawały one zwierzchnictwo **Naczelnej Rady Ludowej** z siedzibą w Poznaniu, która powstała w listopadzie 1918 r.

Nacjonalizacja – przejęcie przez państwo prywatnego majątku lub kapitału.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Ignacy Daszyński
1866–1936

Był polskim politykiem socjalistycznym. W okresie zaborów zasiadał w parlamencie austriackim. Podczas I wojny światowej uczestniczył w tworzeniu Legionów Polskich. Po rozpadzie Austro-Węgier stanął na czele powołanego w Lublinie Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej, a po objęciu władzy przez Piłsudskiego podporządkował się jego zwierzchnictwu. W trakcie wojny polsko-bolszewickiej był wicepremierem Rządu Obrony Narodowej. Poparł przewrót majowy, jednak później przeszedł do opozycji wobec rządów sanacji.

Odzyskanie niepodległości

8 listopada 1918 r. Niemcy zwolnili z twierdzy magdeburskiej Józefa Piłsudskiego i pozwolili mu wrócić do kraju. Piłsudski przybył do Warszawy 10 listopada. Dzień później, **11 listopada 1918 r.**, przejął od Rady Regencyjnej władzę wojskową. Jest to symboliczna data odzyskania przez Polskę niepodległości. 14 listopada Rada przekazała Piłsudskiemu również władzę cywilną. Na mocy wydanego dekretu Piłsudski objął 22 listopada urząd **Tymczasowego Naczelnika Państwa**. Rada Regencyjna i pozostałe tymczasowe ośrodki władzy zostały rozwiązane.

Wkrótce Piłsudski rozesłał notę informującą o powstaniu państwa polskiego. Jako pierwsze polską niepodległość uznały Niemcy. To niesłusznie utwierdziło ententę, że naczelnik wciąż popiera państwa centralne. Z tego powodu większość krajów wstrzymała się z uznaniem nowych władz polskich i nadal akceptowała jedynie **Komitet Narodowy Polski** z **Romanem Dmowskim** na czele.

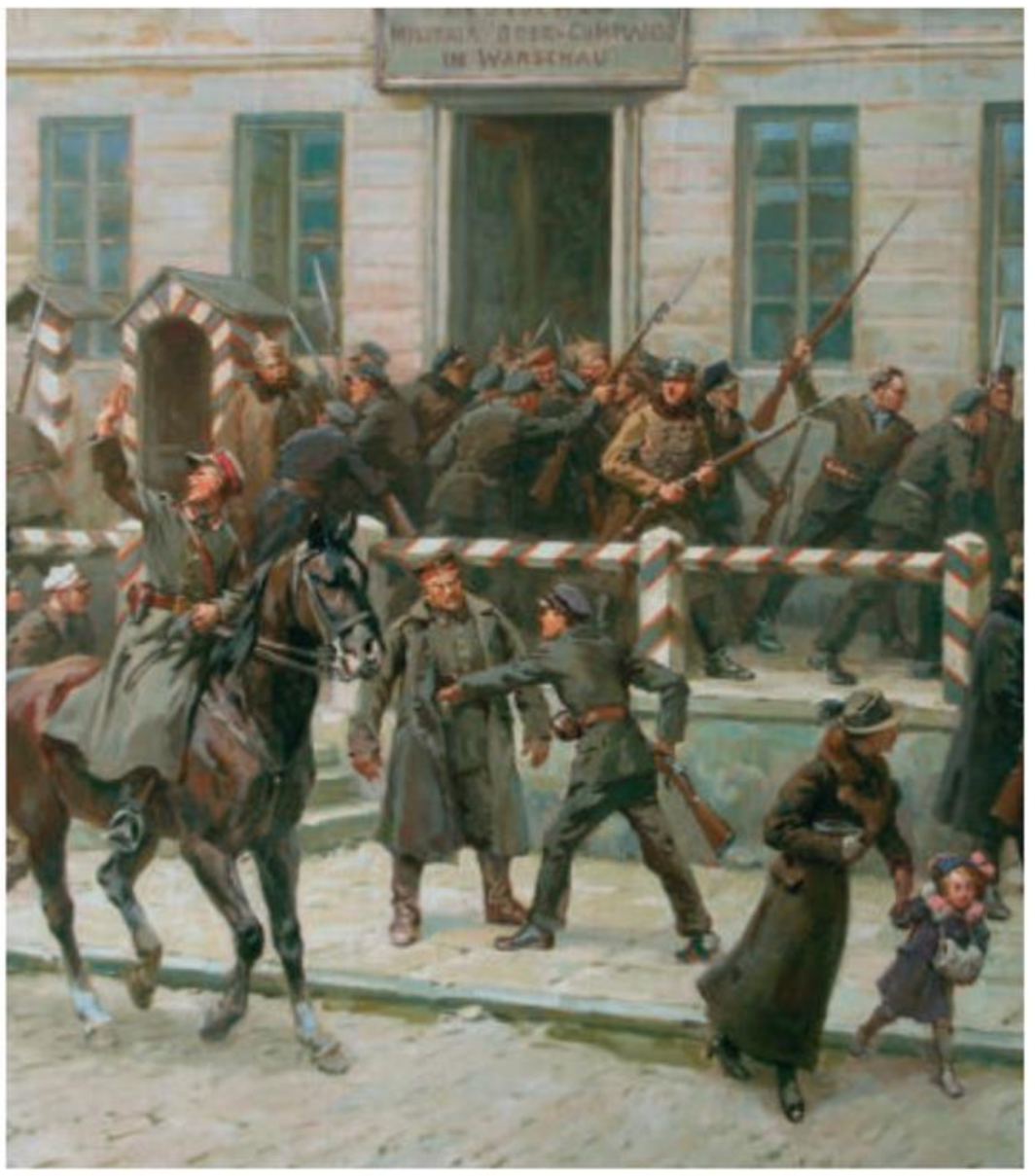

Rozbrajanie oddziałów niemieckich ukazane na XX-wiecznym obrazie Stanisława Bagińskiego było częścią przejmowania kontroli nad krajem.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Depesza o powstaniu odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej

16 listopada 1918 r. Józef Piłsudski wysłał depeszę do rządów światowych mocarstw. Poinformował w niej o utworzeniu państwa polskiego.

Jako Wódz Naczelny Armii Polskiej pragnę notyfikować [oficjalnie powiadomić, ogłosić] *rządom i narodom wojującym i neutralnym istnienie Państwa Polskiego Niepodległego, obejmującego wszystkie ziemie zjednoczonej Polski. Sytuacja polityczna w Polsce i jarzmo okupacji nie pozwoliły dotychczas narodowi polskiemu wypowiedzieć się swobodnie o swym losie. Dzięki zmianom, które nastąpiły wskutek świetnych zwycięstw armij sprzymierzonych – wznowienie niepodległości i suwerenności Polski staje się odtąd faktem dokonanym. Państwo Polskie powstaje z woli całego narodu i opiera się na podstawach demokratycznych. Rząd Polski zastąpi panowanie przemocy, która przez sto czterdzieści lat ciążyła nad losami Polski – przez ustrój zbudowany na porządku i sprawiedliwości. Opierając się na Armii Polskiej pod moją komendą, mam nadzieję, że odtąd żadna armia obca nie wkroczy do Polski, nim nie wyrazimy w tej sprawie formalnej woli naszej. Jestem przekonany, że potężne demokracje Zachodu udzielą swej pomocy i braterskiego poparcia Polskiej Rzeczypospolitej Odrodzonej i Niepodległej.*

Źródło: Telegram Józefa Piłsudskiego notyfikujący powstanie państwa polskiego..., [w:] „Monitor Polski" nr 206, 18 XI 1918 r.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Określ, jakie zmiany ustrojowe w odrodzonej Polsce zapowiadał Piłsudski.
2. Wyjaśnij, do jakich wydarzeń nawiązują słowa: *panowanie przemocy, która przez sto czterdzieści lat ciążyła nad losami Polski.*

Rząd Jędrzeja Moraczewskiego

Po przejęciu władzy Józef Piłsudski powołał **rząd tymczasowy**, który miał funkcjonować do czasu wyborów i zwołania sejmu. Na czele stanął polityk PPS **Jędrzej Moraczewsk**i. Rząd wprowadził wiele reform, m.in. 8-godzinny czas pracy, ubezpieczenia społeczne, płacę minimalną oraz prawa wyborcze dla kobiet. Piłsudskiemu zależało jednak przede wszystkim na tym, żeby inne państwa zaakceptowały niepodległość Polski. W tym celu polityk porozumiał się z Romanem Dmowskim i dzięki temu w styczniu 1919 r. stworzył kolejny rząd. Gabinet ze znanym w świecie działaczem i pianistą **Ignacym Janem Paderewskim** jako premierem został uznany na arenie międzynarodowej za legalny organ władz odrodzonej Polski.

Rząd tymczasowy z premierem Jędrzejem Moraczewskim 1 sprawował swoją funkcję jedynie przez dwa miesiące. W tym krótkim czasie zdołał jednak wprowadzić kilka ważnych reform w odrodzonej Polsce.

Odzyskanie niepodległości przez Polskę

Przyczyna

- klęska Niemiec, Austro-Węgier i Rosji w I wojnie światowej
- wybuch rewolucji w Rosji

Wydarzenie

Polska odzyskuje niepodległość **11 listopada 1918 r.**

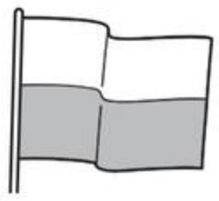

Skutek

- objęcie przez Józefa Piłsudskiego funkcji Naczelnika Państwa
- powstanie II Rzeczypospolitej

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Jesienią 1918 r. zaczęły powstawać polskie ośrodki władzy państwowej**, m.in. Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej z premierem Ignacym Daszyńskim (w Lublinie) oraz Polska Komisja Likwidacyjna Galicji i Śląska Cieszyńskiego (w Krakowie).
2. **Józef Piłsudski 11 listopada 1918 r.** przejął od Rady Regencyjnej władzę wojskową, a 14 listopada – władzę cywilną. Następnie 22 listopada objął urząd Tymczasowego Naczelnika Państwa.
3. **Jędrzej Moraczewski**, po przejęciu władzy przez Piłsudskiego, stanął na czele rządu tymczasowego. W krótkim czasie wprowadził on wiele ważnych reform, dotyczących m.in. płacy minimalnej oraz przyznania kobietom praw wyborczych.
4. **Ignacy Jan Paderewski został premierem** rządu polskiego uznanego przez zachodnie mocarstwa. Nowy rząd powstał w styczniu 1919 r.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, w jaki sposób sytuacja międzynarodowa umożliwiła utworzenie państwa polskiego.
2. Opisz okoliczności odzyskania przez Polskę niepodległości.
3. Omów, jak polskie władze dążyły do uznania Polski na arenie międzynarodowej.
4. Wyjaśnij, dlaczego 11 listopada stał się symboliczną datą odzyskania przez Polskę niepodległości.

★ 5. Scharakteryzuj sytuację polityczną na ziemiach polskich w pierwszym roku niepodległości.

6. **Miniprojekt**
W kilkuosobowych grupach przygotujcie plakaty prezentujące postać Józefa Piłsudskiego i symboliczną datę odzyskania przez Polskę niepodległości. Postarajcie się zawrzeć najważniejsze informacje z tego okresu – kluczowe daty i zmiany, jakie wówczas zaszły.

2 Kształtowanie się granic odrodzonej Polski

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie powstały koncepcje granic odrodzonej Polski,
- do czego doprowadziły powstanie wielkopolskie oraz plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu,
- jakie było znaczenie wojny polsko-bolszewickiej, Bitwy Warszawskiej i pokoju ryskiego,
- w jaki sposób ukształtowała się południowa granica Polski.

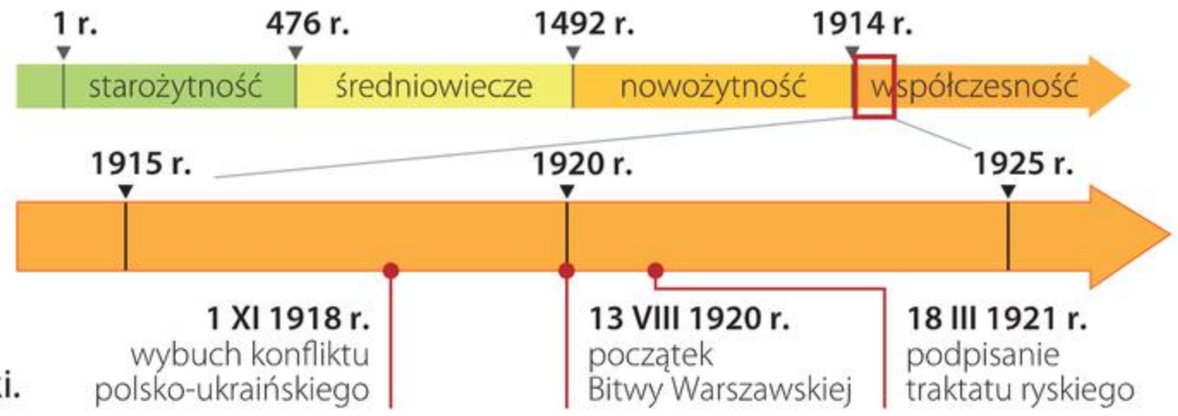

Koncepcje granic Polski

Wśród polskich polityków ukształtowały się dwie koncepcje przyszłych granic Rzeczypospolitej.

- **Koncepcja inkorporacyjna** – proponowana przez Romana Dmowskiego. Opowiadał się on za stworzeniem **państwa jednolitego pod względem narodowościowym**, z ziem zamieszkanych głównie przez Polaków. Na zachodzie w skład przyszłej Rzeczypospolitej weszłyby: Górny Śląsk, Wielkopolska, Pomorze Gdańskie i większość Prus Wschodnich. Z kolei na wschodzie do Polski chciano wcielić (inkorporować) obszary po rzekę Berezynę, rezygnując z części wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej. Ludność litewską, białoruską i ukraińską planowano poddać **przymusowej polonizacji**, a Niemców i Żydów – skłonić do emigracji.
- **Koncepcja federacyjna** – jej zwolennikiem był Józef Piłsudski. Polityk dążył do utworzenia **bloku państw narodowych** graniczących z ZSRS, złożonego z Polski, Łotwy, Litwy, Białorusi i Ukrainy. Taka współpraca w ramach **federacji** miała zabezpieczyć wszystkie te kraje przed dominacją bolszewickiej Rosji. Polska granica na zachodzie miała zostać ustalona na konferencji pokojowej w Paryżu, Piłsudski nie chciał bowiem wywoływać konfliktu z Niemcami.

Federacja – państwo powstałe z połączenia kilku krajów, które zachowują autonomię wewnętrzną, lecz mają wspólny rząd.

Konflikt polsko-ukraiński

Jeszcze przed I wojną światową Austriacy podsycali spory polsko-ukraińskie w Galicji Wschodniej, w większości zamieszkanej przez Ukraińców. Jesienią 1918 r. wycofujący się ze Lwowa Austriacy przekazali broń Ukraińcom, co pozwoliło im zająć Lwów i ogłosić utworzenie **Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej** (**ZURL**).

W regionie nie było polskich wojsk, dlatego do walki stanęła młodzież – tzw. **Orlęta Lwowskie**. Z pomocą nielicznych polskich żołnierzy odbiła ona miasto z rąk ukraińskich. Wiosną do Galicji Wschodniej przybyły Błękitna Armia generała Hallera i oddziały z Wielkopolski. Walki w tym rejonie trwały do lipca 1919 r. Polakom udało się wyprzeć Ukraińców za rzekę Zbrucz. Oficjalnie Galicja Wschodnia została uznana przez mocarstwa zachodnie za część państwa polskiego w marcu 1923 r.

Cmentarz Orląt Lwowskich został po II wojnie światowej zniszczony przez władze sowieckie. Odbudowano go dopiero po upadku komunizmu dzięki współpracy polsko-ukraińskiej.

Powstanie wielkopolskie

Pod koniec 1918 r. Wielkopolska nadal była częścią Prus. O przyszłości tych ziem mieli zadecydować politycy na konferencji pokojowej w Wersalu. 26 grudnia 1918 r. do Poznania przybył wybitny pianista i polityk **Ignacy Jan Paderewski**, co wywołało ogromny entuzjazm ludności. Polacy wywiesili flagi narodowe i państw ententy, Niemcy zaczęli je zrywać i niszczyć. Ostrzelali również budynek poznańskiego Bazaru, ważnego dla Polaków centrum życia politycznego z czasu zaborów. Te wydarzenia doprowadziły do **wybuchu antyniemieckiego powstania w Wielkopolsce**. W ciągu kilkunastu dni większość Wielkopolski została oswobodzona.

Pod naciskiem Francji obie strony przerwały działania zbrojne. Formalnie Wielkopolska powróciła do Polski na mocy traktatu wersalskiego w **styczniu 1920 r.** Do Rzeczypospolitej przyłączono także tereny wcześniej niezdobyte przez powstańców, m.in. Leszno i Bydgoszcz.

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski 1 maszeruje wraz z generałem Józefem Dowborem-Muśnickim 2, dowódcą powstania wielkopolskiego, przed frontem kompanii honorowej na dworcu kolejowym w Gnieźnie.

Ustalenie granicy północnej

Na **Pomorzu Gdańskim** liczba mieszkańców narodowości polskiej i niemieckiej była porównywalna. W miastach dominowali jednak Niemcy, a na całym obszarze znajdowały się liczne oddziały niemieckie. Z tego względu miejscowi działacze nie chcieli podejmować walki i postanowili zaczekać na decyzje konferencji pokojowej. Na mocy traktatu wersalskiego w styczniu 1920 r. większość Pomorza – z Toruniem, ale bez Gdańska i Elbląga – wróciła do Polski. Z Gdańska i jego najbliższych okolic utworzono natomiast miasto-państwo o nazwie **Wolne Miasto Gdańsk**.

Kwestia **Mazur**, **Powiśla** i **Warmii** została rozstrzygnięta w drodze **plebiscytu** w lipcu 1920 r. Za przyłączeniem do Polski zagłosowało tylko kilka procent ludności, przede wszystkim na południowej Warmii i Powiślu. Ostatecznie Polsce przyznano niewielkie fragmenty obszaru na terenie Powiśla.

Plebiscyt – tu: głosowanie ludności w sprawie przynależności państwowej danego terytorium.

Wolne Miasto Gdańsk

Po zakończeniu I wojny światowej w Gdańsku przeważała ludność niemiecka. Zachodnie mocarstwa utworzyły na terenie Gdańska, Sopotu i Żuław autonomiczne miasto-państwo pod zarządem Ligi Narodów. Polityka zagraniczna oraz system celny Wolnego Miasta Gdańska zostały powiązane z Rzeczpospolitą Polską. Polska reprezentowała także Gdańsk na arenie międzynarodowej. Władze Wolnego Miasta były jednak niezadowolone z tych ustaleń i zabiegały o przyłączenie do Niemiec.

Flaga państwowa Wolnego Miasta Gdańska zawiera złotą koronę i dwa srebrne krzyże na czerwonym tle.

? Co oznaczało, że Gdańsk był wolnym miastem?

WARTO WIEDZIEĆ

Zaślubiny z morzem

Zaślubiny Polski z morzem odbyły się 10 lutego 1920 r. w Pucku. Rzeczpospolita otrzymała wąski, liczący zaledwie 140 kilometrów dostęp do Bałtyku. Kluczowy dla handlu Gdańsk został wolnym miastem, a największym polskim portem był niewielki Puck. Władze polskie nie rezygnowały jednak z samodzielnej polityki morskiej.

Zaślubin Polski z morzem dokonał generał Józef Haller, wrzucając do Bałtyku srebrny pierścień z orłem.

? Jakie znaczenie dla państwa ma dostęp do morza?

Wyprawa kijowska

Gdy wojska niemieckie zaczęły się wycofywać ze wschodu, na te tereny wkroczyli bolszewicy. Odpowiedzią Piłsudskiego była ofensywa polskich wojsk wiosną 1919 r. Polacy zajęli Wilno, a następnie wyparli bolszewików z ziem litewskich i białoruskich. W styczniu 1920 r. generał Edward Rydz-Śmigły opanował Dyneburg, który przekazano Łotwie. Miało to zachęcić Łotyszy do idei federacji z Polską, jednak bez rezultatu.

W tej sytuacji Piłsudski postanowił wspomóc przegrywającą z bolszewikami Ukraińską Republikę Ludową (URL). W kwietniu 1920 r. zawarł z **atamanem** **Symonem Petlurą** sojusz wojskowo-polityczny. URL uznała prawo Polski do Galicji Wschodniej, a w zamian Polacy zaakceptowali niepodległość pozostałych ziem ukraińskich. Wojska polsko-ukraińskie rozpoczęły ofensywę i w **maju 1920 r.** po wyparciu bolszewików **zajęły Kijów**.

Ataman – ukraiński dowódca wojskowy.

Ofensywa bolszewików

Zwycięstwa w trwającej w Rosji wojnie domowej dały bolszewikom pełną kontrolę nad państwem. Po zajęciu Kijowa przez Piłsudskiego zaczęli podsycać wśród rodaków antypolskie nastroje i przekonywać Rosjan do ataku na Rzeczpospolitą. Leninowi bardzo zależało na pokonaniu Polski – liczył, że dzięki temu zwycięstwu **rewolucja komunistyczna ogarnie zachód Europy**.

W ciągu dwóch miesięcy połączone wojska polsko-ukraińskie zostały wyparte z terenów na wschodzie. W lipcu 1920 r. działania wojenne przeniosły się do centralnej Polski. **Armia bolszewicka dotarła aż do Włocławka i w pobliże Torunia**, a komuniści – przekonani o rychłym upadku Rzeczypospolitej – planowali powołać Polską Republikę Sowiecką. W tej trudnej sytuacji polskie władze zwróciły się do zachodnich mocarstw z prośbą o pomoc i pośrednictwo w rozmowach z Sowietami. W zamian Polska zgodziła się na ustalenie wschodniej granicy na tzw. **linii Curzona** [czyt.: ker-zona], wzdłuż linii trzeciego rozbioru. Oznaczało to bezpowrotną utratę wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej. Dodatkowo Polacy mieli przystać na niekorzystne decyzje dotyczące Śląska Cieszyńskiego oraz przyznanie Wilna Litwie.

Rokowania polsko-bolszewickie prowadzone w Mińsku nie przyniosły jednak efektu. Bolszewicy byli przekonani o swoim zwycięstwie i liczyli na całkowity podbój Polski.

1. Armia Konna Budionnego zaatakowała Polskę od strony Ukrainy. Jej żołnierze słynęli z wielkiego okrucieństwa.

Bitwa Warszawska i pokój ryski

Latem 1920 r. wojska Armii Czerwonej dotarły pod Warszawę. Generał Tadeusz Rozwadowski, pod kierownictwem Józefa Piłsudskiego, przygotował plan kontruderzenia. Rozpoczęło się ono 13 sierpnia od ataku oddziałów generała Władysława Sikorskiego. Walki trwały do 25 sierpnia i przeszły do historii jako **Bitwa Warszawska**, która **zdecydowała o zachowaniu przez Polskę niepodległości**.

- 15 sierpnia toczyły się zacięte walki o Radzymin. Dzień później ruszył decydujący atak znad rzeki Wieprz, którym osobiście dowodził Piłsudski. Polacy rozbili armię Tuchaczewskiego, a jej resztki wycofały się do Prus Wschodnich i następnie nad Niemen.
- 31 sierpnia **pod Komarowem** w okolicach Zamościa polskie oddziały pokonały także armię konną Budionnego.
- We wrześniu w tzw. **bitwie nadniemeńskiej** wojsko polskie rozbiło cztery armie sowieckie.

Po tej klęsce bolszewicy zaprzestali dalszej walki i poprosili o rozejm. Rokowania pokojowe między Polską a Rosją zakończyły się podpisaniem **traktatu pokojowego 18 marca 1921 r. w Rydze**.

Postanowienia traktatu ryskiego:

- ustalenie granicy między Polską a Rosją sowiecką wzdłuż dawnej granicy drugiego rozbioru;
- zobowiązanie obu stron do nieingerowania w swoje sprawy wewnętrzne;
- wzajemnie zrzeczenie się odszkodowań;
- wypłata Polsce 30 mln rubli w złocie (niewykonane przez bolszewików);
- zwrot mienia zagrabionego w czasach carskich (niezrealizowany przez bolszewików);
- uznanie panowania bolszewików na Ukrainie i Białorusi (wycofanie się Polski z sojuszu z URL).

W wyniku tych decyzji za wschodnią granicą Rzeczypospolitej pozostało około miliona Polaków.

Cud nad Wisłą 15 sierpnia 1920 roku Jerzego Kossaka to obraz upamiętniający zwycięstwo wojsk polskich 1 nad bolszewikami 2. Na płótnie widać Madonnę 3 – posyła ona do ataku husarię 4. Scena ta nawiązywała do opinii rozgłaszanych po bitwie przez przeciwników Piłsudskiego. Twierdzili oni, że w walkach, toczących się w święto Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, Polakom pomogła Opatrzność.

„Bunt" Żeligowskiego

W lipcu 1920 r., w trakcie najazdu bolszewickiego na Polskę, Rosjanie przekazali Litwie zamieszkane w większości przez Polaków Wilno. Litwini ustanowili miasto swoją stolicą, a polskie władze pod naciskiem zachodnich mocarstw musiały uznać ten fakt. Sytuacja zmieniła się, gdy bolszewicy zaczęli przegrywać w wojnie z Polską. Wówczas **generał Lucjan Żeligowski** – na polecenie Piłsudskiego – upozorował bunt swoich oddziałów i 9 października 1920 r. **zajął Wilno**. Wskutek przeprowadzonego referendum Wileńszczyzna została w **1922 r.** włączona do Polski.

? Dlaczego Polacy uciekli się do podstępu, by zająć Wilno?

Generał Lucjan Żeligowski był jednym z najbardziej zaufanych współpracowników marszałka Piłsudskiego.

Sprawa przynależności Górnego Śląska

Górny Śląsk od czasów średniowiecza leżał poza granicami Polski, jednak znaczna część mieszkańców tego regionu nadal uważała się za Polaków. Pogarszające się relacje między nimi a Niemcami doprowadziły w sierpniu 1919 r. do **pierwszego powstania śląskiego**. Po roku wybuchło **drugie powstanie śląskie**. Oba zrywy zostały stłumione przez Niemców.

O przyszłości Górnego Śląska miał rozstrzygnąć **plebiscyt** przeprowadzony w **marcu 1921 r.** W jego wyniku większość Górnego Śląska przyznano Niemcom, chociaż za przyłączeniem do Polski opowiedziało się prawie pół miliona głosujących.

W plebiscycie wzięły udział także osoby urodzone na Górnym Śląsku, ale już tam niemieszkające. Polakom udało się sprowadzić jedynie około 10 tys. osób, podczas gdy Niemcom – ponad 200 tys. Przywódca miejscowej ludności polskiej **Wojciech Korfanty** zarządził w **maju 1921 r.** strajk generalny. Protesty przerodziły się w **trzecie powstanie śląskie**. Doszło do krwawych polsko-niemieckich walk, m.in. o Górę Świętej Anny. Przerwała je interwencja państw zachodnich, które w październiku 1921 r. ponownie podzieliły sporne terytorium. Dzięki zrywowi Ślązaków Polska otrzymała jedną trzecią obszaru plebiscytowego, z większością tamtejszych zakładów przemysłowych.

Wyniki plebiscytu na Śląsku

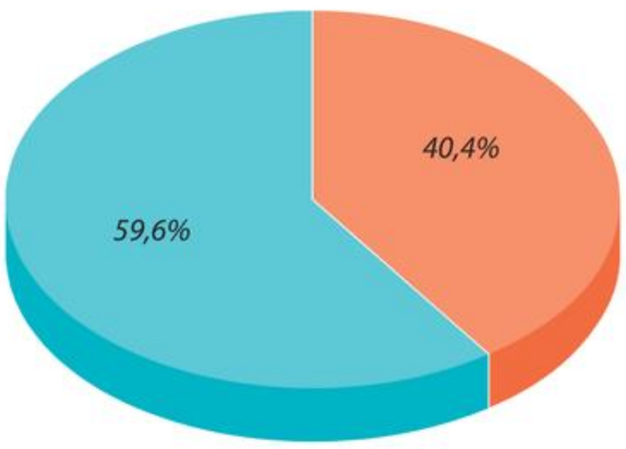

Oddział powstańców walczących w trzecim powstaniu śląskim przygotowuje się do wymarszu na jednej z ulic Rybnika.

Walki o granice Polski

LEGENDA

- obszary podporządkowane rządowi polskiemu (XI 1918 r.)
- ziemie przyznane Polsce traktatem wersalskim 28 VI 1919 r.
- front polsko-ukraiński na początku 1919 r.
- ważniejsze bitwy stoczone z wojskami ukraińskimi
- granica Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej
- propozycja tymczasowej granicy polsko-rosyjskiej, tzw. linia Curzona
- najdalszy zasięg wojsk polskich w maju 1920 r.
- najdalszy zasięg wojsk bolszewickich w sierpniu 1920 r.
- ważniejsze bitwy wojny polsko-bolszewickiej
- terytorium Litwy Środkowej (1920–1922)
- ziemie przyznane Polsce pokojowym traktatem w Rydze 18 III 1921 r.
- zasięg powstania wielkopolskiego (XII 1918–II 1919)
- obszar objęty powstaniami śląskimi w latach 1919–1921
- bitwy podczas powstań śląskich
- obszary przyznane Polsce w wyniku plebiscytów
- obszary przyznane Niemcom w wyniku plebiscytów
- Groszki wsie na Mazurach i Powiślu przyznane Polsce
- obszary sporne, których podziału dokonała w 1920 r. Rada Ambasadorów
- granice państw w 1922 r.
- granice Rzeczypospolitej Polskiej w 1922 r.
- WMG Wolne Miasto Gdańsk
- ① Śląsk Cieszyński ② Orawa ③ Spisz

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż tereny zajęte przez Armię Czerwoną do sierpnia 1920 r.
2. Porównaj przebieg tzw. linii Curzona z obecną wschodnią granicą Polski.

Śląsk Cieszyński

Odrodzona Rzeczpospolita toczyła również spór o granicę na południu. Znajdujący się tam Śląsk Cieszyński od XIV w. nie należał do Polski, nadal jednak mieszkała tam głównie ludność polskiej narodowości. Strona czechosłowacka natomiast traktowała ten obszar jako swoje historyczne terytorium.

W styczniu 1919 r. wojsko czeskie rozpoczęło działania zbrojne, ale zostało powstrzymane przez zachodnie mocarstwa. W lipcu 1920 r. sporny region podzielono po połowie, przy czym cały okręg przemysłowy przypadł stronie czeskiej. Na terytorium Czechosłowacji pozostało blisko 150 tys. Polaków. Stolicę regionu – **Cieszyn** i kilka innych miejscowości przedzieliła linia graniczna. Równie niekorzystnie wyznaczono granicę na **Spiszu** i **Orawie**.

Proces wytyczania granic Rzeczypospolitej trwał prawie 5 lat. Ostatecznie zostały one uznane przez zachodnie mocarstwa dopiero w marcu 1923 r. Polska obejmowała wówczas około 390 tys. km² i liczyła 27 mln mieszkańców. Było to szóste pod względem wielkości państwo w Europie.

Czeski oddział Palkari walczył z Polakami na obszarze Śląska Cieszyńskiego. Zarówno po jednej, jak i po drugiej stronie konfliktu brali udział ochotnicy z innych części kraju.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Koncepcje inkorporacyjna i federacyjna** dotyczyły ukształtowania się granic w odrodzonej Rzeczypospolitej. Pierwszą propozycję popierał Roman Dmowski, drugą – Józef Piłsudski.
2. **Ignacy Jan Paderewski przybył do Poznania** 26 grudnia 1918 r. Wydarzenie to doprowadziło do wybuchu powstania przeciwko Niemcom. Polacy opanowali większość Wielkopolski.
3. **Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu przeprowadzono w 1920 r.** Za przyłączeniem do Polski opowiedziało się zaledwie kilka procent ludności, dlatego większość tych obszarów przypadła Niemcom.
4. **W 1920 r. bolszewicy zaatakowali Polskę** i dotarli pod Warszawę. O klęsce Armii Czerwonej przesądziły zwycięskie dla Polaków starcia – Bitwa Warszawska i tzw. bitwa nadniemeńska. Traktat pokojowy podpisany w Rydze 18 marca 1921 r.
5. **Na Górnym Śląsku doszło do wybuchu trzech powstań.** Doprowadziły do tego napięte relacje polsko-niemieckie. Mimo przeprowadzonego w 1921 r. plebiscytu o podziale tego obszaru zadecydowało dopiero trzecie powstanie śląskie.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Przedstaw koncepcje polskich granic głoszone przez Romana Dmowskiego i Józefa Piłsudskiego.
2. Omów przebieg wojny polsko-bolszewickiej.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób Polska przyłączyła ziemię wileńską.
4. Scharakteryzuj przyczyny i przebieg powstania wielkopolskiego.
5. Podaj powód porażki Polaków w plebiscycie na Warmii, Mazurach i Powiślu.
6. ★ Omów przyczyny i skutki trzeciego powstania śląskiego.
7. **Miniprojekt**
   Przygotujcie w parach prezentację o Orlętach Lwowskich. Opiszcie, kim byli ci młodzi bohaterzy i dlaczego uczestniczyli w walkach we Lwowie. W swojej pracy zamieśćcie również informacje o poległych, którzy dzięki swoim zasługom przeszli do historii.

LEKCJA na SZÓSTKĘ

Jak doszło do „cudu nad Wisłą”?

Bitwa Warszawska miała przełomowe znaczenie nie tylko dla losów odrodzonej Rzeczypospolitej, lecz także dla całej ówczesnej Europy. Z tego powodu członek misji alianckiej Edgar Vincent lord d'Abernon [czyt.: edgar winsent lord dabernon], który znajdował się w Polsce podczas wojny polsko-bolszewickiej, w swojej książce nazwał ją 18. decydującą bitwą w dziejach świata. Za autora tego sukcesu uznał naczelnego wodza Józefa Piłsudskiego, którego zasługi w II Rzeczypospolitej niejednokrotnie próbowano pomniejszyć.

Mobilizacja społeczeństwa

W połowie 1920 r. załamały się polskie linie obrony i Armia Czerwona zbliżała się do Warszawy. Sejm powołał wówczas pod kierownictwem Piłsudskiego Radę Obrony Państwa, która otrzymała niemal dyktatorskie uprawnienia. Polskie władze starały się szukać pomocy u państw zachodnich, ale zaproponowane przez aliantów warunki okazały się nie do przyjęcia. Nie można też było się spodziewać, że w tej sytuacji bliscy pewnego zwycięstwa bolszewicy zgodzą się na rozejm z Polakami. Przyszłość Rzeczypospolitej zależała więc jedynie od męstwa żołnierzy, talentów dowódców i gotowości całego narodu do poświęcenia. W obliczu zagrożenia umilkły wszelkie głosy na temat zasadności wojny, a na wezwanie: „ojczyzna w niebezpieczeństwie!” do armii zaczęli zgłaszać się ochotnicy: chłopi, robotnicy, inteligencja, a przede wszystkim zawsze ofiarni studenci i uczniowie. Do walki wzywała zarówno Polska Partia Socjalistyczna, jak i Polskie Stronnictwo Ludowe-Wyzwolenie, choć obie partie wcześniej sprzeciwiały się wyprawie kijowskiej. Rząd podjął poważne zobowiązania, aby zachęcić obywateli do walki z najeźdźcą. Dlatego sejm uchwalił korzystną dla chłopów reformę rolną, aby zneutralizować socjalne hasła bolszewików. Dzięki olbrzymiemu wysiłkowi i jedności całego społeczeństwa od 1 do 20 lipca 1920 r. armia polska powiększyła się o 250 tys. żołnierzy.

Manifestacja patriotyczna, podczas której zachęcano do wstępowania w szeregi armii, aby bronić ojczyzny przed najazdem bolszewickim.

Przygotowanie kontruderzenia

Plan bitwy, która miała przynieść zwycięstwo nad Armią Czerwoną, opracowano w nocy z 5 na 6 sierpnia w warszawskim Belwederze. Zaplanowano powstrzymanie części

Przedstawiciele francuskiej misji wojskowej pomagali Polakom w organizowaniu obrony Warszawy latem 1920 r.

oddziałów bolszewickich na przedpolach stolicy, a następnie uderzenie na południowe skrzydło ich sił. Ostatecznie armia polska miała wyjść na tyły przeciwnika. Miejsce, skąd zaplanowano polskie kontruderzenie, wybrał sam Piłsudski. On też objął osobiście dowództwo nad siłami, które miały je przeprowadzić. Plan się powiódł, a zwycięstwo odniesione przez wojsko polskie na przedpolach Warszawy wywołało społeczną euforię. Zakłócił ją jednak spór o autorstwo planu bitwy. Kłótnia miała wymiar polityczny, a inspiracja do niej pochodziła z niechętnych Piłsudskiemu kręgów prawicowych, kojarzonych z Narodową Demokracją. Zgodnie ze słowami lorda d'Abernona: *Zwycięstwo osiągnięte zostało przede wszystkim dzięki strategicznemu geniuszowi jednego człowieka i dzięki przeprowadzeniu przez niego akcji tak niebezpiecznej, że wymagała nie tylko talentu, ale i bohaterstwa.* Jednak przedstawiciele endecji nie zgadzali się z tą opinią i jako autora planu zwycięskiej bitwy wymieniali francuskiego generała Maxime'a Weyganda [czyt.: maksima wegenda], przybyłego do Warszawy w charakterze doradcy wojskowego. Endecy chcieli wykreować go na zbawcę ojczyzny, mimo że ten w różnych wypowiedziach odżegnywał się od przypisywanych mu zasług i podkreślał, iż docenia pracę całego polskiego sztabu generalnego. Jednak najpoważniejszym kandydatem do lauru zwycięstwa miał być generał Tadeusz Rozwadowski. Wielu świadków sierpniowych wydarzeń to właśnie jego wskazywało jako głównodowodzącego w Bitwie Warszawskiej. Dzisiaj większość polskich historyków, nawet krytycznych wobec Piłsudskiego, nie ma wątpliwości na temat jego rzeczywistych zasług w Bitwie Warszawskiej. Zgodnie przyznają, że wytyczył on strategię i brał za jej realizację całkowitą odpowiedzialność, choć oczywiście współpracował z wieloma doskonałymi dowódcami.

„Cud nad Wisłą"

Bitwa Warszawska bywa nazywana także „cudem nad Wisłą", jednak mało kto zdaje sobie sprawę, że określenie to wymyślono, aby podważyć kompetencje Piłsudskiego. Jeszcze przed decydującym uderzeniem wojsk polskich w jednej z gazet ukazał się artykuł endeckiego publicysty pt. *O cud nad Wisłą*. Autor sugerował, że wobec nieudolności naczelnego wodza tylko ingerencja Boga, czyli cud, może uratować Polskę. W ten sposób powstało popularne sformułowanie „cud nad Wisłą". Z tego powodu, że decydująca część Bitwy Warszawskiej została stoczona 15 sierpnia, w święto Wniebowzięcia Matki Boskiej, określenie to nabrało zupełnie innego znaczenia. Ważne zwycięstwo nad bolszewikami zaczęto łączyć ze wstawiennictwem Matki Boskiej. Zwolennicy Marszałka szybko zaakceptowali tę wersję. W końcu „cud nad Wisłą" dowodził również wyjątkowości naczelnego wodza, mogącego liczyć na wsparcie Opatrzności.

3 Rządy parlamentarne

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jak wyglądała polska scena polityczna w latach 1919–1926,
- jakie były najważniejsze postanowienia konstytucji marcowej,
- czym się charakteryzowały rządy parlamentarne w II RP.

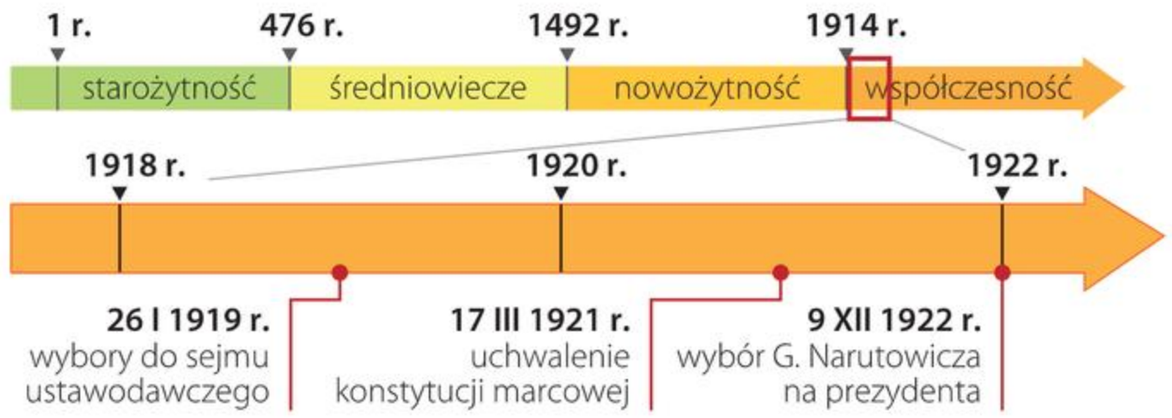

Trudne początki niepodległości

Władze odradzającej się Polski stanęły przed trudnym zadaniem scalenia ziem, które przez ponad wiek należały do trzech państw zaborczych. Tereny te różniły się pod względem prawnym i administracyjnym oraz poziomem rozwoju cywilizacyjnego. Zamieszkujący je Polacy mieli również odmienne oczekiwania co do sposobu zarządzania państwem. Józef Piłsudski był zwolennikiem silnej władzy centralnej, której podporządkowana jest administracja lokalna. Mieszkańcy dawnego zaboru pruskiego i austriackiego przyzwyczaili się natomiast do większej autonomii regionów. W całym kraju trzeba też było wprowadzić taki sam podział administracyjny. W 1919 r. obszar Polski podzielono na województwa. Ostatecznie powstało **16 województw**, spośród których jedno – **województwo śląskie** – miało nadaną **autonomię** i **własny sejm**.

Scena polityczna II Rzeczypospolitej

W okresie międzywojennym polska scena polityczna była bardzo podzielona. W parlamencie dominowały partie prawicowe i centrowe, duże znaczenie miały także ugrupowania ludowe.

- **Polska Partia Socjalistyczna**
  To największe ugrupowanie lewicowe w Polsce popierała głównie ludność zaboru rosyjskiego i austriackiego. PPS opowiadała się za demokracją parlamentarną. Głosiła program radykalnych reform, m.in. podzielenia wielkich majątków ziemskich i przekazania ziemi chłopom oraz upaństwowienia najważniejszych gałęzi przemysłu.

- **Komunistyczna Partia Polski**
  Polscy komuniści w okresie międzywojennym należeli do Komunistycznej Partii Polski. Nie byli popularni w społeczeństwie, traktowano ich jako agenturę ZSRS. Przez większość okresu międzywojennego działali nielegalnie.

- **PSL-Wyzwolenie i PSL-Piast**
  Ruch ludowy powstał pod koniec XIX w. w Galicji. To z niego wywodziły się dwa stronnictwa: centrowe PSL-Piast, którego liderem był Wincenty Witos, oraz lewicowe PSL-Wyzwolenie, popierane w dawnym Królestwie Kongresowym. Ludowcy bronili interesów rolników i domagali się reformy rolnej. W 1931 r. obydwa ugrupowania utworzyły Stronnictwo Ludowe.

Wincenty Witos w okresie międzywojennym trzy razy stał na czele rządu.

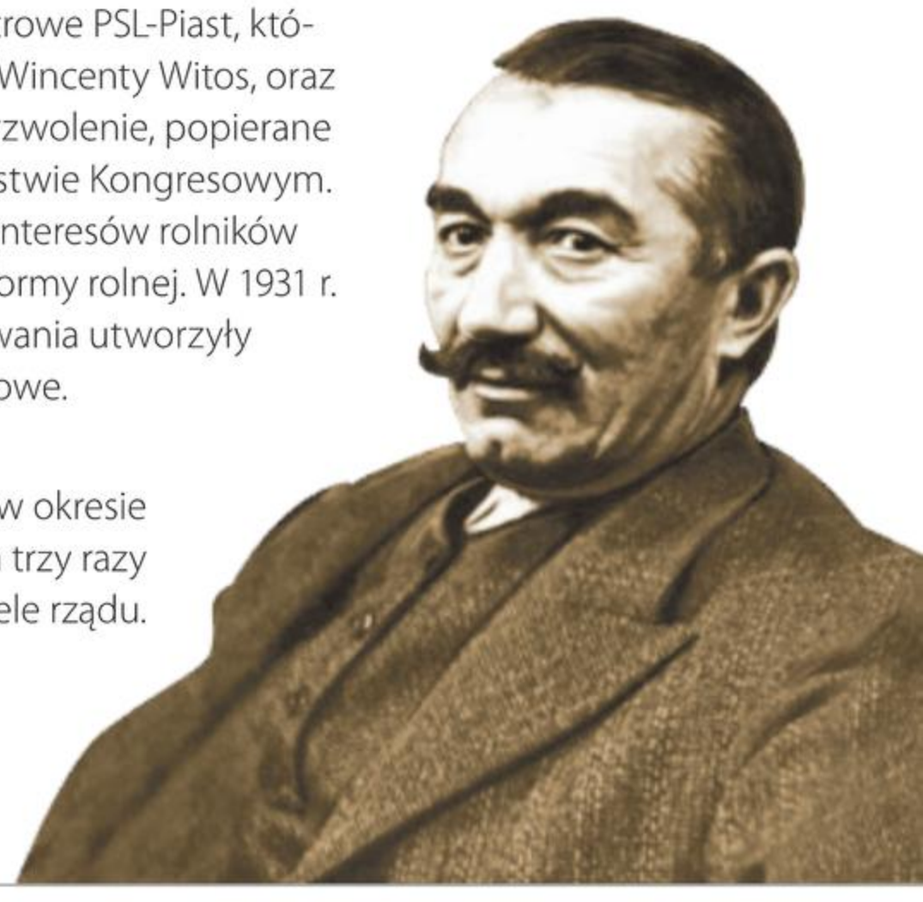

? Jakie były cele komunistów i ugrupowań skrajnie nacjonalistycznych?

CIEKAWOSTKA

Przez cały okres międzywojenny nie udało się uchwalić w Polsce jednakowego systemu prawnego. Początkowo różne były także zasady ruchu drogowego. W dawnym zaborze rosyjskim i pruskim funkcjonował ruch prawostronny, w austriackim – lewostronny. Szybko ujednolicono sieć kolejową, uznaną za strategiczną dla państwa.

konstytucja wprowadziła w Polsce republikę. Władza ustawodawcza należała do sejmu, a władza wykonawcza – do **Naczelnika Państwa**. Posłowie zatwierdzili na tym stanowisku **Józefa Piłsudskiego**. Reprezentował on Polskę na forum międzynarodowym oraz powoływał rząd w porozumieniu z sejmem. Każda decyzja naczelnika wymagała jednak **kontrasygnaty**, czyli podpisu odpowiedniego ministra.

Pierwsze wybory parlamentarne

Pierwsze wybory do sejmu ustawodawczego przeprowadzono **26 stycznia 1919 r.** Odbyły się one tylko na części ziem polskich, ze względu na wciąż trwające walki o granice odrodzonej Polski. Przedstawiciele pozostałych obszarów dołączyli do sejmu w następnych latach. Największym klubem parlamentarnym był Związek Ludowo-Narodowy (endecja). Oprócz niego w sejmie znalazły się PSL-Piast, PSL-Wyzwolenie oraz PPS.

Już **20 lutego 1919 r.** sejm przyjął tzw. **małą konstytucję**, która miała obowiązywać do momentu uchwalenia pełnej ustawy zasadniczej. Mała

Pierwsze posiedzenie sejmu po odzyskaniu niepodległości odbyło się 10 lutego 1919 r. Otworzył je Naczelnik Państwa Józef Piłsudski 1, który wygłosił uroczyste orędzie.

- **Chrześcijańska demokracja**
  Liderem prawicowego Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji był Wojciech Korfanty. Partia miała największe poparcie na Górnym Śląsku. Jej program odwoływał się do społecznej nauki Kościoła. Zwolennicy ugrupowania podzielali poglądy endecji, ale głosili też konieczność umiarkowanych reform społecznych.

- **Narodowa Demokracja (endecja)**
  Ugrupowanie to po odzyskaniu niepodległości zmieniło nazwę na **Związek Ludowo-Narodowy**, a w 1928 r. przekształciło się w **Stronnictwo Narodowe**. Przywódcami partii byli Roman Dmowski i Roman Rybarski. Stronnictwo niechętnie odnosiło się do mniejszości narodowych i głosiło pogląd, że dobry obywatel to Polak-katolik

- **Ruch Narodowo-Radykalny**
  Niektóre ugrupowania skrajnie nacjonalistyczne zostały zdelegalizowane przez polskie władze. Formacje te głosiły hasła szowinistyczne, antysemickie i antylewicowe. Głównym takim ugrupowaniem był Ruch Narodowo-Radykalny, który w okresie II Rzeczypospolitej uległ podziałom.

Wojciech Korfanty, przywódca Chrześcijańskiej Demokracji podkreślał związek Śląska z Polską.

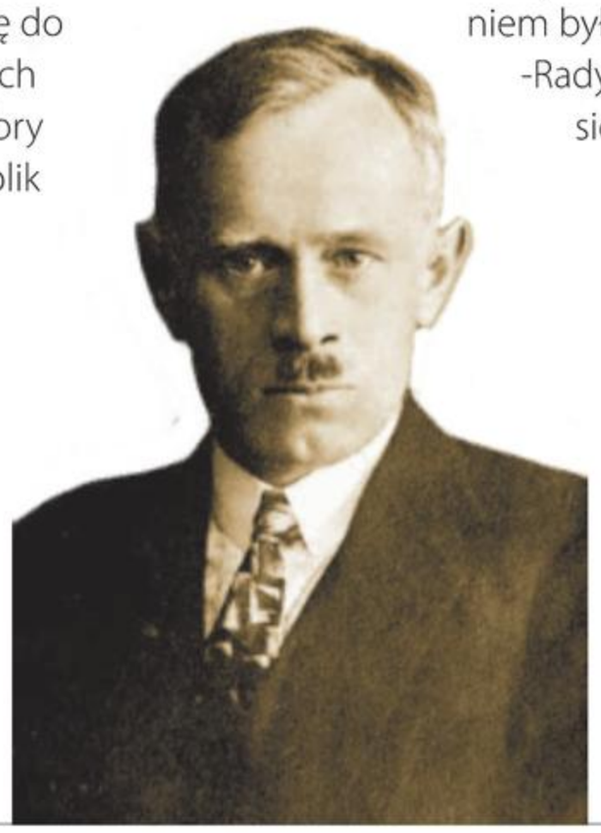

Roman Rybarski był jednym z przywódców endecji. Jako ekonomista zasiadał w gabinetach rządowych w latach 1919–1921.

Konstytucja z 1921 roku

17 marca 1921 r. sejm ustawodawczy przyjął nową ustawę zasadniczą, zwaną **konstytucją marcową**. Nadawała ona szerokie kompetencje parlamentowi kosztem prezydenta i rządu. Postanowienia konstytucji marcowej:

- **Władzę ustawodawczą** w państwie pełnił parlament złożony z **sejmu** i **senatu**, który uchwalał obowiązujące w państwie prawa.
- **Władza wykonawcza** należała do **rządu** oraz **prezydenta**. Rząd był powoływany przez prezydenta, ale tę decyzję musieli zaakceptować posłowie. Prezydenta natomiast, pełniącego głównie funkcję reprezentacyjną, wybierał parlament.
- **Władzę sądowniczą** sprawowały **niezawisłe sądy**, niezależne od parlamentu i rządu.

Konstytucja marcowa gwarantowała także wolność sumienia i wyznania, równe prawa dla kobiet i mężczyzn oraz nienaruszalność własności prywatnej. Kościół rzymskokatolicki otrzymał naczelne stanowisko pośród innych wyznań.

Sojusz z Francją i Rumunią

W okresie międzywojennym polska polityka zagraniczna opierała się na sojuszach z Francją i Rumunią, zawartych z inicjatywy Piłsudskiego w **1921 r.** Umowa z Francją zobowiązała państwa do wzajemnej pomocy w razie agresji Niemiec. Układ między Polską a Rumunią nakładał natomiast konieczność udzielenia sobie wsparcia wojskowego na wypadek ataku ZSRS. Polakom nie udało się jednak zawrzeć podobnych układów z innymi krajami, zwłaszcza z wysoko rozwiniętą gospodarczo Czechosłowacją. Jej przywódcy nie wierzyli w to, że Polsce – jako państwu trwale skonfliktowanemu z Niemcami i Rosją – uda się zachować niepodległość.

CIEKAWOSTKA

Sojusz z Francją nie stanowił wystarczająco silnego zabezpieczenia dla Polski. Francuzi po dramatycznych doświadczeniach I wojny światowej byli nastawieni pacyfistycznie i chcieli uniknąć konfliktu zbrojnego.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Konstytucja marcowa

Na mocy konstytucji marcowej w Polsce wprowadzono republikę parlamentarną z silną władzą sejmu.

Rozdział I. Rzeczpospolita
Art. 2 Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do narodu. Organami narodu w zakresie ustawodawstwa są Sejm i Senat, w zakresie władzy wykonawczej – Prezydent Rzeczypospolitej łącznie z odpowiedzialnymi ministrami, w zakresie wymiaru sprawiedliwości – niezawisłe Sądy. [...]

Rozdział III. Władza wykonawcza
Art. 39 Prezydenta Rzeczypospolitej wybierają na lat siedem bezwzględną większością głosów Sejm i Senat, połączone w Zgromadzenie Narodowe. [...]
Art. 44 [...] *Każdy akt rządowy Prezydenta Rzeczypospolitej wymaga dla swej ważności podpisu Prezesa Rady Ministrów i właściwego ministra, którzy przez podpisanie aktu biorą zań odpowiedzialność.*
Art. 46 Prezydent Rzeczypospolitej jest zarazem najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych Państwa, nie może jednak sprawować naczelnego dowództwa w czasie wojny. [...]
Art. 48 Prezydent Rzeczypospolitej reprezentuje Państwo na zewnątrz, przyjmuje przedstawicieli dyplomatycznych państw obcych i wysyła przedstawicieli dyplomatycznych Państwa Polskiego do państw obcych.

Źródło: Dz.U. z 1921 r. Nr 44 poz. 267.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, na czym polegał trójpodział władzy opisany w konstytucji marcowej.
2. Scharakteryzuj uprawnienia prezydenta Rzeczypospolitej.

Elekcja i śmierć Narutowicza

Po wyborach w listopadzie 1922 r. polski parlament po raz pierwszy miał wybrać prezydenta. Faworytem był kandydat prawicy – hrabia Maurycy Zamoyski. Inne partie i stronnictwa sejmowe również wystawiły kandydatów. PSL-Piast zaproponowało Stanisława Wojciechowskiego, PPS – Ignacego Daszyńskiego, PSL-Wyzwolenie – naukowca Gabriela Narutowicza, a mniejszości narodowe zgłosiły Jana Baudouin de Courtenay [czyt.: bod**łę** de kurte**ne**]. W wyborach nie kandydował Józef Piłsudski, który zapowiedział, że ze względu na bardzo ograniczone kompetencje głowy państwa nie przyjmie tej funkcji.

W ostatecznym głosowaniu 9 grudnia 1922 r. wybory dzięki głosom mniejszości narodowych wygrał **Gabriel Narutowicz**. Endecja nie mogła się pogodzić z tym faktem i rozpętała przeciwko nowemu prezydentowi ostrą nagonkę polityczną. Napięta sytuacja polityczna doprowadziła do tragedii. **16 grudnia 1922 r. prezydent Narutowicz został zastrzelony** przez fanatycznego zwolennika prawicy Eligiusza Niewiadomskiego w gmachu Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki w Warszawie. Po tym tragicznym wydarzeniu nastroje na polskiej scenie politycznej się uspokoiły. Wybór kolejnego prezydenta, związanego z partią PSL-Piast **Stanisława Wojciechowskiego**, nie wzbudził już protestów żadnego ze stronnictw.

Gabriel Narutowicz podczas spotkania z Józefem Piłsudskim
przejął stanowisko od dotychczasowego Naczelnika Państwa Polskiego.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Gabriel Narutowicz
1865–1922

Był inżynierem i konstruktorem, pierwszym prezydentem II Rzeczypospolitej. Tytuł profesora uzyskał na szwajcarskiej politechnice. W trakcie pobytu w Szwajcarii pomagał Polakom i współpracował z polonijnymi organizacjami. Podczas I wojny światowej zaangażował się w pomoc polskim ofiarom konfliktu. W 1919 r. przyjechał do odrodzonego kraju, aby uczestniczyć w jego odbudowie. Sprawował funkcje ministra robót publicznych i spraw zagranicznych. 9 grudnia 1922 r. został wybrany na prezydenta.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Stanisław Wojciechowski
1869–1953

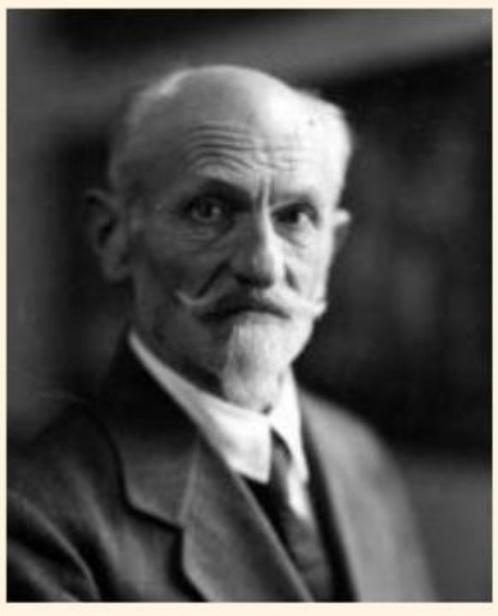

Polityk i działacz społeczny, drugi prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Wraz z przyjacielem – Józefem Piłsudskim – był współzałożycielem Polskiej Partii Socjalistycznej. Następnie zaangażował się w działalność ruchu spółdzielczego. W II RP związany z PSL-Piast. Po zamachu majowym przeprowadzonym przez Piłsudskiego zerwał z nim kontakty. Wycofał się z życia politycznego i poświęcił nauce, przyjmując stanowisko profesora w warszawskiej Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego.

Rządy parlamentarne 1919–1926

Zacięta walka polityczna w rozdrobnionym polskim parlamencie skutkowała częstymi zmianami władzy. Od stycznia 1919 r. do maja 1926 r. w Rzeczypospolitej funkcjonowało 13 rządów. Każda partia miała inny program, co utrudniało wprowadzenie w kraju reform. Najdłużej, prawie 2 lata, przetrwał powołany w 1923 r. w wyjątkowo złych okolicznościach gospodarczych rząd **Władysława Grabskiego**, jednak on też został zmuszony do dymisji.

Niestabilna sytuacja w kraju osłabiała pozycję międzynarodową Rzeczypospolitej. W 1925 r. stronę polską pominięto podczas zawierania układów w Locarno, co stwarzało niebezpieczeństwo dla polskiej granicy zachodniej. W tym samym roku Niemcy zaczęli **wojnę celną** z Polską. Przestali kupować polski węgiel, a pozostałe towary obłożyli bardzo wysokimi cłami.

Warunki na **Kresach Wschodnich** także były niespokojne. Sowieccy **dywersanci** napadali na pociągi i polskie urzędy, aby wywołać u obywateli poczucie zagrożenia. W celu uspokojenia sytuacji w regionie rząd powołał specjalną formację wojskową – **Korpus Ochrony Pogranicza** (**KOP**).

W okresie rządów parlamentarnych poziom zaufania społecznego do polityków był coraz mniejszy. Na wzrost negatywnych nastrojów wpłynęły światowy kryzys gospodarczy wywołujący bezrobocie i biedę, niestabilne rządy w kraju oraz liczne afery z udziałem polityków. Część ludności zaczęła popierać stronnictwa, które – wzorem innych krajów europejskich – chciały obalić demokrację oraz zaprowadzić **silne rządy jednostki**.

Korpus Ochrony Pogranicza powstał w 1924 r. Jego zadaniem była ochrona polskiej granicy wschodniej i zapewnienie bezpieczeństwa tamtejszej ludności.

Kresy Wschodnie – tu: wschodnie obszary II Rzeczypospolitej graniczące z ZSRS.

Dywersja – skryta, podstępna działalność mająca na celu wywołanie niepokojów społecznych.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Pierwsze wybory do sejmu** odbyły się w styczniu 1919 r. 20 lutego sejm uchwalił tzw. małą konstytucję. Na jej mocy Polska stała się republiką parlamentarną, a Józef Piłsudski objął funkcję Naczelnika Państwa.
2. **Konstytucja marcowa** została przyjęta przez sejm 17 marca 1921 r. Według jej zapisów władzę ustawodawczą sprawował sejm, wykonawczą – rząd oraz prezydent, a sądowniczą – niezawisłe sądy.
3. **Gabriel Narutowicz** został wybrany na pierwszego prezydenta II Rzeczypospolitej w grudniu 1922 r. Po kilku dniach zginął w wyniku zamachu. Kolejnym prezydentem został Stanisław Wojciechowski.
4. **Scena polityczna w Polsce w latach 1919–1926** cechowała się dużym rozdrobnieniem i częstymi zmianami rządów. Od stycznia 1919 r. do maja 1926 r. w Rzeczypospolitej funkcjonowało 13 rządów.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień najważniejsze zmiany ustrojowe przeprowadzone w latach 1919–1926.
2. Opisz okoliczności, w jakich dokonano wyboru pierwszego prezydenta II Rzeczypospolitej.
3. Scharakteryzuj postanowienia konstytucji marcowej.
★ 4. Uzasadnij tezę, że konstytucja marcowa wprowadziła system rządów parlamentarnych.
5. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na kilkuosobowe grupy, w których zaprojektujecie pierwszą stronę gazety z wiadomościami o zabójstwie prezydenta Gabriela Narutowicza. Zaproponujcie ciekawy nagłówek i podajcie jak najwięcej informacji o tym wydarzeniu. Całość możecie uzupełnić ilustracjami.

4 Zamach majowy i rządy sanacji

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego doszło do zamachu majowego,
- jakie były zapisy konstytucji kwietniowej,
- czym się charakteryzowały rządy sanacji,
- jak wyglądała sytuacja w kraju po śmierci Józefa Piłsudskiego.

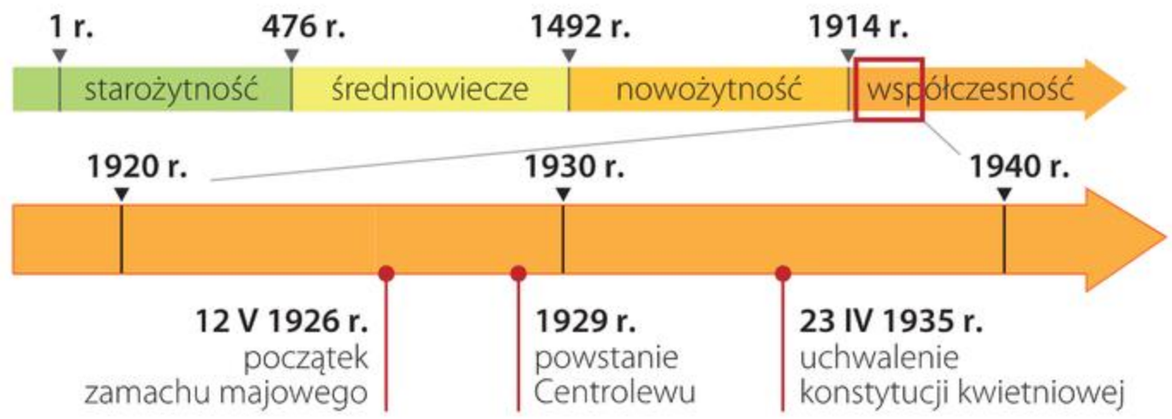

Zamach majowy i jego przyczyny

W 1923 r. Józef Piłsudski, by zaprotestować przeciw **partyjniactwu**, wycofał się z polityki i zamieszkał w podwarszawskim Sulejówku. Dzięki temu marszałek nie był kojarzony z trudną sytuacją w państwie i cieszył się poparciem społecznym. Duża część społeczeństwa uznała, że tylko Piłsudski jest w stanie rozwiązać kryzys rządów parlamentarnych w Polsce. W maju 1926 r. po upadku kolejnego rządu powołano gabinet premiera Witosa, złożony głównie z przeciwników Piłsudskiego. Dla marszałka była to ostatnia szansa na powrót do polityki. Grupa popierających go oficerów, dawnych legionistów, zgromadziła w pobliżu stolicy podległe im wojska. Ta demonstracja siły miała doprowadzić do dymisji rządu Witosa.

12 maja 1926 r. Piłsudski spotkał się z prezydentem Wojciechowskim, by nakłonić go do odwołania rządu. Spotkanie nie przyniosło efektów i jeszcze tego dnia rozpoczął się zbrojny **zamach stanu**, nazywany **zamachem majowym**.

Przebieg zamachu majowego:

- W trzydniowych walkach zginęło ponad 400 osób, a 900 zostało rannych.
- Szalę zwycięstwa na stronę sił Piłsudskiego przechylili kolejarze, którzy zatrzymywali pociągi wiozące wojska wierne rządowi.
- W obawie przed wybuchem wojny domowej 14 maja **prezydent Wojciechowski oraz rząd złożyli dymisje**.

Partyjniactwo – kierowanie się przez polityków interesem własnej partii zamiast dobrem kraju.
Zamach stanu – nielegalne, siłowe przejęcie władzy w państwie.

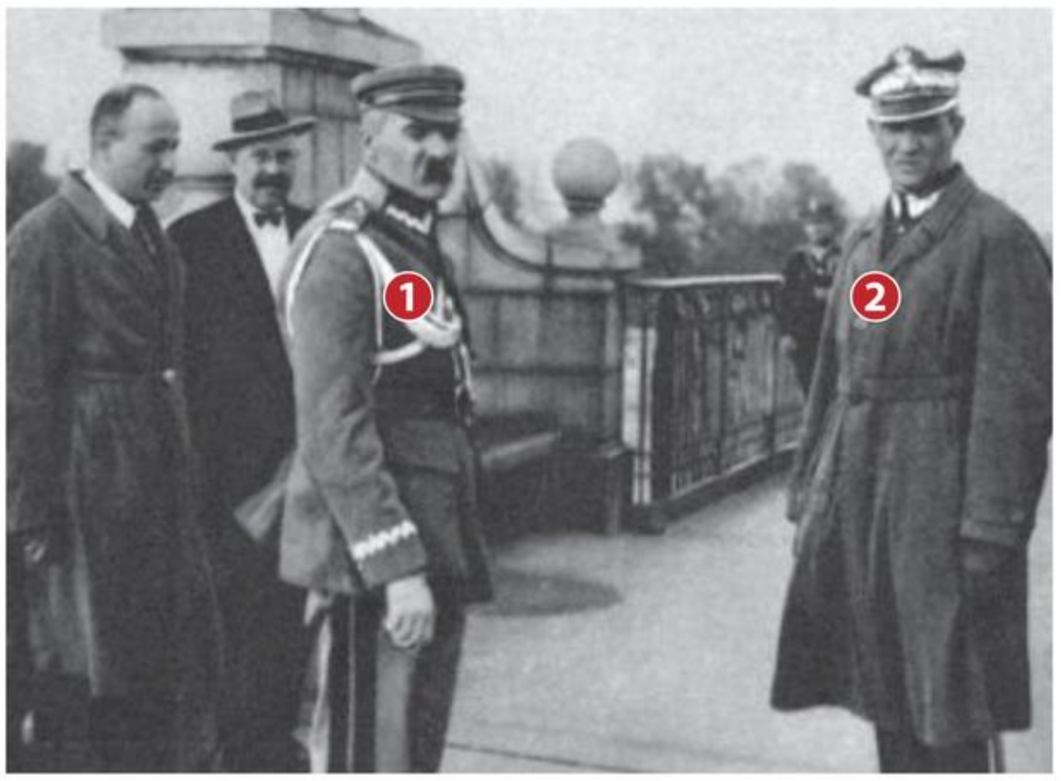

Józef Piłsudski 1 oczekuje 12 maja 1926 r. na moście Poniatowskiego w Warszawie na prezydenta Stanisława Wojciechowskiego. Marszałkowi towarzyszy generał Gustaw Orlicz-Dreszer 2.

1 czerwca 1926 r. Zgromadzenie Narodowe (połączone izby sejmu i senatu) na prezydenta wybrało profesora Politechniki Lwowskiej **Ignacego Mościckiego**, wskazanego przez Piłsudskiego. Na czele rządu stanął Kazimierz Bartel, a Piłsudski objął funkcję ministra spraw wojskowych. Decyzje parlamentu w rzeczywistości były zalegalizowaniem zamachu stanu.

CIEKAWOSTKA

Po zamachu majowym Zgromadzenie Narodowe początkowo na urząd prezydenta wybrało Józefa Piłsudskiego. Ten jednak nie przyjął powierzonej mu funkcji. Uważał bowiem, że władza prezydenta jest zbyt ograniczona przez konstytucję marcową.

Walki podczas zamachu majowego

Do wybuchu walk w Warszawie doszło prawdopodobnie przypadkiem, gdy jeden z żołnierzy nie wytrzymał napiętej sytuacji i rozpoczął strzelaninę. Piłsudczycy, mający przewagę liczebną, zaczęli zajmować strategicznie punkty miasta, m.in. lotnisko i centralę telefoniczną. Zaostrzeniu konfliktu zapobiegła decyzja rządu o zaprzestaniu oporu.

Oddziały wierne rządowi stawiały opór wojskom Piłsudskiego przez trzy dni. Pozbawione wsparcia – które nie dotarło z powodu strajku kolejarzy – musiały ustąpić.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Ignacy Mościcki
1867–1946

Był polskim politykiem, naukowcem, wynalazcą i chemikiem. W latach 1926–1939 pełnił funkcję Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Studiował chemię na politechnice w Rydze. Po studiach związał się z ruchem socjalistycznym i w 1892 r., zagrożony aresztowaniem, musiał wraz z żoną wyjechać do Londynu. W latach 1912–1922 był profesorem Politechniki Lwowskiej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zajął się rozwojem przemysłu chemicznego w kraju. Po przewrocie majowym został prezydentem. Od śmierci Piłsudskiego rządził państwem w porozumieniu z generałem Edwardem Rydzem-Śmigłym. Po wybuchu wojny 17 września 1939 r. przekroczył granicę z Rumunią, gdzie został internowany.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Przemówienie Józefa Piłsudskiego

29 maja 1926 r. podczas obrad Zgromadzenia Narodowego, które miało wybrać nowego prezydenta, Józef Piłsudski wygłosił przemówienie do posłów i senatorów.

Warunki tak się ułożyły, że mogłem nie dopuścić was do sali Zgromadzenia Narodowego, kpiąc z was wszystkich, ale czynię próbę, czy można jeszcze w Polsce rządzić bez bata. Nie chcę czynić nacisku, ale ostrzegam, że Sejm i Senat są instytucjami najbardziej znienawidzonymi w społeczeństwie. [...] Dałem gwarancję swobodnego obioru Prezydenta i słowa dotrzymam, ale ostrzegam, nie zawierajcie z kandydatem na Prezydenta układów partyjnych. Kandydat na Prezydenta musi stać ponad stronnictwami, winien umieć reprezentować cały naród. [...] Sejm i Senat mają nadmiar przywilejów i należałoby, aby ci, którzy powołani są do rządów, mieli więcej praw. Parlament winien odpocząć. Dajcie możność rządzącym odpowiadać za to, czego dokonają. Niech Prezydent tworzy rząd, ale bez nacisku partii. To jest jego prawo.

Źródło: J. Piłsudski, *Pisma*, t. IX, Warszawa 1937, s. 32.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Przedstaw stosunek Józefa Piłsudskiego do działań posłów i partii politycznych.
2. Wyjaśnij, jak marszałek wyobrażał sobie silne rządy w Polsce.

Rządy sanacyjne

Głównym celem Piłsudskiego było wzmocnienie władzy wykonawczej. Z tego powodu polityk doprowadził do **nowelizacji** konstytucji marcowej. Parlament przyjął poprawki w sierpniu 1926 r. określane jako **nowela sierpniowa**. Przyznawała ona prezydentowi prawo **wydawania dekretów z mocą ustawy**, w czasie gdy sejm nie prowadził obrad. Prezydent mógł także rozwiązać sejm i senat przed upływem kadencji.

Piłsudczycy, obejmując władzę, obiecywali „sanację moralną" (od łac. *sanatio* – uzdrowienie), czyli odnowę życia publicznego w Polsce i rozliczenie afer poprzednich rządów. Rządzący szybko skupili się na umocnieniu swojej władzy. W kraju wprowadzono **rządy autorytarne** z pozorami zachowania demokracji. Stanowiska w administracji i wojsku obsadzano głównie zwolennikami Piłsudskiego. Ludzi związanych z władzą nazywano **obozem sanacyjnym**.

W 1928 r. władze sanacyjne – aby wygrać wybory parlamentarne – powołały własne ugrupowanie **Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem** (**BBWR**). Na jego czele stanął **Walery Sławek**, bliski współpracownik Piłsudskiego. Po nieczystej walce wyborczej, podczas której dopuszczano się fałszerstw (tzw. **cuda nad urną**), zwyciężyła sanacja. Nie zdobyła ona jednak większości pozwalającej zmienić konstytucję, co było celem Piłsudskiego. Osłabieniu uległa endecja, a partie centrowe zaczęły szukać możliwości współpracy z lewicą.

Nowelizacja – wprowadzenie częściowych zmian w akcie prawnym.
Autorytaryzm – forma rządów, w której pełnię władzy sprawuje armia lub jedna partia polityczna. W państwie zachowane są jednak pozory demokracji, np. wybory parlamentarne.

Represje w stosunku do opozycji

Aby przeciwstawić się rządom sanacji, opozycyjne partie lewicowe, chadeckie i ludowe w 1929 r. zawarły sojusz – tzw. **Centrolew**. Zaczęły nawoływać m.in. do niepłacenia podatków, aby zdestabilizować sytuację w państwie. W całej Europie był to czas wielkiego kryzysu i niepokojów społecznych. Piłsudski zdecydował się zaatakować opozycję. Jej głównych przywódców **Wincentego Witosa** i **Wojciecha Korfantego aresztowano** i osadzono w twierdzy brzeskiej. Przeprowadzone w 1930 r. wybory zwane **wyborami brzeskimi** praktycznie wyeliminowały opozycję z życia politycznego. Podczas kampanii wyborczej dochodziło do licznych nadużyć. Ostatecznie BBWR zdobył ponad połowę miejsc w parlamencie.

W latach 30. władzę w państwie przejęło najbardziej autorytarne stronnictwo sanacji, zwane **grupą pułkowników**. Rządy w kraju były coraz mniej demokratyczne, a tendencja ta utrzymała się aż do wybuchu II wojny światowej.

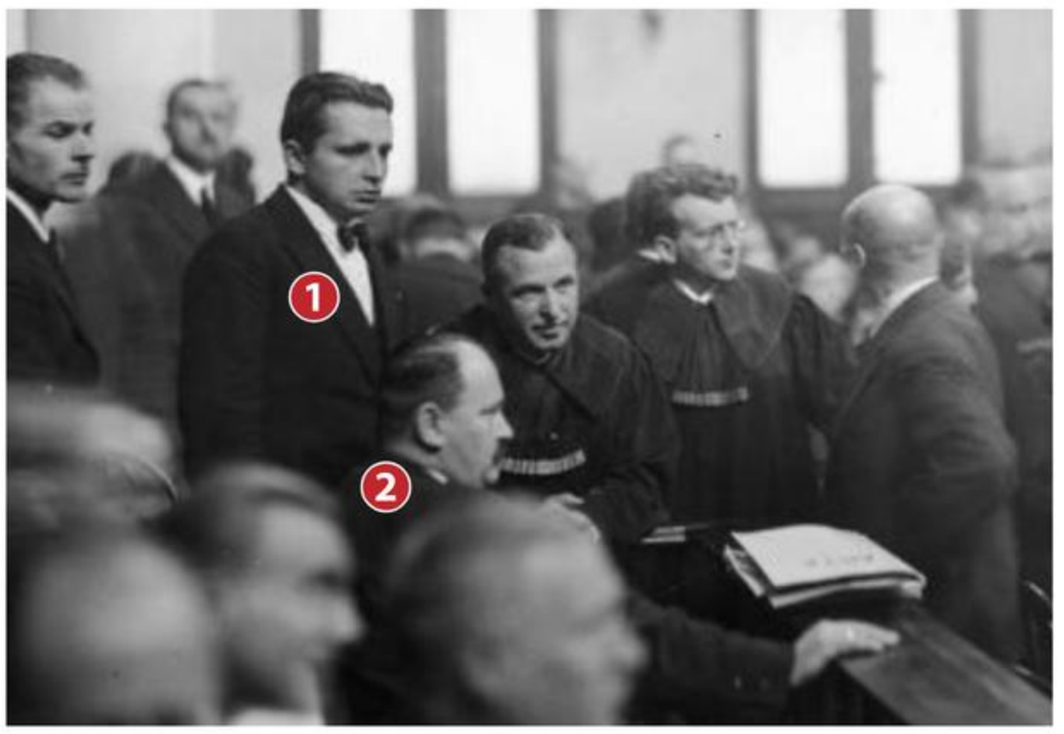

Proces brzeski, podczas którego 11 przywódców opozycji skazano na kary więzienia, odbył się w 1932 r. Politycy Polskiej Partii Socjalistycznej Stanisław Dubois [czyt.: dibła] 1 i Mieczysław Mastek 2 zasiedli na ławie oskarżonych.

WARTO WIEDZIEĆ

Po zamordowaniu ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów władze sanacyjne otworzyły w 1934 r. w **Berezie Kartuskiej** na Polesiu **obóz dla więźniów politycznych**. Kierowano tam aresztowanych na podstawie decyzji administracyjnej, bez wyroku sądu. Oprócz skrajnych polskich i ukraińskich nacjonalistów do obozu trafiali komuniści, przestępcy gospodarczy, a także kryminaliści.
W Berezie dochodziło do wielu nadużyć i stosowania przemocy. Zwalniani więźniowie musieli potępić swoją dotychczasową działalność polityczną. Nie mogli też opowiadać o panujących w obozie warunkach pod groźbą ponownego zesłania.

Uchwalenie konstytucji kwietniowej

Obóz sanacji dążył do zmiany ustroju i uchwalenia nowej konstytucji. Wprowadzono ją **23 kwietnia 1935 r.**, stąd przeszła do historii jako **konstytucja kwietniowa**. Ustawa zasadnicza wprowadziła w Polsce silne rządy prezydenckie, zwiększając znacząco uprawnienia głowy państwa – odtąd odpowiedzialnej jedynie *przed Bogiem i historią*.

Główne postanowienia konstytucji kwietniowej:

- ograniczenie roli parlamentu,
- wzmocnienie senatu kosztem sejmu,
- uprawnienia prezydenta: sprawowanie kontroli nad rządem, parlamentem i sądami (odejście od trójpodziału władzy), wpływanie na skład senatu, możliwość mianowania swojego następcy (podczas wojny).

Uroczyste podpisanie konstytucji kwietniowej przez prezydenta Ignacego Mościckiego 1. W ceremonii uczestniczył również premier Walery Sławek 2. Na mocy nowej ustawy zasadniczej prezydent zyskał władzę zwierzchnią nad parlamentem i rządem.

Polityka zagraniczna sanacji

Józef Piłsudski był zwolennikiem zbudowania na wschodzie bloku krajów sfederowanych z Polską. Uważał, że to pozwoli trwale osłabić rosyjski **imperializm**. Koncepcję **Międzymorza**, czyli sojuszu państw pod przywództwem Polski, starał się rozwijać też współpracownik marszałka – minister spraw zagranicznych **Józef Beck** [czyt.: bek]. Ponadto polski rząd, chcąc ograniczyć rolę ZSRS na arenie międzynarodowej, wspierał działalność antykomunistyczną w tym państwie. Wpływy Polski nie były jednak na tyle silne, żeby doprowadzić do kryzysu w ZSRS.

Po zamachu majowym rozluźniły się relacje polsko-francuskie. Aby zapewnić bezpieczeństwo państwa, Piłsudski doprowadził do zawarcia w **1932 r. traktatu o nieagresji z ZSRS**. Układ miał obowiązywać 3 lata, ale został przedłużony do 1945 r. Marszałek wykorzystał również izolację międzynarodową Niemiec po dojściu Hitlera do władzy. W **1934 r.** zawarto **polsko-niemiecką deklarację o niestosowaniu przemocy**. Zakończyło to wojnę celną i poprawiło stosunki polityczne między państwami. Do Polski na polowania przyjeżdżali hitlerowscy ministrowie i oficjele, ożywiły się kontakty gospodarcze i kulturalne. Hitler widział w Polsce potencjalnego sojusznika w przyszłej wojnie z ZSRS.

Polska starała się prowadzić **politykę równowagi** w stosunku do obu sąsiadów: Niemiec i ZSRS. W praktyce bliższe były jednak relacje Warszawy z Berlinem, natomiast kontakty z ZSRS miały wyłącznie oficjalny charakter.

Imperializm – polityka państwa, której celem jest podporządkowanie sobie innych krajów.

ZAMACH MAJOWY

Przyczyna

- konflikty polityczne, niestabilne rządy, skandale korupcyjne z udziałem polityków
- zła sytuacja gospodarcza

Wydarzenie

Zbrojny zamach stanu wybuchł **12 maja 1926 r.**

Skutek

- przejęcie władzy przez zwolenników Piłsudskiego
- wprowadzenie rządów autorytarnych w Polsce
- uchwalenie konstytucji kwietniowej w 1935 r.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Józef Beck
1894–1944

Był polskim politykiem, ministrem spraw zagranicznych i kontynuatorem idei politycznych marszałka Piłsudskiego. Podczas I wojny światowej walczył w Legionach Polskich, a po odzyskaniu niepodległości wstąpił do wojska. Podczas zamachu majowego w 1926 r. poparł Piłsudskiego. Od 1932 r. aż do wybuchu wojny pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych. Starał się realizować politykę równowagi, co jednak w 1939 r. zakończyło się niepowodzeniem. Po wkroczeniu do Polski Sowietów wraz z rządem ewakuował się do Rumunii, gdzie został internowany.

Sanacja po śmierci Piłsudskiego

Po śmierci Józefa Piłsudskiego 12 maja 1935 r. doszło do podziałów w obozie sanacji. Powstały wówczas trzy kręgi władzy:

- grupa zamkowa – skupiona wokół prezydenta Mościckiego, zajęła się modernizacją gospodarczą kraju,
- GISZ (Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych) – wojskowi z marszałkiem Rydzem-Śmigłym na czele, rozpoczęli proces unowocześnienia armii,
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych – kierowane przez Józefa Becka, odpowiedzialne za politykę zagraniczną.

Całkowicie zmarginalizowano premiera Walerego Sławka, który w zamyśle Piłsudskiego miał zostać kolejnym prezydentem Polski. Po rozwiązaniu przez premiera w 1935 r. struktur BBWR utracił jednak szanse w walce o władzę. W 1937 r. na polecenie marszałka Rydza-Śmigłego powstał Obóz Zjednoczenia Narodowego (OZN). W jego programie znalazły się popularne w Europie hasła konsolidacji (zjednoczenia) narodu, solidaryzmu społecznego i dominującej roli państwa w życiu społecznym. Była to wizja państwa autorytarnego. Ugrupowanie rządzące głosiło też poglądy nacjonalistyczne i podkreślało związki z Kościołem katolickim. Duchowieństwo katolickie bliższe jednak było programowi Stronnictwa Narodowego.

Marszałek Edward Rydz-Śmigły został po śmierci Józefa Piłsudskiego Generalnym Inspektorem Sił Zbrojnych. Otaczano go silnym kultem jednostki, podobnie jak wcześniej Piłsudskiego.

Polski autorytaryzm na tle Europy

Piłsudski często powtarzał, że Polakami nie da się rządzić za pomocą bata. Rządy sanacyjne – w porównaniu z innymi reżimami – nie wyeliminowały więc całkowicie opozycji z życia politycznego. Przyjęcie autorytarnej konstytucji kwietniowej zajęło władzy aż 9 lat. W prasie regularnie pojawiały się karykatury Piłsudskiego i jego współpracowników. Nie doszło także do masowych prześladowań przeciwników władzy.

Sytuacja zaostrzyła się po 1935 r. Nawet wtedy w państwie działały jednak umiarkowane partie opozycyjne, które stopniowo próbowały odzyskać wpływy. W 1936 r. działacze ruchu ludowego i chadecji założyli w Szwajcarii tzw. **Front Morges** [czyt.: morż] z generałem Władysławem Sikorskim na czele. Rok później w Polsce powstało chadeckie **Stronnictwo Pracy**. Również ruch ludowy zjednoczył się w 1931 r. w **Stronnictwie Ludowym** (**SL**).

Coraz bardziej radykalne hasła głosiła natomiast prawica. Najbardziej skrajnym ugrupowaniom, jak np. **Obozowi Narodowo-Radykalnemu „Falanga”**, blisko już było do faszyzmu. Działalność tej partii była jednak ostro zwalczana przez sanację. W efekcie w Polsce powstał oryginalny system autorytarny, w którym funkcjonowała opozycja, ale pozbawiona wpływu na władzę oraz szans jej zdobycia.

Pogrzeb Józefa Piłsudskiego

Uroczystości pogrzebowe Józefa Piłsudskiego trwały od 13 do 18 maja 1935 r. W dniu śmierci naczelnika premier Walery Sławek ogłosił żałobę narodową, a prezydent Ignacy Mościcki wydał orędzie do narodu. Ciało marszałka zostało wystawione w Belwederze, po czym przewieziono je do warszawskiej katedry św. Jana, w której niegdyś odbywały się m.in. koronacje władców. Po uroczystościach w stolicy trumnę przetransportowano do Krakowa. Tam też zgromadzili się przedstawiciele najwyższych władz państwowych oraz prawie 100 delegacji zagranicznych. Ciało złożono na Wawelu w krypcie św. Leonarda. Zgodnie z wolą marszałka urna z jego sercem wraz z prochami matki spoczęła na cmentarzu wojskowym na Rossie w Wilnie.

? W których miastach odbyły się uroczystości pogrzebowe Józefa Piłsudskiego?

Kondukt pogrzebowy niesie urnę z sercem Józefa Piłsudskiego ulicami Wilna.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Zamach majowy**, czyli zbrojne przejęcie władzy w państwie przez Józefa Piłsudskiego, został przeprowadzony po kolejnej zmianie rządów w 1926 r. W Warszawie wybuchły trzydniowe walki, w których zwyciężyli zwolennicy marszałka. Władze państwowe poddały się do dymisji, a prezydentem został Ignacy Mościcki.
2. **Konstytucję kwietniową** uchwalono w 1935 r. Zmniejszyła ona uprawnienia parlamentu na rzecz prezydenta. Wzmocniono również senat kosztem sejmu.
3. **W zakresie polityki zagranicznej** Polska starała się prowadzić wobec ZSRS i Niemiec politykę równowagi. W 1932 r. zawarła z ZSRS traktat o nieagresji, a w 1934 r. podobny układ o niestosowaniu przemocy podpisała też z Niemcami.
4. **Po śmierci Józefa Piłsudskiego** doszło do podziałów w obozie sanacji. Powstały wówczas trzy kręgi władzy: grupa zamkowa z prezydentem Mościckim, grupa wojskowa z marszałkiem Rydzem-Śmigłym i ministerstwo spraw zagranicznych kierowane przez Józefa Becka.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego doszło do zamachu majowego.
2. Omów zmiany, jakie w ustroju II Rzeczypospolitej wprowadziła konstytucja kwietniowa.
3. Scharakteryzuj i oceń rządy sanacji.
4. Wytłumacz, na czym polegała polityka równowagi.
★ 5. Przedstaw politykę zagraniczną Polski w okresie międzywojennym.
6. **Miniprojekt**
   Przeprowadźcie w klasie debatę na temat różnic między autorytarnymi rządami sanacji a totalitarnymi reżimami w III Rzeszy i ZSRS. Kluczowe wnioski z dyskusji zapisujcie w formie tabeli na tablicy.

5 Osiągnięcia II Rzeczypospolitej

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jaka była sytuacja gospodarcza II RP,
- jaki był cel reformy walutowej w Polsce,
- co zaliczano do największych inwestycji gospodarczych Polski w okresie międzywojennym,
- jakie mniejszości narodowe zamieszkiwały II RP.

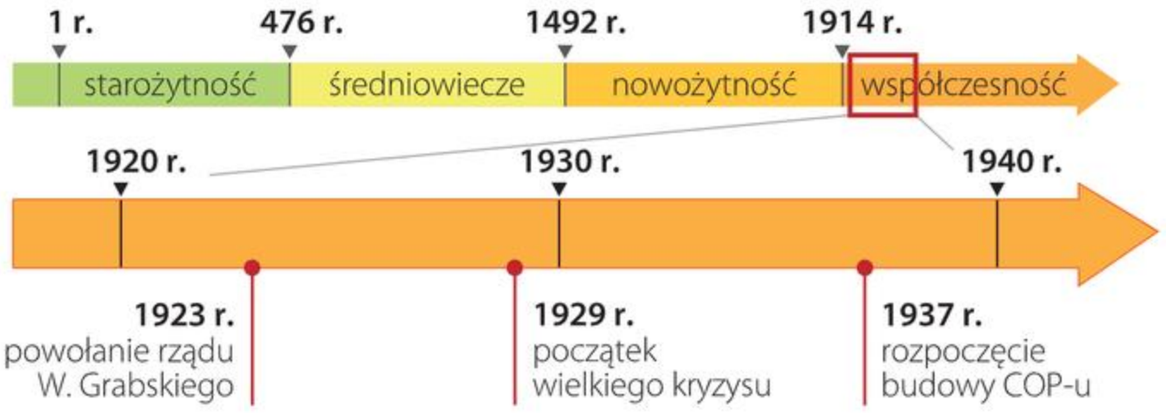

Sytuacja gospodarcza po 1918 r.

Podczas I wojny światowej ziemie polskie zostały bardzo zniszczone. **Infrastrukturę** odbudowywano przez cały okres międzywojenny, co znacznie obciążało gospodarkę państwa. Ponadto po stu latach zaborów poszczególne obszary kraju rozwijały się w różnym tempie. W porównaniu do Wielkopolski, Pomorza, Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego dawny zabór rosyjski oraz Galicja były zapóźnione cywilizacyjnie. Ponad 70% tamtejszej ludności mieszkało na wsi, a większość miast nie miała kanalizacji. Jedynie w Warszawie, Krakowie, Łodzi czy we Lwowie poziom życia był zbliżony do miast Polski zachodniej.

Podstawę gospodarki II Rzeczypospolitej stanowiło **rolnictwo**. W dawnych zaborach rosyjskim i austriackim dominowały wielkie majątki ziemian. Gospodarstwa chłopskie w większości kraju – poza Wielkopolską – były drobne i z trudem zaspokajały potrzeby ludności wiejskiej. Z problemami zmagał się też polski **przemysł**. Przed I wojną światową zakłady włókiennicze w Łodzi i Warszawie sprzedawały towary głównie do Rosji, a huty i kopalnie Górnego Śląska – dostarczały swoje wyroby Niemcom. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości przedsiębiorstwa musiały poszukać nowych rynków zbytu. Problemem w wymianie handlowej była także nieskomunikowana sieć kolejowa. Brakowało odcinków łączących poszczególne regiony, a sieci kolejowe różniły się szerokością torów.

Obszar odrodzonego państwa polskiego wyraźnie dzielił się na **Polskę A** i **Polskę B**. Do tej pierwszej zaliczano ziemie dawnego zaboru pruskiego oraz część Polski centralnej, gdzie dynamicznie rozwijały się rolnictwo i przemysł. W skład Polski B wchodziły natomiast słabo rozwinięte, biedne tereny Galicji i Kresy Wschodnie.

Infrastruktura – budowle (np. drogi, mosty, sieć kolejowa), instalacje (np. kanalizacja, wodociągi, energetyka), instytucje (np. szkoły, szpitale) niezbędne do właściwego funkcjonowania państwa.

Pług parowy stosowano do prac polowych w nowoczesnych gospodarstwach w Wielkopolsce. Był złożony z dwóch maszyn parowych 1 rozstawionych na krańcach pola, między którymi przesuwał się pług przyczepiony do łańcucha 2. W pozostałych częściach kraju do prac w polu wykorzystywano głównie konie.

Gospodarka II Rzeczypospolitej

LEGENDA

- granice państw
- obszar II Rzeczypospolitej
- umowna granica podziału gospodarczego Polski na część A i B

Ośrodki wydobycia:
- węgla kamiennego
- rud cynku i ołowiu
- soli kamiennej
- ropy naftowej i gazu ziemnego

Ośrodki przemysłu:
- hutniczego, metalowego i maszynowego
- samochodowego
- lotniczego
- zbrojeniowego
- chemicznego
- drzewnego i celulozowo-papierniczego
- włókienniczego
- spożywczego
- okręgi przemysłowe
- porty morskie
- gazociągi

WMG Wolne Miasto Gdańsk

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż ośrodki, w których najbardziej rozwinął się przemysł zbrojeniowy.
2. Wymień główne okręgi przemysłowe II Rzeczypospolitej.

Reforma walutowa Grabskiego

Odbudowa kraju po wojnie oraz walka o granice zrujnowały stan polskich finansów. Rząd wskutek niedostatecznych dochodów musiał dodrukowywać pieniądze, co sprawiło, że polska waluta – marka polska – szybko traciła na wartości. W kraju zapanowała **hiperinflacja**.

Niestabilnej sytuacji gospodarczej towarzyszyły kryzys polityczny i częste zmiany rządów. Problemy ekonomiczne państwa miał rozwiązać ponadpartyjny gabinet **Władysława Grabskiego** powstały w 1923 r. Zasługą nowego premiera było przeprowadzenie **reformy walutowej** i opanowanie hiperinflacji. Aby zrównoważyć budżet, rząd zwiększył dochody i ograniczył wydatki. Wzrosły ceny niektórych usług, np. podróży koleją, opodatkowano najbogatszych i ograniczono zatrudnienie w administracji. Rząd wprowadził także nową walutę – **złoty polski**. Emisją pieniądza zajmował się odtąd prywatny **Bank Polski**. Dzięki tym zmianom aż do wybuchu II wojny światowej polska waluta była jedną z najstabilniejszych w Europie.

Hiperinflacja – gwałtowny spadek wartości pieniądza skutkujący szybkim i olbrzymim wzrostem cen.

Polskie banknoty z okresu hiperinflacji osiągały bardzo wysokie nominały, dochodzące do dziesiątek milionów złotych. Ich wartość malała jednak z dnia na dzień.

Polski złoty zastąpił używaną dotychczas markę polską. Zmiana ta była jedną z najważniejszych reform skarbowych przeprowadzonych w latach 20. XX w.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Władysław Grabski
1874–1938

Był polskim politykiem i ekonomistą związanym z Narodową Demokracją. W 1906 r. został posłem do rosyjskiej Dumy Państwowej. Uczestniczył w konferencji pokojowej w Paryżu, zasiadał w polskim sejmie, był ministrem skarbu. Pierwszy raz wybrano go na premiera w czerwcu 1920 r. Ponownie objął to stanowisko w 1923 r. Wprowadził ważne dla kraju reformy, m.in. reformę walutową. Po ustąpieniu z funkcji premiera w 1925 r. Grabski poświęcił się pracy naukowej.

Reforma rolna

Główne problemy społeczno-gospodarcze wsi miała rozwiązać reforma rolna. Sejm przyjął taką ustawę już w 1920 r. ale jej nie zrealizowano ze względu na sprzeciw posiadaczy ziemskich. Do planów reformy powrócono w 1925 r. **Parcelacji**, czyli podziałowi, podlegały majątki powyżej 180 hektarów, a na Kresach Wschodnich – powyżej 300 hektarów. Państwo wykupywało ziemię od właścicieli, po czym sprzedawało ją chłopom na kredyt, udzielany na korzystnych warunkach. Proces ten trwał długo i nie zakończył się przed wybuchem II wojny. W 1939 r. większość ziemi w kraju nadal należała do ziemiaństwa, mającego silną pozycję społeczną.

? Dlaczego reforma rolna miała tak duże znaczenie dla władz II Rzeczypospolitej?

Budowa Gdyni

Wskutek ustaleń zachodnich mocarstw Gdańsk po I wojnie zyskał status wolnego miasta. W tej sytuacji polskie władze podjęły decyzję o budowie portu w **Gdyni**, małej wiosce rybackiej blisko Sopotu. Prace ruszyły już w 1921 r., ale znacząco przyspieszyły dopiero po 1926 r., za sprawą ministra przemysłu i handlu **Eugeniusza Kwiatkowskiego**.

W Gdyni powstał **port handlowy i wojenny**. Miasto szybko się rozwijało i przyciągało ludność z całej Polski. Dzięki zbudowaniu **magistrali węglowej**, linii kolejowej łączącej port z Górnym Śląskiem, możliwy stał się eksport polskiego węgla do Skandynawii i na zachód Europy. Pod koniec lat 30. miasto liczyło 120 tys. osób, a sam port był największym nad Bałtykiem.

Port w Gdyni umożliwił Polsce swobodną wymianę handlową z innymi państwami. Specjalnie wybudowana linia kolejowa połączyła Gdynię ze Śląskiem. Stamtąd przewożono węgiel, który był najważniejszym polskim surowcem eksportowym.

Port morski w Gdyni

Port w Gdyni był określany mianem polskiego okna na świat. W ciągu kilkunastu lat w miejsce małej wioski rybackiej powstało nowoczesne miasto oraz port, które dynamicznie się rozwijały aż do wybuchu II wojny światowej w 1939 r.

1. **Dworzec Morski w Gdyni** oddano do użytku w 1933 r. Budynek powstał zgodnie z założeniami stylu modernistycznego. Dworzec obsługiwał ruch pasażerski i był bazą macierzystą dla polskiej floty przemierzającej Atlantyk do Ameryki Północnej i Południowej. Obecnie mieści się tam Muzeum Emigracji.
2. **Hala dworca** służyła na co dzień do obsługi pasażerów, ale w jej przestronnym wnętrzu odbywały się także bale sylwestrowe gdyńskich elit.
3. **Bocznice kolejowe** znajdujące się po obydwu stronach dworca były wykorzystywane do obsługi ruchu emigracyjnego. Z górnego peronu pasażerowie wchodzili na statek po specjalnych pomostach.
4. **Batory**, podobnie jak jego bliźniacza jednostka Piłsudski, mógł zabrać na pokład 760 pasażerów oraz 1200 ton ładunku. Podróżni mieli do swojej dyspozycji 7 pokładów, w tym m.in. słoneczny, łodziowy i spacerowy. Statek ten pływał aż do 1969 r.

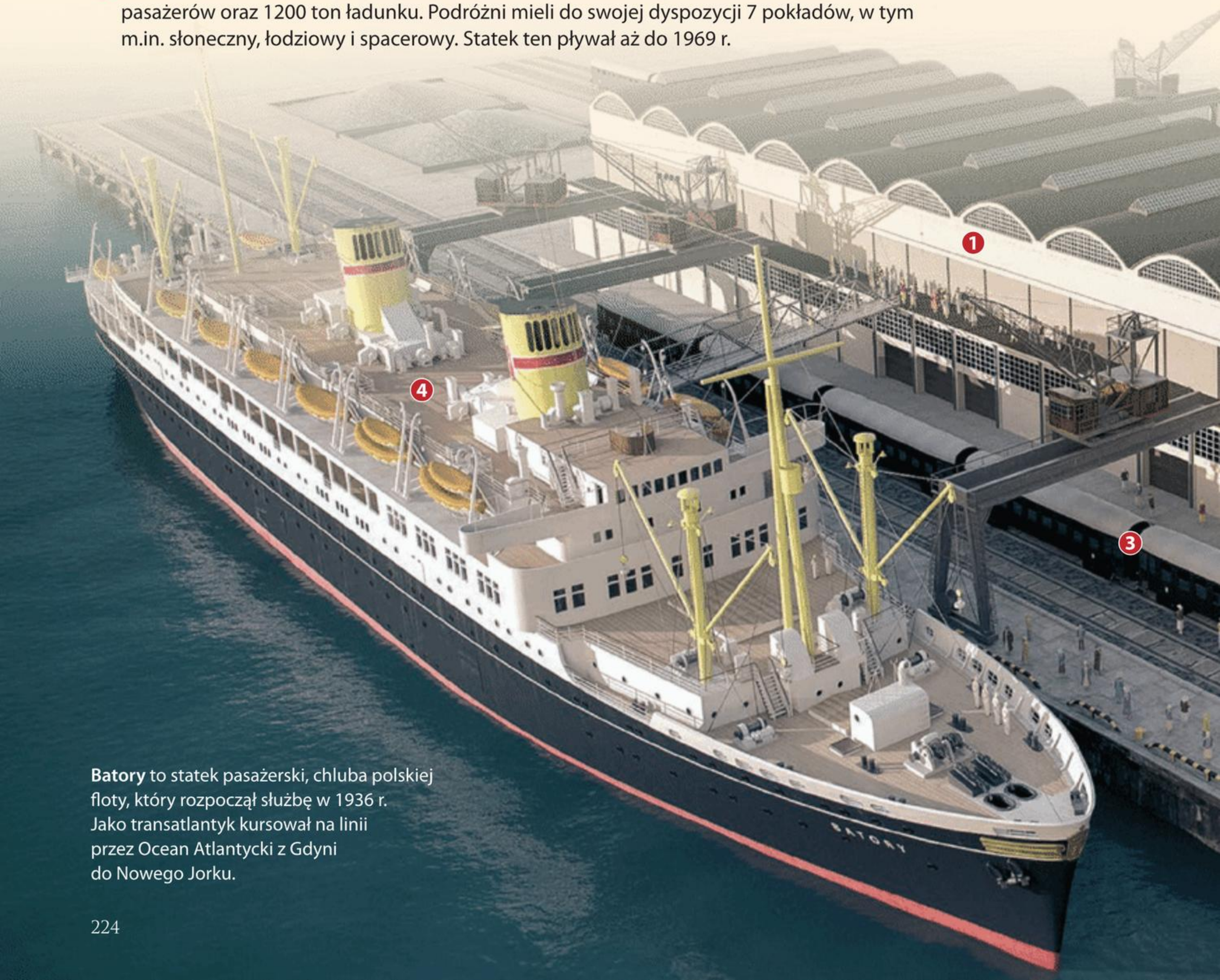

Batory to statek pasażerski, chluba polskiej floty, który rozpoczął służbę w 1936 r. Jako transatlantyk kursował na linii przez Ocean Atlantycki z Gdyni do Nowego Jorku.

Plakat reklamowy z 1930 r., który promował nowoczesny port w Gdyni.

Moda lat 30. XX wieku

W **modzie damskiej** nastąpił powrót do bardziej tradycyjnej kobiecej sylwetki – podkreślano talię. Zaznaczano także ramiona (bufiaste rękawy, poduszki). Ważnym dopełnieniem stroju były akcesoria: rękawiczki, torebka, kapelusz.

Męskie garnitury o modnym kroju również charakteryzowały się zaznaczoną talią i ramionami. Spodnie miały szerokie nogawki lekko zwężane ku dołowi. Konstrukcja ubioru stała się bardziej miękka i elastyczna.

Pasażerki transatlantyku Piłsudski, bliźniaczego okrętu Batory, podczas rejsu przez ocean w słoneczne dni mogły korzystać z gier organizowanych na otwartym pokładzie statku.

Praca z infografiką

1. Oceń znaczenie portu gdyńskiego dla gospodarki II RP.
2. Przedstaw, jakie wrażenie – Twoim zdaniem – sprawiała Gdynia w latach 30. XX w. na osobach przyjeżdżających z centralnych regionów Polski.

Centralny Okręg Przemysłowy

Wielki kryzys, który wybuchł w 1929 r. w USA, szybko dotarł do Polski. Jego skutki najbardziej odczuła ludność wiejska. Gwałtownie spadły ceny produktów rolnych, a ich produkcja stawała się nieopłacalna. Wieś była przeludniona, ale – z powodu słabo rozwiniętego przemysłu – nie było możliwości odpływu ludzi do miast. Sytuacja w miastach też się pogorszyła. Po 1929 r. z Polski wycofało się wielu inwestorów zagranicznych, wiele **zakładów upadło** lub **ograniczało produkcję** i zatrudnienie.

Trudna sytuacja w kraju zaczęła się zmieniać dopiero w 1935 r. Do rządu wrócił wówczas Eugeniusz Kwiatkowski, który był zwolennikiem aktywnego udziału państwa w gospodarce. Przygotował 4-letni plan gospodarczy, który zakładał utworzenie u zbiegu Wisły i Sanu **Centralnego Okręgu Przemysłowego** (**COP**). O wyborze tego miejsca zdecydowały przede wszystkim względy bezpieczeństwa – był to bowiem teren oddalony od granic ZSRS i III Rzeszy. Dotychczasowe ośrodki przemysłowe leżały blisko granicy polsko-niemieckiej i w razie wojny wróg mógł je szybko zająć. Ponadto obszar, na którym planowano budowę COP-u, należał do najbardziej przeludnionych w kraju. Inwestycje miały zmniejszyć panujące tam wysokie bezrobocie. Budowa ruszyła w **1937 r.** Do wybuchu wojny powstało ponad 100 przedsiębiorstw, głównie hut, zakładów zbrojeniowych i elektrowni. Kolejne 300 znajdowało się w budowie. Na terenie COP rozwinięto także przemysł wydobywczy.

Zakłady azotowe w Tarnowie-Mościcach wchodziły w skład COP-u. Inicjatorem ich budowy był przyszły prezydent, profesor chemii Ignacy Mościcki. W tym nowoczesnym zakładzie produkowano m.in. nawozy sztuczne stosowane w rolnictwie.

Mniejszości narodowe w Polsce

Polska w 1921 r. liczyła około 27 mln. obywateli. Blisko 31% z nich stanowiły **mniejszości narodowe**. Na Kresach Wschodnich mieszkało prawie 5 mln **Ukraińców**, 2 mln **Białorusinów** i 100 tys. **Litwinów**. W województwach zachodnich i centralnych zamieszkiwało około 700 tys. **Niemców**. Ponadto w Polsce żyło ponad 3 mln **Żydów**. W województwie łódzkim i na Wołyniu można było spotkać **ludność czeską**, a na Grodzieńszczyźnie – **Tatarów**. Mniejszości zamieszkiwały przeważnie na obszarach przygranicznych. Często były nieprzychylne wobec Polaków, zwłaszcza Niemcy i Ukraińcy. Część tych ostatnich w latach 30. XX w. zaangażowała się w działalność terrorystycznej **Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów**, która dokonywała m.in. zamachów na polskich polityków.

Społeczeństwo II Rzeczypospolitej

W okresie międzywojennym struktura społeczna nie zmieniła się znacząco. Najliczniejszą grupą w II Rzeczypospolitej byli **chłopi**. Ich liczba spadła o zaledwie kilka procent, o tyle samo wzrósł odsetek **robotników**. Jednocześnie zmniejszyła się liczba **ziemian**, a powiększyła – grupa **inteligencji**.

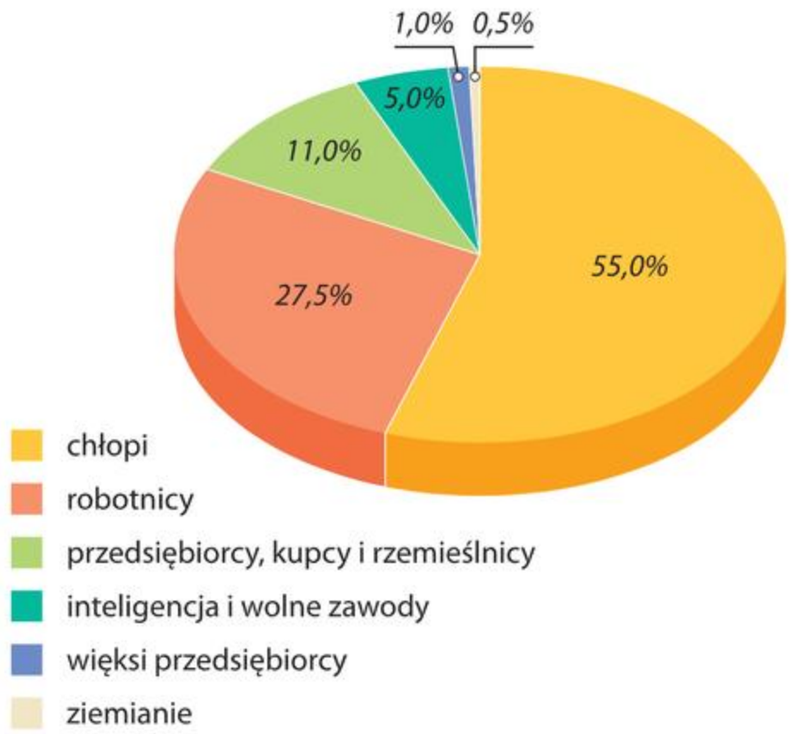

? Jakie czynniki wpływały na niewielką skalę odpływu ludności ze wsi do miast w okresie międzywojennym?

Podział narodowy kraju w 1921 r.

W okresie międzywojennym w Polsce odbyły się dwa spisy powszechne w latach 1921 i 1931. Dostarczają one informacji na temat składu narodowego oraz wyznaniowego obywateli zamieszkujących II Rzeczpospolitą.

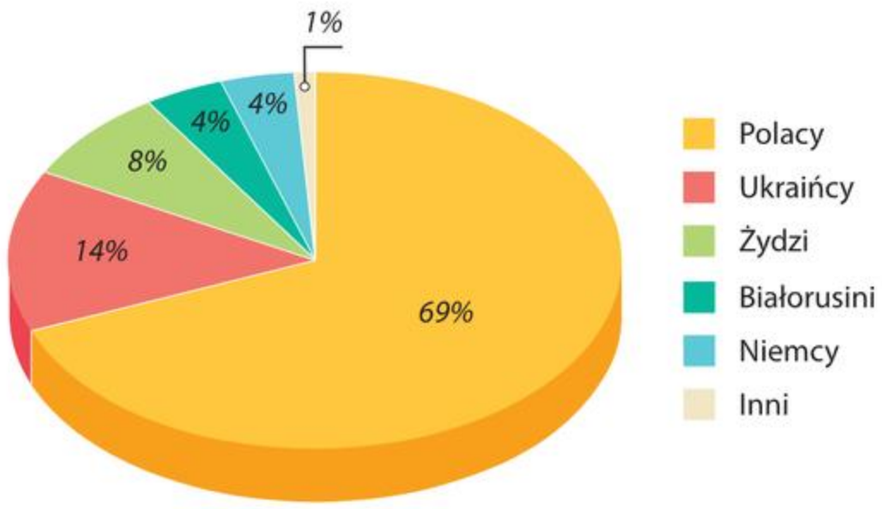

? Które mniejszości narodowe stanowiły więcej niż 5% mieszkańców Rzeczypospolitej?

Najpopularniejszą partią w międzywojennej Polsce była endecja. Głosiła ona hasła antysemickie, co pogarszało stosunki polsko-żydowskie. Z inicjatywy narodowców wprowadzono m.in. **getto ławkowe** na wyższych uczelniach. Polegało ono na zmuszaniu studentów żydowskiego pochodzenia do zajmowania określonych miejsc w salach wykładowych. Pod naciskiem endecji władze uczelni stosowały też tzw. *numerus clausus*, czyli przyjmowały w poczet studentów tylko 10% osób narodowości żydowskiej – odpowiadało to odsetkowi tej mniejszości w Polsce. Dochodziło także do pogromów, czyli zorganizowanych napaści na ludność żydowską.

Polskie władze, w których duże wpływy miała endecja, próbowały prowadzić politykę **asymilacji narodowej**. Polegała ona na dążeniu do polonizacji słowiańskich mniejszości narodowych. Skutkowało to m.in. likwidowaniem szkół z językiem ukraińskim czy niszczeniem cerkwi prawosławnych na Chełmszczyźnie. Mimo różnych utrudnień sytuacja mniejszości narodowych w Polsce była jednak lepsza niż w państwach sąsiednich. Przedstawiciele innych narodów mogli zakładać własne partie polityczne, stowarzyszenia kulturalne, szkoły i czasopisma. Rozwijała się także kinematografia, np. w języku jidysz.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Rolnictwo było podstawą gospodarki** II Rzeczypospolitej, ale w latach 30. XX w. intensywnie rozwijał się również przemysł.
2. **Reformę walutową** przeprowadzono w 1924 r. W jej wyniku w II Rzeczypospolitej zaczęła obowiązywać nowa waluta – złoty polski. Na przełomie lat 20. i 30. XX w. do Polski dotarł wielki kryzys, który szczególnie dotknął ludność wiejską.
3. **Największymi inwestycjami II RP**, które zainicjował minister Eugeniusz Kwiatkowski, były budowa portu w Gdyni rozpoczęta w latach 20. XX w. (powstała wówczas także linia kolejowa łącząca Górny Śląsk z Gdynią) oraz utworzenie Centralnego Okręgu Przemysłowego.
4. **II Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym.** Polacy stanowili w nim około 69% ludności. Najliczniejszymi mniejszościami narodowymi byli Ukraińcy, Żydzi, Białorusini i Niemcy. Celem polskich władz była asymilacja mniejszości narodowych, jednak te działania nie przyniosły zamierzonych skutków.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Omów problemy polskiej gospodarki w dwudziestoleciu międzywojennym.
2. Wyjaśnij, na czym polegała reforma walutowa przeprowadzona przez Władysława Grabskiego.
3. Wymień osiągnięcia gospodarcze II RP.
4. Wskaż problemy społeczne wynikające z konieczności scalenia ziem trzech zaborów.
5. Scharakteryzuj społeczeństwo II Rzeczypospolitej pod względem narodowościowo-wyznaniowym.
★6. Oceń sytuację mniejszości narodowych w Polsce międzywojennej.
7. **Miniprojekt**
   Wyobraź sobie, że jesteś naocznym świadkiem budowy portu w Gdyni. Napisz do znajomego list, w którym opiszesz zmiany zachodzące w miejscowości, jeszcze niedawno będącej małą wioską rybacką. W swojej pracy zamieść jak najwięcej szczegółów.

6 Kultura i nauka II RP

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego wprowadzono reformę szkolnictwa,
- jakie były osiągnięcia nauki i techniki w II RP,
- czym się charakteryzowała polska literatura międzywojenna,
- w jaki sposób rozwijała się sztuka lat 20. i 30. XX w.

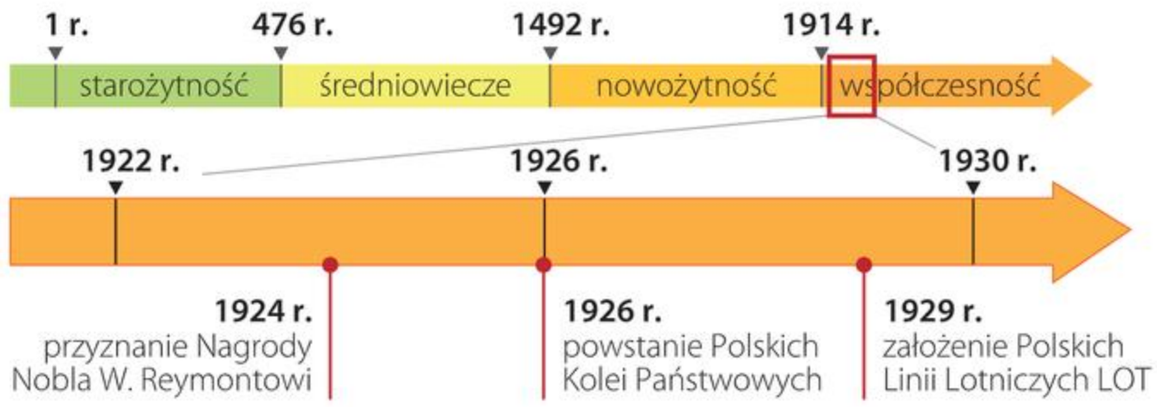

Nauka i szkolnictwo II RP

W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości wielu jej obywateli (około 30–40%), głównie z Kresów Wschodnich, nie potrafiło czytać ani pisać. Aby rozwiązać problem **analfabetyzmu**, władze odrodzonej Polski już w 1919 r. wprowadziły bezpłatne nauczanie w szkołach powszechnych. Obowiązkiem były objęte wszystkie dzieci w wieku od 7 do 14 lat. Z powodu braku wystarczającej liczby szkół i nauczycieli – zwłaszcza na wschodzie kraju – nie udało się jednak w pełni zrealizować tego założenia.

W **1932 r.** wprowadzono **reformę szkolnictwa**, która ujednolicała system szkolny w całej Rzeczypospolitej. Do tej pory różnił się on w poszczególnych częściach kraju, co było skutkiem odmiennej polityki zaborców w zakresie edukacji.

Analfabetyzm – brak umiejętności czytania i pisania.

Powszechny obowiązek szkolny znacznie zmniejszył liczbę analfabetów w okresie międzywojennym. Nadal jednak nie wszystkie dzieci korzystały z możliwości nauki. Wybudowanie sieci szkół w całym kraju było jednym z priorytetów władz II Rzeczypospolitej.

Założenia reformy szkolnictwa w II RP:

- utworzenie szkół powszechnych (siedmioletnich), gimnazjów (czteroletnich) i liceów ogólnokształcących (dwuletnich);
- ujednolicenie programu nauczania w szkołach powszechnych i średnich (położono **nacisk na edukację matematyczno-fizyczną**);
- rozbudowa szkolnictwa zawodowego.

Naukę w płatnych gimnazjach i liceach podejmowała jedynie młodzież z zamożnych rodzin. Po ukończeniu liceum mogła ona wstąpić na studia (także płatne): uniwersytet lub politechnikę.

Płatne **szkolnictwo wyższe** rozwijało się w dużych miastach. Powstawały nowe uczelnie, np. w Poznaniu i Wilnie. W Lublinie utworzono **Katolicki Uniwersytet Lubelski**. Światową sławę zyskała **lwowska szkoła matematyczna** pod kierownictwem Stefana Banacha. Znani i cenieni za granicą byli także polscy filozofowie – Tadeusz Kotarbiński, Roman Ingarden, Władysław Tatarkiewicz – czy socjolog Florian Znaniecki.

WARTO WIEDZIEĆ

Złamanie Enigmy

Z osiągnięć polskich matematyków korzystała też polska armia. W wojskowych służbach specjalnych zajmujących się wywiadem podjęło pracę trzech poznańskich matematyków i kryptologów: Marian Rejewski, Henryk Zygalski i Jerzy Różycki. Dzięki nim zostały **złamane kody niemieckiej maszyny szyfrującej Enigma**. Tuż przed wybuchem II wojny polski wywiad przekazał kopie tego urządzenia swoim sojusznikom – Francuzom i Brytyjczykom. Możliwość odczytywania niemieckich tajnych informacji wysyłanych przez Enigmę miała olbrzymi wpływ na ostateczny wynik II wojny światowej.

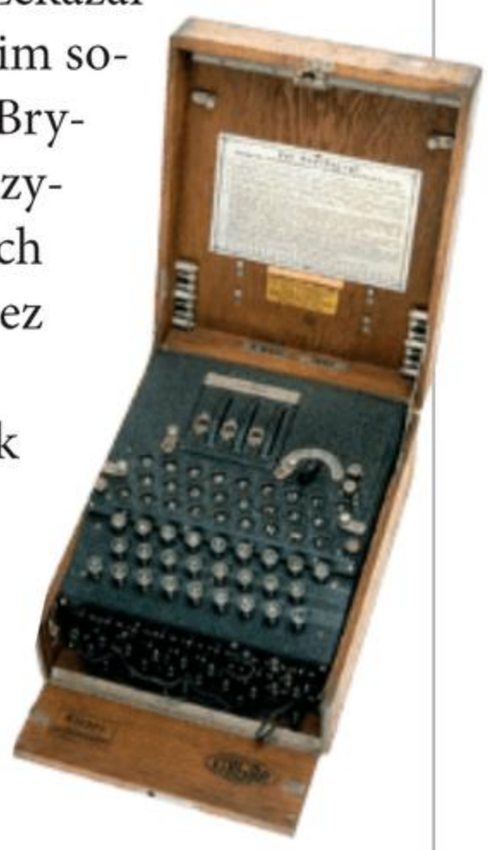

Enigma – niemiecka maszyna szyfrująca.

? Jakie było znaczenie złamania przez Polaków kodów Enigmy?

Kino w okresie międzywojennym

W Polsce okresu międzywojennego intensywnie rozwijała się kinematografia. Powstawały liczne produkcje o zróżnicowanej tematyce, w tym ekranizacje utworów literackich. W latach 30. XX w. pojawiły się pierwsze filmy dźwiękowe. Do gwiazd filmowych zaliczano m.in. Mieczysławę Ćwiklińską, Hankę Ordonównę, Eugeniusza Bodo i Adolfa Dymszę.

Pani minister tańczy to jedna z najpopularniejszych polskich komedii muzycznych. W filmie wystąpiła Mieczysława Ćwiklińska – gwiazda ówczesnego polskiego kina.

? Jakie były najpopularniejsze filmy w Polsce w okresie międzywojennym?

Literatura międzywojenna

Polska literatura w okresie międzywojennym rozwijała się bardzo dynamicznie. Początkowo na scenie literackiej dominowali **pisarze**, którzy debiutowali przed 1918 r. – m.in. Stefan Żeromski i Władysław Reymont. Tradycyjny sposób opisu rzeczywistości prezentowała także część nowego pokolenia prozaików, jak Zofia Nałkowska czy Maria Dąbrowska.

W latach 20. XX w. popularność zaczęli zdobywać twórcy **awangardowi** z nurtu **ekspresjonizmu**, surrealizmu czy futuryzmu. Do grona nowatorskich autorów możemy zaliczyć Witolda Gombrowicza, Brunona Schulza [czyt.: szulca] i Stanisława Ignacego Witkiewicza (Witkacego). W Polsce międzywojennej rozwijała się również **poezja**. Powstawały grupy literackie łączące twórców o podobnych poglądach na sztukę. Największą popularnością cieszyli się poeci skupieni wokół czasopisma „**Skamander**", tzw. skamandryci. Należeli do nich m.in. Antoni Słonimski, Julian Tuwim oraz Jan Lechoń. W swoich utworach nawiązywali oni przede wszystkim do spraw dotyczących teraźniejszości i codzienności. Tryumfy święciła **literatura popularna**, m.in. książki Tadeusza Dołęgi-Mostowicza – *Kariera Nikodema Dyzmy* czy *Znachor.*

Awangarda – tendencje w sztuce XX w., odznaczające się wprowadzaniem radykalnych nowości i zmian w stosunku do dotychczasowych norm.
Ekspresjonizm – kierunek w sztuce, w którym dzieło jest traktowane jako wyraz przeżyć i uczuć artysty.

CIEKAWOSTKA

W 1924 r. Władysław Reymont otrzymał Literacką Nagrodę Nobla za powieść *Chłopi*. Był to drugi polski twórca w historii, po Henryku Sienkiewiczu, odznaczony tym prestiżowym wyróżnieniem.

– INFOGRAFIKA –

Technika i transport II Rzeczypospolitej

W odrodzonej Rzeczypospolitej dużą wagę przywiązywano do rozwoju badań naukowych i techniki. Dzięki wielu nowoczesnym rozwiązaniom znakomicie rozwijało się lotnictwo oraz kolej. Już w 1922 r. ruszyły regularne loty pasażerskie na trasie Warszawa–Gdańsk. Od 1929 r. połączenia krajowe i zagraniczne były obsługiwane przez Polskie Linie Lotnicze LOT. W 1926 r. powstały Polskie Koleje Państwowe, które słynęły z punktualności, nowoczesności i wysokiego standardu wyposażenia.

Pilot Franciszek Żwirko 1 **i konstruktor Stanisław Wigura** 2, pilotując samolot RWD-6 w 1932 r., wygrali Międzynarodowe Zawody Samolotów Turystycznych, znane w Polsce jako „Challenge" [czyt.: szaląż].

Replika samolotu RWD-5, maszyny turystyczno- sportowej skonstruowanej w 1931 r. Podczas pilotowania tego samolotu Stanisław Skarżyński wsławił się w 1933 r. lotem z Afryki do Brazylii, bijąc rekord odległości bez śródlądowania w kategorii małych samolotów.

1 **Kadłub**, spawany ze stalowych rur i kryty płótnem.

2 **Dwuosobowa kabina** była przeszklona i miała panoramiczną szybę przednią zapewniającą dobrą widoczność.

3 **Wąski kadłub** samolotu PZL.37 Łoś sprawił, że maszyna ta osiągała prędkość ok. 400 km/h.

4 **Chowane podwozie** było wyposażone w podwójne, „bliźniacze" koła, które pozwalały na lądowanie na lotniskach polowych.

5 **Przeszklony nos** samolotu zajmował obserwator, który obsługiwał także karabin maszynowy.

PZL-37 Łoś to skonstruowany i produkowany w Polsce dwusilnikowy średni bombowiec. Zastosowano w nim najnowocześniejsze wówczas rozwiązania, dzięki czemu zdobył uznanie zagranicznych ekspertów. Niestety, żaden egzemplarz nie zachował się do dziś.

Plakat reklamowy PKP z 1936 r. Widać na nim Luxtorpedę na tle gór. Pociągi te jeździły m.in. z Krakowa do Zakopanego.

Pm26-1 to skonstruowany w Polsce w 1937 r. parowóz ze specjalną otuliną aerodynamiczną, która umożliwiała mu rozwinięcie prędkości 140 km/h. Powstały tylko dwie takie lokomotywy. W czasie II wojny światowej jedna z nich uległa zniszczeniu, a drugi zachowany do dziś egzemplarz znajduje się w parowozowni Wolsztyn.

Luxtorpeda to wagon spalinowy, który produkowano w Polsce w drugiej połowie lat 30. XX w. Był dumą polskich kolei. Miał aerodynamiczny kształt i rozwijał zawrotną jak na tamte czasy prędkość 115 km/h. Ceny biletów były wysokie, oferowano wyłącznie miejsca w pierwszej klasie.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wymień zastosowania samolotów konstruowanych w Polsce w okresie międzywojennym.
2. Wyjaśnij, które z osiągnięć polskiej techniki okresu międzywojennego uważasz za największe.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Sukces polskiego lotnictwa

28 sierpnia 1932 r. Franciszek Żwirko i Stanisław Wigura wygrali Międzynarodowe Zawody Samolotów Turystycznych w Berlinie. Informacje o tym sukcesie już następnego dnia znalazły się w polskiej prasie.

BERLIN, 28.8. (Telefonem od specjalnego wysłannika „Gazety Polskiej") – Zwycięstwo! [...] *Zwycięstwo polskiej maszyny, polskiego konstruktora, polskiego pilota, polskiego robotnika i polskiego materiału. Triumf siły polskich nerwów, mięśni i woli – triumf polskiego ducha.* [...] *Garstka* [ekipa] *polska wynosi z samolotu Żwirkę i inż. Stanisława Wigurę, konstruktora* [...].

Uściski, gratulacje oficjalne i przyjacielskie, fotografie, radio, kino dźwiękowe. Nazwiska Żwirki i Wigury stają się w jednej chwili najpopularniejsze w Berlinie. [...]

Źródło: „Gazeta Polska", R. 8, nr 132 z 12 maja 1936, s. 8.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Opisz nastroje panujące po wygranej polskich lotników w 1932 r.
2. Oceń, jakie znaczenie miał sukces Polaków na zawodach w Berlinie.

Malarstwo i architektura

Sztuka II Rzeczypospolitej nie musiała już służyć sprawie odzyskania niepodległości. Z tego powodu twórcy coraz częściej w swoich dziełach poruszali tematy społeczne i obyczajowe. Skupili się też na poszukiwaniu nowych rozwiązań artystycznych.

W **polskim malarstwie** międzywojennym dominowały dwa kierunki. Pierwszym z nich był znany już **impresjonizm**, który reprezentowali m.in. Józef Mehoffer i Leon Wyczółkowski. Za drugi ważny nurt uznaje się awangardowy **formizm**, w którym nadrzędną rolę przyznawano nowatorskiej formie dzieła, czyli jego kształtowi i konstrukcji. Do przedstawicieli formizmu zalicza się m.in. Tytusa Czyżewskiego oraz Stanisława Ignacego Witkiewicza. Awangardowe prace polskich twórców często spotykały się z krytyką i niezrozumieniem odbiorców, przyzwyczajonych do tradycyjnej sztuki realistycznej. Powszechnym uznaniem cieszyły się natomiast prace malarza Wojciecha Kossaka o tematyce historycznej i batalistycznej.

Architektura lat 20. XX w. w Polsce początkowo nawiązywała do neobaroku, jednego z nurtów historyzmu. W tym okresie wznoszono m.in. budowle utrzymane w stylu dworkowym, takie jak posiadłość Józefa Piłsudskiego w Sulejówku. Odwołania do architektury minionych epok wynikały z poszukiwań tzw. **stylu narodowego**. W późniejszych latach zaczęły dominować nowe kierunki: **funkcjonalizm** oraz **modernizm**.

Autoportret w zielonym Bugatti autorstwa polskiej malarki Tamary Łempickiej. Zrobiła ona zawrotną karierę w Stanach Zjednoczonych, tworząc w modnym stylu art déco.

Polski modernizm

Modernistyczne budynki charakteryzowały się bryłą w formie sześcianu, z płaską fasadą oraz wieloma dużymi oknami. Często były przykryte płaskim dachem, który mógł pełnić funkcję tarasu. Najbardziej znanym przykładem architektury modernistycznej w Polsce jest zabudowa Gdyni z lat 30. XX w. W Warszawie zgodnie z tym trendem wzniesiono całe dzielnice, w tym Pola Mokotowskie, Powiśle czy Żoliborz, oraz pierwszy warszawski „drapacz chmur" – Prudential [czyt.: prudenszial].

Modernistyczny budynek przy ul. 3 Maja w Gdyni jest jednym z najlepszych przykładów architektury tego nurtu.

Zamek Prezydenta RP w Wiśle powstał w stylu modernizmu. Autorem tego projektu był jeden z najwybitniejszych polskich architektów – Adolf Szyszko-Bohusz.

? Jakie znasz budowle reprezentujące architekturę modernistyczną w Polsce?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Reforma szkolnictwa** z 1932 r. miała na celu ujednolicenie systemu szkolnictwa po epoce zaborów. Edukację rozpoczynało się w szkole powszechnej (siedmioletniej), a kontynuowało w gimnazjum (czteroletnim) i liceum (dwuletnim), po którym można było rozpocząć studia wyższe.
2. **Polska nauka w okresie międzywojennym odnosiła światowe sukcesy.** Szczególne osiągnięcia mieli polscy matematycy. Dzięki pracy Mariana Rejewskiego, Henryka Zygalskiego i Jerzego Różyckiego złamano kody niemieckiej maszyny szyfrującej Enigma.
3. **Kinematografia i literatura** w odrodzonej Polsce rozwijały się bardzo dynamicznie. Powstawało wiele filmów, w tym od lat 30. XX w. także produkcje dźwiękowe. Na scenie literackiej debiutowali twórcy awangardowi, m.in. Witold Gombrowicz i Bruno Schulz.
4. **Impresjonizm i formizm** dominowały w malarstwie polskim lat 20. i 30. Popularnością cieszyły się prace o tematyce historycznej. Natomiast w architekturze rozwijał się modernizm.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień najważniejszych przedstawicieli polskiej literatury okresu międzywojennego.
2. Omów malarstwo i architekturę II Rzeczypospolitej.
3. Scharakteryzuj rozwój polskiej nauki w okresie międzywojennym.
★4. Podaj przykłady najwybitniejszych osiągnięć w dziedzinie literatury dwudziestolecia międzywojennego w Polsce.
5. **Miniprojekt**
   Przygotuj prezentację, w której przedstawisz najważniejsze, Twoim zdaniem, osiągnięcie Polski z lat 1918–1939. Scharakteryzuj wybrany wynalazek lub interesujące Cię dzieło, a następnie oceń jego wpływ na życie ówczesnych obywateli naszego kraju. Prezentację uzupełnij ilustracjami, które znajdziesz w dostępnych źródłach.

7 Schyłek niepodległości

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były relacje II Rzeczypospolitej z sąsiednimi państwami,
- w jakim międzynarodowym położeniu znalazła się Polska w latach 30. XX w.,
- kiedy zawarto i czego dotyczył pakt Ribbentrop–Mołotow.

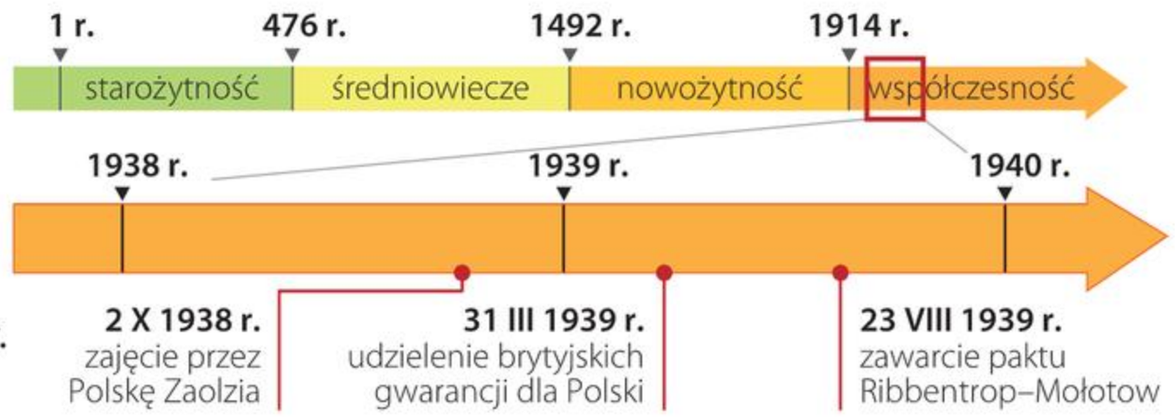

Zajęcie Zaolzia

Przyczyną napiętych relacji polsko-czeskich w okresie międzywojennym było przyznanie Czechom **Zaolzia** na **Śląsku Cieszyńskim**. Obszar ten, zamieszkiwany w większości przez Polaków, został włączony do Czechosłowacji w 1920 r. Ta decyzja wpłynęła negatywnie na stosunki między państwami. Odzyskanie Zaolzia stało się jednym z celów polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej.

Okazja do korekty granicy z Czechosłowacją pojawiła się we wrześniu 1938 r. na konferencji monachijskiej. Przywódcy europejskich mocarstw zajęli się wówczas roszczeniami terytorialnymi Polaków i Węgrów wobec Czechosłowacji. Ustalili, że decyzje w tej sprawie zapadną w późniejszym terminie. Polska nie chciała jednak czekać – wystosowała do rządu w Pradze ultimatum. Żądano w nim oddania Rzeczypospolitej terenów Śląska Cieszyńskiego zamieszkanych przez Polaków. Praga, będąca w bardzo trudnej sytuacji międzynarodowej, musiała zaakceptować te warunki.

2 października 1938 r. wojska polskie wkroczyły na sporne ziemie. **Przyłączenie Zaolzia do Polski** wywołało entuzjazm zarówno w kraju, jak i na zajętych obszarach. Jednak międzynarodowa opinia publiczna krytycznie odniosła się do tych działań i uznała Polskę za wspólnika III Rzeszy w rozbiorze Czechosłowacji.

Wkraczające na Zaolzie wojska polskie były serdecznie witane przez mieszkających tam Polaków. To wydarzenie znacząco pogorszyło jednak pozycję międzynarodową Rzeczypospolitej.

Niemieckie żądania wobec Polski

Jesienią 1938 r. po zajęciu Zaolzia Polska znalazła się w międzynarodowej izolacji. W tej sytuacji strona niemiecka uznała, że polski rząd będzie zmuszony do współpracy z Niemcami. W październiku 1938 r. minister spraw zagranicznych III Rzeszy **Joachim von Ribbentrop** przedstawił ambasadorowi polskiemu w Berlinie Józefowi Lipskiemu propozycję tzw. ostatecznego uregulowania spraw spornych. Polska miała:

- zaakceptować przyłączenie Wolnego Miasta Gdańska do Rzeszy;
- wyrazić zgodę na budowę **eksterytorialnej** autostrady i linii kolejowej przez Pomorze do Prus Wschodnich;
- przystąpić do paktu antykominternowskiego skupiającego III Rzeszę, Włochy i Japonię.

W zamian Niemcy oferowały przedłużenie do 25 lat deklaracji o niestosowaniu przemocy. Propozycje te były kilkakrotnie ponawiane w 1939 r., jednak za każdym razem Polska kategorycznie odmawiała. Takie stanowisko zostało ustalone przez ministra spraw zagranicznych Józefa Becka, generała Edwarda Śmigłego-Rydza i prezydenta Ignacego Mościckiego. Politycy zdecydowali, że Polska nie może ustąpić III Rzeszy i w ostateczności – będzie musiała stawić jej zbrojny opór.

Eksterytorialny – obszar wyłączony spod kontroli państwa, w którym się znajduje.

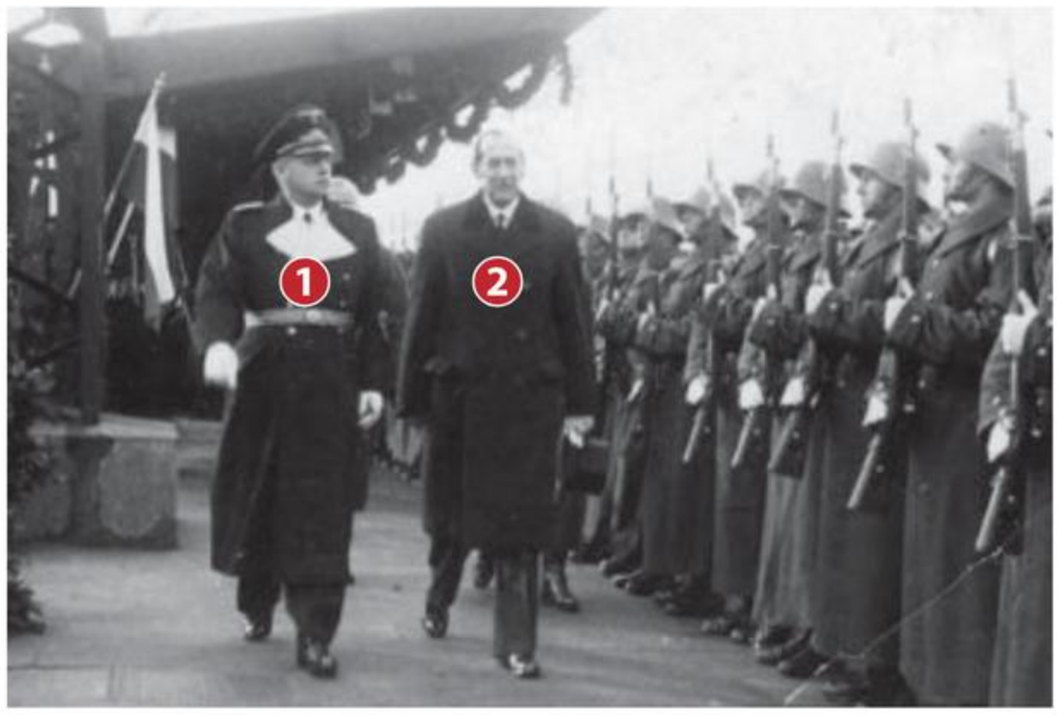

Wizyta Joachima von Ribbentropa 1, ministra spraw zagranicznych III Rzeszy, doprowadziła w 1939 r. do ostatecznego zerwania poprawnych od 5 lat stosunków polsko-niemieckich. Przedstawiciel II RP minister Beck 2 nie wyraził zgody na żądania III Rzeszy.

Rzeczpospolita w 1939 roku

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż na mapie tereny sporne między Polską a III Rzeszą.
2. Wymień obszary, które miały przypaść ZSRS na mocy paktu Ribbentrop–Mołotow.

Sojusz z Wielką Brytanią i Francją

Podbój przez Niemcy Czechosłowacji i aneksja Kłajpedy w marcu 1939 r. zmieniły stosunek Zachodu do III Rzeszy. Premier brytyjski zrozumiał, że polityka ustępstw nie uratuje międzynarodowego pokoju i wybuch wojny jest tylko kwestią czasu. Wielka Brytania nie była jednak do niej przygotowana i postanowiła skierować agresję Hitlera na wschód. 31 marca 1939 r. premier **Neville Chamberlain** wygłosił przemówienie, w którym zapewnił Polskę o udzieleniu jej pomocy w razie agresji niemieckiej. Była to obietnica bez pokrycia, ale Polska potraktowała ją poważnie. Oba państwa zagwarantowały sobie wsparcie w sytuacji konfliktu z Hitlerem. W połowie kwietnia do tych porozumień dołączyła Francja.

Chamberlain zakładał, że zdecydowane przeciwstawienie się Hitlerowi zatrzyma na pewien czas agresywną politykę Niemiec. Mylił się – Hitler dążył do wojny. Zmienił jednak plany i zamiast ataku na zachód kazał przygotować plan wojny z Polską. Pod koniec kwietnia 1939 r. **Niemcy wypowiedziały deklarację o niestosowaniu przemocy z Polską**. Pretekstem były zarzuty o wrogą politykę Rzeczypospolitej i Wielkiej Brytanii wobec III Rzeszy. W odpowiedzi Józef Beck wygłosił w sejmie przemówienie, w którym kategorycznie odrzucił niemieckie oskarżenia.

Traktat Ribbentrop–Mołotow

Początkowo sojusz z ZSRS chciały podpisać Francja i Wielka Brytania. Liczyły one na to, że potęga militarna państwa Stalina zniechęci Hitlera do wojny. Jednak propozycje zachodnich mocarstw były niewystarczające dla komunistycznego dyktatora, który chciał nabytków terytorialnych. Z tego powodu ZSRS podjął rozmowy z III Rzeszą. Ostatecznie, w efekcie kilkumiesięcznych starań Hitlera, **23 sierpnia 1939 r. w Moskwie** zawarto sowiecko-niemiecki układ o nieagresji, nazywany **układem Hitler–Stalin**. Podpisy pod nim złożyli szefowie dyplomacji obu państw: Wiaczesław Mołotow i Joachim von Ribbentrop. Od ich nazwisk porozumienie określa się również jako **pakt Ribbentrop–Mołotow**.

Do zawartego traktatu dołączono **tajny protokół**, w którym ziemie II Rzeczypospolitej zostały podzielone między oba państwa. W podobny sposób wytyczono strefy wpływów na terenie państw bałtyckich, Finlandii i Rumunii. O treści protokołu dowiedziały się Wielka Brytania i Francja, jednak nie przekazały tych informacji Polsce. Wielka Brytania zawarła jedynie **25 sierpnia 1939 r.** sojusz polityczno-wojskowy z II Rzeczpospolitą. Opóźniło to wybuch wojny o pięć dni. Pierwotnie Hitler planował bowiem zaatakować Polskę 26 sierpnia 1939 r.

Przemówienie Józefa Becka w sejmie, które wygłosił 5 maja 1939 r., było stanowczym odrzuceniem żądań Hitlera dotyczących Gdańska i połączenia III Rzeszy z Prusami Wschodnimi.

Podpisanie paktu Ribbentrop–Mołotow odbyło się w Moskwie. W wydarzeniu, oprócz szefów dyplomacji Niemiec 1 i ZSRS 2, uczestniczył sam Józef Stalin 3.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Tajny protokół

Podpisany przez Joachima von Ribbentropa i Wiaczesława Mołotowa tajny protokół dotyczył podziału Europy Środkowej między dwa systemy totalitarne.

Z okazji podpisania paktu o nieagresji między Rzeszą Niemiecką a ZSRR [ZSRS] *niżej podpisani pełnomocnicy obydwu stron poruszyli w ściśle poufnej rozmowie sprawę rozgraniczenia sfer interesów obydwu stron w Europie Wschodniej. Rezultaty rozmowy są następujące:*

1. W wypadku terytorialno-politycznych przeobrażeń na terenach należących do państw bałtyckich (Finlandia, Estonia, Łotwa i Litwa) północna granica Litwy będzie zarazem granicą stref interesów Niemiec i ZSRR. Przy tej okazji obydwie strony uznają zainteresowanie Litwy rejonem Wilna.

2. W wypadku terytorialno-politycznych przeobrażeń na terenach należących do Polski strefy interesów Niemiec i ZSRR zostaną rozgraniczone w przybliżeniu wzdłuż rzek Narwi, Wisły i Sanu.

3. Kwestia, czy interesy obydwu stron pozwolą na to, że wyda się pożądane utrzymanie niezależnego państwa polskiego oraz jak przebiegać będą granice tego państwa, może zostać definitywnie wyjaśniona dopiero w miarę dalszego rozwoju sytuacji politycznej. [...]

Źródło: *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 118–119.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, jakie decyzje wobec ziem polskich zostały zawarte w tajnym protokole.
2. Wymień ziemie, które miał otrzymać ZSRS w wyniku układu z Niemcami.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. **Polska zajęła Zaolzie** po konferencji w Monachium w 1938 r. Mimo entuzjazmu w kraju przyniosło to państwu negatywne skutki – Polska była izolowana na arenie międzynarodowej.
2. **Niemcy zażądali od władz polskich** włączenia Wolnego Miasta Gdańska do III Rzeszy, przeprowadzenia eksterytorialnej autostrady do Prus Wschodnich oraz przystąpienia do paktu przeciw ZSRS. Polska jednak odrzuciła te żądania.
3. **II Rzeczpospolita zawarła sojusz z Wielką Brytanią i Francją.** Oba państwa zadeklarowały pomoc Polsce w wypadku agresji niemieckiej.
4. **Pakt Ribbentrop–Mołotow**, nazywany też paktem Hitler–Stalin, został podpisany w Moskwie 23 sierpnia 1939 r. przez przedstawicieli ZSRS i III Rzeszy. Dołączony do tego porozumienia tajny protokół dotyczył podziału ziem polskich między Niemcy i ZSRS.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Oceń, jaki wpływ na pozycję międzynarodową Polski w 1939 r. miało zajęcie Zaolzia.
2. Wymień żądania III Rzeszy wobec Polski. Wyjaśnij, dlaczego polskie władze nie przyjęły niemieckich warunków.
3. Przedstaw, jakie działania podjęła Rzeczpospolita na wypadek konfliktu zbrojnego z III Rzeszą.
4. ★ Wytłumacz, dlaczego podpisanie paktu Ribbentrop–Mołotow określa się jako czwarty rozbiór Polski.
5. **Miniprojekt**
   W czteroosobowych zespołach przygotujcie odezwę wzywającą społeczeństwo II Rzeczypospolitej do składania datków na rzecz polskiej armii. Gotowe prace odczytajcie w klasie. Wspólnie wybierzcie przemówienie, które – Waszym zdaniem – przyniosłoby najlepszy skutek.

LEKCJA na SZÓSTKĘ

Szpiedzy w Wolnym Mieście Gdańsku

W 1938 roku Polacy aresztowali 16 osób podejrzanych o współpracę z wojskowym wywiadem i kontrwywiadem III Rzeszy, czyli Abwehrą [czytaj: abwerą]. Według Oskara Reilego [czytaj: rajlego], szefa tej organizacji w Gdańsku, była to największa klęska niemieckich szpiegów na polskim Pomorzu.

Wolne Miasto Gdańsk

Przed II wojną światową w Gdańsku nieustannie rywalizowali ze sobą agenci polskiego i niemieckiego wywiadu. Miasto to nie należało jednak wówczas ani do Polski, ani do Niemiec. Zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego Gdańsk, Sopot i okolice weszły w skład Wolnego Miasta Gdańska. Formalnie podlegało ono Lidze Narodów. W kilku kwestiach, na przykład w polityce zagranicznej, było zależne od Rzeczypospolitej. Odrębność Gdańska nie satysfakcjonowała jednak Polaków i Niemców. Dla naszych rodaków uciążliwy był fakt, iż władze Wolnego Miasta utrudniały Polsce korzystanie z przysługujących jej uprawnień, przede wszystkim ograniczały dostęp do gdańskiego portu. Z kolei Niemcy podkreślali, że Gdańsk w większości zamieszkuje ludność niemiecka, dlatego powinien się on znaleźć w granicach Niemiec.

Polska Mata Hari

W tej napiętej sytuacji przyszło działać polskiej agentce Paulinie Tyszewskiej. Niewiele wiadomo o jej życiu. Tajemnicą pozostaje na przykład, w jakich okolicznościach kobieta szpieg poznała Reinholda Kohtza [czytaj: rajnholda koca], jednego z wysoko postawionych oficerów gdańskiej Abwehry. Wiemy natomiast, że dzięki bliskim związkom z tym człowiekiem dotarła do najpilniej strzeżonych tajemnic wywiadu III Rzeszy w Gdańsku. Tyszewska przyczyniła się również do rozpracowania wielu niemieckich szpiegów działających na terytorium Rzeczypospolitej, między innymi Martina Engelinga. Pozyskiwał on informacje dotyczące polskiego lotnictwa i przekazywał je do Niemiec. Niemcy przez lata nie byli w stanie namierzyć osoby, która zdradzała Polakom ich tajemnice. Udało im się to dopiero po wkroczeniu do Polski we wrześniu 1939 roku

Grand Hotel należał do najmodniejszych i najbardziej eleganckich miejsc w Sopocie. Kurort ten jako część Wolnego Miasta Gdańska był areną zmagań polskiego i niemieckiego wywiadu.

Polski wywiad w czasie wojny polsko-bolszewickiej

O skuteczności polskich służb wywiadowczych przekonano się już podczas wojny Polski z Rosją bolszewicką w latach 1919–1921. Doniosłą rolę odegrała wówczas specjalna komórka Wojska Polskiego: radiowywiad Biura Szyfrów. Pozyskała ona wiele cennych informacji o organizacji, rozmieszczeniu i planowanych ruchach sił nieprzyjaciela. Ponadto skutecznie uniemożliwiała bolszewikom wymianę rozkazów – w celu zagłuszenia nadajników wroga pracownicy Biura Szyfrów nadawali audycje, w których czytali fragmenty Biblii. Praca radiowywiadu miała ogromne znaczenie dla zwycięstwa Polaków w Bitwie Warszawskiej w 1920 roku.

i przejęciu akt polskiego wywiadu. Przed niemieckim sądem Tyszewska stanęła dopiero w 1941 roku. Skazano ją wówczas na karę śmierci. Prowadzona przez agentkę wieloletnia, skuteczna działalność wywiadowcza oraz jej tragiczny koniec sprawiają, że Tyszewską można porównywać do najsłynniejszej kobiety szpiega – Maty Hari – oskarżonej we Francji o szpiegostwo na rzecz Niemiec w czasie I wojny światowej.

Akcja „Wózek”

Agenci wywiadu Rzeczypospolitej zdobywali tajemnice wojskowe III Rzeszy różnymi sposobami. Należało do nich na przykład przechwytywanie niemieckiej poczty podczas przejazdu składów kolejowych z Niemiec do Wolnego Miasta Gdańska i Prus Wschodnich przez terytorium naszego kraju. Pomysłodawcą tej akcji, przeprowadzanej systematycznie w latach trzydziestych XX w. pod kryptonimem „Ciotka” lub „Wózek”, był Jan Żychoń. Z Bydgoszczy, gdzie znajdowała się placówka polskiego wywiadu, nadzorował on działania szpiegów, między innymi na terenie Wolnego Miasta Gdańska. Stąd też kierował akcją „Wózek”. Polscy wywiadowcy przedostawali się do pociągów i otwierali zamknięte wagony. Następnie rozpakowywali niemieckie przesyłki i fotografowali tajne dokumenty, po czym zamykali je w taki sposób, aby wyglądały na nienaruszone. Na zakończenie ponownie zakładali plomby na wagonach dla zatarcia śladów ich otwierania. Dzięki takim akcjom Polacy przechwycili wiele tajnych dokumentów. Sfotografowali też prototypy niemieckich broni i sprzętu wojskowego. Aż do wybuchu II wojny światowej Niemcy nie wiedzieli, że Wojsko Polskie było w posiadaniu tak wielu strzeżonych przez nich informacji.

Spór o Gdańsk wpłynął na stosunki polsko-niemieckie w dwudziestoleciu międzywojennym. Był też jedną z przyczyn wybuchu II wojny światowej.

Mapa myśli do rozdziału VII

11 listopada 1918 r.
Przejęcie władzy wojskowej przez J. Piłsudskiego

Tymczasowe ośrodki władzy w 1918 r.
- Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej w Lublinie (I. Daszyński)
- Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego
- Polska Komisja Likwidacyjna Galicji i Śląska Cieszyńskiego w Krakowie (W. Witos)

Rząd
- J. Moraczewski
- I. J. Paderewski

Państwo wielonarodowe
- Polacy (ok. 70%)
- **Mniejszości narodowe:**
  - Ukraińcy
  - Żydzi
  - Białorusini
  - Niemcy

Odzyskanie niepodległości

Społeczeństwo II Rzeczypospolitej

POLSKA W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Mała konstytucja, luty 1919 r.
- Polska jest republiką
- Piłsudski Naczelnikiem Państwa
- władza ustawodawcza w rękach sejmu

Konstytucja marcowa, marzec 1921 r.
- władza ustawodawcza w rękach parlamentu (sejm i senat)
- władza wykonawcza: rząd i prezydent
- władza sądownicza – niezawisłe sądy

Rządy parlamentarne

Zamach majowy i rządy sanacji

Sanacja
obóz polityczny skupiający zwolenników J. Piłsudskiego

Najważniejsze partie
- Narodowa Demokracja
- Komunistyczna Partia Polski
- Chrześcijańska Demokracja
- Ruch Narodowo-Radykalny
- Polska Partia Socjalistyczna
- PSL-Wyzwolenie
- PSL-Piast

Prezydenci
- G. Narutowicz
- S. Wojciechowski
- I. Mościcki

Polityka równowagi
- traktat o nieagresji z ZSRS w 1932 r.
- polsko-niemiecka deklaracja o niestosowaniu przemocy

Walka zbrojna | Gospodarka | Polityka | Kultura i nauka

Kształtowanie się granic

Pomorze Gdańskie
- Przyłączenie części Pomorza z Toruniem do Polski
- utworzenie Wolnego Miasta Gdańska

Warmia, Mazury i Powiśle
- plebiscyty
- większość spornego terenu do Niemiec

Wojna polsko-bolszewicka
- Wyprawa kijowska (zajęcie Kijowa przez Polaków)
- Ofensywa bolszewicka na Warszawę
- bitwa warszawska VIII 1920 r. (zwycięstwo Polaków)

Pokój w Rydze w 1921 r.
- granica polsko-rosyjska wzdłuż granicy drugiego rozbioru
- zobowiązanie obu stron do nieingerowania w swoje sprawy wewnętrzne
- wypłata Polsce 30 mln rubli w złocie
- zwrot mienia zagrabionego w czasach carskich
- uznanie panowania bolszewików na Ukrainie i Białorusi

Górny Śląsk
- obszar plebiscytowy
- trzy powstania śląskie
- podział Górnego Śląska między Niemcy i Polskę

Galicja Wschodnia
- walki z Ukraińcami o Lwów („Orlęta lwowskie")
- przyłączenie Galicji Wschodniej do Polski

Powstanie wielkopolskie
- Wizyta I. J. Paderewskiego w Poznaniu w grudniu 1918 r.
- wyzwolenie Wielkopolski z rąk Niemców
- przyłączenie Wielkopolski do Polski

Gospodarka

Problemy II RP
- brak rynków zbytu dla przemysłu
- nieskomunikowane linie kolejowe
- podział na Polskę A i B
- hiperinflacja
- brak dużego portu morskiego

Osiągniecia gospodarcze II RP
- reforma walutowa
- budowa Gdyni
- magistrala węglowa
- budowa Centralnego Okręgu Przemysłowego

Zamach majowy w 1926 r.
- trzy dni walk, ok. 400 ofiar
- ustąpienie prezydenta Wojciechowskiego
- dymisja rządu W. Witosa
- I. Mościcki prezydentem

Konstytucja kwietniowa z 1935 r.
- ograniczenie roli parlamentu
- wzmocnienie senatu kosztem sejmu
- zdecydowane wzmocnienie uprawnień prezydenta

Sposób na zadania

Zadanie 1.

Na podstawie zamieszczonego wykresu i własnej wiedzy oceń, czy poniższe zdania są prawdziwe czy fałszywe.

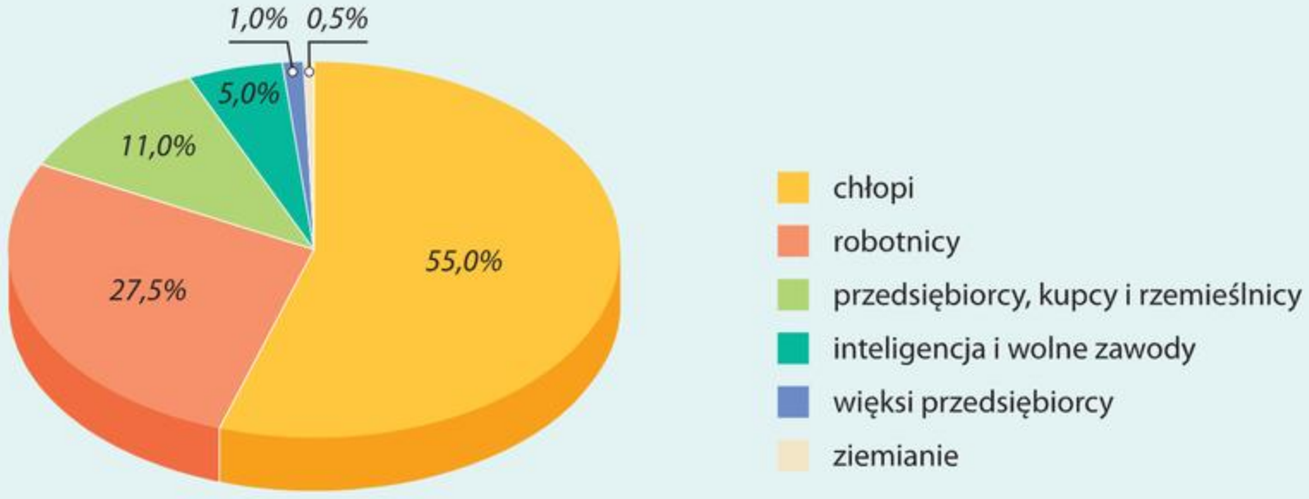

A.	Większość obywateli II Rzeczypospolitej to osoby, które zajmowały się uprawą ziemi.	**P**	**F**
B.	Robotnicy stanowili więcej niż ¼ mieszkańców kraju.	**P**	**F**
C.	Inteligencja i przedstawiciele wolnych zawodów byli drugą pod względem ludności grupą społeczną w państwie.	**P**	**F**
D.	Wśród mieszkańców miast przeważali więksi przedsiębiorcy.	**P**	**F**

Wskazówka 1.

Zapoznaj się z poleceniem.
Uważnie przeczytaj polecenie. Zastanów się, jakich informacji potrzebujesz, aby udzielić odpowiedzi. Z polecenia wynika, że musisz ocenić każde zdanie z tabeli w kategoriach prawda–fałsz. Podczas wykonywania tego zadania należy także odwołać się do wiedzy zdobytej wcześniej.

Wskazówka 2.

Przeanalizuj materiał źródłowy.
Zapoznaj się z zamieszczonym wykresem i jego legendą. Zwróć uwagę na to, jakimi kolorami oznaczono różne grupy społeczne. Następnie sprawdź odpowiadające im wartości procentowe. Przypomnij sobie, czym się zajmowali przedstawiciele poszczególnych zbiorowości w II Rzeczypospolitej. Przeczytaj uważnie zdania z tabeli i ponownie spójrz na wykres, aby znaleźć właściwą odpowiedź.

Wskazówka 3.

Wyciągnij wnioski.
Z wykresu wynika, że większość społeczeństwa (55%) to chłopi, a więc osoby uprawiające ziemię. Robotnicy stanowili 27,5%, czyli nieco ponad 1/4 ludności. Inteligencja i przedstawiciele wolnych zawodów zajmowali dopiero czwarte miejsce pod względem liczebności. Natomiast więksi przedsiębiorcy byli zdecydowanie najmniejszą grupą pośród mieszkańców miast, do których zalicza się także: robotników, inteligencję, kupców, rzemieślników i przedsiębiorców.

Odpowiedź:

A – prawda
B – prawda
C – fałsz
D – fałsz

Sprawdź, czy potrafisz

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Scharakteryzuj dwie koncepcje przyszłych granic Rzeczypospolitej: inkorporacyjną i federacyjną. Określ, kto był zwolennikiem każdej z nich.

Zadanie 2.

Zdecyduj, które spośród wydarzeń wymienionych w punktach A–D było chronologicznie pierwsze, a które – chronologicznie ostatnie. W każdym wierszu tabeli wybierz odpowiednią literę.

Wydarzenie chronologicznie pierwsze	**A**	**B**	**C**	**D**
Wydarzenie chronologicznie ostatnie	**A**	**B**	**C**	**D**

A. zwolnienie Józefa Piłsudskiego z twierdzy magdeburskiej
B. objęcie przez Piłsudskiego urzędu Tymczasowego Naczelnika Państwa
C. przejęcie władzy cywilnej przez Józefa Piłsudskiego
D. przekazanie Piłsudskiemu władzy wojskowej przez Radę Regencyjną

Zadanie 3.

Uzupełnij poniższy tekst. Przyporządkuj do każdego zdania właściwe uzupełnienie spośród oznaczonych literami A–C.

W styczniu 1919 r. odbyły się pierwsze wybory do sejmu. 20 lutego sejm uchwalił tzw. małą konstytucję. Na jej mocy Polska stała się **3.1.** _____, a Józef Piłsudski objął funkcję Naczelnika Państwa. W 1921 r. sejm ustawodawczy przyjął nową konstytucję, zwaną **3.2.** _____. Według jej zapisów władzę ustawodawczą sprawował sejm, wykonawczą – rząd oraz prezydent, a sądowniczą – niezawisłe sądy. Na pierwszego prezydenta II Rzeczypospolitej wybrano w grudniu 1922 r. **3.3.** _____. Po kilku dniach zginął on w wyniku zamachu. Kolejnym prezydentem został **3.4.** _____. Od stycznia 1919 r. do maja 1926 r. w Rzeczypospolitej funkcjonowało kilkanaście rządów. Ten okres w dziejach polskiego sejmu zakończył się zamachem majowym dokonanym przez Piłsudskiego w **3.5.** _____ r.

	A	B	C
3.1.	monarchią konstytucyjną	republiką parlamentarną	dyktaturą
3.2.	marcową	kwietniową	majową
3.3.	Józefa Piłsudskiego	Gabriela Narutowicza	Ignacego Mościckiego
3.4.	Stanisław Wojciechowski	Ignacy Mościcki	Gabriel Narutowicz
3.5.	1924	1925	1926

Zadanie 4.

Wskaż nazwy tych partii politycznych, które funkcjonowały w czasach II Rzeczypospolitej.

- Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
- Stronnictwo Ludowe
- Polska Partia Socjalistyczna
- Porozumienie Centrum
- Chrześcijańska Demokracja
- Narodowa Demokracja

Zadanie 5.

Wyjaśnij znaczenie podanych terminów.

plebiscyt, sanacja, dywersja, autorytaryzm, hiperinflacja

Zadanie 6.

Przyporządkuj wymienionym postaciom właściwe opisy. Jeden z nich jest niepotrzebny.

A. Ignacy Daszyński

B. Wincenty Witos

C. Józef Beck

D. Władysław Grabski

E. Eugeniusz Kwiatkowski

1. Premier i minister skarbu, autor reformy walutowej w okresie międzywojennym.
2. Profesor chemii, trzeci prezydent II Rzeczypospolitej.
3. Minister przemysłu i handlu, budowniczy portu w Gdyni.
4. Premier Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej w Lublinie.
5. Lider partii PSL-Piast, w okresie międzywojennym trzy razy stał na czele rządu.
6. Minister spraw zagranicznych w okresie sanacji, realizował politykę równowagi.

Zadanie 7.

Wymień przyczyny zamachu majowego.

Zadanie 8.

Uporządkuj akty prawne II Rzeczypospolitej w kolejności chronologicznej. Rozpocznij od aktu, który wydano jako pierwszy.

- mała konstytucja
- nowela sierpniowa
- konstytucja marcowa
- konstytucja kwietniowa

Zadanie 9.

Na podstawie zamieszczonego wykresu i własnej wiedzy oceń, czy poniższe zdania są prawdziwe czy fałszywe.

Podział narodowy mieszkańców II Rzeczypospolitej w 1921 r.

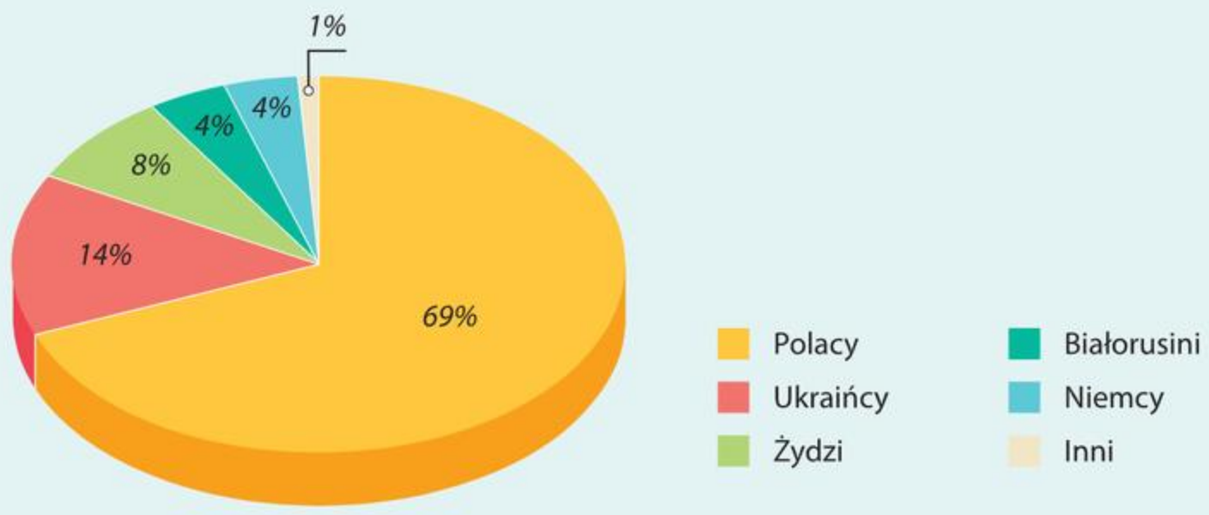

A.	Najliczniejszą mniejszością narodową w II Rzeczypospolitej byli Żydzi.	**P**	**F**
B.	Białorusini, Niemcy, Litwini i Tatarzy stanowili w sumie mniej niż 5% mieszkańców Polski.	**P**	**F**
C.	Getto ławkowe stosowano wobec przedstawicieli grupy stanowiącej 14% obywateli kraju.	**P**	**F**
D.	Druga co do wielkości narodowość międzywojennej Polski zamieszkiwała Kresy Wschodnie.	**P**	**F**

SŁOWNICZEK HISTORYCZNY

A

Abdykacja – dobrowolne lub przymusowe zrzeczenie się przez monarchę tronu.

Abolicjonizm – ruch dążący do całkowitego zniesienia niewolnictwa.

Amnestia – darowanie lub złagodzenie wyroku.

Analfabetyzm – brak umiejętności czytania i pisania.

Anarchizm – ruch społeczny sprzeciwiający się wszelkiej władzy publicznej i postulujący zlikwidowanie instytucji państwa.

Aneksja – podporządkowanie sobie jakiegoś terytorium przez dane państwo.

Anschluss – przyłączenie Austrii do III Rzeszy.

Antagonizm – wzajemna niechęć, wrogość.

Antysemityzm – niechęć i wrogość wobec Żydów oraz osób pochodzenia żydowskiego; prowadzi do ich prześladowań i dyskryminacji.

Asymilacja – dostosowanie do otaczającego środowiska i przyswojenie sobie jego cech.

Asymilacja narodowa – w dwudziestoleciu międzywojennym dążenie do polonizacji słowiańskich mniejszości narodowych, co skutkowało m.in. likwidacją szkół z językiem ukraińskim.

Ataman – ukraiński dowódca wojskowy.

Autonomia – prawo jakiejś zbiorowości do samodzielnego rozstrzygania swoich spraw.

Autorytaryzm – forma rządów, w którym pełnię władzy sprawuje armia lub jedna partia polityczna. W państwie zachowane są jednak pozory demokracji, np. wybory parlamentarne.

Awangarda – tendencje w sztuce XX w., odznaczające się wprowadzaniem radykalnych nowości i zmian w stosunku do dotychczasowych norm.

B

Biali – ugrupowanie działające w połowie XIX w. na ziemiach polskich, opozycyjne do Czerwonych. Biali głosili umiarkowany program społeczny. Uważali, że do powstania przeciw zaborcom trzeba się dokładnie przygotować i uzyskać poparcie mocarstw.

Biała Gwardia – potoczne określenie na antybolszewickie siły wojskowe podczas wojny domowej w Rosji w latach 1917–1922.

Bliski Wschód – obszar leżący na granicy trzech kontynentów: Europy, Azji i Afryki.

Błękitna Armia – armia polska we Francji powstała w czasie I wojny światowej, dowodzona przez generała Józefa Hallera; nazwana tak od koloru mundurów.

Bolszewicy – radykalni socjaliści rosyjscy zamierzający przejąć władzę w wyniku zamachu zbrojnego, czego dokonali w 1917 r.

Branka – nadzwyczajny pobór polskich rekrutów do armii rosyjskiej, głównie spośród młodzieży patriotycznej.

Burżuazja – najbogatsi mieszkańcy miast, m.in. właściciele przedsiębiorstw handlowych lub produkcyjnych.

C

Centrolew – potoczna nazwa sojuszu politycznego założonego przez partie lewicowe, chadeckie i ludowe w 1929 r., mająca przeciwstawić się rządom sanacji.

Cenzura – kontrola publikacji (np. gazet, książek) przed ich wydaniem.

Chadecja – chrześcijańska demokracja; ruch społeczno-polityczny, którego podstawą była społeczna nauka Kościoła katolickiego.

Cło – opłata pobierana od przywozu i wywozu towarów.

Cywilizacja przemysłowa – cywilizacja powstała w XIX w., gdy zaczęto masowo wykorzystywać urządzenia napędzane przez maszyny parowe oraz elektryczność.

„Czarne koszule” – zbrojne oddziały faszystów we Włoszech, które za pomocą terroru zwalczały inne organizacje polityczne.

Czeka – Ogólnorosyjska Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem, której główną metodą działania był terror.

Czerwoni – ugrupowanie działające w połowie XIX w. na ziemiach polskich, opozycyjne do Białych. Czerwoni nawoływali do powstania przeciw zaborcom i głosili radykalny program społeczny, w tym m.in. uwłaszczenie chłopów.

D

Dadaizm – kierunek w sztuce, którego przedstawiciele kierowali się nieograniczoną swobodą twórczą.

Daleki Wschód – obszar wschodniej Azji leżący nad Oceanem Spokojnym.

Demilitaryzacja – ograniczenie lub likwidacja potencjału wojskowego na określonym terytorium.

Demokratyzacja – proces przeobrażeń systemu politycznego mający na celu większe uczestnictwo i wpływ obywateli na działalność państwa.

Dynastia – ród panujący, w którym władza przechodzi z ojca na najstarszego potomka: syna lub córkę.

Dyskryminacja – celowe ograniczanie praw jednostek lub całych narodów z powodów rasowych, religijnych.

Dywersja – skryta, podstępna działalność mająca na celu wywołanie niepokojów społecznych.

E

Ekspansja – dążenie kraju do powiększenia swojego terytorium, wpływów politycznych lub gospodarczych.

Eksport – sprzedaż za granicę towarów wytwarzanych w danym państwie.

Ekspresjonizm – kierunek w sztuce, w którym dzieło jest traktowane jako wyraz przeżyć i uczuć artysty.

Eksterminacja – wyniszczenie lub masowa zagłada ludności.

Eksterytorialny – obszar wyłączony spod kontroli państwa, w którym się znajduje.

Emancypacja – ruch społeczny dążący do całkowitego zrównania kobiet z mężczyznami, m.in. w zakresie prawa wyborczego czy dostępu do wyższego kształcenia.

Emigracja – wyjazd za granicę na dłuższy czas lub na stałe. Emigracja może być dobrowolna bądź przymusowa.

Emisariusz – tajny wysłannik polityczny zbierający informacje o sytuacji panującej na danym obszarze.

Encyklika – pismo papieża skierowane do wszystkich wiernych, poruszające temat ważny dla Kościoła lub istotne kwestie społeczne.

Endecja – potoczna nazwa Narodowej Demokracji; partia polityczna o podłożu nacjonalistycznym, której głównym celem było odzyskanie przez Polskę niepodległości.

Eserowcy – członkowie rosyjskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów; zamierzali rozwiązać problemy społeczne poprzez zreformowanie systemu kapitalistycznego.

F

Fabryka – zakład wykorzystujący pracę ludzi i maszyn.

Fabrykant – zamożny właściciel fabryki.

Faszyzm – zespół poglądów politycznych, które łączą w sobie elementy nacjonalizmu, militaryzmu i antykomunizmu. Pozostawał w opozycji do liberalizmu i demokracji parlamentarnej, a za najbardziej wrogą ideologię uznawał komunizm.

Federacja – państwo powstałe z połączenia kilku krajów, które zachowują autonomię wewnętrzną, lecz mają wspólny rząd.

Formizm – polski awangardowy ruch literacko-artystyczny rozwijający się w latach 20. XX stulecia.

Front – linia zetknięcia się walczących wojsk.

Front Morges – polityczne porozumienie działaczy ruchu ludowego i chadecji, na czele z generałem Władysławem Sikorskim, założone w 1936 r. w Szwajcarii.

Fuhrer – wódz; tytuł Adolfa Hitlera, czyli przywódcy nazistowskiej partii i państwa niemieckiego.

Funkcjonalizm – kierunek w architekturze i sztuce, wysuwający na pierwszy plan funkcje użytkowe budynków czy dzieł (możliwość ich praktycznego zastosowania oraz wygodę odbiorców).

Futuryzm – kierunek w sztuce, który podkreślał piękno zdobyczy technicznych, m.in. samochodów.

G

Galicja – całość ziem polskich pod zaborem austriackim.

Germanizacja – proces polegający na zmuszaniu do przyjmowania kultury niemieckiej i języka niemieckiego.

Gestapo – tajna policja zwalczająca przeciwników ustroju nazistowskiego.

Getto ławkowe – odrębne ławki dla młodzieży żydowskiej w salach wykładowych wyższych uczelni w Polsce okresu międzywojennego.

Grekokatolicy (unici) – wyznawcy Kościoła greckokatolickiego, powstałego w Rzeczypospolitej w 1596 roku. Uznawali oni zwierzchność papieża i katolickie prawdy wiary, jednak zachowywali prawosławną (wschodnią) liturgię.

Gułag – organ zarządzający łagrami.

H

Hiperinflacja – gwałtowny spadek wartości pieniądza skutkujący szybkim i olbrzymim wzrostem cen.

Historyzm – w architekturze; oznacza nawiązanie do stylów historycznych i naśladowanie estetyki minionych epok.

I

Ideologia – zbiór idei, poglądów na życie społeczne i gospodarcze w państwie.

Imperializm – polityka państwa, której celem jest podporządkowanie sobie innych krajów.

Imperium osmańskie – dawna nazwa państwa tureckiego, pochodząca od imienia sułtana Osmana I, twórcy tureckiej potęgi, założyciela dynastii osmańskiej.

Import – sprowadzanie do kraju towarów zakupionych za granicą.

Impresjonizm – kierunek w kulturze europejskiej, którego głównym celem było utrwalenie ulotnych wrażeń artysty.

Indoktrynacja – systematyczne i natarczywe wpajanie społeczeństwu jakichś idei.

Infrastruktura – budowle (np. drogi, mosty, sieć kolejowa), instalacje (np. kanalizacja, wodociągi, energetyka), instytucje (np. szkoły, szpitale) niezbędne do właściwego funkcjonowania państwa.

Inteligencja – wykształceni mieszkańcy XIX-w. miast, żyjący z pracy umysłowej, m.in. nauczyciele, lekarze, prawnicy.

J

Judaizm – religia wyznawana przez Żydów.

K

Kanon – w sztuce: zbiór reguł tworzenia i cech dzieł artystycznych charakterystycznych dla danej epoki.

Kapitalizm – system społeczno-gospodarczy oparty na prywatnej własności, wolności osobistej, swobodzie konkurencji i ograniczonej ingerencji państwa w gospodarkę.

Kapitał – środki finansowe, które inwestowano, np. na zakup maszyn, aby powiększyć zyski.

Kapitulacja – poddanie się nieprzyjacielowi.

Katorga – tu: rodzaj kary, ciężkiej pracy przy wyrębie drzew w tajdze lub w kopalniach.

Kibitka – czterokołowy wóz konny, używany przez Rosjan do przewożenia więźniów.

Klasycyzm – kierunek w sztuce, literaturze i muzyce europejskiej nawiązujący głównie do wzorów antycznych.

„Kocioł bałkański” – określenie sytuacji politycznej na Półwyspie Bałkańskim od połowy XIX w.

Kolektywizacja rolnictwa – proces łączenia gruntów chłopskich w gospodarstwa, które stawały się własnością grupową, spółdzielczą.

Kołchoz – rolnicza spółdzielnia produkcyjna w ZSRS.

Kompania handlowa – organizacja handlowa skupiająca kupców, zajmująca się głównie handlem międzynarodowym. Najsilniejsze kompanie miały własną flotę i wojsko.

Komunizm – ideologia postulująca zbudowanie społeczeństwa bezklasowego, opartego na wspólnej własności i równym podziale dóbr.

Komunizm wojenny – system ustanowiony przez bolszewików, w którym państwo przejęło większość gałęzi gospodarki, m.in. przemysł, handel i transport.

Konserwatyzm – ruch, którego przedstawiciele głosili, że społeczeństwo powinno rozwijać się w sposób ewolucyjny, a nie w wyniku gwałtownych przewrotów.

Konspiracja – tajna, nielegalna działalność skierowana przeciwko władzy.

Konstytucja – najważniejszy akt prawny w państwie, który określa jego ustrój (sposób zorganizowania władz) oraz prawa i obowiązki obywateli.

Kontrasygnata – współpodpisanie dokumentu.

Kontrybucja – obowiązkowe świadczenia, które zwycięzca nakłada na ludność kraju okupowanego.

Korupcja – przyjmowanie pieniędzy przez urzędników w zamian za wydanie decyzji korzystnych dla osoby płacącej.

Krach – gwałtowny spadek cen akcji na giełdzie papierów wartościowych.

Kresy Wschodnie – wschodnie obszary II Rzeczypospolitej graniczące z ZSRS.

Kriegsmarine – marynarka wojenna III Rzeszy.

„Krwawa niedziela” – pokojowa demonstracja w 1904 r. w Petersburgu, której uczestnicy domagali się reform, zostali jednak zaatakowani przez wojsko.

Kryzys przysięgowy – odmowa złożenia przysięgi przez polskich legionistów na wierność cesarzom Niemiec i Austro-Węgier.

Kult jednostki – kult własnej osoby wprowadzony przez Stalina.

Kultura masowa – inaczej: kultura popularna; typ kultury nowoczesnej, w której powszechnie korzysta się ze środków masowego przekazu, np. radia czy kina.

Kulturkampf – dosłownie „walka o kulturę”. Jej celem było ograniczenie roli Kościoła katolickiego, który niemiecki kanclerz Otto von Bismarck planował całkowicie podporządkować państwu.

Kułak – bogaty chłop w Rosji.

L

Legion Puławski – polski oddział, który powstał u boku Rosji, walczący z Niemcami na terenie Królestwa Polskiego.

Legitymizm – nazwa wywodzi się z łaciny, od słowa *legitimus*, czyli „pracowity". Zgodnie z wprowadzoną po kongresie wiedeńskim regułą legitymizmu władzę monarchów europejskich uznawano za świętą i nienaruszalną.

Liberalizm – ideologia, której zwolennicy uznawali wolność i swobodny rozwój każdego człowieka za najważniejsze wartości.

Liberalizm ekonomiczny – kierunek ekonomiczny głoszący, że państwo powinno pozostawić swobodę działania wszystkim podmiotom gospodarczym.

Liga Narodów – organizacja międzynarodowa powołana po I wojnie dla zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa na świecie.

Linia Curzona – projekt linii, do której miały się cofnąć wojska polskie po podpisaniu rozejmu w wojnie z sowiecką Rosją.

Luftwaffe – niemieckie jednostki powietrzne.

Ł

Łagier – ciężki obóz pracy przymusowej w ZSRS.

M

Manufaktura – zakład, w którym prace są wykonywane ręcznie przez pracowników odpowiedzialnych za określony etap produkcji.

Marionetkowy – niesamodzielny bądź zależny od innego państwa.

Maszyna parowa – parowy silnik tłokowy napędzany parą, skonstruowany przez Jamesa Watta w 1763 r. Jej wynalezienie znacznie przyspieszyło pracę w przemyśle górniczym i hutniczym. Z czasem maszyny parowe zaczęto wykorzystywać także w pociągach i statkach.

Mesjanizm – prąd religijno-społeczny głoszący wiarę w nadejście Mesjasza, który przywróci narodom wolność.

Metropolia – duże miasto będące centrum administracyjnym, gospodarczym i kulturalnym regionu lub kraju.

Mienszewicy – odłam rosyjskich socjaldemokratów; umiarkowany nurt odrzucający ideę rewolucji proletariatu (robotników).

Międzynarodówka – Międzynarodowe Stowarzyszenie Robotników powołane przez marksistów w Londynie w 1864 r., którego celem była walka z kapitalizmem.

Modernizm – nurt w literaturze i sztuce europejskiej, który rozwinął się pod koniec XIX w. Jego zwolennicy eksponowali rolę indywidualizmu, a najważniejszy był dla nich pomysł artysty.

Monarchia – system sprawowania rządów w państwie, w którym pełnia władzy należy do monarchy – cesarza, króla lub księcia – pełniącego swoją funkcję dożywotnio.

Monarchia parlamentarna – forma ustroju, w którym monarcha, będący głową państwa, pełni głównie funkcje reprezentacyjne, a władzę sprawują rząd i parlament.

N

Nacjonalizacja – przejęcie przez państwo prywatnego majątku lub kapitału.

Nacjonalizm – przekonanie, że dobro narodu jest najważniejsze i powinny mu zostać podporządkowane interesy jednostek, grup społecznych czy społeczności regionalnych.

Namiestnik – osoba sprawująca władzę w kraju w zastępstwie lub w imieniu panującego.

Naturalizm – nurt w sztuce i literaturze, którego celem było wierne przedstawienie rzeczywistości, zwłaszcza biedy i brzydoty.

Nazizm – narodowy socjalizm; ideologia przedstawiona przez Adolfa Hitlera w latach 20.XX w.

New Deal – z ang. Nowy Ład; program reform ekonomiczno-społecznych wprowadzony przez Franklina Delano Roosevelta w celu zwalczania skutków wielkiego kryzysu.

NKWD – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych; rodzaj tajnej policji politycznej w sowieckiej Rosji.

„Noc długich noży" – wymordowanie przez SS, z inicjatywy Adolfa Hitlera, jego potencjalnych przeciwników wewnątrz partii hitlerowskiej.

„Noc kryształowa" – pogrom dokonany przez nazistów na niemieckich Żydach. Zamordowano wówczas wielu Żydów, a część trafiła do obozów koncentracyjnych.

Nowela osadnicza – ustawa wydana przez Niemców zabraniająca stawiania budynków bez zgody władz zaborczych.

Nowelizacja – wprowadzenie częściowych zmian w akcie prawnym.

O

Obóz koncentracyjny – rodzaj ciężkiego więzienia, w którym więźniowie ginęli z powodu niewolniczej pracy ponad siły, niedożywienia, chorób i przemocy strażników.

Oddziały szturmowe – SA; samodzielna formacja partii hitlerowskiej, która rozbijała wiece przeciwników politycznych i toczyła walki uliczne z bojówkami innych partii.

Odwilż posewastopolska – okres reform w Rosji po klęsce w wojnie krymskiej.

Ofensywa – natarcie wojsk.

Ogródki jordanowskie – tereny zielone, zakładane głównie na terenach miast, służące do zabawy i rozwoju fizycznego.

Orlęta Lwowskie – nazwa polskich młodych obrońców Lwowa uczestniczących w walkach z oddziałami ukraińskimi.

Oświecenie – epoka w kulturze europejskiej trwająca od końca XVII do początku XIX stulecia.

P

Pacyfizm – ruch społeczno-polityczny dążący do pokoju.

Państwo monoetniczne – państwo, którego większość obywateli to przedstawiciele jednego narodu, a mniejszości narodowe są nieliczne.

Pańszczyzna – przymusowa, darmowa praca na polu należącym do właściciela folwarku, wykonywana przez chłopów w zamian za możliwość użytkowania jego ziemi.

Partia polityczna – organizacja społeczna o określonym programie politycznym, który zamierza zrealizować po zdobyciu władzy.

Plebiscyt – głosowanie ludności w sprawie przynależności państwowej danego terytorium.

Plebs – najniższa warstwa społeczna, ludzie niewykształceni i biedni.

Podatek – obowiązkowa opłata – pieniężna lub w towarach – pobierana w celu pokrycia wydatków państwa.

Polityka równowagi – polityka II RP wobec Niemiec i ZSRS, prowadzona przez ministra spraw zagranicznych Józefa Becka.

Poseł – wybrany przez obywateli w powszechnym głosowaniu przedstawiciel społeczeństwa zasiadający w sejmie.

Pozytywizm – nurt filozoficzny, którego przedstawiciele uważali, że jedynie wiedza naukowa ukazuje prawdę o świecie.

Pozytywizm warszawski – ruch upowszechniający idee pracy organicznej, a także konieczność kształcenia ubogich warstw społeczeństwa.

Praca organiczna – kierunek działalności publicznej, którego głównym założeniem było postrzeganie narodu jako jednego organizmu i głoszenie potrzeby wspólnej pracy dla dobra ogółu.

Praca u podstaw – kierunek działalności publicznej, której zadaniem było rozbudzenie świadomości narodowej oraz edukacja ludu jako najliczniejszej warstwy społeczeństwa.

Proletariat – klasa społeczna składająca się z ubogich robotników.

Propaganda – rozpowszechnianie specjalnie przygotowanych informacji, by manipulować poglądami ludźmi.

Protektor – obrońca, opiekun.

Protektorat – forma zależności politycznej państwa słabszego od silniejszego; też: władza sprawowana przez jakieś państwo nad innym.

Przemysł – dział produkcji materialnej, w którym wydobywanie surowców oraz ich przetwarzanie są prowadzone na dużą skalę, przy użyciu maszyn.

Pucz – próba przejęcia rządów w państwie.

R

Rabacja galicyjska – powstanie chłopskie w Galicji, które wybuchło w 1846 r. w Krakowie.

Racjonalizm – prąd filozoficzny uznający, że głównym źródłem poznania jest rozum ludzki.

Rada administracyjna – organ władzy wykonawczej Królestwa Polskiego.

Radykalizm – postawa osoby dążącej do przeprowadzenia głębokich zmian w życiu społecznym i politycznym, nawet z wykorzystaniem drastycznych metod, w tym przemocy.

Realizm – nurt w sztuce i literaturze odzwierciedlający elementy życia codziennego.

Reforma – ulepszenia wprowadzane przez władze w określonej dziedzinie życia, na przykład w polityce lub gospodarce.

Represje – prześladowania, kary.

Republika – państwo, w którym władzę sprawuje osoba lub grupa osób wybrana na określony czas przez obywateli w głosowaniu; przeciwieństwo monarchii.

Republika Weimarska – nazwa państwa niemieckiego w latach 1919–1933.

Restauracja – nazwa pochodzi od łacińskiego słowa *restaurare*, czyli „odbudować". Zgodnie z tą zasadą, przyjętą na kongresie wiedeńskim, do władzy powróciły dynastie obalone w trakcie rewolucji francuskiej i rządów Napoleona.

Rewolucja moralna – wzrost nastrojów patriotycznych wśród Polaków na początku lat 60. XIX w. W jej ramach zaczęto organizować manifestacje patriotyczne.

Rewolucja przemysłowa – proces zmian technologicznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych, zapoczątkowany w XVIII w. w Wielkiej Brytanii. Maszyny zaczęły wówczas zastępować pracę ręczną, co umożliwiło produkcję na masową skalę.

Reżim – system rządów, w którym wobec społeczeństwa stosuje się przemoc i ucisk polityczny.

Robotnicy – warstwa społeczna nieposiadająca własnej ziemi, szukająca pracy w ośrodkach przemysłowych.

Romantyzm – prąd literacki i artystyczny odwołujący się do idealizmu, natury oraz wyższości uczuć nad rozumem.

Rozbiór – podział obszaru danego kraju na części i włączenie ich w granice państw sąsiednich.

Równowaga europejska – zasada zakładająca, że żadne państwo w Europie nie może dominować nad pozostałymi.

Ruch robotniczy – ruch polityczno-społeczny, którego celem jest ochrona praw robotników.

Rugi pruskie – akcja wysiedlania Polaków przebywających nielegalnie w państwie niemieckim.

Rusyfikacja – proces polegający na stopniowym niszczeniu świadomości narodowej Polaków poprzez narzucenie im kultury rosyjskiej i języka rosyjskiego.

S

Secesja – nurt w sztuce, dla którego charakterystyczne były bogate zdobienia o motywach roślinnych i zwierzęcych, a także falująca, opływowa linia.

Silnik elektryczny – maszyna przetwarzająca energię elektryczną w mechaniczną.

Skauting – ruch społeczny, który poprzez sport i czynny wypoczynek kształtował miłość do ojczyzny i regionu.

Socjaldemokracja – ruch społeczny, początkowo głównie robotniczy, zmierzający do zastąpienia kapitalizmu socjalizmem i zmniejszenia nierówności społecznych.

Socjalizm – ideologia społeczna głosząca zniesienie prywatnej własności i postulująca usunięcie podziałów klasowych; przeciwieństwo kapitalizmu.

Socrealizm – kierunek w sztuce podporządkowany popularyzowaniu dokonań socjalizmu.

Sojusz – umowa zawarta między państwami, zakładająca ich współdziałanie w jakiejś sprawie.

Solidaryzm narodowy – postulat zakładający współpracę całego społeczeństwa polskiego w trzech zaborach.

Sowchozy – państwowe gospodarstwa rolne tworzone przez bolszewików.

Społeczeństwo masowe – społeczeństwo podatne na manipulację przy użyciu reklam i propagandy, w którym zanika indywidualność, a jednostki upodabniają się do siebie.

Spółdzielnia – zrzeszenie prowadzące działalność gospodarzą w interesie swoich udziałowców.

SS – skrót od niem. Schutzstaffel, Sztafety Ochronne NSDAP, czyli oddziały policji partyjnej.

Stan wojenny – sytuacja, w której bezpieczeństwu państwa zagrażają czynniki zewnętrzne, polegająca na ograniczeniu praw i wolności obywatelskich.

Statut organiczny – najwyższy akt prawny Królestwa Polskiego.

Strajk – zaprzestanie pracy przez robotników w celu wymuszenia ustępstw na właścicielach fabryk.

Stronnictwo ludowe – pierwsza polska partia chłopska; z czasem zmieniła nazwę na Polskie Stronnictwo Ludowe.

Sufrażystki – działaczki ruchu kobiecego walczące o prawa wyborcze dla kobiet.

Surrealizm – kierunek w sztuce chcący wyzwolić sztukę spod wpływu rozumu; jego przedstawiciele odwoływali się do świata wyobraźni.

Syjonizm – żydowski nacjonalizm; jego głównym założeniem było utworzenie własnego państwa w Palestynie.

Szczepionka – preparat zawierający drobnoustroje, który po podaniu człowiekowi lub zwierzęciu wywołuje powstanie odporności.

Szowinizm – skrajny nacjonalizm; bezkrytyczne umiłowanie własnego narodu połączone z przekonaniem o jego wyższości nad innymi narodami.

T

Tajne komplety – inaczej: tajne nauczanie. Polegało

na tym, że młodzież w ukryciu przed zaborcą uczyła się historii, geografii i literatury polskiej.

Taktyka spalonej ziemi – sposób prowadzenia działań wojennych polegający na niszczeniu wszystkiego, co może być przydatne stronie przeciwnej.

Telegraf – urządzenie, które służyło do przekazywana wiadomości na odległość za pomocą impulsów elektrycznych płynących w przewodach.

Teoria ewolucji – teoria ogłoszona przez Karola Darwina twierdzącego, że w ciągu tysiącleci zwierzęta i rośliny ulegają stopniowym zmianom, aby dostosować się do środowiska.

Tezy kwietniowe – tezy ogłoszone przez Lenina, w których przedstawił swój program społeczno-polityczny.

Trójlojalizm – postawa części społeczeństwa po upadku powstania styczniowego, polegająca na zrezygnowaniu z dążeń niepodległościowych i okazywaniu posłuszeństwa władzom.

Trójpodział władzy – zasada opisująca sposób funkcjonowania państwa, wskazująca na konieczność rozdzielenia władz ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Organy państwowe reprezentujące te władze powinny być względem siebie niezależne i równe.

Trójporozumienie – inaczej: ententa; sojusz zawiązany w 1907 r. przez Wielką Brytanię, Francję i Rosję.

Trójprzymierze – sojusz zawarty w 1882 r., w którego skład weszły Włochy, Niemcy i Austro-Węgry, czyli tzw. państwa centralne.

U

U-bott – niemiecki okręt podwodny.

Ukaz – akt prawny wydany przez cara.

Ultimatum – bezwzględne żądanie spełnienia określonych warunków, poparte groźbą.

Unia personalna – związek dwóch lub więcej państw połączonych osoba wspólnego monarchy, przy jednoczesnym zachowaniu odrębnych rządów.

Urbanizacja – gwałtowane rozrastanie się miast.

Ustawa kagańcowa – ustawa wydana przez Niemców zabraniająca używania języka polskiego na spotkaniach publicznych, jeśli Polacy stanowili mniej niż 60% mieszkańców powiatu.

Ustawy norymberskie – nazwa uchwalonych w 1935 r. w Norymberdze ustaw rasistowskich, które pozbawiały Żydów większości praw.

Ustrój – system sprawowania rządów w państwie, określony w obowiązujących przepisach prawa.

Uwłaszczenie chłopów – nadanie chłopom na własność użytkowanej przez nich ziemi.

W

Wehrmacht – nazwa sił zbrojnych III Rzeszy.

Wielka czystka – nazwa szczytowej fazy ludobójstwa stalinowskiego wymierzona w potencjalną opozycję.

Wiosna Ludów – określenie rewolucyjnych wystąpień z lat 1848–1849, do których dochodziło w wielu krajach Europy.

Wojna domowa – konflikt zbrojny, którego stronami są obywatele jednego państwa.

Wojna manewrowa – wojna, w której walki nie są prowadzone na ciągłej linii frontu, ale poprzez manewry polegające na częstym przemieszczaniu się wojsk.

Wojna partyzancka – wojna polegająca na nieregularnych działaniach prowadzonych przez partyzantów przy poparciu ludności, skierowana przeciwko okupantowi czy zaborcy.

Wojna pozycyjna – wojna, podczas której obie walczące strony zajmują silnie umocnione pozycje.

Wolna konkurencja – nieograniczana przez państwo, swobodna rywalizacja między przedsiębiorstwami.

Z

Zagłębie Ruhry – jeden z najważniejszych ośrodków przemysłowych Europy, znajdujący się na terenie Niemiec

Zamach stanu – nielegalne, siłowe przejęcie władzy w państwie.

Ziemianie – posiadacze wielkich majątków ziemskich.

Związek zawodowy – organizacja zrzeszająca pracowników, która dba o przestrzeganie ich praw przez pracodawców.

TABLICE CHRONOLOGICZNE

Rok	Świat	Polska
1814	IX – rozpoczęcie obrad kongresu wiedeńskiego	
1815	III – powrót Napoleona z Elby III–VI – „sto dni Napoleona” 18 VI – bitwa pod Waterloo VI – zakończenie obrad kongresu wiedeńskiego IX – zawiązanie Świętego Przymierza	
1817		VI – powstanie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich
1822		opublikowanie *Ballad i romansów* Adama Mickiewicza
1825	XII – powstanie dekabrystów w Rosji	XII – wstąpienie na tron polski cara Mikołaja I
1830	VII – rewolucja lipcowa we Francji	29 XI – wybuch powstania listopadowego 5 XII – Józef Chłopicki dyktatorem powstania listopadowego
1831		I – detronizacja króla Polski Mikołaja I II – wkroczenie armii rosyjskiej do Królestwa Polskiego 25 II – bitwa o Olszynkę Grochowską 26 V – bitwa pod Ostrołęką 6 IX – szturm Rosjan na Warszawę 8 IX – kapitulacja Warszawy 21 X – kapitulacja Zamościa
1832		II – nadanie Statutu organicznego Królestwu Polskiemu
1834	I – powstanie Niemieckiego Związku Celnego	
1837	udoskonalenie telegrafu przez Samuela Morse’a	
1846		II–III – powstanie krakowskie II–III – rabacja galicyjska X – likwidacja Rzeczypospolitej Krakowskiej
1848	Wiosna Ludów w wielu krajach Europy II – rewolucja lutowa we Francji II – wydanie *Manifestu komunistycznego* Karola Marksa i Fryderyka Engelsa III – rewolucja w Berlinie III – wybuch powstania na Węgrzech XII – Franciszek Józef cesarzem Austrii XII – Ludwik Bonaparte prezydentem Francji	III – utworzenie Komitetów Narodowych w Poznaniu i we Lwowie IV – wybuch powstania wielkopolskiego uwłaszczenie chłopów w Galicji zakończenie budowy kolei warszawsko-wiedeńskiej
1851		zniesienie granicy celnej między Królestwem Polskim a Cesarstwem Rosyjskim
1853	X – wybuch wojny krymskiej	
1856	III – zakończenie wojny krymskiej	
1857	V – początek powstania sipajów w Indiach	
1859	VII – upadek powstania sipajów w Indiach wojna Piemontu z Austrią, bitwy pod Magentą i Solferino ogłoszenie przez Karola Darwina teorii ewolucji	
1860	V–IX – wyprawa „tysiąca czerwonych koszul” na Sycylię wybór Abrahama Lincolna na prezydenta USA	
1861	III – proklamowanie Królestwa Włoch IV – wybuch wojny secesyjnej	IV – wielka manifestacja na placu Zamkowym w Warszawie
1863	I – dekret o zniesieniu niewolnictwa w USA VII – bitwa pod Gettysburgiem	I – branka do wojska rosyjskiego 22 I – wybuch powstania styczniowego III – Marian Langiewicz dyktatorem powstania X – Romuald Traugutt dyktatorem powstania

Rok	Świat	Polska
1864	powołanie I Międzynarodówki Komunistycznej	2 III – wydanie ukazu o uwłaszczeniu chłopów w Królestwie Polskim IV – aresztowanie Romualda Traugutta
1865	IV – kapitulacja wojsk Konfederacji, zakończenie wojny secesyjnej	
1866	VII – zwycięstwo Prus nad Austrią w bitwie pod Sadową przyłączenie Wenecji do Włoch	
1867	odkupienie Alaski od Rosji przez USA	
1869	XI – otwarcie Kanału Sueskiego	
1870	IX – zwycięstwo Prus nad Francją w bitwie pod Sedanem	
1871	powstanie Cesarstwa Niemieckiego ogłoszenie Rzymu stolicą zjednoczonych Włoch	
1873		powołanie w Krakowie Akademii Umiejętności
1876		język niemiecki jedynym urzędowym językiem w Wielkopolsce
1882	V – zawarcie trójprzymierza przez Włochy, Austro-Węgry i Niemcy	powstanie partii Wielki Proletariat
1885		początek rugów pruskich
1891	V – ogłoszenie encykliki papieskiej Rerum Novarum	
1892		utworzenie Polskiej Partii Socjalistycznej
1893		powstanie Socjaldemokracji Królestwa Polskiego
1895	odkrycie promieni X przez Wilhelma Roentgena pierwszy publiczny pokaz filmowy	powstanie Stronnictwa Ludowego
1896	IV – pierwsze nowożytne igrzyska olimpijskie w Atenach	
1897		utworzenie Polskiej Partii Socjaldemokratycznej Galicji i Śląska powstanie Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego
1899	XI – wybuch powstania bokserów w Chinach	
1901	IX – zakończenie powstania bokserów w Chinach	strajk dzieci polskich we Wrześni
1903	XII – pierwszy lot samolotem	
1904	II – wybuch wojny rosyjsko-japońskiej	wprowadzenie noweli osadniczej w zaborze pruskim
1905	22 I – „krwawa niedziela” w Petersburgu 27–28 V – bitwa pod Cuszimą	VI – powstanie łódzkie X – przystąpienie polskich fabryk do rosyjskiego strajku generalnego
1907	zawarcie trójporozumienia przez Rosję, Wielką Brytanię i Francję	
1908		powstanie Związku Walki Czynnej
1912	X – wybuch I wojny bałkańskiej	
1913	V – zakończenie I wojny bałkańskiej VI–VIII – II wojna bałkańska	
1914	ukończenie budowy Kanału Panamskiego 28 VI – zamach w Sarajewie na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda 28 VII – wypowiedzenie wojny Serbii przez Austro-Węgry VIII – bitwa pod Tannenbergiem IX – bitwa nad Marną	6 VIII – przekroczenie przez żołnierzy Kompanii Kadrowej granicy Królestwa Polskiego

Rok	Świat	Polska
1915	IV – początek bitwy o Gallipoli V – bitwa pod Gorlicami	
1916	I – zakończenie walk o Gallipoli II–XII – bitwa pod Verdun VII–XI – bitwa nad Sommą	5 XI – wydanie przez władców państw centralnych Aktu 5 listopada XII – zapowiedź utworzenie państwa polskiego wydana przez cara Rosji
1917	II – ogłoszenie przez Niemcy nieograniczonej wojny podwodnej III – rewolucja lutowa w Rosji IV – ogłoszenie przez Lenina tzw. tez kwietniowych IV – przystąpienie Stanów Zjednoczonych do wojny światowej VI – utworzenie wojska polskiego (Błękitnej Armii) we Francji 6 XI – wybuch rewolucji październikowej	VII – kryzys przysięgowy, rozwiązanie I i III brygady Legionów Polskich IX – powołanie Rady Regencyjnej
1918	8 I – orędzie prezydenta USA Thomasa Woodrowa Wilsona 3 III – zawarcie traktatu brzeskiego VII – utworzenie Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej 11 XI – podpisanie rozejmu w Compiègne	7 XI – utworzenie Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej w Lublinie 8 XI – zwolnienie Józefa Piłsudskiego z twierdzy magdeburskiej 10 XI – przybycie Józefa Piłsudskiego do Warszawy 11 XI – przekazanie Józefowi Piłsudskiemu władzy wojskowej 14 XI – przekazanie Józefowi Piłsudskiemu władzy cywilnej 22 XI – objęcie przez Józefa Piłsudskiego urzędu Tymczasowego Naczelnika Państwa 26 XII – przyjazd Ignacego Jana Paderewskiego do Poznania, wybuch powstania wielkopolskiego
1919	I – początek obrad konferencji w Wersalu 28 VI – podpisanie traktatu wersalskiego	16 I – powołanie rządu Ignacego Jana Paderewskiego 26 I – pierwsze wybory do sejmu ustawodawczego II RP 20 II – uchwalenie tzw. małej konstytucji 16–24 VIII – I powstanie śląskie
1920	I – powołanie Ligi Narodów	II – zaślubiny Polski z morzem IV – zawiązanie sojuszu wojskowego między Polską a Ukraińską Republiką Ludową V – zajęcie Kijowa przez wojska polskie VII – plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu VII – ofensywa wojsk bolszewickich na Polskę VIII – Bitwa Warszawska 19–25 VIII – II powstanie śląskie 31 VIII – bitwa pod Komarowem X – bunt Żeligowskiego, zajęcie Wilna przez Polaków
1921		10 II – przyznanie praw miejskich Gdyni 17 III – uchwalenie konstytucji marcowej 18 III – podpisanie traktatu pokojowego w Rydze 20 III – plebiscyt na Górnym Śląsku 2/3 V – wybuch III powstania śląskiego 5 VII – zakończenie III powstania śląskiego X – podział Górnego Śląska między Polskę i Niemcy
1922	X – marsz na Rzym, zamach stanu we Włoszech IV – podpisanie układu w Rapallo XII – utworzenie Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich	9 XII – wybór Gabriela Narutowicza na prezydenta 16 XII – zabójstwo Gabriela Narutowicza
1923	XI – nieudany pucz nazistów w Monachium	III – ostateczny podział Śląska Cieszyńskiego między Czechosłowację i Polskę
1924		IV – reforma walutowa Władysława Grabskiego
1925	X – podpisanie traktatu w Locarno	
1926		12 V – zamach majowy Józefa Piłsudskiego 1 VI – wybór Ignacego Mościckiego na prezydenta VII – uchwalenie noweli sierpniowej

Rok	Świat	Polska
1929	II – podpisanie traktatów laterańskich 24 X – „czarny czwartek" na giełdzie w Nowym Yorku	
1931	IX – atak Japonii na Chiny, utworzenie cesarstwa Mandżukuo	
1932		VII – zawarcie paktu o nieagresji między Polską a ZSRS reforma szkolnictwa w II RP
1933	I – objęcie przez Adolfa Hitlera urzędu kanclerza Niemiec wprowadzenie planu *New Deal* w Stanach Zjednoczonych	
1934	29/30 VI – „noc długich noży"	I – podpisanie polsko-niemieckiej deklaracji o niestosowaniu przemocy
1935	IX – uchwalenie tzw. ustaw norymberskich w Niemczech	23 IV – uchwalenie konstytucji kwietniowej 12 V – śmierć Józefa Piłsudskiego
1936	VII – wybuch wojny domowej w Hiszpanii	
1937		początek budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego
1938	III – przyłączenie Austrii do Niemiec 30 IX – podpisanie układu w Monachium, włączenie Sudetów od Niemiec 9/10 XI – „noc kryształowa"	X – zajęcie Zaolzia przez wojska polskie
1939	III – zakończenie wojny domowej w Hiszpanii III – przyłączenie Kłajpedy do Niemiec 23 VIII – podpisanie paktu Ribbentrop–Mołotow	IV – wypowiedzenie przez Niemcy deklaracji o niestosowaniu przemocy wobec Polski

Źródła ilustracji:

Archiwum Nowej Ery: s. 21 (ulotka), 33, 35 (Drucki-Lubecki, musztra), 36 (50 zł, herb), 39 (Marcin Zaleski, *Wzięcie Arsenału*), 50, 51, 52 (Mierosławski), 54, 56 (Słowacki), 57 („Polonez"), 58, 65, 82 (zabójstwo Carnota), 88 (Edgar Degas, *Plac Zgody*), 93 (Claude Monet, *Impresja – wschód słońca*), 99, 103, 104 (Traugutt), 106, 109 (Wojciech Kossak, *Rugi pruskie*), 110 (Wóz Drzymały, Juliusz Kossak, *Wjazd cesarza do Krakowa*), 118, 119, 124, 125 (Stanisław Wyspiański, *Macierzyństwo*), 126 (Władysław Podkowiński, *Dzieci w ogrodzie*, Jan Matejko, *Hołd pruski*), 129, 199, 210, 211 (Korfanty), 222 (banknot 5 mln), 223 (Grabski), 225 (plakat); **BE&W**: AISA s. 72 (bitwa), AISA/Iberfoto/Archivo de la Imagen s. 25, 82 (strajkujący), 88 (Edward Munch, *Trwoga*), AKG Images s. 8, 11, 77, 83 (plakat), 179, AKG Images/©Tamara de Lempicka Estate, TamaraDeLempickaEstate.com s. 232, Alamy s. 21 (Burke), 24, 74, 98, 101 (demonstracja), 124 (Sienkiewicz), 140, 162, 164, 173 (zjazd NSDAP), 177 (traktor), 185 (Valentino), Alamy/Painting s. 89 (Franz Marc, *Niebieski koń*), Alamy/Pegaz s. 123, Alamy/Terence Waeland s. 178, Alamy/Universal Images Group North America LLC s. 148, bpk s. 26 (barykady), Granger Collection s. 22 (Marks), 96, 142 (rozejm), 205 (bunt Żeligowskiego), Granger Collection 184 (Superman, Miki), Granger Collection/©ADAGP, Paris, 2023 s. 89, Heritageimages/London Metropolitan Archives s. 20, Heritageimages/Ann Ronan Pictures s. 75, Imagno s. 121, Lumière/Ronald Grant Archive s. 90, Łukasz Zandecki s. 115 (famuły), Mary Evans Picture Library s. 27, 139 (bitwa pod Cuszimą), 170, Mary Evans Picture Library/Illustrated London News s. 138, MJS s. 57 (Mickiewicz), Oxford Science Archive s. 15, Science Source s. 85, 86 (Pasteur), Science Source/Noboru Komine s. 88 (Casa Mila), Ullsteinbild s. 72 (Dunant), 100, 149 (gołębie), Ullsteinbild/Axel Springer Syndication GmbH s. 73 (bitwa pod Sadową), Universal History Archive s. 189 (wojsko), Universitätsbibliothek Heidelberg s. 79, Wojciech Wójcik s. 201, World History Archive s. 144; **East News**: 181 (gułag), 186 („Brzdąc"), AKG Images s. 171, 238, 239, Bilderwelt s. 159, Courtesy Everett Collection s. 80, 143, Image State/Oxford Science Archive s. 22 (Engels), Jan Bielecki s. 102 (branka), East News/Krzysztof Chojnacki s. 113 (Stefczyk), 200, Laski Diffusion s. 120, East News/Muzeum Literatury s. 56 (Lilla Weneda), 124 (Prus), Muzeum Niepodległości s. 42, 125 (Matejko), 198, 215, Muzeum Wojska Polskiego s. 44, 127, 204, OFF s. 91, Polfilm s. 229 („Pani minister tańczy"), Roger Viollet s. 87 (Kanał Sueski), 158, Science Photo Library s. 18 (telegraf), 185 (radio), Zbiory Lecha Królikowskiego s. 117; **FORUM**: FoKa s. 125 (Wyspiański), 203 (kawaleria Budionnego), 218, 231 (reklama PKP), 234, Interfoto/Hermann Historica s. 128 (pistolet), Piotr Mecik s. 39 (Wysocki), 52 (Lompa), 53, RSW s. 56, RSW/Jerzy Michalski s. 101 (biżuteria), FORUM/z albumu rodzinnego Zofii Jakubowskiej/A. Sidor s. 214, Z. Kwiatkiewicz s. 43; **Gallo Images Poland/Getty Images**: Gamma/Keystone France s. 92 (przebudowa dworca), Universal History Archive s. 17, Bettmann s. 141, 236, Chris Hepburn s. 78, Corbis s. 87 (Flyer), 142 (okręty podwodne), Corbis Historical s. 166, 175 (Himmler), Corbis/Bettmann s. 13 (bal), 93 (Monet), 135, 145, 146, 147, 149 (czołgi), 167, 169, 180, 187, Corbis/Hulton-Deutsch Collection s. 76, 139 (HMS Dreadnought), 179 (Stalin z dziećmi), 181 (głodujące dzieci), Corbis/Leemage s. 7, Stapleton Collection s. 175 (Hitlerjugend), Corbis/Sygma/Thomas Johnson s. 179 (Stalin), Corbis/Underwood & Underwood s. 189 (Chamberlain), Culture Club s. 13 (statek), DEA/A. Dagli Orti s. 83 (orędzie papieskie), Gamma-Rapho/François Lochon s. 87 (Kanał Panamski), Hulton Archive s. 136, Hulton Archive/Keystone s. 188, Imagno s. 12, PA-PA Images s. 151 (Kiereński), Print Collector s. 73 (Bismarck), 152, Science & Society Picture Library s. 229 (Enigma), SYGMA/Thierry Rousseau s. 92 (muzeum), TASS s. 153, Topical Press Agency s. 165, UIG/Prisma s. 18 (huta), Ullsteinbild s. 172 (Hitler), Universal Images Group s. 81; **Library of Congress** s. 21 (pracujące dzieci), 66 (osadnicy, Little Big Horn), 67, 68, 69, 84, 150, 216; **Muzeum Miasta Gdyni** s. 223, **Muzeum Narodowe w Krakowie**: Jarosław Cyganik s. 59, Paweł Czernicki 56 (Artur Grottger, *Pożegnanie powstańca*); Muzeum Narodowe w Warszawie: Piotr Ligier s. 40, 55, 104, OKŁADKA (Maksymilian Gierymski, *Patrol powstańczy*), 126 (Aleksander Gierymski, *Piaskarze*); **Muzeum Wojska Polskiego** s. 45; **Narodowe Archiwum Cyfrowe** s. 86 (Maria Skłodowska-Curie), 108, 113 (szyby), 113 (25-lecie Kas), 122, 155, 156, 157, 197, 202, 203 (generał Haller), 205 (powstańcy śląscy), 207, 208, 209, 211 (oba), 213 (spotkanie, Narutowicz, Wojciechowski), 216 (Mościcki), 217 (proces), 219 (Beck, Rydz-Śmigły), 220, 221, 225 (pasażerki statku), 226, 228, 230 (Żwirko i Wigura, „Łoś"), 231 (parowóz, luxtorpeda), 235, 236; **Narodowy Bank Polski** s. 222 (banknot 1 zł); **PAP**: Andrzej Grygiel s. 233 (zameczek Mościckiego), Artur Reszko s. 230 (RWD-5); **Photo Power/Bridgeman Images** s. 9, 151 (Lenin), 186 (zakłady Forda), CCI 26 (Kossuth), De Agostini Picture Library/A. Dagli Orti s. 57 (Chopin), SCALA Archives s. 172 (przywódcy ruchu faszystowskiego), The Bridgeman Art Library s. 176, The Bridgeman Art Library/SZ Photo/Scherl s. 177 (czołgi Panzer, Junkers Ju-52); **POLONA/Biblioteka Narodowa** s. 10, 57 (nuty), 102 (Wielopolski), 112, 125 (Modrzejewska), 128 (Okrzeja); **Pracownia Fotografii Cyfrowej Muzeum Narodowego w Poznaniu** s. 46, **REPORTER**/Łukasz Ostalski s. 233 (budynek modernistyczny); **Shutterstock** s. 48, 115 (pałac), 230 niebo (poddruk); **The Metropolitan Museum of Art** s. 89 (Alfred Stieglitz, *Dolny pokład*, Umberto Boccioni, *Jedyna forma ciągłości w przestrzeni*), **Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa** s. 109 (dzieci z Wrześni).

Wieki i lata

Jeśli znamy początkowe i końcowe daty poszczególnych wieków, łatwo możemy określić, w którym stuleciu rozegrało się dane wydarzenie.

STULECIA PRZED NASZĄ ERĄ (od XXI do I wieku przed naszą erą)

WIEK	LATA
XXI wiek p.n.e.	2100 rok p.n.e.–2001 rok p.n.e.
XX wiek p.n.e.	2000 rok p.n.e.–1901 rok p.n.e.
XIX wiek p.n.e.	1900 rok p.n.e.–1801 rok p.n.e.
XVIII wiek p.n.e.	1800 rok p.n.e.–1701 rok p.n.e.
XVII wiek p.n.e.	1700 rok p.n.e.–1601 rok p.n.e.
XVI wiek p.n.e.	1600 rok p.n.e.–1501 rok p.n.e.
XV wiek p.n.e.	1500 rok p.n.e.–1401 rok p.n.e.
XIV wiek p.n.e.	1400 rok p.n.e.–1301 rok p.n.e.
XIII wiek p.n.e.	1300 rok p.n.e.–1201 rok p.n.e.
XII wiek p.n.e.	1200 rok p.n.e.–1101 rok p.n.e.
XI wiek p.n.e.	1100 rok p.n.e.–1001 rok p.n.e.
X wiek p.n.e.	1000 rok p.n.e.–901 rok p.n.e.
IX wiek p.n.e.	900 rok p.n.e.–801 rok p.n.e.
VIII wiek p.n.e.	800 rok p.n.e.–701 rok p.n.e.
VII wiek p.n.e.	700 rok p.n.e.–601 rok p.n.e.
VI wiek p.n.e.	600 rok p.n.e.–501 rok p.n.e.
V wiek p.n.e.	500 rok p.n.e.–401 rok p.n.e.
IV wiek p.n.e.	400 rok p.n.e.–301 rok p.n.e.
III wiek p.n.e.	300 rok p.n.e.–201 rok p.n.e.
II wiek p.n.e.	200 rok p.n.e.–101 rok p.n.e.
I wiek p.n.e.	100 rok p.n.e.–1 rok p.n.e.

STULECIA NASZEJ ERY (od I wieku do dziś)

WIEK	LATA
I wiek	1 rok–100 rok
II wiek	101 rok–200 rok
III wiek	201 rok–300 rok
IV wiek	301 rok–400 rok
V wiek	401 rok–500 rok
VI wiek	501 rok–600 rok
VII wiek	601 rok–700 rok
VIII wiek	701 rok–800 rok
IX wiek	801 rok–900 rok
X wiek	901 rok–1000 rok
XI wiek	1001 rok–1100 rok
XII wiek	1101 rok–1200 rok
XIII wiek	1201 rok–1300 rok
XIV wiek	1301 rok–1400 rok
XV wiek	1401 rok–1500 rok
XVI wiek	1501 rok–1600 rok
XVII wiek	1601 rok–1700 rok
XVIII wiek	1701 rok–1800 rok
XIX wiek	1801 rok–1900 rok
XX wiek	1901 rok–2000 rok
XXI wiek	od 2001 roku

	Imię i nazwisko	Klasa	Rok szkolny	Podpis
1.	.....	.....	.....	.....
2.	.....	.....	.....	.....
3.	.....	.....	.....	.....

WCZORAJ I DZIŚ

Ziemie polskie od czasów napoleońskich do wybuchu II wojny światowej

Księstwo Warszawskie

Królestwo Polskie oraz ziemie zaboru pruskiego i austriackiego

Odrodzona Rzeczpospolita

LEGENDA

- granice współczesnej Polski
- granice Rzeczypospolitej w 1771 r.
- obszar Księstwa Warszawskiego w latach 1809–1815
- Królestwo Polskie (od 1874 r. Kraj Nadwiślański)
- Wielkie Księstwo Poznańskie (od 1849 r. Prowincja Poznańska)
- Rzeczpospolita Krakowska (1815–1846)
- obszar II Rzeczypospolitej (1918–1939)

Nowa Era Sp. z o.o.

www.nowaera.pl nowaera@nowaera.pl

Centrum Kontaktu: 58 721 48 00

ISBN 978-83-267-4686-4